मङ्गल उपदेश

(चिन्तनसङ्ग्रह)

Mangal Upadesh

डा. अनोजा गुरुमाँ

Downloaded from http://dhamma.digital

पुण्य स्मृतिमा

स्व. [illegible] शाक्य

Downloaded from http://dhamma.digital

मङ्गल उपदेश

(चिन्तन सङ्ग्रह)

डा.अनोजा गुरूमाँ

Downloaded from http://dhamma.digital

प्रकाशक	: कीर्तिपुर, चोभार, काठमाडौं ।
अर्थ सहयोगी	: डा. गंगा शाक्य
विशेष सहयोगी	: दिनेश दर्शनधारी
दोश्रो संस्करण	: लक्ष्मी मानन्धर, जमुना मानन्धर र प्रदीप मानन्धर
प्रकाशन सहयोगीहरु	: बनेपा, काभ्रेपलाञ्चोक
मन्तव्य	: धम्मावती गुरूमाँ
	: मोहन दुवाल
अक्षराङ्कन	: सुरोज महर्जन/पुनम खड्गी
संस्करण	: प्रथम/दोश्रो/तेश्रो
प्रकाशनप्रति	: १०००/१५००/२०००
प्रकाशनकाल	: भदौ २०६९/असोज २०७१/जेष्ठ २०७४

सर्वाधिकार	: लेखिकामा

मुद्रण	: ट्रीमिडियान्यूज प्रा.लि. कीर्तिपुर/फोन नं.: ०१-४३३१८८२
सहयोगार्थ मूल्य	: रू.२००/-

ISBN : 978-9937-2-5283-6

Downloaded from http://dhamma.digital

आशिर्वचन

'रूपंजिरती मत्तानं नामं गोतं नजिरती'

स्व. श्री मदन शाक्य स-शरीर हामीबीच हुनुहुन्न । उहाँले चोभारस्थित सुलक्षण कीर्तिबिहारलाई २०५३ सालदेखि नै तन, मन र धनले सहयोग गर्दै आउनुभएको छ ।

उहाँले तत्काल आफ्नो आमाबाको नाममा 'पाटी' मा टेलिफोन जडान गरिदिनुभएको थियो । स्व. श्री मदन शाक्य र उहाँकी श्रीमती डा. गंगा शाक्य सुलक्षण कीर्तिविहारको पाटीमा आइरहनुहुन्थ्यो । पाटीको समस्याबाट शाक्य दम्पति जानकार हुनुभएकोले पाटीमा रंग रोगन र बिजुलीको तार पनि जडान गराइदिनु भयो ।

स्व. शाक्यले रु. ५,०००/- (रू. पाँच हजार) बाट शुरू गरेर पाटीमा थप एउटा कोठा पनि बनाइदिनुभयो । उक्त कोठामा स्वास्थ्य क्लिनिक चलाउनु पर्छ भनेर उहाँले धम्मवती गुरूमाको हातबाट उद्घाटन गराउनुभयो । सो क्लिनिकमा डा. गंगा शाक्य महिनाको एकपटक आएर निःशुल्क स्वास्थ्य परीक्षण गर्न थाल्नुभयो । बच्चाहरुको आँखाको डाक्टरहरुले समेत पालैपालो सेवा दिँदै आइरहनुभएको छ ।

पछिल्लो समयमा स्व. शाक्यले निःशुल्क औषधिका लागि भनेर आफ्नो आमाबाको नाममा रु. १,००,०००/- (रू. एक लाख) को अक्षयकोष पनि खडा गरिदिनुभयो ।

यसैबीच डा. अनोजा गुरूमाँ द्वारा लिखित 'मंगलसूत्र' नामक कृतिको बाहिरी जिल्लाहरुबाट पनि माग भई आएको थाहा पाएर डा. गंगा शाक्यले आफ्नो निजी खर्चमा प्रकाशित गराईदिनुभयो ।

अहिले त्यही पुस्तकहरु समेत स्टकमा नरहेकोले 'मोबिल्याण्ड बिजनेश ग्रुप' का चेयरम्यान दिनेश दर्शनधारीले 'ट्रीमिडिया प्रेस' बाट २००० थान कागजको मूल्य मात्र लिएर प्रकाशित गरिदिने वचन दिनुभएकोले उहाँले चिताएको पूरा होस् भन्ने आशिर्वाद दिन चाहन्छु ।

Downloaded from http://dhamma.digital

स्व. मदन शाक्यको पुण्यात्माले पनि शान्ति पाओस् निर्वाण प्राप्त होस् । र उहाँको सुपुत्र समृद्धि शाक्य र सुपुत्री मनिषा सिद्धि लगायत सम्पूर्ण परिवारजनका लागि मंगल कामना गर्दै परत्र सुध्रियोस् भन्ने आशिर्वाद दिन चाहन्छु ।

डा. अनोजा गुरूमाँ

सुलक्षण कीर्तिबिहार, चोभार

Downloaded from http://dhamma.digital

शुभाशीर्वाद

मेरी चेली डा.अनोजाले अक्षरलाई माया गरी पुस्तक प्रकाशन गर्ने जाँगर चलाएको देखेर म ज्यादै खुसी छु। उनको यो आठौं उत्तम मङ्गल पुस्तकमा पाली भाषाका ३८ वटा मङ्गलसूत्रहरूलाई कहानी समेत व्याख्यात्मक रूपमा समावेश गरेर पुस्तकका रूपमा लिपिबद्ध गरेकी छन्।

उत्तम मङ्गल उपदेशहरूमा भगवान् बुद्धले ३८ वटा महामङ्गल र बुद्धदर्शनलाई व्यावहारिक पक्षहरूमा रूपान्तरीत गर्नेमा जोड दिनुभएको छ। प्रस्तुत पुस्तकले यही सन्दर्भमा आफ्नै किसिमको महत्व बोकेको छ।

अन्त्यमा, पाठकवर्गले छिटोभन्दा छिटो ज्ञान लिनसक्ने यस्ता कुशल कार्यहरूले निरन्तरता पाउन सक्नेछन् भन्ने आशा राख्तै डा.अनोजा गुरूमाँको सुख, निरोगीता र सफलताको कामना गर्दछु। साथै, आशीर्वाद पनि दिन चाहन्छु।

- भिक्षुणी धम्मावती
शासनधज्ज धम्मचरिया
अग्गमहागन्थक वाचकपण्डित
धर्मकीर्ति बिहार, नघःटोल, काठमाडौं।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

डा.अनोजाको जीवन-प्रसङ्ग, अक्षरमोह र मङ्गल- उपदेशका ज्ञानहरू

शारदा मानन्धर साधारण परिवारमा जन्मेर हुर्केकी एउटी सङ्घर्षशील महिला हुन् । धेरै सङ्घर्षका खुड्किलाहरू पार गर्दै निकै कठिन परिश्रममा आफूलाई समर्पित तुल्याउँदै आफूलाई सफल नारीका रूपमा स्थापित गर्न सक्षम शारदा मानन्धर नै हुन् डा.अनोजा । उनी बनेपा वाँख्योटोलमा जन्मेकी एउटी साधारण महिला, जो संकल्प र साहसको दरो पाइला चाल्दै र आफ्नो पथमा रमाउँदै कुदिरहिन्, अन्ततः उन्नतिको शिखर चुम्न सफल भइन् । सानै छँदा २०२७ सालतिर एउटी जमुना भिक्षुणीसँग लागेर आफ्नो गृहत्याग गरेर बुद्ध खोज्न गएकी उनी प्रताडना, कष्ट, दुःख केहीको पनि परवाह नगरी निश्छल यात्रामा लागिरहिन्। अनि उद्देश्यका ढोकाहरू खुलाउन सफल भइन् ।

संकल्प हो उनको जीवन । साहस हो उनको यात्रा । एकाग्रता हो उनको सफलता । उनी अन्तिममा सफल भिक्षुणी बनिन् । सुलक्षणकीर्ति बिहारकी संस्थापिका । हाल उनी चोभार सुन्दरीघाटस्थित बिहारका प्रमुख डा.अनोजा गुरूमाँको रूपमा स्वास्थ्य, शिक्षा, समाजसेवाका पद्चापहरू छोड्दै मसानघाटलाई जीवनधाम बनाउन तल्लीन छिन् । बोलीमा प्रष्टता, अध्ययनशीलता उनको स्वभाव। यस्तै खालको उत्कर्ष, चिन्तन र अध्ययनले उनलाई शिखर चुम्न सजिलो बनायो ।

शारदा मानन्धरले वि.सं.२०१६ सालमा अर्थात् इ.सं. १९६० जुलाई ७ मा बनेपा-५, वाँख्योटोलमा पिता हरिनारायण र माता रत्नमाया मानन्धरकी सुपुत्री भएर जन्मेकी हुन् । ११ वर्षकी हुदा गृहत्याग गरिन् । २०३४ सालमा एसएलसी परीक्षा उत्तीर्ण गरेकी उनले २०४५ सालमा आईए, २०४८ सालमा बीए र २०५० सालमा एमए डिग्री हासिल गरिन् । भारतको बनारसस्थित सम्पूर्णानन्द विश्वविद्यालय उनको अध्ययनको आधारभूमि बन्यो । उच्चशिक्षाको सम्पूर्ण स्तर हासिल गरेको यस विश्वविद्यालयबाट नै बौद्धदर्शनको 'अभिधर्म ओतारा' विषयमा विद्यावारिधि (पीएचडी) उपाधि हासिल गर्न उनी सफल भइन् । ९ वर्षको बनारस बसाइमा प्राप्त भएको अध्ययनबाट उनी सक्षम र प्रतिभावान् भिक्षुणी डा.अनोजा बनिन् । नेपाल फर्केपछि पनि उनले अध्ययन गर्न छाडिनन् । 'बौद्ध परियत्ति कोविद' शिक्षा ग्रहण गरेपछि उनी केही समय अमेरिकास्थित हार्वर्ड विश्वविद्यालयमा अङ्ग्रेजी भाषाको अध्ययन गर्न गइन् । आफ्नो जीवनक्रममा यसरी उनी शिक्षादीक्षा प्राप्त गर्न सफल भइन् ।

उनले जीवनमा धेरै सङ्घर्ष गरिन् । आफ्नो जीवनक्रममा धेरै प्रयास र अध्ययन गरिन् । थाकिनन् उनी, हारिनन् कहिल्यै । जीवन खोज्न उनी सधैं तल्लीन रहिन् । यसको परिणति वा पुरस्कार ? जे भने पनि शारदा मानन्धरले आफूलाई

Downloaded from http://dhamma.digital

डा.अनोजामा रूपान्तरीत गर्न सफल भइन् । सुलक्षणकीर्ति बिहारको मनोहारिता मनोरमपूर्ण हुदै जानुको कारण डा.अनोजाकै उल्लेख्य कार्यशैली मान्नुपर्छ । मसानघाटमा पहिले केही थिएन । एउटा सानो भत्किएको पाटी थियो, जहाँ डरलाग्दो वातावरण व्याप्त थियो । त्यस्तो ठाउँमा 'जीवनघर' बनाउने संकल्प बोकेर डा.अनोजा खटिरहिन् । सफलताको चूलीमा उनी पुगीछाडिन् । हाल त्यो सुलक्षणकीर्ति बिहारमा योग कक्षाकासाथै थुप्रै समाजसेवाका उल्लेख्य कार्यहरू भइरहेका छन् । कहिले प्रवचन, कहिले आँखादान, कहिले स्वास्थ्यशिविर, कहिले अनाथहरू माथिको मायामा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै सुलक्षण बोकी जीवनपथमा कुदिरहेकी भिक्षुणी डा.अनोजा यसै बिहारअन्तर्गत वृद्धवृद्धाहरुका लागि आश्रयस्थल, स्कूल, हस्पिटल, हस्पिस खोल्ने र जनमानसको सेवा गर्ने भावना साँचेर अहोरात्र सङ्घर्षरत् छिन् ।

आफूले गरेर अरूलाई कल्याण हुने कार्यहरु गर्नु नै जीवन हो । यस्तै परिभाषामा जीवनलाई परिभाषित गर्न रूचाउने उनी धर्मको परिभाषामा पनि यस्तो विचार राख्छिन्- 'राम्रो गर्नु नै धर्म हो । राम्रो कर्म, राम्रो सोँच बनाएर अरूको उपकार गर्नु नै धर्म हो । प्राणी हिंसा गरेर, अरूलाई ढाँटेर, अर्कालाई छलेर, अर्काको चोरेर, चाकडी-चुक्ली गरेर धर्म पाइँदैन ।'

बौद्ध धर्मदर्शनमा पीएचडी गर्ने प्रथम नेपाली महिला, विश्वभ्रमण गर्ने प्रथम नेपाली महिलाका रूपमा ख्याति कमाइसकेकी भिक्षुणीहरूमा गाडी चलाउने पहिलो महिलाका रूपमा पनि सुविख्यात छिन् । यतिमात्र नभई उनी धेरै सङ्घसंस्थामा आफूसक्दो योगदान पुऱ्याउन पनि हाल सक्रिय रहेकीछन् ।

'बौद्धज्योति अन्तर्राष्ट्रिय संघ, नेपाल शाखा' को अध्यक्ष रहेर, 'सुगत सन्देश' (बौद्धपत्रिका), 'हाम्रो नेपाल सामाजिक संगठन', 'काठमाडौं उपत्यका बहुद्देश्यीय सहकारी समाज लिमिटेड, काठमाडौं', 'असहाय बाल स्कूल, नेपाल' को सल्लाहकार रहेर पनि बौद्धकक्षाहरू, बौद्धकक्षाहरू, बुद्धपूजा लगायत सबै खालका धर्मका गतिविधिहरू समेत सञ्चालन गर्न उनी सक्रिय छिन् । रेडियो नेपाल र अन्य विभिन्न एफएमहरू मार्फत् बुद्धधर्मका प्रवचक रहेर ज्ञान वितरण गर्न रूचाइरहने उनी धर्मकीर्ति बिहारलाई आफ्नो आधारभूमि र धम्मावती गुरूमाँलाई मार्गनिर्देशिका गुरूमाँका रूपमा स्वीकार गर्छिन् । स्पष्ट आफ्नो विचार राख्न सिपालु अनोजा First Aid Training, ACU Pressure Training लगायत Sewing, Knitting, Embroidery (प्राथमिक सेवा तालिम, एक्युप्रेसर तालिम, सिलाई, बुनाई, रफ्फु भर्ने) कार्यमा समेत सक्षम छिन् । 'धर्मोदय सभा' को आजीवन सदस्य रहेर सेवामा मर्महरू फुकाउँदै रहेकी उनी 'बौद्ध परियत्ति शिक्षा केन्द्र', 'शाक्यसिंह बिहार, ललितपुर', 'ध्यानकुटी बिहार, बनेपा', 'अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध योगकेन्द्र, शङ्खमूल', 'भिक्षुणी सङ्घ, नेपाल', 'रसियन साँस्कृतिक केन्द्र', 'लुम्बिनी गौतमी बिहार', 'धर्मकीर्ति बिहार, काठमाडौं' आदिमा पनि सदस्य रहेर सेवा पुऱ्याउँदै छिन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१२ वर्षको उमेरमा वाराणसीस्थित म्यान्मार बौद्ध बिहार, सिगरामा भिक्षु डा. किन्तिमाको नेतृत्वमा प्रव्रजित भएकी शारदाले ५ कक्षासम्म बनेपास्थित चैतन्य माविमा अध्ययन गरेकी हुन् । भक्तपुरको सरस्वती माविबाट एसएलसी उत्तीर्ण गरेर उनी जीवनका क्रममा थुप्रै आरोह-अवरोहहरू पार गर्दै थुप्रै जीवनका अविस्मरणीय यात्रा गर्न सफल भइन् । उनका लागि अविस्मरणीय सुखद क्षणका रूपमा जापानी राजकुमारी जेन सिइटोलाई महामायादेवीका रूपमा दिवङ्गत सङ्घनायक भिक्षु अनिरूद्र महास्थवीरको उपाध्यायत्वमा प्रव्रज्या गर्नुलाई स्वीकार गर्छिन् । काम गर्दै जाने, उत्तरदायित्व वहन गर्दै जाने, कर्तव्य पालन गर्ने, मेहनतमा शिथिलता आउन नदिने, धैर्य, दृढता र संकल्प नछाड्ने आदि सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै जीवनपथमा लम्किरहेकी उनी सुलक्षणकीर्ति बिहारलाई बौद्ध अध्ययन-अनुसन्धान केन्द्रका रूपमा विकास गर्नु नै दीर्घकालीन योजना हो भन्छिन् । यसरी सबै पक्षमा सबै वर्गको सेवामा जुटिरहेकी अनोजा यस्तै कार्य गर्दै समाजमा व्याप्त भएर बुद्धधर्म र बुद्धलाई जीवन्त राख्न रूचाउने गर्छिन् । बौद्ध धर्मबारे उनी यसरी आफ्नो धारणा राख्न मन पराउँछिन्- 'बौद्ध भनेको बुद्धि वा ज्ञान हो । धर्म भनेको धारयतीति धर्म हो अर्थात् जे धारण गरिन्छ त्यसलाई धर्म भनिन्छ । यस आधारमा हेर्दा ज्ञान लिनु (अँगाल्नु) नै बौद्धधर्म हो । यो मान्छे मात्रलाई चाहिन्छ । हिन्दू, बौद्ध, शिख, मुसलमान, इसाई सबैलाई चाहिन्छ । ज्ञानी हुनु नै बौद्ध हुनु हो ।' यस्तै तर्कशीलतामा आफूलाई समाहित तुल्याउँदै रहेकी भिक्षुणी अनोजा बौद्धदर्शनमा एउटी विशेष ज्ञाता मानिन्छिन् । उनी धर्मलाई दार्शनिक भाषामा व्याख्या गर्न सिपालु छिन् । सत्य के हो ? उनी आफ्नो विचार फुकाउँछिन्- 'दु:खसत्य आफ्नो शरीरमा रहेको हुन्छ । आँखाले देखिने सत्य दु:खसत्य हो । कानले सुनिने र सुनाइदिने पनि दु:खसत्य हो । नाकले सुँघ्न सक्ने, जिब्रोले चाखेर मीठो, गुलियो, अमिलो छुट्याउन सक्ने क्षमता पनि दुःखसत्य हो ।'

न्युयोर्कमा सम्पन्न विश्वधर्म युवागोष्ठीमा, नयाँ दिल्लीमा सम्पन्न बौद्धमार्गी महिला सम्मेलनमा, बनारसमा सम्पन्न अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सङ्घको गोष्ठीमा, क्यानडामा सम्पन्न बौद्धज्योति अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घको गोष्ठी लगायत थुप्रै राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका गोष्ठीहरूमा सहभागी भएर आफ्नो विचार राख्दै आएकी उनी धर्मका पुस्तकहरू पढ्न पाएपछि समय गएको नै थाहा नहुने सन्दर्भ सुनाउने गर्छिन् । नयाँ ठाउँमा घुम्न पाएपछि निकै मजा भएको मान्ने डा.अनोजालाई उनले पुऱ्याएको सेवा र सत्कार्यलाई प्रशंसा गर्दै धर्मकीर्ति बिहार, बौद्ध परियत्ति शिक्षाकेन्द्र, हाम्रो नेपाल सामाजिक संगठन, महिला बौद्ध सङ्घ, बौद्ध ल्यायम्ह पुचः, सुलक्षणकीर्ति बिहारका उपासक-उपासिकाहरूका साथ ताइवान, चीन र टर्कीले सम्मान र कदर गरेका छन् । आफ्नो जीवनका दु:ख, कष्ट र रातहरू सम्भिँदा उनी आफूलाई धन्य सम्भन्छिन् । सुन्दरीघाटलाई सुन्दरीधाम जस्तै सुलक्षणकीर्ति बिहार बनाउन पाउँदा दङ्ग छिन् ।

काठमाडौं नजिक भएर पनि कोलाहल र घुइँचोबाट टाढा सुन्दरीघाट । शान्त वातावरणमा अवस्थित सुलक्षणकीर्ति बिहार । बौद्धदर्शनमा विद्यावारिधि गर्न

Downloaded from http://dhamma.digital

सफल महिला डा.अनोजाका पसिनाका थोपाहरू...मुलायम भावनाका सुन्दर कार्यहरू...यहाँ उपासक-उपासिकाहरू...बागमती नदीको जलाधार...प्रसिद्ध लोकनाथ आर्यावलोकितेश्वरको पुण्य धार्मिक स्थल । ज्ञानको संसार विश्वविद्यालय नजिकको भूमि...कीर्तिपुर, पाँगा, ललितपुर, काठमाडौंका उपासक-उपासिकाका लागि उपयुक्त ठाउँ...यहाँ तलतल भएर बागमती बग्छिन् । माथिबाट तलतल झरेर शीतल हावा बहन्छ । स्तुपा बनिसकेको छ । योगको सिकाइ हुदैछ । निकै रमणीय स्थल बनेको छ सुन्दरीघाट । मलाई त लाग्छ साँच्चै यो ठाउँ शुद्ध भावनाले व्याप्त शीलवती सुन्दरीका उच्छ्वासहरू चोखो हावाझैँ बहिरहेछन् । हो, यही सुन्दरीघाटमा बनेको बिहारमा रहेर डा.अनोजा मान्छेमा व्याप्त कुभावनाहरूसँग जुध्न भिक्षुणी बनेर सङ्घर्ष गर्दैछिन् । उनी आफ्नो धारणामा ईश्वरको विम्ब यसरी खिच्ने गर्छिन् -'ईश्वर सृष्टिकर्ता होइन । ईश्वर पक्षपाती हुनै सक्दैन । ईश्वर सृष्टिकर्ता भएको भए किन समान भएनन् मान्छेहरू ? किन धनी-गरिबको भेद रह्यो ?' ईश्वरप्रति उनी यस्तो भावनाशील तर्क राख्छिन् ।

शारदा मानन्धर । बनेपाको मानन्धर परिवारमा जन्मेकी एउटी युवती । बनेपाले गौरवसाथ सम्झिनुपर्ने नाम भइदिएकी छन् डा। अनोजा अर्थात् शारदा मानन्धर। उनी नेवारी भाषा नै बोल्छिन् तर ठेट बनेपाली लवजमा बोल्न पाउँदा खुसी हुन्छिन् । धेरै वर्षसम्म संसारका विविध ठाउँमा घुमेर अङ्ग्रेजी र हिन्दी भाषामा आफूलाई व्याप्त राखेर पनि आफ्नो भाषा पटक्कै नबिगार्नु उनको राम्रो विशेषता हो भन्नुपर्छ । उनी बनेपाली भएर जन्मेकोमा गौरव मान्छिन् । उनी नेपालको पनि भन्न पाउँदा खुसी हुन्छिन् । ५३ वर्षको उमेरमा नै परिपक्वता आफूमा व्याप्त राख्न सफल रहेकी डा. अनोजाको सफलताको यात्रामा म पर्नि नबनेपाली भूमिमा रहेर शुभकामना निद चाहन्छु । बनेपाले पनि गौरव महसुस गर्नुपर्छ । यस्तै खालका सुपुत्रीहरु, यस्तै खालका सुपुत्रहरुले नै भूमिको इज्जत बढाउँछन् । अनोजा ! तिम्रो यात्रामा झन्झन् सफलताका पदछापहरु थपिँदै जाउन्, म सङ्केतमा मर्म पोखिरहेछु -

सत्कार्य धर्म हो
धर्मको अनुयायी भएर पनि
समाजमा सदविचार बाँड्न सिपालु अनोजा
तिम्रो भावनामा मेरो पनि सलाम छ ।

आफूले जानेका, अनुभूत गरेका र व्यवहारमा सिकेका प्रसङ्गहरुलाई अक्षरमा उन्न सिक्नुले मान्छेलाई महान् बनाउँछ । डा. अनोजाले पनि यस्तै प्रसङ्गहरुलाई अक्षरमा उन्न सिकेर पुस्तकमा आफूलाई समाहित तुल्याइन् माथि उल्लेख भएका थुप्रै कर्महरुमा आफूलाई समर्पित तुल्याएर चोखो भावनाले आफूलाई व्याप्त तुल्याउँदै

Downloaded from http://dhamma.digital

जीवनपथमा 'बुद्ध' कै अनुयायी भएर आफूलाई निर्वाणकै भावनामा लीन भएर लागिरहेकी डा. अनोजाका यात्राहरु सुन्दर र मनमोहक किसिमका देखिन्छन् ।

जाँगर चलाएपछि बाटाहरु खुल्दा रहेछन् । अक्षरमा मन दिएर जाँगर चलाएकै परिणति बने डा. अनोजाका बौद्धसाहित्यमा लेखेका ग्रन्थहरु । 'सुलक्षणकीर्ति विहार' बनाउँदा उनले भोगेका दुःखकष्टहरु, चुनौतीहरु, समस्याहरु उल्लेखयोग्य छन् । धेरै दुःख र परिश्रमकै परिणाम हो सुन्दर ढङ्गको कृति 'सुलक्षणकीर्ति विहार' । उनले ती सङ्घर्षका पटकथाहरु, दृश्यचित्रहरु २०६१ माघमा प्रकाशित 'सुलक्षणकीर्ति विहार : एक परिचय' पुस्तकमा पोखिन् । पुस्तकमा सबैथोकको बेलिविस्तार मात्र गरिनन्, दाता सहयोगीहरु सबैको प्रशंसामा अक्षरमर्महरु लिपिबद्ध गरिदिएर उनी प्रशंसाको पात्र बन्न सफल भइन् ।

बौद्धध्यानमा पोख्त उनी । बौद्धध्यानका अनुशीलनहरु 'बौद्धध्यान' नामक पुस्तकमा उनले लिपिबद्ध गरेर २०६२ असार २५ गते सार्वजनिक गरिन् । ध्यान दृष्टिमा लीन हुन रुचाउनेहरुका लागि सार्थक कृतिका रुपमा उनले उक्त पुस्तक लिपिबद्ध गरिन् । बौद्धध्यान कत्तिको सार्थक हुन्छ, त्यसको रुप-व्यहोरा समेत यस पुस्तकमा उनले लेखिन् ।

तेस्रो कृतिका रुपमा उनले 'बौद्ध प्रवचनमाला, भाग - १' लाई प्रकाशित गराइन् २०६२ भाद्र ११ गते । आफूले प्रवचन गरेका थुप्रै विषयहरुमा केन्द्रित रहेर यस खण्डमा उनले ज्ञान मानव मात्रलाई आवश्यक हुन्छ, चिन्तन गर्नुपर्छ, सहनशील बन्नुपर्छ, प्रवचन सुन्नुपर्छ, शान्तिक्षेत्र नेपाललाई कसरी बनाउने, ज्ञान र बुद्धिको सङ्गमबारे, सिद्धार्थको महानताकै सम्बन्धमा, आफूले गरेर नै आफैले भोग्नुपर्ने कुराहरु, करुणामय भनेको के हो ? सरल भाषामा लेखेर आफूलाई चिनाएकी छन् ।

'शान्ति अभिप्रेरणा' उनको चौथो कृति हो । २०६३ कार्तिक २५ गते सार्वजनिक गरिएको उक्त पुस्तकमा बुद्धधर्मका आधारमा मानवीय संचेतना, कर्म, व्यक्ति, समाज, देशको परिचय निबन्धात्मक शैलीमा पोखिएको छ । मान्छेको पतन हुनाका कारण र 'मान्छेको उत्थान कसरी हुन्छ ?'का भावनाहरू सरल भाषामा लेखिएको यो पुस्तक सबैले अध्ययन गर्न लायक छ ।

'नियात्राका पद्चापहरू' अर्को यात्रामा बटुलेका अनुभव-ज्ञानकै अक्षरका हरफहरू हुन् । महामानव बुद्ध जन्मेका, ज्ञान प्राप्त गरेका, आयुसंस्कार त्याग गरेका स्थानहरूको वर्णन गरिएको यस कृतिको आफ्नै खालको महत्व छ ।

छैठौं कृति 'शील सन्देश' मा चेतनामूलक ज्ञानका सन्देशहरू छन् । जीवन-जगत्का लागि अनिवार्य आवश्यक हुने ज्ञान-चेतलाई बौद्धधर्मको शीलकै आधारमा व्याख्या गरिएको यो पुस्तक पठनीय छ । 'त्याग र गुणधर्मबिना कुनै पनि व्यक्ति महापुरूष अथवा महान् व्यक्ति हुन सक्दैन'-उनले सरल शब्दशैलीमा 'दानको महानता' बारे लेखेकी छन् । यस पुस्तकमा आफूले भोगेका स्मृतिका केही

Downloaded from http://dhamma.digital

पटाक्षेपहरू, यात्रा-नियात्राका प्रसङ्गहरु, बुद्धधर्मको महत्व र गरिमाका कुराहरू समेटिएका छन् ।

'वर्मा : अनुभव र अनुभूति' मा वर्माको यात्रामा अनुभूत गरेका नियात्राका पद्चापहरू लेखिएका छन् । वर्माका मान्छेहरू बुद्ध धर्मप्रति कति आशावादी छन् र बुद्धका पद्चापहरू र बुद्ध कहाँ-कहाँ स्थापित छन्, सोको वर्णन मनोरम ढङ्गले गरिएको छ । ६३ वटा चित्रसमेत समेटिएको यस पुस्तकको अध्ययनले समग्र वर्मामा बुद्ध धर्मप्रतिको आस्था चुम्न र हेर्न सकिन्छ ।

यस 'मङ्गल उपदेश' मा ३८ औं मङ्गलसूत्रहरू प्रामाणिक तथ्य र कथ्यहरूकै आधारमा विवेचना गरिएको छ । मान्छेको मनभित्र प्रफुल्लित हुनुपर्ने 'शान्ति' का उद्वेगहरू कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ, सोको जानकारी यस पुस्तकमा सङ्ग्रहित छ । ३८ वटा सुमङ्गलका प्रसङ्गहरू सरल भाषामा सम्प्रेषित यो पुस्तक अध्ययन गर्न लायकको सङ्ग्रहणीय पुस्तक हो भन्न सकिन्छ । लेखिका डा.अनोजाको अक्षरप्रेम प्रशंसनीय बन्दै गएकोमा म गौरवले प्रफुल्लित भएको छु । अक्षरयात्रा अझ चुलिँदै जाओस्- शुभकामना दिन चाहन्छु ।

Dhamma.Digital

- मोहन दुवाल
साहित्यकार तथा प्रधानसम्पादक
जनमत साहित्यिक मासिक
बनेपा, काभ्रे

Downloaded from http://dhamma.digital

आफ्ना कुरा

शाक्यमुनि बुद्धले सत्वप्राणीको लित र सुखका लागि ४५ वर्षसम्म गाउँ-गाउँमा, नगर-नगरमा, देश-देशमा धर्मदेशना गर्नुभयो । उहाँले आफ्नो उपदेश मानवहरूका निम्ति कुनै भेद नराखी सरल रूपले ग्रहण गर्न र बुझ्न सक्ने किसिमसँग देशना गर्नुभएको छ । आज तिनै उपदेशहरू सम्पूर्ण देश-प्रदेशका सज्जनहरूले अपनाउँदै आफ्नो जीवनलाई सफल पारेका छन् । भगवान् बुद्धका तिनै उपदेशरूपी परित्राण सूत्रलाई हामीले मनैदेखि धारण गर्न सक्यौं भने चारैतिरबाट आउन सक्ने भय, विघ्नबाधा, उपद्रव, रागद्वेष आदि भय र अन्तरायबाट मुक्त भई जीवन सफल पार्न सक्नेछौं ।

परित्राण विभिन्न प्रकारका छन् । त्यसमध्ये मङ्गलसूत्र सुत्तपिटकको खुद्दकनिकाये अठारौं ग्रन्थ भएकोमा पहिलो र पाँचौं ग्रन्थ खुद्दकपाठ अट्ठकथा र सुत्तनिपातमा भएको एउटा सूत्र हो । मङ्गसूत्रको ३८ वटा मङ्गलका विषयमा भगवान्बुद्धले व्याख्या गर्नुभएको छ । मैले पनि ३८ वटा मङ्गलको एक-एकवटा व्याख्या गरेर पाठकहरूले राम्रोसित ज्ञान प्राप्त गर्न सकून् भनी यो किताब लेखेकी हुँ । यस्तो किताब नेपाली भाषामा प्रकाशित भएको मैले देखेकी छैन, खालि वर्मी, पाली र श्रीलङ्कन भाषामा मात्र छन् । मैले सङ्घनायक भिक्षु अश्वघोषले लेख्नुभएको मङ्गल, सुदर्शन भन्तेले लेख्नुभएको महामङ्गल र ज्ञानपूर्णिक भन्तेले लेख्नुभएको न्हुगु परित्राण निश्चय भन्ने पुस्तक अध्ययन गरें तर, मलाई ३८ वटै मङ्गल विषयमा विस्तृत रूपमा लेख्न मनलाग्यो । म कुनै भाषाविद् होइन, तथापि यस पुस्तकबाट नेपाली भाषीलाई भगवान् बुद्धद्वारा निर्देशित अमूल्य मङ्गलसूत्रको पाठका साथै अर्थबोध होस् भन्ने अभिप्रायले यो पुस्तक तयार पारेकी हुँ ।

यी ३८ वटा मङ्गल लेख्ने इच्छा भएका कारणले भगवान् बुद्धले विभिन्न मङ्गलबारे व्याख्या गर्नुभएका बूँदाहरु अध्ययन गर्दा आमाबाबुको सेवा गर्नु, पुत्रपुत्रीहरूको पालनपोषण गर्नु, गुरूजन र आमाबुबाको उपकारको बदला सेवा गर्नु मुख्य देखिन्छ । उहाँहरूको उपकारको बदला सेवासुसार गरेर पूरा गर्न सकिँदैन। आमाबाबुले पाँचवटा गुण लगाएका हुन्छन् छोराछोरीलाई । ती यसप्रकार छन्-

१. नराम्रो बानी बस्न दिँदैनन् । प्राणीघात, दुष्शील कर्म, अकुशल काम, अकुशल कर्मको दुःखविपाकको कुरा सुनाएर, अनेक पापको उदाहरण दिँदै शुद्धमार्गमा लाग्न सदैव प्रेरणा दिन्छन् ।
२. असल सङ्गतमा लाग्न सधैं उत्प्रेरित गर्छन् । आफूभन्दा गुणीहरूको सङ्गत गर्न सिकाउँछन् । शिक्षाकामी भिक्षु-भिक्षुणी र गुरुहरुको आश्रयमा राख्छन् । कूलघरानियाँ व्यक्तिहरुको सङ्गत गर्न लगाएर सदाचारी र शीलवान् बन्न सिकाउँछन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३. आफ्नो कूलमा चलिआएको शिल्पविद्या, शास्त्रविद्या, नीतिविद्या र नैतिक शिक्षाको ज्ञान दिन्छन् ।
४. समयअनुसार खर्च गर्न पैसा दिन्छन् । काम गर्नसक्ने भएपछि उपयुक्त हुने काममा लगाइदिन्छन् । व्यापार गर्ने इच्छा भए पैसा पनि लगानी गरिदिन्छन् ।
५. यौवनावस्थामा पुगेपछि शीलवती-शीलवान्, विदुषी-विद्वान्, गुणवती-गुणवान् केटी-केटा छानेर विवाह गराइदिएर घरजम गराइदिन्छन् ।

आमाबाबुले मात्र छोराछोरीहरुका लागि कर्तव्य पूरा गर्ने कुरा हुदैन । त्यस्तै, छोराछोरीहरुले पनि आमाबाबुका लागि गर्नुपर्ने कर्तव्यहरु छन् । ती निम्नप्रकार छन्-

१. आमाबाबुले आफूलाई बच्चा हुदा हुर्काएर पढाइलेखाई दिएकाले आफूले पनि आमाबाबु बूढाबूढी भएपछि आमाबाबुको सेवाटहल गर्नुपर्छ । आमाबाबुलाई नुहाउन पानी चिसो वा तातो कस्तो चाहिन्छ, त्यसको व्यवस्था गर्ने, आमाबाबु बिरामी पर्दा वैद्य वा डाक्टरलाई देखाएर राम्रो औषधि गरिदिनुपर्दछ । आमाबाबुलाई मनमा दुःख हुने खालका कामकुरा गर्नु हुदैन ।
२. आमाबाबुलाई आइपरेका तथा आइपर्ने सम्पूर्ण कामकाजको जिम्मेवारी आफूले व्यहोर्नुपर्छ । छोराछोरी आमाबाबुको कूल थाम्नसक्ने हुनुपर्दछ । आमाबाबुले कमाइराखेको धनसम्पत्ति अर्थात् खेतबारी, जवाहरात नाश नगरी जोगाइदिनुपर्छ । आमाबाबुको कूलका सबैको रक्षा गर्नु छोराछोरीको कर्तव्य हो ।
३. आमाबाबुले प्राणीहिंसा गर्ने, चोरी गर्ने, व्यभिचार गर्ने, झुटो बोल्ने, जाँडरक्सी पिउने, मासु बेच्ने, विष र हतियार बेच्ने काम गरिरहेका छन् भने त्यस्ता अकुशल आचरण छाडी धर्मानुकूल काम गरी धन कमाएर आमाबाबुले भन्दा पनि उन्नति गर्न सक्नुपर्छ ।
४. छोराछोरी भएर जन्मेपछि आमाबुबाको अंश लिन योग्य हुनुपर्छ । अंश लिन योग्य हुनु भनेको आमाबाबुको आज्ञा मान्न सक्ने, दुर्वाच्य नबोल्ने, कूलमा कलंक नलगाउने हुनु हो । छोराछोरीले नराम्रो काम गरे भनेर तिमी मेरो कूलका हाइनौ भनेर अंश नदिने चलन पनि छ । आमाबाबुको इज्जत थाम्न सक्ने असल व्यक्ति बन्नुपर्छ ।
५. परलोक भइसकेको आमाबाबुको नाममा दानशील भावमय पूण्यकार्य गरी आफूलाई प्राप्त सम्पत्ति उहाँहरूलाई अर्को लोकमा पनि सुखी राख्न दान दिने गर्नुपर्दछ । बाबुआमाको नाममा पूण्यकार्य गरेर बस्नु उचित हुन्छ । यसले गर्दा आफूलाई समेत पूण्य प्राप्त हुन्छ । आमाबाबुको नाममा पूण्य प्राप्त गर्ने छोराछोरीलाई सत्पुरूष भन्दछन् ।

आमाबाबुले गर्ने कर्तव्य गरेपछि आमाबाबुका लागि गर्ने पालो आउँछ । त्यसकारण आमाबाबुको गुण सम्झेर यो पुस्तक लेखी दान दिनुपर्‍यो भन्ने विचारले मैले यो पुस्तक निकालेकी हुँ । आमाबाबुको गुण तिर्न कहिल्यै पनि सकिँदैन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

बाबुआमाले छोराछोरी जन्माउनुभन्दा पनि कर्म दिनु ठूलो कुरा हो । जन्म त जोसुकैले पनि दिन्छन्, कर्म दिन सकिएन भने भविष्य अन्धकार हुन्छ । हाम्रो जस्तो देशमा कसैको पनि भविष्य बनाउन राज्यले चासो लिएको देखिँदैन, यसको जिम्मा परिवारलाई नै छाडिदिएको हुन्छ । म यहाँसम्म आउनुमा पनि प्रमुख भूमिका आमाबाबुको छ । बाबुले पढेलेखे पनि आमा अक्षर चिन्नुहुन्नथ्यो । म सानै उमेरमा प्रव्रजित भएँ । आमाबाबुलाई मन परेको थिएन । २०२७ सालसम्म बुद्धधर्मको त्यति प्रचार भएको थिएन । नेपालमा राणाशासनले कब्जा गरेको समयमा बुद्धको स्वतन्त्र शिक्षालाई दबाब दिएको हुनाले धम्मचारी गुरु-गुरुमाहरुले प्रचार त गर्नुभयो तर, धेरै हुन सकेन । धम्मावती गुरूमाले धर्मप्रचार गर्दा अलि प्रचार भयो ।

मलाई पनि बौद्धशिक्षा मन परेर प्रव्रजित हुन मनलाग्यो । तर, घरबाट बाहिर जान दिइएन । भिक्षुणी बन्ने त कुरै छाडौं, प्रव्रजित हुनकालागि पनि आमाबाबुको अनुमतिबिना जान सकिँदैन । त्यसकारण आमा सुत्नुभएको बेला उहाँको बूढी औँलामा कालो लगाएर कागजमा मेरो छोरीले भिक्षुणी बन्न मन गरेकी हुनाले त्यसमा मेरो मन्जुर छ भनेर लेखेको कागजमा आमाले थाहै नपाई औँठाछाप लगाएँ । तर, बुबाचाहिँ पढेलेखेको हुनाले खाली कागजमा सही गराएर पछि अरूले भरिदिए । त्यस्तो गरी भागेर बनारसमा पुगेर प्रव्रजित भएँ । धेरै वर्षसम्म बाबुलाई पनि मेरो काम मन परेन । बाबुले प्रव्रजित जीवन त्याग भन्दा मैले मानिनँ । पछि पढ्नका लागि आमाबाबुले नै मद्दत गर्नुभयो । म बनारसमा पढ्दा बुबाले भन्नुभएको शब्द अहिले पनि मलाई याद आउँछ । खान पढ्नकालागि चिन्ता नगर, पैसा नभए खेत बेच्नुपरे पनि बेचौंला भन्नुहुन्थ्यो । एसएलसी दिँदा पनि हाम्रो परिवारमा मैले नै पहिले एसएलसी जाँच दिएकी थिएँ । त्यसबेला आमाबाबु दुबैजना धेरै खुसी हुनुभयो । छोरी एसएलसी पास भइछे भने भोज खुवाउने भन्नुभयो । बुबाआमाले मेरालागि धेरै दुःख गर्नुभयो । उहाँहरुले दिनुभएको शिक्षा र प्रेरणालाई मैले आˆ नो जीवनदर्शन बनाए । त्यही जीवनदर्शनका आधारमा म अघि बढेकी छु । उहाँहरूकै प्रेरणाले मेरो जीवनलाई विकसित गर्न सकेको म मृत्युपर्यन्त बिर्सन्नँ ।

मेरा आमाबुबाले झैँझगडा गरेको मैले कहिल्यै देखिनँ र सुनिनँ । सँगै बस्दा केही न केही त हुन्छ नै, हातमा दुई-चारवटा चुरा लाउँदा त आवाज आउँछ! सँगै बस्ता कहिलेकाहीँ ठाकठुक त परिहाल्छ । तर, बुबाले आमासँग झगडा गरेको मलाई कहिल्यै थाहा भएन । आमा अलि कराउनुहुन्छ, बुबाचाहिँ मुसुमुसु हाँसेर बस्नुहुन्छु । म सानी छँदा पानी लिन जाँदा लडेर घैँटो फुट्यो । आमाले मलाई त्यतिखेर गाली गर्नुभयो, बुबाले भन्नुभयो- 'गाली गरेर के गर्नु फुटेको घैँटो जोडिँदैन । पहिल्यै सतर्क हुनुपर्छ ।'

मेरा साथीहरू भन्छन्- 'तिम्रा आमाबुबा देवता हुन् ?' पक्कै होइनन् । हिन्दुधर्ममा सृष्टिकर्तालाई ब्रह्मा भन्दछन् । ब्रह्माका चारवटा मुख हुन्छन् । तर, बौद्धदर्शनमा आमाबाबुलाई ब्रह्मा भन्दछन् । किनभने आमाबुबा भनेका सृष्टिकर्ता

Downloaded from http://dhamma.digital

हुन् । ब्रह्माका चारवटा मुख छन् भने आमाबुबाका चतुर्ब्रह्म बिहार छन् । त्यसैले ब्रह्मा भनिएको हो । उहाँहरूसँग भएका चारवटा गुण यी हुन्-

१. मैत्री : आफ्ना छोराछोरीहरूप्रति सधैं मैत्रीभाव राख्नुपर्छ । मेरा छोराछोरीलाई केही नहोस्, हण्डरठक्कर पनि खानु नपरोस्, जहाँ गए पनि राम्रो होस् भन्ने भावना मैत्री हो ।

२. करूणाः आफ्ना छोराछोरीलाई केही भयो भने करूणा उत्पन्न भएर उपकार गर्न मनलाग्छ । राति होस् वा दिउँसो, खाई-नखाई छोराछोरीका लागि गरिन्छ ।

३. मुदिता : छोराछोरीहरू जाँचमा पास भए भने, कतै जागिर मिल्यो भने खुसी लाग्छ । कति खुसी लाग्छ भन्ने बयान गरेर साध्य छैन ।

४. उपेक्षा : केही गरी छोराछोरीहरु विवाह भएपछि आमाबाबुको हेरचाह गर्न आएनन् भने पनि बुबाआमा रिसाउँदैनन्, सन्तानलाई श्राप दिएर 'मरिजाउन्' भन्न मन लाग्दैन ।

मैले बुबाआमाको हेरचाह गर्न बनेपामा जान सकेकी छैन आˆ नो व्यस्तताका कारणले...उहाँहरूको हेरचाह गर्न छोराबुहारी र दिदीका छोराछोरी छन् । छोराबुहारीहरू देवता जस्तै छन् । कहिल्यै पनि सासूससुरासँग उनीहरूले झगडा गरेको मलाई थाहा छैन । नातिनातिना पनि ज्ञानी छन् । मैले भनेको सबैले मान्दछन् । कुनै पनि परिवारहरू झगडा गर्दैनन् । परिवारमा सुखशान्ति छ ।

यो पुस्तक लेख्नका लागि सङ्घनायक अश्वघोष भन्तेले सल्लाह दिनुभयो र मलाई पुस्तक लेख्ने प्रेरणा पनि दिनुभयो । भिक्षुणी धम्मावतीको भूमिका र शुभेच्छाप्रति म नतमस्तक छु । वरिष्ठ साहित्यकार मोहन दुवालज्यूले यो पुस्तक छाप्ने काममा सहयोग गर्नुभएकाले उहाप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । अशोक भन्तेप्रति पनि कृतज्ञ छु । यसकासाथै यस पुस्तककालागि सहयोग पुऱ्याउने सम्पूर्ण महानुभावहरुप्रति म कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

-डा.अनोजा गुरूमा

सुलक्षण कीर्ति बिहार, चोभार, कीर्तिपुर

Downloaded from http://dhamma.digital

प्रकाशकीय

सर्वप्रथम बुद्धधर्म र संघलाई वन्दना !

'श्रद्धेय सुलक्षण कीर्ति महाबिहारका संस्थापक डा. अनोजालाई बन्दना ।'

'सब्बदाने धम्म दानं जिनति' अर्थात् सबै दानलाई धर्मदानले जित्छ भन्ने बुद्धको वचनलाई श्रद्धेय भन्ते र गरूमाँहरूको धर्म उपदेशबाट अमूल्य ज्ञान पाई हाम्रा प्रातस्मरणीय स्व. मदन शाक्यको सम्झना र गुणाणुस्मरण प्रचार-प्रसार गर्ने उद्देश्यअनुरूप हाम्रो आध्यात्मिक सन्तोष प्राप्तिको विश्वास लिएकी छु। ।

उहाँ सधैं बुद्ध धर्मप्रति श्रद्धाचित्त रहनु भई बुद्धधर्मका उपदेश व्यवहारमा उतार्न सके मनुष्यजीवन सफल हुने र निर्वाणसम्म पुग्नसक्ने तथ्यलाई आत्मसात गरी विभिन्न समयमा बिहार एवं टोलमा महापरित्राण, कठिन दान तथा अन्य दान प्रदान कार्यक्रमहरू आफ्नो जीवनकालमा स्वच्छ एवं श्रद्धाचित्तद्वारा सम्पन्न गरिसक्नुभएको थियो ।

हामी तथा हाम्रा आफन्तहरूलाई पनि बुद्धधर्म अँगाल्न भरपूर मेहनत र प्रयासबाट अभिरूचि जगाएकाले र यस्ता अवसरहरू प्रदान गर्नु भएकाले हामीले बिहार तथा बुद्धधर्मसम्बन्धी मङ्गल उपदेशहरू सुन्ने अवसरहरू पायौं । फलस्वरूप हामी अहिले परिवारमा सुखसँग जीवनयापन गर्न सक्षम भएको जस्तो लाग्दछ। सन्तानको हितमा आफ्नो कर्तव्य पूरा गरी स्वर्गीय हुनुभएका स्व. मदन शाक्यको निर्वाण कामनार्थ यस मूल उपदेशको कृति 'मङ्गल उपदेश' धर्मदान गर्ने इच्छाअनुसार यो पुस्तक धर्मदान गर्न पाउँदा हामीलाई निकै हर्षित एवं पूण्यको अवसर मिलेको छ ।

हुन त, यो 'मङ्गल उपदेश' पुस्तक प्रथम र दोश्रो संस्करण सुलक्षण कीर्तिबिहारका संस्थापक गुरूमा डा. अनोजाले प्रकाशन गर्नुभएको हो । उहाँको अथक प्रयास र मेहनतबाट कथाको रूपमा 'मङ्गल उपदेश' लाई जोकोहीले पनि अर्थात् गुरूमाँ, उपासक, उपासिका एवं सर्वसाधारणले बुझिने भाषामा प्रकाशित भएकाले हामीले पनि यो पुस्तक अध्ययन गरी 'मङ्गल उपदेश' लाई पुनः प्रकाशन गर्ने उद्देश्यले डा. अनोजा गुरूमाँलाई अनुरोध एवं निवेदन गर्‍यौं । यसरी धर्मदान गर्ने विचार एवं प्रेरणा जगाइदिनुहुने सुलक्षण कीर्तिबिहार चोभारका डा. अनोजाप्रति हामी ज्यादै आभार एवं धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

अन्त्यमा यस पुस्तक अध्ययन गरी मरण सत्यलाई बुझी यसमा उल्लेखित मङ्गल उपदेशहरू द्वारा पाठकवर्गहरूले पनि सोही उपदेशअनुसार राम्रो व्यवहार र आचरणद्वारा प्राणी मात्रको जीवन सुखमय रूपमा व्यतित गर्न सकोस् भन्ने आशा एवं विश्वास लिएका छौं।

डा. गंगा शाक्य
तथा परिवार

Downloaded from http://dhamma.digital

विषयसूचो

क्रम	शीर्षक	पृष्ठ
क.	विषय प्रवेश	१
ख.	मङ्गलसूत्र	६
ग.	पाँचवटा कोलाहल	८
घ.	मङ्गल शब्दका अर्थ	१३
१.	असेवना च बालान (मूर्खहरूका सङ्गत नगर्न मङ्गल)	१४
२.	पण्डितानञ्च सेवना (पण्डितहरूका सङ्गत गर्न मङ्गल)	१८
३.	पूजा च पूजनीयान (पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई पूजा गर्न मङ्गल)	२२
४.	पतिरूप देस वासो च (योग्य परेका देशमा बास बस्न मङ्गल)	२५
५.	पुब्बे च कत पुञ्ञता (पूर्वजन्ममा पुण्य हुन मङ्गल)	२८
६.	अत्त सम्मा पणिधि च (आफ्ना चित्त र शरीरलाई वशमा राख्न मङ्गल)	३१
७.	बाहुस्सच्चञ्च (बहुश्रुत हुन मङ्गल)	३५
८.	सिप्पञ्च (शिल्पविद्या सिक्न मङ्गल)	३९
९.	विनयो च सुसिक्खितो (विनयी हुन, सुशिक्षित हुन मङ्गल)	४३
१०.	सुभासिता च या वाचा (सुभासित वचन गर्न मङ्गल)	४७
११.	माता पितु उपट्ठान	५१

Downloaded from http://dhamma.digital

(आमाबुबाका सेवा गन मङ्गल)
१२. पुत्तदास्स संगहा ५६
(श्रीमतो र छाराछारीलाई पालन गन मङ्गल)
१३. अनाकुला च कम्मन्ता ६०
(आकल नहुन काम गन मङ्गल)
१४. दानञ्च ६३
(दान दिन मङ्गल)
१५. धम्मचरिया च ६७
(धमाचरण गन मङ्गल)
१६. ञातकानञ्च सङ्गहो ७१
(दाजुभाइ र बन्धहरूका सङग्रह गन मङ्गल)
१७. अनवज्जानि कम्मानि ७५
(निदोष वा दोषरहित काम गन मङ्गल)
१८. आरति ७९
(पापकर्मबाट अलग हन मङ्गल)
१९. विरति पापा ८२
(पापकर्मबाट टाढा बस्न मङ्गल)
२०. मज्जपाना च संयमो ८६
(मद्यपान नगनु मङ्गल)
२१. अप्पमादा च धम्मेसु ८९
(धार्मिक कायमा अप्रमादो हुन मङ्गल)
२२. गारवा च ९३
(गौरव गन मङ्गल)
२३. निवाता च ९७
(नम्र स्वभाव हुन मङ्गल)
२४. सन्तुटठि च १०१
(सन्तुष्ट हन मङ्गल)
२५. कतञ्ञुता १०५
(कतज्ञ हुन, गुण-उपकार नबिर्सिन मङ्गल)
२६. कालेन धम्मस्सवन १०९

Downloaded from http://dhamma.digital

(बेलाबखत धर्मका श्रवण गन मङ्गल)

२७. खन्ती च १११४
(सहनशोल हन मङ्गल)
२८. सावचस्सता ११९
(आज्ञाकारी हुन मङ्गल)
२९. समणानञ्चदस्सन १२४
(श्रमणहरूका दशन गन मङ्गल)
३०. कालेन धम्म साकच्छा १२८
(बेलाबखतमा धर्मका छलफल गन मङ्गल)
३१. तपा च १३३
(तपस्या या ध्यान गन मङ्गल)
३२. ब्रह्मचरियञ्च १३७
(ब्रह्मचयका पालन गन मङ्गल)
३३. अरिय सच्चानदस्सन १४१
(आर्यसत्यधर्मका बाध गन मङ्गल)
३४. निब्बान सच्छिकिरिया च १४६
(निर्वाणलाई साक्षात्कार गन मङ्गल)
३५. फठ्ठस्स लाक धम्मेहि चित्त यस्स न कम्पति १५०
(आठवटा लाकधर्मबाट चित्त कम्प नहुन मङ्गल)
३६. असोकं १५५
(शाकसन्ताप नलिन मङ्गल)
३७. विरजं १५९
(रागद्वषमाहरूपी क्लेशका धला नहुन मङ्गल)
३८. खेमं १६३
(निर्भय हुन, शान्तशोतल हुन मङ्गल)
ङ. उपसंहार १६६
च. बाद्धदशनमा विवाह मङ्गल विधि १६८
छ. विघ्नबाधाबाट मुक्त हुन सूत्र १७१
ज. यात्रामा जादा स्मरण गन योग्य सत्र १७१

Downloaded from http://dhamma.digital

झ.	सहायक पुस्तकहरू	१७१
ञ.	धम्मचक्कप्पवत्तन सुतं	१७३
त.	धर्मचक्रप्रवर्तन सूत्रको अर्थ	१७७
थ.	अनतलक्खण सुत्तं	१८४
द.	महासमय सुत्तं	१८९
ध.	अनतलक्खण सूत्रको अर्थ	१९४
न.	धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्रको निदान र अर्थ	१९८
ट.	महासमय सूत्रको अर्थ	२०९
ठ.	बुद्ध झण्डामा अङ्कित रङ्गहरुको अर्थ	२१४

Downloaded from http://dhamma.digital

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

विषय प्रवेश

यस संसारमा अन्धविश्वास चलिरहेको मैले देखेकी छु । त्यसैले मैले पनि देखेको र सुनेकोले भगवान् बुद्धले बताउनुभएको मङ्गल र अमङ्गलबारे आफूले अनुभव गरेकोलाई मानिसहरू भ्रममा नपरून् र सम्यक् दृष्टिमा जान सकून् भनेर यो किताब लेख्न सुरू गरेकी हुँ । हामीहरूको प्रज्ञा अलि कम भएका कारणले हो कि मिथ्या दृष्टितिर जाने धेरै छन् सम्यक् दृष्टितिर जानेहरू थोरै छन् । यो गर्दा अमङ्गल हुन्छ भनिदिँदा त्यसमा विश्वास गर्नेहरू धेरै छन् । कारण किन त ? हम्मेसी सबैले अमङ्गल हुनाको कारण पत्ता लगाउन सक्तैनन् । केही त अन्धविश्वासमा पर्नाले पनि हो ।

अन्धविश्वास पनि कतिसम्म भने रातो कपडा अथवा साडीलाई मङ्गल भन्छन् । सेतो कपडा अथवा साडी लगाएकोलाई अमङ्गल भन्छन् । खाली घैंटो अमङ्गल, भरिएको घैंटो मङ्गल भन्छन् । न्याउरी मुसाले बाटो काटे अमङ्गल...कपाल खौरिएकाहरूलाई पनि अमङ्गल भन्दछन् । यस्तो पहिले पनि थियो ।

भगवान् बुद्ध श्रावस्ती जेतवन बिहारमा बस्नुभएको बेला महामङ्गल सूत्रबारे भन्नुभएको थियो । पहिलेको घटनालाई लिएर मङ्गलको विषयमा चर्चा भइरहेको थियो । पहिलो बोधिसत्वको पालोमा पनि महामङ्गलका बारेमा चर्चा भएको थियो । पहिले राज गृहनगरमा मानिसहरू जम्मा भएको अवस्थामा एकजना व्यक्ति 'आज मेरो महामङ्गल काम गर्नुपर्छ' भनेर समूहबाट उठेर गयो । अनि अर्को दिन उसको कुरा सुनेर 'मङ्गल भनेको के हो, मङ्गलको काम गर्नु भनेको के हो' भनेर एकजनाले सोध्यो । एउटाले 'मङ्गलको रूप हेर्नु नै मङ्गल हो' भन्यो । अनि 'मङ्गल रूप भनेको के हो त ?' भनेर सोध्दा 'मङ्गल रूप भनेको कुनै व्यक्ति बिहान सबेरै उठेर पहेँलो रङ्गको साडी हेर्नु नै मङ्गल हो' भन्यो । अर्कोले भन्यो- 'गर्भिणी महिलालाई देख्ता, रोहित माछा देख्ता, भरिएको घैंटो देख्ता, नयाँ गहुँको बीउ देख्ता, नयाँ कपडा लगाएर आएको देख्ता र सेतो दुध देख्ता मङ्गल हुन्छ । योभन्दा ठूलो अरू केही मङ्गल हुन सक्तैन ।'

अर्को व्यक्तिले भन्यो- 'यो मङ्गल होइन । मङ्गल भनेको राम्रो सुन्नुपर्छ । कसैले पूरा कुरा सुनाएको मङ्गल, ठूलो भनेको सुनेको, खानु भनेको सुनेको, पूजा गर्नु भनेको सुनेको नै मङ्गल हो । योभन्दा ठूलो अर्को मङ्गल छैन ।'

अर्कोले भन्यो- 'गुणलाई हेरेर अभिनन्दन गर्नु मङ्गल हो ।'

अर्कोले भन्यो- 'बास लिने, स्वाद लिने, स्पर्श गर्नु मङ्गल हो ।'

अर्कोले भन्यो- 'यो मङ्गल हुन सक्तैन । मङ्गल भनेको बिहान उठेर पृथ्वीलाई स्पर्श गर्नु हो । भिजेको गोबरको स्पर्श गर्नु, रोहित माछालाई छुनु, शुद्ध वस्त्र स्पर्श गर्नु, सुन, हीरा, मोती, तामालाई छुनु, भोजनलाई छुनु र नमस्कार गर्नुभन्दा बाहेक अर्को मङ्गल छैन ।'

Downloaded from http://dhamma.digital

दृष्टि माङ्गलिक (हेर्नु मङ्गल), श्रुत माङ्गलिक (सुन्नु मङ्गल), मुत माङ्गलिक (छुनु मङ्गल), यी तीन प्रकारका मङ्गलका विषयमा जनताको परस्पर मेल हुन सकेन। विचारधारा फरक-फरक भयो । आफ्नो विचार नै सबैले ठिक ठाने । आफ्नो राम्रो, अरूको नराम्रो भने । अनि मानिसहरू मङ्गल खोज्न भूमत्थ देवतादेखि लिएर ब्रह्मलोकसम्म पुगे तर, पत्ता लागेन । मङ्गल भनेको के हो भनेर श्रमण गौतम अथवा भगवान् बुद्धकहाँ राति इन्द्रसहितका देवताहरू गएर हात जोडी नमस्कार गर्दै प्रश्न गर्नुभयो । भगवान् बुद्धले पनि मङ्गलका विषयमा बताउनुभयो । त्यो बेला हजारौँ, करोडौँ देवताहरू अरहत प्राप्त हुनुभयो । भगवान् बुद्धले बताउनुभएको मङ्गल सुनेर देवताहरू आ-आफ्नो ठाउँमा फर्केर जानुभयो ।

भिक्षुहरू सबै जम्मा भएर मङ्गलका विषयमा कुरा चलिराखेको अवस्थामा भगवान् बुद्ध त्यहाँ पुगेर 'के विषयको चर्चा हो ?' भनेर सोध्नुभयो । भिक्षुहरूले पनि 'मङ्गलसम्बन्धी चर्चा हो' भन्नुभयो । अनि भगवान्ले भन्नुभयो- 'बुद्धको समयको त के कुरा, म बोधिसत्व भएको अवस्थामा पनि मैले मङ्गलसम्बन्धी कुरा बताएको थिएँ ।'

पूर्वकथा :

पहिले बोधिसत्वको जन्म वैभवशाली, असाध्यै धनसम्पत्ति भएको कूलमा भएको थियो । उनको नामकरण गर्दा कसैको नभएको नाम राखियो रक्षितकुमार । रक्षितकुमार ठूला भएपछि राम्रो शिक्षादीक्षा दिनुपर्‍यो भनेर आमाबुबाले तक्षशिला विद्यालयमा भर्ती गरिदिए । पहिले त्यहाँ एउटा मात्र विद्यालय वा कलेज थियो । धनीले मात्र पढ्न पाउँथे, गरिबहरूलाई ठाउँ नै थिएन । हुने बिरूवाको चिल्लो पात भनेजस्तै उनले छिटै नै धेरै विद्या हासिल गरे । विद्यामा पारङ्गत भएर घर फर्केर आएपछि आमाबुबाको कर्तव्य आफ्ना छोराछोरीहरूको विवाहकर्म गरिदिनु पनि भएकाले रक्षितकुमारको योग्य केटीसँग विवाह गरिदिए । उनले केही वर्ष गृहस्थ जीवन बिताए तर, आफ्ना आमाबाबु बितेपछि धनसम्पत्ति सबै त्यागेर, महादान गरेर, प्रव्रजित भएर हिमालयमा ध्यान गर्न गए । हिमालयमा के पाइन्छ र, खालि कन्दमूल मात्र खाएर ध्यान गर्दागर्दै ध्यान अभिञ्ञाण प्राप्त गरे । त्यसपछि अरू ठाउँमा आफूले जानेको अनुभव र गरेका कुराहरू सिकाउँदै गरे । उनका ५०० जना शिष्य भए । त्यसपछि ५०० जनामध्ये एकजना शिष्यले बोधिसत्व रक्षितकुमारसँग भने- 'गुरू ! वर्षाऋतुमा हिमालयमा धेरै जाडो हुन्छ, त्यसकारण हामीहरू एउटा सहरमा जाऔँ ।'

बोधिसत्वले 'तिमीहरू जाओ, म यहीँ हिमालयमा बस्छु' भनेर उनीहरूलाई पठाइदिए । अनि तिनीहरू चारिका गर्दागर्दै वाराणसी पुगेर राजाको बगैँचामा बसे । योगीहरूलाई महान् सत्कार गरे । भोजन आदिको पनि राम्ररी व्यवस्था गरे । भोजन, लुगा र चिवर पनि दान गरे । त्यसपछि वाराणसी शास्त्रागारमा सबै जनता मिलेर मङ्गलविषयक प्रश्न गरे । तर, उनीहरूलाई मङ्गलका विषयमा थाहा भएन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

अनि उनीहरूले 'हाम्रा गुरू हिमालयमा ध्यान गरिरहेका छन् उनले मात्र थाहा पाउँछन् हामी गएर उनलाई भनौं, तपाईंहरू पनि हामीसँगै हिँड्नोस्' भने ।

राजाले भने- 'म हिमालयसम्म जान सक्तिनँ । तिमीहरू गएर मङ्गलसम्बन्धी कुरा सम्झी-बुझी आओ र मलाई र मेरा जनताहरूलाई सुनाइदेओ । मङ्गल भनेको के हो भन्ने कुरालाई लिएर मङ्गलका विषयमा धेरै नै चर्चा भइरहेको छ । राम्रो कुरा सुन्नु मङ्गल, देख्नुमा पनि राम्रो देख्नु मङ्गल भन्छन् । सही मङ्गल के हो, सबै सिकेर मलाई भन्न आउनु ।'

रक्षित तपस्वीका चेलाहरू आफ्ना गुरुकहाँ गएर नमस्कार गरे र मङ्गलका विषयमा सोधे । पाँचसय शिष्यमध्ये प्रधान शिष्यले आफ्ना गुरूले सिकाएको राम्ररी सुने । गुरूले मङ्गलका विषयमा भने, त्यो यसप्रकार छ-

किं सु नरो जप्पं अधिच्च काले
कं वा विज्जं कतमं वा सुतानां ।
सो मच्चो अस्मिं च परम्हि लोके
कथङ्करो सोत्थानेन गुत्तो ॥१॥

अर्थ : मानवहरूले प्रार्थना गर्ने समय के जप गरौं, के वेद पढौं, के शास्त्र पढौं, के गरौं जुन कारणबाट मानिसहरू यो लोक र परलोकमा कल्याण र सुरक्षित हुन्छन् त्यही मङ्गल हो ।

यस्स देवा पितरो च सब्बे
सिरिंसपा सब्बभूतानि चापि ।
मेत्ताय निच्चं अपचितानि होन्ति
भूतेसु वे सोत्थानं तदाहु ॥२॥

अर्थ : सबै देवताहरूका पिता, सबै जनावरहरू, अरू प्राणीहरूद्वारा नित्यपूजा हुन्छ, सबै प्राणीप्रति मैत्रीभाव हुन्छ, त्यही मङ्गल हो । त्यही मङ्गल हेतुबाट नै सबैको रक्षा हुन्छ ।

यो सब्बलोकस्स निवातबुत्ति
इत्थी पुमानं सह दारकानं ।
खन्ता दुरुत्तानं अपटिक्कुलवादी
अधिवासनं सोत्थानं तदाहु ॥३॥

अर्थ : सारा संसारको लोकजनप्रति दुष्ट विचारबाट अलग हुन्छ । आफ्नी श्रीमती, महिला, पुरूष र बच्चाहरूप्रति दुष्ट वचनबाट सहनु, केही प्रकारबाट झैंझगडा नगर्नु, यसलाई सहनु नै शील पालन गर्नु हो । यसलाई नै मङ्गल भन्दछन् । यसबाट नै उसको रक्षा हुन्छ ।

यो नावजानाति सहायमित्ते
सिप्पेन कुल्याभिधनेन जच्चा ।
रूचिपञ्जो अत्थकाले मुतिमा

Downloaded from http://dhamma.digital

सहायेसु वे सोत्थानं तदाहु ॥४॥

अर्थ : जुन विद्या, कुल, धनसम्पत्ति र जन्मलाई लिएर आफ्ना साथीभाइ, मित्रवर्गहरूको आदरसत्कार गर्छ, बुद्धि पुऱ्याएर अभिमान गर्दैन, सत्कार गर्नु नै मङ्गल हो र यसबाट रक्षा हुन्छ ।

भिक्षानि वे यस्स भवन्ति सन्तो
संविस्सत्था अविसंवादकस्स ।
न मित्तदूभी संविभागी धनेन
मित्तेसु वे सोत्थानं तदाहु ॥५॥

अर्थ : जुन व्यक्ति उपहास निद्राबाट अलग भएको पुरूष छ, उसलाई शान्ति हुन्छ । त्यसलाई सबै मानिसहरूले विश्वास गर्छन् । जसले मित्रद्रोह गर्दैन, कमाएको धनसम्पत्ति आफ्ना दिदीभाइहरूसँग बराबर बाँड्छ, भन्नुको मतलब लोभी हुदैन, साथीप्रति गौरव गर्छ, त्यस्तो गर्नु मङ्गल हो । त्यसले रक्षा गर्छ ।

यस्स भरिया तुल्यवया सभग्गा
अनुब्बता धम्मकामा पजाता ।
कोलिनिया शीलवती पतिब्बता
दारेसु वे सोत्थानं तदाहु ॥६॥

अर्थ : जसको आफ्नो र श्रीमतीको बराबर हुन्छ, एउटै चित्त हुन्छ, एउटै विचारधारा, धर्ममा मनलाग्ने, धर्मचित्त भएको, झैँझगडा नगर्ने, सदाचारी, पतिव्रता हुन्छन्, त्यस्ता दम्पतीहरूको जीवन मङ्गल हुन्छ र त्यसले रक्षा गर्छ ।

यस्स राजा भूतपति यस्सस्सी
जानाति सोचेय्यं परक्कमञ्च ।
अद्वेज्झता सुहृदयं ममंति
राजूसु वे सोत्थानं तदाहु ॥७॥

अर्थ : यशस्वी, जुन राजाले अथवा देशको नेताले यो राम्रो, कुशल, पवित्र छ, पराक्रमी हो, द्वेषभाव छैन, मेरो हृदय शुद्ध छ भन्छ, यो नै उसको मङ्गल हो । यसले नै रक्षा गर्छ ।

अन्नं च पानं च ददाति सद्धो
मालं च गन्धं च विलेपनं च ।
पसन्नचित्तो अनुमोदमानो
सग्गेसु वे सोत्थानं तदाहु ॥८॥

अर्थ : श्रद्धावान्, सधैं प्रसन्नचित्त भएको, सन्तुष्ट भएको चित्त, लोभ लालचरहित भएर खाना, अन्नपान, जल, गन्ध आवश्यकताअनुसार शुद्ध चित्तले दान दिँदा त्यही भविष्यमा स्वर्गसम्बन्धी उनको मङ्गल हुन्छ र त्यसले रक्षा गर्छ ।

यमरियधम्मेन पुनन्ति बुद्धा
आराधिता समचरियाय सत्तो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

बहुस्सुताइसयो सीलवन्तो
अरहन्तमज्झे सोत्थानं तदाहु ॥९॥

अर्थ : वयोवृद्ध, सम्यक् चर्याबाट पूजा गर्न योग्य सत्पुरूषहरू, बहुश्रुत भएको, शीलवान्हरू, ऋषिगण जुन आर्यधर्ममा शुद्ध हुन्छ, अरहत हुन्छ, उनीहरूको पूजा गर्नु नै मङ्गल हो ।

एतानि खो सोत्थानानि लोके
विञ्ञूपसत्थानि सुखीन्द्रियानि ।
तानीध सेवेथ वरो सपञ्ञो
न हि मंगले किञ्चनं अत्थि सच्चं ॥१०॥

अर्थ : संसारमा यो नै वास्तविक मङ्गल हो । विद्वान्जनद्वारा प्रशंसा गरेर इन्द्रियहरूलाई सुख दिन प्रज्ञावान्हरू चाहिन्छ । इन्द्रियहरूलाई पालन गर्नुपर्छ । यही नै मङ्गल हो । अरू केही मङ्गल सत्य होइन ।

आफ्ना गुरू रक्षित बोधिसत्वलाई ध्यानमा राखेर, राम्रोसँग बुझेर फर्केपछि गुरूलाई वन्दना गर्दै आफ्ना गुरूबाट जानेको मङ्गलसम्बन्धी सन्देश वाराणसीका राजासहित जनतालाई बताए । अनि मुख्य ऋषिसहित सबै ऋषिगणहरू हिमालयमा फर्केर गए । राजाले जनतालाई मङ्गल पालन गर्न लगाए । मङ्गल व्यवहार पालन गरेर व्यवहारमा उतारेका व्यक्तिहरू मृत्युपश्चात् स्वर्गमा जान्छन् । बोधिसत्व ब्रह्मबिहारको भावना गर्दागर्दै ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए ।

भगवान् बुद्धले धर्मदेशना गर्नुभएको थियो । मङ्गल विषयमा बोधिसत्व भएको अवस्थामा पनि मङ्गलसम्बन्धी उपदेश दिनुभएको थियो । त्यो समयका ऋषिगणहरू अहिलेका भिक्षुहरू हुन् । मङ्गलको प्रश्न गर्ने प्रधान शिष्य सारिपुत्र हुन्, आचार्य म नै हुँ भनेर जातकलाई सङ्ग्रह गर्नुभयो ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

मङ्गलसूत्र

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

यंमंगलं द्वादस हि, चिन्तयिंसु स देवका ।
सोत्थानं नाधिगच्छन्ति, अट्ठतिंसञ्च मङ्गल ॥
देसितं देव देवेन, सब्बपाप विनासन ।
सब्ब लोक हितत्थान, मङ्गलं तं भणाम् हे ॥

एवं मे सुतं-एकं समय भगवा सावत्थियं विहरित जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे । अथ खो अञ्ञतरा देवता अभिक्कन्ताय रत्तिया अभिक्कन्तावण्ण केवलकप्पं जेतवनं ओभासेत्वा येन भगवा तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । एकमन्तं ठिता खो सा देवता भगवन्तं गाथाय अज्झभासि-

बहू देवा मनुस्सा च, मङ्गलानि अचिन्तयुं ।
आकाङ्खमाना सोत्थानं, ब्रूहि मङ्गलमुत्तमं ॥१॥

असेवना च बालानं, पण्डितानञ्च सेवना ।
पूजा च पूजनीयानं, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥२॥

पतिरूप देस वासो च, पुब्बे च कतपुञ्ञता ।
अत्तसम्मापणिधी च, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥३॥

बाहुसच्चञ्च सिप्पञ्च, विनयो च सुसिक्खितो ।
सुभासिता च या वाचा, एतंमङ्गलमुत्तमं ॥४॥

माता पितु उपट्ठानं, पुत्तदारस्स सङ्गहो ।
अनाकुला च कम्मन्ता, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥५॥

दानञ्च धम्मचरिया च, ञातकानञ्च सङ्गहो ।
अनवज्जानि कम्मानि, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥६॥

आरती विरति पापा, मज्जपाना च सञ्ञमो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

अप्पमादो च धम्मेसु, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥७॥

गारवो च निवातो च, सन्तुट्ठि च कतुञ्ञता ।
कालेन धम्मस्सवन, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥८॥

खन्ती च सोवचस्सता, समणानञ्च दस्सनं ।
कालेन धम्मसाकच्छा, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥९॥

तपो च ब्रह्मचरियञ्च, अरियसच्चान दस्सनं ।
निब्बान सच्छिकिरिया च, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥१०॥

फुट्ठस्स लोकधम्मेहि, चित्तं यस्स न कम्पति ।
असोकं विरजं खेमं, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥११॥

Dhamma.Digital

एतादिसानि कत्वान, सब्बत्थ मपराजिता ।
सब्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, तं तेसं मङ्गलमुत्तमं ॥१२॥

Downloaded from http://dhamma.digital

पाँचवटा कोलाहल

यो संसारमा विभिन्न युगमा र विभिन्न समयमा कोलाहल भएको हुन्छ। कोलाहल पाँच किसिमका छन्। ती हुन्- १. कल्प कोलाहल, २. बुद्ध कोलाहल, ३. चक्रवर्ती कोलाहल, ४. मङ्गल कोलाहल र ५. मोनेय्य कोलाहल।

१. कल्प कोलाहल :

कल्प विनाश हुने समयभन्दा एकलाख वर्षअगाडि लोकव्यूह देवता मनुष्यलोकमा आएर यो कल्पको एकलाख वर्ष बितेपछि यो लोक ब्रह्मलोकसम्म नष्ट हुनेछ भनिने कोलाहललाई कल्प कोलाहल भनिन्छ। आजकल मात्र होइन, मानिसहरूले विश्वास गरे पनि नगरे पनि २०१० देखि अमेरिकाबाट हल्ला चलेको छ २०१३ मा सबै नष्ट हुनेछ भनेर। टीभी र पत्रपत्रिकामा पढियो। हल्ला चलेको छ। यस्तोलाई कल्प कोलाहल भनिन्छ।

२. बुद्ध कोलाहल :

लोकमा भगवान् बुद्ध उत्पन्न हुने भए भनेर लोकपाल देवताहरूले मनुष्यलोकमा आएर आजभन्दा एकहजार वर्ष बितेपछि संसारमा सर्वज्ञ बुद्ध उत्पन्न हुनेछन् भनिएको कोलाहललाई बुद्ध कोलाहल भनिन्छ।

३. चक्रवर्ती कोलाहल :

संसारमा चक्रवर्ती राजा उत्पन्न हुने भए भनेर सय वर्षअगावै आजभन्दा १०० वर्षपछि चक्रवर्ती राजा उत्पन्न हुनेछन् भनी नारा लगाउने कोलाहललाई चक्रवर्ती कोलाहल भनिन्छ।

४. मङ्गल कोलाहल :

लोकमा मङ्गल धर्म उत्पन्न हुने भए १२ वर्षअगावै मङ्गल कोलाहल उत्पन्न हुन्छ। यो कोलाहल मनुष्यलोकबाट उत्पन्न भएर ब्रह्मलोकसम्म फैलिने हुन्छ।

५. मोनेय्य कोलाहल :

मोनेय्य पुद्गल (विशेष प्रकारको भिक्षु) उत्पन्न हुने भए सात वर्ष अघिदेखि मोनेय्य कोलाहल उत्पन्न हुन्छ।

ती कोलाहलमध्ये एउटा कोलाहल राजगृह नगरबाट निस्केको थियो। एक समयमा राजगृह नगरको संस्थागारमा सबै मानिसहरू भेला भइरहेका बेला त्यसमध्येको एकजना व्यक्ति बाहिर निस्केर गयो। त्यो समयमा मङ्गल के हो भन्ने

Downloaded from http://dhamma.digital

कसैलाई थाहा नै थिएन, मङ्गल शब्द नै सुनेका थिएनन् । त्यो निस्केर बाहिर जाने व्यक्तिले भन्यो- 'आज मैले एउटा मङ्गलकार्य गर्नुछ ।' त्यहाँका मानिसहरूले मङ्गल शब्द सुनेपछि आपसमा मङ्गलका विषयमा चर्चा गरे । कसैले भन्यो- 'मङ्गल भनेको उठ्नेबित्तिकै सेतो गाई देख्नु, गर्भिणी हात्ती, रोहित माछा, गाईको घिउ, नयाँ कपडा, भरिएको गाग्री देख्नु हो । राम्रो हुनु नै मङ्गल हो । योभन्दा ठूलो मङ्गल अरू के होला !' तर, यो कुरालाई अरूले स्वीकार गरेनन् । देख्नु र हेर्नु भनेको मङ्गल होइन । सर्वसम्मतिबाट स्वीकृत नभएपछि त्यसलाई विरोध गरेर हेर्नु मङ्गल होइन, अपितु सुन्नु मङ्गल हो । जस्तै राम्रो गाना सुन्नु, पूर्ण भएको छ भने शब्द, अगाडि बढ, भोजन गर अथवा खाऊ भन्ने शब्द सुन्नु नै मङ्गल हो । यसभन्दा उत्तम अरू मङ्गल छैन भने । यही शब्द नै ठूलो मङ्गल हो । योभन्दा अरू ठूलो मङ्गल केही हुन सक्दैन पनि भने ।

यो श्रुतमङ्गललाई पनि मानेनन् । अर्कोले भन्यो- 'मुत्तमङ्गल अर्थात् छुनु, सुङ्नु, स्वाद लिनु, स्पर्श गर्नु मङ्गल हो । बिहान उठ्नेबित्तिकै पृथ्वीलाई स्पर्श गरेर नमस्कार गर्नु, हरियो घाँसलाई छुनु, गोबर छुनु, शुद्ध वस्तु छुनु, रोहित माछालाई छुनु, सुन, चाँदी, हीरा, मोती र पन्नालाई छुनु, भोजनको स्वाद लिनु नै मङ्गल हो । यसभन्दा माथि अर्को मङ्गल छैन ।'

यस्ता तीनवटा श्रुतमङ्गल, दृष्टमङ्गल र मुत्तमङ्गल सुनेर चित्त बुझ्न सकेन । सबै मानिसहरूको तीन समूह भयो । कुनै समूहले पनि कसैलाई चित्त बुझाउन सकेन । मङ्गल विवादको विषय बन्न गयो । जहाँ गए पनि मङ्गलकै चर्चा भयो ।

मनुष्यलोकका मानिसहरूले मङ्गल के हो, भन्न सकेनन् । अनि यो चर्चा भूमिमा बास गर्ने भूमत्थ देवताहरूले पनि सुने । त्यसपछि तिनीहरूले पनि निर्णय गर्न सकेनन् । मङ्गलको विषयलाई लिएर संसारभरि चर्चा भयो । यो लोकमा मात्र होइन, देवलोकमा, ब्रह्मलोकमा पनि चर्चा भयो । जाँदाजाँदै इन्द्रलोकमा अथवा देवताका राजा इन्द्रले पनि भन्न सकेनन् । पछि देवराज इन्द्रले विचार गरे- 'मनुष्य, देव, मार र ब्रह्मलोकमा सर्वज्ञ भगवान् बुद्धका अतिरिक्त मङ्गलका विषयमा व्याख्या गर्न सक्ने अरू कोही छैन । त्यसैकारण भगवान् बुद्धकहाँ गएर सोध्नुपर्‍यो ।' त्यही विचार गरेर देवराज इन्द्र देवगणसहित रात्रिको प्रहरमा गए । त्यस समयमा भगवान् बुद्ध श्रावस्तीको जेतवन बिहारमा बस्नुभएको थियो । देवगणहरू आफ्ना दिव्य प्रकाशले जेतवन बिहारलाई प्रकाशित पार्दै जहाँ भगवान् बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गएर भगवान् सम्यक् सम्बुद्धलाई अभिवादन गर्दै गाथाद्वारा यसरी प्रार्थना गर्न थाले-

बहु देवा मनुस्सा च मङ्गलानि अचिन्तयुं ।
आकाङ्खमाना सोत्थानं ब्रूहि मंगलमुत्तमं ॥

Downloaded from http://dhamma.digital

अर्थ : कल्याणको आकाङ्क्षा लिएर धेरै देवता र मानिसहरूले मङ्गलका विषयमा विचार गरिसके । कसैले पनि बुझ्न सकेनन् । तसर्थ तपाईं मङ्गलका विषयमा आज्ञा गर्नुहोस् ।

मङ्गलका कुरा देवता र मनुष्यहरूले सबैको कल्याणको चिन्तन गरेर, बाह्र वर्षसम्म छलफल गरेर पनि पत्ता लगाउन सकेनन् । त्यसबेला सम्पूर्ण पापलाई नाश गर्न सक्ने ३८ वटा मङ्गलको विधानलाई देवादिदेव भगवान् बुद्धले देशना गरे । भगवान् बुद्धले इन्द्रको प्रार्थनालाई स्वीकार गरी ११ गाथाद्वारा ३८ प्रकारको धर्मलाई देशना गरे । सोही मङ्गलधर्मलाई देवतासहित मार र ब्रह्मलोकका सबैले अनुमोदन गरे । तथागतले मङ्गलसूत्र देशना गरेका बखतमा एकहजार कोटि देवताहरूको जीवन मुक्त भयो । श्रोतापन्न भएकाहरूको त गन्ती नै छैन । मङ्गलका विषयमा सबै कुरा श्रवण गरिसकेपछि बुद्धलाई अभिवादन गरी देवताहरू अत्यन्त प्रसन्न भएर आ-आफ्ना स्थानमा गए ।

त्यही कुरालाई लिएर भगवान् बुद्धले भोलिपल्ट आनन्दलाई मङ्गलसूत्र उपदेश गरे । आयुष्मान् आनन्दले भिक्षुहरूलाई सिकाए । त्यही क्रमले लोकमा मङ्गलधर्म उत्पन्न भएको कुरा सूत्तनिपात खुद्दक निकाय १८ ग्रन्थमा उल्लेख छ । जुन कुरा भगवान् बुद्धले आयुष्मान् आनन्दलाई भन्नुभएको थियो, त्यही कुरालाई लिएर राजगृह गृधकुट पर्वतमा प्रथम सन्धायणको समयमा भनेका थिए, यस्तो मैले सुनेकी छु । एक समय भगवान् श्रावस्तीमा अनाथपिण्डिक महाजनले बनाएको जेतवन बिहारमा बसेका थिए । त्यसबेला इन्द्रसहित देवताहरू रातको द्वितीय प्रहरमा आफ्नो तेजले सारा जेतवनलाई उज्यालो गरेर भगवान्कहाँ पुगेका थिए । त्यहाँ गएर भगवान्लाई अभिवादन गरी देवताले मङ्गलका विषयमा सोधे, जुन मङ्गलका निम्ति देवता र मनुष्यहरू कल्याणको चिन्तन गरेर १२ वर्षसम्म छलफल गरेर पनि पत्ता लगाउन सकेका थिएनन् । त्यसबेला सम्पूर्ण पाप नाश हुने ३८ वटा मङ्गलविधानलाई देवादिदेव भगवान् बुद्धले देशना गरे ।

आसेवनाच बालानं : मूर्खहरूको सङ्गत नगर्नु
पण्डितानञ्च सेवना : पण्डितहरूको सङ्गत गर्नु
पूजा च पूजनेयानं : पूज्यहरूको पूजा गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

पतिरूप देसवासो च : अनुकूल स्थानमा बास गर्नु
पुब्बे च कतपुञ्ञता : पूर्वजन्मको पुण्यलाभी हुनु
अत्तसम्मा पणीधी च : आफूलाई सम्यक् मार्गमा लगाउनु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

बाहुसच्चञ्च सिप्पञ्च : बहुश्रुत हुनु, शिल्प सिक्नु

Downloaded from http://dhamma.digital

विनयो च सुसिक्खितो : विनयी (नरम) हुनु, सुशिक्षित हुनु
सुभासिता च या वाचा : सम्भाषण, मीठो वचन बोल्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

माता पितु उपट्ठानं : आमाबुबाको सेवा गर्नु
पुता दारस्स संगहो : पुत्र र स्त्रीहरूको पालनपोषण गर्नु
अनाकुला च कम्मन्ता : आकुलव्याकुल नहुने काम गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

दानं च धम्मचरिया च : दान दिनु, धर्माचरण गर्नु
ञातकानञ्च संगहो : दाजुभाइ र बन्धुहरूको सङ्ग्रह गर्नु
अनवज्जानि कम्मानि : निर्दोष (दोषरहित) काम गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

आरती वीरति पापा : काय, वाक्, चित्तद्वारा पापलाई त्याग्नु
मज्ज पाना च संयमो : मद्यपान नगर्नु
अप्पमादो च धम्मेसु: धार्मिक कार्यहरूमा अप्रमादी (होसियार) हुनु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

गारबी च निवातो च : गौरव गर्नु, नम्र स्वभाव हुनु
सन्तुट्ठि च कतञ्ञुता : सन्तुष्ट हुनु, कृतज्ञ हुनु
कालेन धम्मस्सवणं : बेलाबखतमा धर्मको श्रवण गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

Dhamma.Digital

खन्ती च सोवचस्सता : सहनशील हुनु, आज्ञाकारी हुनु
समणानञ्चदस्सनं : श्रमणहरूको दर्शन गर्नु
कालेन धम्म साकच्छा : बेलाबखतमा धर्मको छलफल गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

तपो च ब्रह्मचरियञ्च : तपस्या गर्नु, ब्रह्मचर्यको पालना गर्नु
अरिय सच्चान दस्सनं : आर्यसत्यधर्मको बोध गर्नु
निब्बान सच्छिकिरिया च : निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्नु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

फुट्ठस्सलोक धम्मेही : लाभ-अलाभ, यश-अपयश, निन्दा-
प्रशंसा, सुख-दुःख यी आठ लोकधर्मबाट
चित्तं यस्स न कम्पति : चित्त कम्प नहुनु
असोकं विरजं खेमं: शोकरहित हुनु, रागद्वेषमोहरूपी राग नहुनु
एतं मंगलमुत्तमं : यी उत्तम मङ्गल हुन्।

एतादिसानि कत्वान : यसप्रकारको कर्म गरेर
सब्बत्थ मपराजिता : सबै ठाउँमा अपराजित (नहार्ने) भएर
सब्बत्थ सोथिं गच्छन्ति : मानिसहरू कल्याण पाउँछन्, त्यसैले उनीहरू
तं तेसं मंगलमुत्तमं : उत्तम मङ्गल हुन्।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

मङ्गल शब्दको अर्थ

मङ्गल भनेको के हो ? 'मङ्ग' को अर्थ पाप हो, 'ल' को अर्थ त्याग्ने अथवा छाड्ने । पापलाई हटाउनु नै मङ्गल हो । यसलाई यसरी विग्रह गरिएको छ-

मं अपायं गमेति पापेतीति मङ्ग । मङ्गं पापं लुनाति छिन्दतीति मङ्गलं ।

शब्दार्थ : यं अकुसलं : जुन अकुशल कर्म, मं अपायं : चारवटा उपाय दुर्गति (नर्क, प्रेत, त्रियक, असुर), गमेति पापेति : त्यहाँ पुऱ्याइदिन्छ, इति तस्मा : त्यस्तै चारवटा दुर्गतिमा पुऱ्याइदिने शक्ति भएकालाई, तं अकुसल : जुन अकुशल कर्मलाई, मङ्ग : मङ्ग अथवा पाप भन्दछन् ।

यं मङ्गलं : जुन मङ्गलधर्मलाई आचरण गर्ने, कुशल कर्म, मङ्ग पापं : अकुशल पापकर्मलाई, लुनाति छिन्दति : काटेर, भाँचेर फ्याँकिन्छ, इति तस्मा : त्यस्तै अकुशल पापधर्मलाई काटेर, भाँचेर फ्याँकिदिने शक्ति भएका कारणले, तं कुसलं : त्यो मङ्गलधर्म आचरण गर्ने कुशल कर्मलाई, मङ्गलं : भन्दछन् ।

भावार्थ : जुन अकुशल पापकर्मले अपाय दुर्गतिमा लिएर जाने हो, त्यसलाई मङ्ग भनिन्छ । त्यो मङ्ग भनेकोले पापकर्मलाई भाँचेर, टुक्रा पारेर फ्याँकिदिन्छ, त्यस कर्मलाई मङ्गल भन्दछन् ।

अथवा व्याकरणको हिसाबले मङ्ग भन्ने पद निपात हो । त्यसको अर्थ बुद्धि (वृद्धि, अभिवृद्धि) हो । यहाँ मङ्ग भनेको पदलाई हित हुने, सुखको वृद्धि हुने हो । यस अर्थमा चलाएको मङ्गल शब्दलाई यसप्रकारले विग्रह छुट्याएर राखिएको छ- मङ्गं दिट्ठधम्मिक सम्परायिकत्थ बुद्धिं, लाति गण्हाति पोतेतीति मङ्गलं ।

शब्दार्थ : यं कुसलं : जुन मङ्गल भनिएको कुशल कर्म, मङ्गं दिट्ठधम्मिक सम्परायिकत्थ बुद्धिं : यही जन्ममा हित र सुख पाउने र पछिको जन्ममा पनि हित र सुख हुने गरी, लाति गण्हाति पोतेति : पुऱ्याइदिन्छ, इति तस्मा : त्यस्तै यहीं नै फल पाउने र पछिको जन्ममा पनि फल पाउने शक्ति भएको कारणले, तं कुसलं : त्यस्तो कुशल कर्मलाई, मंगलं : मङ्गल भन्दछन् ।

भावार्थ : जुन कुशल कर्मले गर्दा यो जीवनमा सुख र हित वृद्धि हुन्छ र पछिल्लो जन्ममा पनि हित र सुख वृद्धि हुन्छ, त्यस्तो कुशल कर्मधर्मलाई नै मङ्गल भन्दछन् ।

अतः अपाय दुर्गतिइ नर्क, त्रियक, प्रेतलोक र असुरलोकमा नजाने र दीर्घकालसम्म यही जन्ममा कल्याण हुने, राम्रो हुने, सुख पाउने राम्रो कामलाई नै मङ्गल भन्दछन् ।

देवाधिदेव भगवान् बुद्धले सम्पूर्ण पाप नाश हुने ३८ वटा मङ्गल-विधानलाई देशना गर्नुभएको थियो, सोही मङ्गल सबै लोकको हितका निम्ति यहाँ भनिएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१. असेवना च बालानं
(मूर्खहरूसँग संगत नगर्नु मङ्गल)

बालकको अर्थ बच्चा, नजानेको, नबुझेको, अज्ञानी र मूर्ख हो । जस्तै : बच्चाले आगोलाई रातो देख्छ, आगो भनेर थाहा पाउँदैन । रातो देखेर, राम्रो सम्झेर आगोलाई समाउँछ । आगोले पोल्छ । नजानेको हुनाले बच्चालाई भित्रसम्म पोल्छ । त्यसबेला कोही आएर भन्छ- 'हे मूर्ख बच्चा !' ज्ञान नभएका कारणले गर्दा हात पोलेको हो । ज्ञान भएको भए त्यही आगो समात्दा पनि त्यति भित्रसम्म पोल्दैनथ्यो ।

आगोको कुरा गर्दा म सानै छँदाको घटना सम्झन्छु । मेरा बाजे हुक्का तान्नुहुन्थ्यो । चिम्नीमा आगो हाल्नुपर्थ्यो । त्यसैले चिम्नीमा आगो बनाएपछि चिम्टा नहुँदा चिम्टाको काम मैले हातले गर्नुपर्थ्यो । आगो छिट्छिटो हालेर कान छुन्थेँ । कान त चिसो हुन्थ्यो, हात तातो । त्यसो गर्दा कान पोल्दैनथ्यो । मूर्खहरूलाई त थाहा नै हुदैन । जस्तै धम्मपदमा भनिएको छ- पापको फल भोग गर्नु नपरेसम्म मूर्खले आफूले गरेको खराब कामलाई महजस्तो ठान्दछ तर, पापको फल भोग्नुपर्दा दुःखी हुन्छ । त्यस्तै अर्को पनि छ-

न हि पापं कतं कम्मं सज्जु खीरंव मुच्चति ।
डहन्तं बाल मन्वेति भस्मच्छन्नोव पावको ॥

अर्थ : दुहुनासाथ दुध बिग्रँदैन, त्यस्तै पापको फल तुरून्तै आउँदैन । खरानीको आगोले क्रमशः पोलेझैँ पापले मूर्खलाई क्रमशः पोल्दै ल्याउँछ ।

मूर्खहरू खालि उल्टो मात्र कामकुरा गर्छन् । जतिसुकै विद्वान्हरूको सङ्गत गरे तापनि राम्रो हुन सक्तैनन् ।

यावजीवम्पि चे बालो पण्डितं पयिरूपासति ।
न सो धम्मं विजानाति दब्बी सुपरसं यथा ॥

अर्थ : डाडूलाई तिहुन-तरकारीको स्वाद थाहा नभएझैँ मूर्खजनले पनि जीवनभर पण्डितका सङ्गत गरे तापनि धर्मको मर्म बुझ्न सक्तैन ।

मूर्खको अर्थ अक्षर नजानेको, सांसारीक विषय नजानेको, नानाथरीका कुरा गर्न नजानेको मात्र होइन, सद्धर्म नजान्नेलाई र एकदिन मरेर जानुपर्छ भन्ने नबुझेको अज्ञानीलाई मूर्ख भन्दछन् ।

पुत्तामत्थि धनमत्थि इति बालो विहञ्ञति ।
अत्ताहि अत्तनो नत्थि कुतो पुत्ता कुतो धनं ?

अर्थ : मेरो छोरो छ, धन छ भनी अज्ञानीहरू चिन्तित हुन्छन् । आफ्नो शरीर (देह) नै आफूले भनेजस्तो हुदैन भने छोरो भएर, धन भएर के गर्ने ?

Downloaded from http://dhamma.digital

मूर्खहरू आफ्नो धनजन, सम्पत्ति परिपूर्ण छ भनेर घमण्ड गरेर बस्तछन् । मूर्खहरू राम्रोसँग विचार गरेर काम गर्दैनन् । मूर्खको चिह्न भनेको पाप हो । भगवान् बुद्धले भिक्षुहरूलाई मूर्खको लक्षणसम्बन्धी यस्तो उपदेश दिनुभएको थियो- 'भिक्षुहरू ! यी तीनवटाले सम्पन्न भएको व्यक्ति मूर्ख हो भनेर थाहा पाउनुपर्छ- १. शरीरबाट गर्ने पाप, २. वचनबाट गर्ने पाप, ३. मनबाट गर्ने पाप ।

त्यस्तै मूर्खहरूको व्यवहार- १. अदृष्ट (आफूले नदेखेको) लाई देखेको छु भन्ने, २. अश्रुत (नसुनेको) लाई सुनेको छु भन्ने, ३. स्वाद नलिएकोलाई लिएको छु भन्ने, ४. आफूले नजानेकोलाई जानेको छु भन्ने, ५. सुनेकोलाई नसुनेको भन्ने, ६. देखेकोलाई नदेखेको भन्ने, ७. स्पष्ट गरेको वस्तुलाई गरेको छैन भन्ने, ८. आफूले जानेकोलाई नजानेको भन्ने खालको हुन्छ । त्यस्ता प्रकारबाट उल्टो र अनुचित व्यवहार गर्नेलाई मूर्ख भन्दछन् । फेरि अर्को मूर्खहरूको लक्षण तीन प्रकारका हुन्छन्– १. मूर्खले जहिले विचार गरे तापनि नराम्रो कुरा मात्र सोँचिरहन्छ, २. मूर्खले जहिले काम गर्दा पनि नराम्रो पक्ष मात्र लिएर काम गरेको हुन्छ, ३. मूर्खले काम गर्दा आफू र अरूलाई अहित हुने काम गर्छ ।

धर्मग्रन्थमा यसरी मूर्खहरूका बारेमा उल्लेख छ- मूर्खहरूलाई केही कार्यभार दिइएको छ भने त्यो काम गर्दैनन् नभनेकोचाहिं गर्दछन् । पापलाई धर्म र धर्मलाई पाप भनेर विचार गर्नु पनि मूर्खता हो । धेरैजसो बाधा उत्पन्न हुने काम मूर्खका कारणबाट नै हुन्छ । बुद्धिमान्का कारणबाट विघ्नबाधा हुदैन । जिब्रोले तरकारीको स्वाद पाएझैं बुद्धि भएको मानिसले एकै क्षण मात्र भए पनि पण्डितहरूको सङ्गत पायो भने ज्ञानको रस बुझ्छ । मूर्खको सङ्गतमा परेको खण्डमा विद्वान्को गति पनि नराम्रो हुने गर्दछ ।

राजकुमार अजातशत्रु बुद्धि भएका र पुण्य संस्कार भएका थिए तर, दुष्ट र महत्वाकाङ्क्षी भिक्षु देवदत्तको सङ्गतमा परेर आफ्ना बुबा बिम्बिसार राजालाई मारेर सिंहासनमा बसे । उनले महान् अकुशल पापकर्म गरे । मूर्ख भएकाले यस्तो गर्नु हुन्छ कि हुदैन भन्ने ज्ञानको कमी भएका कारणले आफ्नो चित्तमा डाहा राखेर बस्नुपऱ्यो । भन्छन् जङ्गलमा आगो लागेको सबैले देख्छन् तर, मनमा लागेको आगो कसैले देख्तैनन् । मूर्खहरूले सोँचिरहने कुरा तीनवटा छन्-

१. भित्रैदेखि लोभ गर्छन् । महत्वाकाङ्क्षी र दृढ लोभी मानिसले अर्काको धनसम्पत्ति आफ्नो हातमा पार्ने प्रयास गर्छ । आफूले मेहनत गरेर कमाउनुपर्छ भन्ने विचार गर्दैन । लुटेर, डाँका गरेर भए पनि अर्काको सम्पत्ति प्राप्त गर्न जे पनि गर्न तयार हुन्छ । आजभोलि दिनदिनै छुरा हानेर, कुटेर, लुटपाट गरेर, डाँका गरेर गहना लुट्ने, मानिस मार्ने गर्छन् । आफूसँग भएको सम्पत्तिमा सन्तुष्ट हुन सक्तैनन् । मूर्खहरूको विचार अलग्गै हुन्छ ।

२. दोस्रो चिन्तन हो ईर्ष्या, डाहा र बद्ला लिने भावना । ईर्ष्याले गर्दा उन्नति भएको सहन सक्तैनन् । अर्काको उन्नति भयो भनेर देख्न नसक्ने हुन्छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

कसरी उसको खुट्टा तानेर तल खसालौं भन्ने चिन्तन गर्दछन् । यसको विपरीत सज्जन बुद्धिमान् व्यक्ति मैत्री चित्त राखी कसैप्रति पनि ईर्ष्या गर्दैनन् । अरूको उन्नति भएको देखेर प्रशन्न हुन्छन् । खुसी भएर शान्तिपूर्वक जीवन बिताउँछन् ।

३. मूर्खले गलत तरीकाले सोँचिरहन्छ । अरूको कुभलो हुने काम गर्दा धर्म हुदैन, पाप र धर्मको फल भोग्नुपर्छ भन्ने मूर्खले थाहा पाउँदैन ।

यावदेव अनत्थाय ञत्तं बालस्य जायति ।

हन्ति बालस्स सक्कंसं मुद्धमस्स विपातयं ॥

अर्थ : मूर्खको बुद्धि अनर्थ गर्ने हुन्छ । मूर्खले आफ्नो मूर्खताका कारण आफ्नो सुख हुने भविष्यलाई आफ्नो शिर फोडेझैं गरेर बिगार्दछ ।

मूर्खहरू भ्रष्टाचार, चोरी, डकैती, पदलोलुपता आदिले गर्दा धेरै बद्नाम हुन्छन्, बेइज्जत हुन्छन्, विश्वासी बन्न सक्तैनन् । उनीहरूले धेरै नराम्रो फल भोग्नुपर्दछ । एकदिन मर्नुपर्छ भन्ने विचार गर्न सक्तैनन् । दृष्टि राम्रो भएको भए गलत तरीकाले विचार गर्ने थिएनन् । मूर्खहरूको सोँचाई राम्रो हुदैन ।

मूर्खहरूको लक्षण बुझाउनका लागि यहाँ म बुद्धकालीन एउटा घटना प्रस्तुत गर्न चाहन्छु ।

एकदिन बाबु र छोरा दुवैजना जङ्गलमा दाउरा काट्न गएछन् । तिनीहरू सिकर्मी थिए । बाबुचाहिँ दाउरा चिर्दाचिर्दै थाकेछ । थकाईका कारण त्यहीँ भुइँमा सुतेछ । उखानै छ भोक लागेको व्यक्तिलाई अचारको आवश्यकता छैन र निद्रालाई ओछ्यानको आवश्यकता हुदैन । त्यहीँ भुसुक्कै निदाएछ । त्यहीबेला एउटा लामखुट्टेले बुबाको टाउकोमा बेस्सरी टोकेर रगत चुस्तै गरेको छोराचाहिँले देख्यो । तँ लामखुट्टेलाई कहाँ बाँकी राख्छु र भन्दै बन्चराले हानेको त लामखुट्टे भागेर गयो, बाबुको टाउको दुई टुक्रा भयो ।

यसै घटनालाई लिएर भगवान् बुद्धले उपदेश गर्नुभएको छ- मूर्ख छोरो हुनुभन्दा विद्वान् शत्रु नै राम्रो हुन्छ । मूर्खहरूसँग बस्नुभन्दा एक्लै बस्नु भनेर धम्मपदमा उल्लेख छ ।

चरं चे नाधिगच्छेय्य सेय्यं सदिसमत्तनो ।

एकचरियं दल्हं कयिरा नत्थि बाले सहायता ॥

अर्थ : भरसक आफूभन्दा गुणी, विद्वान् मानिसको सङ्गत गर्नु । नभए आफू समानको सँग सङ्गत गर्नु । आफूजस्तो छैन र आफूसमानको पनि छैन भने सङ्गतै नगर्नु । मूर्खहरूको सङ्गत त कहिल्यै नगर्नु । यस्ताको सङ्गत गर्नुभन्दा त दृढ मन राखी एक्लै हिँड्नु उत्तम हो ।

मूर्खहरूले जे काम गरे तापनि उल्टो नै हुन्छ । त्यस्तो व्यक्तिले राम्रो काम कुरा गरेको देख्न सक्तैन । तिनीहरूको आँखाले नराम्रो देखेको र कानले नराम्रो सुनेको मात्र हुन्छ । राम्रोलाई राम्रो भनेर छुट्याउने क्षमता हुदैन । तिनीहरूको बुद्धि र संस्कार नै त्यस्तै हुने रहेछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

मलाई भएको अनुभव । म कहाँबाट कहाँ आएँ ! काम नलाग्ने ठाउँ, डरलाग्दो ठाउँ, दिउँसो पनि हिँडडुल गर्न नहुने ठाउँ, वरपर बसेर डकैती गर्ने ठाउँ, लुटपाट गर्ने ठाउँ, केही पनि काम नलाग्ने ठाउँ, खालि ठाउँमा आएर बसेँ । भुण्डिएर मर्ने र मरेको मान्छे राख्ने पाटीमा सुतेर आफूलाई पनि र अरूलाई पनि फाइदा होस् भनी शुद्ध विचार बोकेर बिहार, भगवान् बुद्धको मूर्ति, चैत्य, पुस्तकालय, क्लिनिक आदि बनाउन आएँ, बनाएँ । तर, कोही मूर्खहरूले सहन सकेनन् । अरूले उन्नति गरेको देख्न नसक्नेहरूको टोलमा तीनजना मूर्ख भए पनि टोलै मूर्ख हुने रहेछ । बुद्धिजीवी, विद्वान् भनेर आदर गरिराखेका विद्वानहरू पनि त्यस्ता मूर्खहरूले गर्दा मूर्ख नै हुने रहेछन् । यो कुरा गर्दा अर्को एउटा कहानी याद आयो । मूर्खहरूको कारणले मात्र हात्ती मूर्ख भएको, बहुला भएको कहानी भन्दछु ।

पहिले वाराणसी देशमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेका थिए । राजाको हात्तीको नाम थियो महिलामुख । त्यो हात्ती अत्यन्त राम्रो, ज्ञानी थियो । अरूलाई दुःख दिने र रिसाउने गर्दैनथ्यो । त्यस्तो राम्रो मङ्गल हात्ती । केही वर्षपछि हात्ती बस्ने ठाउँमा चोरको समूह आएर सल्लाह गरेछन्- 'चोर्ने बेलामा मान्छेलाई भेटियो भने त्यसलाई मार्नुपर्छ, दया गर्नु हुदैन, बाँधिहाल्नुपर्छ, निर्दयी हुनुपर्छ, कसैलाई पनि बाँकी राख्नु हुदैन ।' त्यस्ता कुरालाई लिएर सधैँ सल्लाह हुन्थ्यो । त्यसपछि हात्तीको विचार आयो- 'तिनीहरू मलाई सिकाउन आएका हुन्, अबदेखि दाह्राले हान्नुपर्‍यो ।' अनि खाना खुवाउन आउँदा पनि खुट्टाले र सुँडले हानेर मारिदिने गर्न थाल्यो । चराउन कसैले सकेनन् । हात्ती त पूरा बहुला नै भएछ । त्यस्तो राम्रो मङ्गल हात्तीलाई के भएको हो भनेर बाराणसी देशमा चर्चा भयो । जति डाक्टर देखाए पनि केही भएको छैन भन्छन् । त्यही ठाउँमा चोरहरूलाई हटाएर विद्वान् मानिसलाई प्रवचन दिन लगाउने भनेर सल्लाह भयो । विद्वान्हरूले प्रवचन दिन थालेपछि हात्ती राम्रो बन्न थाल्यो ।

मलाई अचम्म लाग्छ । हात्ती त राम्रो कुरा सुनेर राम्रो ठाउँमा आयो तर, यहाँका मानिसहरू कहिले आउने होलान् ! अरू देशमा एकजनाले विकास गर्न खोज्यो भने उसलाई सबैले खुसी भएर मद्दत गर्छन् तर, हाम्रो नेपालमा आफूले पनि राम्रो काम गर्दैनन् अरूले गर्न खोज्यो भने पनि बिगार्न खोज्छन् । शान्तिका अग्रदूत भगवान् बुद्ध जन्म भएको नेपाल । मेरो विचारमा बुद्धको शिक्षालाई छाडेर अर्को शिक्षालाई अपनाएका कारणले होला यस्तो भएको । त्यसकारण मूर्खहरूको सङ्गत गर्नु अमङ्गल हो । मूर्खको सङ्गत गरेर आफूलाई अमङ्गल बनाउनु हुदैन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२. पण्डितानञ्च सेवना
(पण्डितहरूसँग सङ्गत गर्नु मङ्गल)

पण्डित भनेर अक्षर जान्नेलाई भनेको होइन । अर्थ बुझ्ने, सत्य र असत्य छुट्याउन सक्ने, ज्ञानीगुणी हुने, धर्मको रस बुझ्ने, प्रसन्नचित्त भएको, आनन्दपूर्वक सुत्ने र उठ्ने, नराम्रो बाटोमा नलाग्ने, आर्यहरूले प्रकाश गरेको धर्मलाई बुझ्ने व्यक्तिलाई पण्डित भनिन्छ । आजकाल विद्वान्जन धेरै छन् । तिनीहरू आफ्नो कर्तव्य नबुझ्ने, स्वार्थी, खालि पेटकालागि मात्र पढ्ने, व्यवहार र शान्तिका लागि होइन, आफ्नो स्वार्थका लागि मात्र काम गर्ने गर्छन् । त्यसैले यसप्रकारका व्यक्ति जतिसुकै विद्वान् भए पनि पण्डित हुन सक्तैनन् । जो पढेर विद्वान् भएर आफ्नो कर्तव्य पालन गरी अरूलाई पनि राम्रा कुराहरू सिकाउँछन् त्यस्तो व्यक्तिलाई नै पण्डित भनिन्छ । यसप्रकारका पण्डितहरूसँग सत्सङ्गत गर्दा हामीलाई धेरै लाभ हुन्छ । भगवान् बुद्धको दृष्टि बुझ्नेसँग सङ्गत गर्न पाए अझ लाभ हुन्छ, हानि कहिल्यै हुदैन । यस्ता व्यक्तिले चित्तको मयल हटाउन सक्तछ । चित्तको मयल भनेको राग, द्वेष, मोह, लोभ, लालच, क्रोध, ईर्ष्या र अहङ्कार हुन् । यी सबै नहुदा चित्त सफा हुन्छ र मान्छे भएर जन्मेको सार हुन्छ । पण्डितहरूको चित्त अष्टलोकधर्मबाट कम्पित हुदैन । अष्टलोकधर्म ८ प्रकारका छन् । ती यस प्रकारका छन्- १) निन्दा, २) प्रशंसा, ३) सुख, ४) दुःख, ५) लाभ, ६) अलाभ, ७) यश, ८) अपयश ।

१) निन्दा :

जसले जति निन्दा गरे तापनि चित्तमा लिनु हुदैन । निन्दा गर्ने बानी भएको व्यक्तिसँग जति राम्रो व्यवहार गरे तापनि उसले निन्दा गर्न छोड्दैन । नेवारीमा एउटा उखान छ- 'ऐला लुवम्ह सिया ग्वाली तज्या ।' भन्नुको मतलब एउटा साहूले छोरोको विवाहमा धुमधामको विवाहभोज खुवाएकोमा भन्ने कुरा केही भएनछ । तर, एकजना खिसी गर्ने व्यक्तिले 'भोज त एकदम राम्रो र मीठो रहेछ तर, रक्सी राख्न आएकी महिलाको कुर्कुच्चा फुटेको रहेछ' भन्यो रे...। नालामा घटेको अर्को एउटा घट्ना लेख्तैछु । च्यौला (पोडे) हरूले केही ठूलो भोज खुवाउँदा भोजमा अर्काको जुठो जम्मा गरेर अलिअलि हालिदिने चलन परम्परादेखि चलिआएको रहेछ । एकजना पोडेले एउटा खेत बेचेर अबदेखि अर्काको जुठो खुवाउने परम्परा हटाउने भनी धुमधामसँग भोज खुवाएछ । भोज राम्रो र मीठो पनि रहेछ । मजासित भोज खुवाएपछि अन्तमा जुठो (चिपक्वा) राख्न ल्याएन । अन्तमा एकजना वृद्धले भनेछ- 'भोज त मजाले खाइयो तर, एउटा चिपक्वा राख्न

Downloaded from http://dhamma.digital

नल्याएकाले मजा लागेन ।' त्यसैले अरूको जुठो खाने परम्परा हटाउने राम्रो विचार गरे पनि त्यो व्यक्ति निन्दा या उपहासबाट बच्न सकेन ।

२) प्रशंसा :

प्रशंसा पनि त्यस्तै हो । आफूलाई मन पर्नेले जताततै प्रशंसा मात्र गरिरहन्छन् । भनिन्छ मनपर्नेले जतिसुकै दुर्गन्ध फैलाए पनि सुगन्ध आयो भन्ने गरिन्छ ।

३) सुख :

सुख हुने बेलामा धेरै नै सुख पाइन्छ, जताततै सुख मात्र पाइन्छ ।

४) दुःख :

दुःख हुने बेलामा कुकुरले नपाएको दुःख हामीले भोग्नुपर्ने हुन्छ ।

५) लाभ :

त्यागीहरूका लागि कहिलेकाहीँ खानै नसक्ने गरी दान दिन आउने दाताहरू हुन्छन् । व्यापारीहरूको पनि एकैछिन फुर्सद नहुने गरी व्यापार हुन्छ र धेरै पैसा कमाउन सक्छन्, जसले गर्दा लाभ सत्कार भइरहन्छ ।

६) अलाभ :

त्यागीहरू कहिलेकाहीँ खानै पाउँदैनन् । दान गर्नका लागि दाताहरू नै आउँदैनन् । दाताहरू नआएपछि के खाने ? व्यापारीहरूले पनि पसलमा झिँगा धपाएर बस्नुपरे के हुन्छ ? कसरी पैसा कमाउँछन् ? कसरी जीविका चलाउँछन् ? यो अलाभ हो ।

७) यश :

यो राम्रो छ भनेर यश अथवा कीर्ति फैलाउनु एकदम राम्रो मानिन्छ ।

८) अपयश :

नभएको कल्पना गर्दा या नगरेकोलाई लिँदा उपहास या अपयश फैलिएर जान्छ ।

यिनै आठवटा धर्मबाट कम्प नहुने व्यक्तिलाई नै पण्डित भनिन्छ । यतिमात्र होइन रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्श, यो सबै परिवर्तनशील हो भनी बुझ्ने पनि हुनुपर्दछ । लोकोत्तर सुख र लोकीय सुखभन्दा आर्यसत्य ज्ञान लोकोत्तर ज्ञान जान्नेलाई प्रज्ञावान् पण्डित भन्दछन् । यस्ता पण्डितहरूको सङ्गत गर्नुपर्दछ । पण्डितहरूका तीनवटा लक्षण हुन्छन्–

१) राम्रो सुवासिला कुरा गर्ने, शरीरबाट हुने ३ वटा पापकर्म नगर्ने-
क) अरूको प्राणघात नगर्ने, ख) चोरी नगर्ने, ग) व्यभिचार नगर्ने
२) मुखले गर्ने ४ वटा पापकर्म नगर्ने-
क) चुक्ली नगर्ने, ख) झूटो कुरा नगर्ने, ग) अरूको चित्त नदुखाउने, घ) नचाहिने र काम नलाग्ने कुरा नगर्ने

Downloaded from http://dhamma.digital

३) मनबाट गरिने ३ वटा पापकर्म नगर्ने-

क) अर्काको धनमा लोभ नगर्ने, ख) अर्काको सम्पत्ति नाश होस् भनेर विचार नगर्ने, ग) अरूको डाहा नगर्ने, मिथ्यादृष्टिले नहेर्ने ।

राम्राको सङ्गत गरेपछि राम्रो र नराम्रो यथार्थ बुझ्न सक्ने हुन्छ । आफूले गरेको राम्रो र नराम्रो भनेर बुझिसकेपछि नराम्रोजति सबै छोड्न सकिन्छ । अरूको लोभ, ईर्ष्या, द्वेष त्याग्न सक्नेलाई पण्डित भनिन्छ । यस्ता व्यक्तिहरूको सङ्गत गर्नु राम्रो हुन्छ । यस्ता व्यक्तिसँग सङ्गत गर्दा जतिसुकै दुःखकष्ट भए पनि उसले भनेजस्तै गरेर काम गर्दै गएमा जतिसुकै बाधा-अड्चन आए पनि पछि आफ्नो बुद्धिको विकास भएर सुख र शान्ति हुन्छ, चिताएको पूरा हुन्छ । राम्रो सङ्गतले गर्दा विनाश हुने बाटोबाट हटेर राम्रो बाटोमा पुगेको एउटा बुद्धकालीन घटना उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

बोधिसत्व पहिले व्यापारी थियो । व्यापार गर्न टाढा-टाढा देशमा जानुपर्ने भएकाले बोधिसत्व पनि आफ्ना ५०० जना साथीहरू लिएर पूर्वी देशमा जाने भए । त्यही समयमा अर्को व्यापारी पनि त्यही ठाउँमा व्यापारका लागि जाने भएछ । बोधिसत्वले दुवै समूह एकै ठाउँमा जाँदा खानाको समस्या हुने देखेर अहिले नै नगई केही महिनापछि उनीहरू फर्किएपछि आफू सबै साथीहरू लिएर जानुपर्ला भनी विचार गऱ्यो । पहिले अर्को समूह गयो भने गाडा जाने बाटो पनि राम्रो हुने र पानीका लागि उनीहरूले कुवा खन्ने कार्य पनि गर्ने हुनाले आफ्नो समूहलाई सजिलो हुने देखेर अन्जानमै बोधिसत्वको व्यापार गर्न जाने कार्य स्थगित भयो ।

अर्को समूह व्यापारका लागि ठूलो मरूभूमि तरेर जानुपर्ने भएकाले ५०० वटा गाडामा पिउने पानी र खानाको व्यवस्था गरेर गएछ । त्यो समूह जब मरूभूमिमा पुग्यो, त्यहाँ अमनुष्यहरू मनुष्यको भेष धारण गरेर आएछन् । भेष बद्लेर आएका अमनुष्यहरूले 'तिमीहरू यस्तो गाह्रो हुने गरी पानी बोकेर कहाँ जान लागेका ? तिमीहरू त मूर्ख रहेछौ, यस्तो दुःखकष्ट गरेर पानी बोकेर आयौ, अलि पर गएपछि थुप्रै खोलानालाहरू भेटिनेछन् पानी पनि परिरहेको छ, छाता नभएकाले त्यहाँको पोखरीमा भएको कमलको पात लिएर ओढ्दै आएका छौ, हामीहरू सबै पानीले भिजेका छौं, नपत्याए हेर' भनी भनेछन् । उनीहरूको कुरा सुनेर व्यापारीको नेताले धेरै खोलानालाहरू भएर पनि किन यस्तो दुःख गरेर पानी बोकेर जाने त ? भन्ने ठान्यो । पानी बोक्नु नपरे सजिलो पनि हुने र छिटै पनि पुगिने भन्ने विचार गरी सबै पानी फालिदियो । पानी खाली भएपछि गाडा हलुका भयो र सबै खुसी हुदै नाच्तै गएछन् । जाँदाजाँदा घाम चर्कन थालेपछि सबैलाई तिर्खा लाग्न थालेछ । तर, पानी आफूसँग एक थोपो पनि थिएन । खोलानाला खोज्न थाले तर, भेट्टाउन सकेनन् । पानी खान नपाएकाले एकजना, दुईजना हुदै सबैको मृत्यु भएछ । पछि अमनुष्यहरूले खुसी हुदै ती ५०० जनाको मासु खाएछन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

बोधिसत्वले अब त पहिलो समूह फर्केर आइसक्यो होला, अब हामी जानुपर्ला भनेर ५०० जना साथीहरूलाई बोलाएर सबैका लागि खाना र पानीको व्यवस्था गरेर त्यही बाटोतिर लागेछ । पहिलेको जस्तै अहिले पनि अमनुष्यहरूले व्यापारीको भेष बद्‌लेर उतातिर खोलानाला, कुवा, पोखरी भएको र दुःख गरी पानी बोक्नुपर्दैन भनी भन्न थालेछन् । व्यापारी नाइके बोधिसत्वले विचार गरेछ– 'यिनीहरू अवश्य पनि अमनुष्य हुन् मनुष्य हुन सक्तैनन् किनभने यो मरूभूमि हो, यहाँ पानी कसरी हुन्छ ? मरूभूमि भनेको नै पानी नहुने ठाउँ हो, यी अमनुष्यहरूले हाम्रो मासु खाने विचार गरेका होलान् ?' अनि बोधिसत्वले सबै साथीहरूलाई 'जबसम्म पानी भेटिँदैन, तबसम्म जतिसुकै दुःख भए तापनि एक थोपा पनि पानी नफ्याँक्नु' भनी सल्लाह दियो । बोधिसत्वको कुरा सुनेर गाडा नरोकी अगाडि बढ्‌दै जाँदा त्यहाँ एउटा गाडा देखेछन् । सामानहरू पनि बाटोमा छरपस्ट हुनुकासाथै घोडा र मानिसहरूको हड्‌डी पनि देखेछन् । बोधिसत्वले भने- 'यो सामान पहिलेका व्यापारीहरूको हो । उनीहरूलाई अमनुष्यले खाइसकेछन् । हामीले पनि पानी फालेका भए हाम्रो पनि यही दुर्दशा हुने थियो ।' त्यसपछि त्यहाँ भएका सामानहरू सबै लिएर मरूभूमि पार गरेर व्यापारबाट धेरै पैसा कमाएर खुसी हुदै आ-आफ्ना घर फर्किए ।

यो कहानीबाट के स्पष्ट हुन्छ भने एकजना बुद्धिमान् पण्डितले गर्दा ५०० जनाको ज्यान बच्यो भने अज्ञानीको सङ्गतले गर्दा पहिलेको व्यापारी समूहको ज्यान गयो । ज्ञान बुद्धि भएको व्यक्तिको सङ्गत गर्दा सबैलाई फाइदा नै हुन्छ भने अज्ञानीको सङ्गत गर्दा विनाश मात्र हुन्छ ।

त्यसैले पण्डित, विद्वान्, ज्ञानवान्सँग सङ्गत गर्दा सबैमा मङ्गल हुन्छ । ज्ञानगुण नभएको व्यक्ति चिच्याएर लाखै कराए पनि ज्ञान भएको व्यक्तिको एउटा शब्द सुन्नु नै जगत्‌का लागि श्रेष्ठ हुन्छ । श्रेष्ठ व्यक्तिको सङ्गत गर्दा लौकिक र लोकोत्तर दुईवटा नै लाभ हुन्छ । लाभ भनेको नै मङ्गल हो । त्यसैले असत्पुरूषहरूको र बालमूर्खहरूको सङ्गतलाई छोडेर पण्डित, ज्ञानबुद्धि भएको व्यक्तिसँग सङ्गत गर्नु भनेर भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ । पण्डितजनको सङ्गत गर्नु नै ठूलो मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३. पूजा च पूजनीयानं
(पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई पूजा गर्नु मङ्गल)

हाम्रो नेपालमा र संसारमै पूजाको अर्थ गर्दा मूर्तिलाई धुप, फूल, सिन्दुरले टीका लगाइदिनु र अक्षता छर्नुलाई नै पूजा मान्दछन् । आफ्ना प्यारा देवतालाई मुखमा खानेकुरा तथा फलफूल कोच्याइदिनु नै पूजा हो भन्ने मान्दछन् । हाम्रो नेपालमा कुनै चाडपर्व आयो भने मूख्य पूजालाई छाडेर जतिसुकै काम भए पनि भ्याई-नभ्याई माथि उल्लेख गरेझैं पूजाका लागि मन्दिर धाउँछन् । मूख्य पूजा भनेको घरमा कोही बिरामी परेको छ भने उसको सेवा गर्नु हो । आफूभन्दा ठूलालाई आदर गर्ने, सयौं वर्ष जङ्गलमा बसेर यज्ञ र होम गर्नेलाई भन्दा राम्रो विचारधारा, चित्त राम्रो भएको व्यक्तिलाई आदर सत्कार गर्नु नै ठूलो पूजा हो । आफूभन्दा ठूलालाई मात्र नभई गुणले युक्त व्यक्तिमाथि आदर र गौरव राख्नु पनि पूजा हो । ठूला पनि तीन प्रकारका हुन्छन्- १) जन्मले ठूलो, २) कर्मले ठूलो, ३) ज्ञानले ठूलो ।

१) जन्मले ठूलो :

आफूलाई जन्म दिने आमा, बुबा, बाजे, बज्यै, दाइ, दिदी, काका, काकी तथा आफूभन्दा पहिले जन्मेकालाई जन्मले ठूला भनिन्छ ।

२) कर्मले ठूलो :

राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री, मन्त्री तथा ठूला-ठूला हाकिमहरूलाई कर्मले ठूला भनिन्छ ।

३) गुणले ठूलो :

भिक्षु, भिक्षुणी, श्रामणेर, श्रामणेरी र ऋषिगणहरू आदिलाई गुणले ठूला भनिन्छ ।

बुद्ध, धर्म, सङ्घको गुणलाई लिएर पूजा गर्ने गरिएको छ । भगवान् बुद्धको चैत्य, बोधिवृक्ष आदिलाई पनि फूल, सुगन्धित धुप इत्यादिले पूजा गर्ने गरिन्छ । आजकल बिहारहरूमा पनि चैत्यलाई पूजा गरेको पाइन्छ । तर, भगवान् बुद्धले मूर्तिपूजालाई त्यति प्रशंसा गर्नुभएन । उहाँको उपदेशअनुसार त काम गर्नु नै पूजा हो । यहाँ म पूजाका सम्बन्धमा मिलिन्द राजाको एउटा कथा उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

एकदिन मिलिन्द राजालाई पूजाका सम्बन्धमा शंका लाग्यो । पहिले भगवान् बुद्ध भएको बेलामा त पूजा गर्नु ठिकै थियो तर, अहिले उहाँ त परिनिर्वाण भइसक्नुभयो । अब पूजाले के पूण्य पाइएला र ? बुद्धधर्म, सङ्घलाई पूजा गरेर के पूण्य पाइन्छ होला भन्ने शंका लागेर भन्तेसँग प्रश्न गर्न मन लागेछ । राजाले यही प्रश्न नागसेन भन्तेलाई राख्नुभयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

'भन्ते ! भगवान् बुद्धले आफूलाई चढाएको फलफूल स्वीकार गर्नुभएको छ भने उहाँ परिनिर्वाण हुनुभएको छैन । अहिले पनि यो संसारमा बाँकी नै हुनुहुन्छ । उहाँ भगवान् बुद्ध नभई साधारण मान्छे जस्तै हुनुभयो । हामीले श्रद्धा गरेर पूजा गरेको व्यर्थ नै भयो । उहाँ परिनिर्वाण हुनुभएको भए, यो संसारबाट छुटेर जानुभएको भए हामीले श्रद्धा राखेर पूजा गरेको व्यर्थ नै छ । किनभने उहाँलाई आगो लगाएर भस्म गरिदिएको छ । मैले यी दुईवटा कुरा बुझ्न सकिनँ । राम्ररी सम्झाइदिनुहोला ।'

नागसेन भन्तेले राजालाई भन्नुभयो- 'भगवान् बुद्धको परिनिर्वाण भएको पक्का हो । उहाँलाई पूजाको स्वीकार र अस्वीकारको केही मतलब छैन । आगो छैन भने इन्धन, दाउरा, मट्टितेल, कोइला जे राखे पनि बल्दैन । तर, संसारमा आगो नै छैन भनेको होइन । कसैलाई आगो चाहिएमा दुईवटा ढुङ्गा जुधाएर पनि निकाल्न सकिन्छ । त्यस्तै, पूण्य चाहेनेले पूजा गरेर पूण्य प्राप्त गर्न सक्छन् । बुद्धधर्म र सङ्घलाई पूजा गरेको पूण्य कहिल्यै खेर जाँदैन ।'

मङ्गलको अर्थ खालि बुद्धको पूजा गर्नु मात्र होइन । पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई अथवा योग्य व्यक्तिलाई पूजा गर्न जान्ने लौकिक ज्ञानले जीवनमा राम्रो, सफलता र मङ्गल हुन्छ । पूजा अथवा समानताले मनुष्यको विनम्रता देखाइदिन्छ र अहम् भाव, घमण्ड, ईर्ष्याभाव हटेर जान्छ । त्यसैले सम्माननीय व्यक्तिहरूलाई सम्मान गर्नु नै मङ्गल हो । पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई पूजा गरेको पूण्यले इहलोक र परलोकमा पनि राम्रो र मङ्गल हुन्छ । निःस्वार्थ भावनाले पूजा गरेमा फल छिटोभन्दा छिटो पाइन्छ । यस विषयमा बुद्धकालीन घटना उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

भगवान् बुद्ध मगध देश बेलुवन बिहारमा बस्नुभएको थियो । भगवान् बुद्ध एकदिन बिहानै मगध देश (आजकालको राजगृह) बाट देशमा भिक्षाका लागि जानुभएको थियो । मगधका राजा बिम्बिसारको बगैंचामा काम गर्ने एकजना सुमन भन्ने मालीले बिहानै राजाका लागि भनेर फूलको गुच्छा लिएर आइरहेको बेला भगवान् बुद्ध भिक्षाका लागि आइरहेको देख्यो । भगवान् बुद्ध भिक्षाका लागि आएको देखेर सुमन मालीलाई भित्रैदेखि श्रद्धा उत्पन्न भयो । भगवान् बुद्धलाई केही दान दिने इच्छा भयो । तर, ऊसँग राजालाई चढाउन ल्याएको फूलको गुच्छाबाहेक केही पनि थिएन । अब के गर्ने ? उसको मन आकुलव्याकुल भयो । यो फूलको गुच्छा दिने हो भने राजालाई के दिने ? आफूले आफैंलाई प्रश्न गर्न थाल्यो । राजा रिसाएर दण्ड दिने हुन् कि ? धनसम्पत्ति लुटेर देशनिकाला गरिदिन्छन् होला कि ? यस्तै सोँच्तै एकछिन उभिइरह्यो । त्यसपछि झन् श्रद्धा उत्पन्न भयो र राजाले जेसुकै गरून् यो फूल बुद्धलाई नै चढाउँछु भनेर अटल श्रद्धा राखेर फूलले पूजा गऱ्यो ।

माली खुसी भएर घरमा श्रीमतीलाई सबै सुनायो । श्रीमतीले 'राजा रिसाए के गर्ने ?' भनेर प्रश्न गरिन् । उसले 'राजाले जेसुकै गरून् मैले भगवान् बुद्धलाई

Downloaded from http://dhamma.digital

श्रद्धाले चढाइसकें, राजालाई दिएमा पैसा आउँथ्यो तर, मैले पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई पूजा गरेको छु, फल कम हुदैन, राजाले मलाई जस्तोसुकै सजाय दिए पनि म भोग्न तयार छु' भन्यो । आफ्ना श्रीमान्को यस्तो कुरा सुनेर श्रीमती डराई र राजाकहाँ गएर 'सुमन मालीले फूल नल्याएकोमा मलाई दोष नदिनुहोला, मेरो यसमा कुनै संलग्नता छैन, मैले घरमा पारपाचुके गरेर आइसकें, अब हामीबीच श्रीमान्-श्रीमतीको सम्बन्ध छैन, दण्ड उनैलाई दिनुहोला, म त घरबाट निस्किसकें' भनिन् ।

राजा बिम्बिसारले रिसाएझैँ गरेर 'त्यो फूललाई के गऱ्यो त ?' भनेर सोधे। श्रीमतीचाहिँले 'भगवान् बुद्धलाई चढाइदियो' जवाफ दिइन् । राजाले रिसाएजस्तै गरी 'म सुमनलाई छोड्ने छैन' भने । श्रीमतीचाहिँ झन् डराएर सुमनलाई छाडेर गइन् । राजाले त्यसपछि सुमन मालीलाई बोलाएर 'मलाई भनेर ल्याएको फूल भगवान् बुद्धलाई किन चढाएको ?' सोधे । सुमन मालीले पनि 'श्रद्धा जागेर आएकाले भगवान् बुद्धलाई पूजा गरेँ, अब मलाई जे दण्ड दिनुभए पनि म भोग्न तयार छु' भन्ने जवाफ दियो । राजाले सुमन मालीको साहस र श्रद्धा देखेर खुसी भएर उसलाई आठवटा हात्ती, घोडा, गाउँ उपहार दिए । योग्य व्यक्तिलाई पूजा गरेको फल उसले यही जन्ममा पायो । परलोक कुरेर बस्नुपरेन ।

त्यसैले योग्य व्यक्तिलाई गरेको पूजाले आफूलाई फाइदा नै हुन्छ । यसको प्रशंसा पण्डितहरूले गर्छन् । पण्डितहरूको प्रशंसाका अगाडि मूर्खहरूले गरेको निन्दाको के मूल्य ? यो मङ्गल उपदेश हामीहरूलाई अत्यन्त आवश्यक छ । पूजा गर्न योग्य व्यक्तिलाई पूजा गर्दा फाइदा हुनुकासाथै सबैको ममता, प्रेम बढ्छ । त्यसैले भगवान बुद्धले भन्नुभएका ३८ वटा मङ्गलमध्ये 'पूजां च पूजनीयानां' पूजनीयहरूलाई पूजा गर्नु मङ्गल हो ।

मासे-मासे सहस्सेन यो यजेथ सतं समं
एकं च भावितत्तानं मुहुत्तमपि पूजये
सा येव पूजना सेय्यो यं चे वस्ससतं हुतं ।

अर्थ : महिना- महिनामा हजारौँ रूपैयाँ खर्च गरेर यज्ञ र होम गर्नुभन्दा क्षणभर मात्र भए तापनि संयमी व्यक्तिलाई पूजा-सत्कार गर्नु नै वेश हो । सय वर्ष होम गरेको भन्दा क्षणभर गरेको पूजा नै श्रेष्ठ मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

४. पतिरूप देस वासो च
(पायक परेको देशमा बास बस्नु मङ्गल)

आफूलाई मिलेको, पायक परेको देशमा बास बस्नु उचित हुन्छ । यसको अर्थ हो हामी बस्नका लागि राम्रो समाज र वातावरण भएको ठाउँमा बस्ता सबैलाई राम्रो हुन्छ । कसैले नयाँ ठाउँमा घर बनाउन लागेको छ भने छिमेकी मिलनसार छ कि छैन भन्ने बुझ्नुपर्दछ । आफू बस्ने ठाउँको छिमेकी र समाज असल भएमा सधैँ शान्ति हुन्छ । समाज असल नभएमा सधैँ झैझगडा भएर अशान्ति हुन्छ । रातभरि पनि सुत्न सकिँदैन ।

असल समाजको सिलसिलामा कुरा गर्दा भारतको आफ्नै साथीको एउटा घटना याद आउन थाल्यो । मेरो साथी घर किन्न खोज्दै थियो । उसले एउटा घर राम्रो अनि सस्तो देखेर किन्यो । तर, छिमेकीका बारेमा उसले जानकारी नै लिएन । पछि बस्न जाँदा त त्यो टोलमा जँड्याहाहरू रातभरि तास खेल्ने र रक्सी खाएर हल्ला गर्ने अनि श्रीमतीहरूलाई पिट्ने गर्दा रहेछन् । त्यतिमात्र नभई तास खेल्दा हारियो भने झैँझगडा गर्ने भएकाले राति सुत्न पनि नपाइने भयो । एकदिन होइन, दुई दिन होइन, महिनौं यस्तै गरी बित्यो । अति भयो भनेर पुलिसको मद्दत लिएर तर्सायो तर, पनि केही लागेन । अन्त्यमा दिक्क भएर आफूले किनेको भन्दा आधा मोलमा घर बेचेर अन्तै बस्न गयो । त्यही भएर आफूलाई अनुकूल नभएको ठाउँमा बास नगर्नु, अनुकूल भएको ठाउँमा मात्रै बास बनाउनु भनिएको हो ।

यस प्रसङ्गमा एउटा घटनाको मलाई सम्झना भयो । हावापानी राम्रो भएन भने बोटबिरूवाहरू पनि राम्ररी सप्रिँदैनन् । धान रोप्दा हावा, पानी, माटो मिलेन भने ३०-३५ गेडा फल्ने ठाउँमा ८-१० गेडा मात्र फल्छ । मैले यो अनुभव गरेकी छु । बनेपामा हाम्रो चाहार, सिम, दोयम र अव्वल भन्ने चार किसिमका धेरै नै जग्गा थिए । मेरो ९-१० वर्षजति उमेर भएको बेला घरनजिक एउटा तरकारी मात्र रोप्ने जग्गामा मैले धान रोपें । चाहारमा अनि अरूमा पनि रोपें । अरू ठाउँको त्यति याद भएन तर, घरनजिक र चाहार खेतमा रोपेको याद आउँछ । फलेको बेलामा घरनजिकको खेतमा ३३५ गेडा धान फलेको थियो भने चाहारको खेतमा ८-१० गेडा मात्र फलेको थियो । यो सबै माटो, हावा, पानी नमिलेकाले होला । त्यसैले अन्न फलाउनका लागि पनि योग्य माटो, हावा र पानीको आवश्यकता हुन्छ।

हामी फूलको बीउ रोप्छौं । एक ठाउँमा धेरै नै सप्रन्छ, राम्रो हुन्छ, छिटै फूल फुल्छ । अर्को ठाउँमा उम्रन त उम्रन्छ तर, राम्रो हुदैन । फूल पनि फुल्दैन । ठाउँ नराम्रो भएको कारणले होला । सबै वातावरण राम्रो हुनुपर्दछ, जेसुकै पनि राम्रो हुन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

हामीलाई कुनै नयाँ ठाउँमा, विदेशमा जाँदा सबै अनुकूलता मिलेको ठाउँ भएमा फर्किएर आउन मन लाग्दैन । ठाउँ र वातावरण अनुकूल र योग्य नभएमा बस्नै मन लाग्दैन । तर त्यसो भनेर मात्र हुँदैन । हामीले कुनै व्यक्ति राम्रो छैन भने उसलाई उपदेश दिएर राम्रो बनाउन सक्छौं । राम्रो व्यक्तिसँग सङ्गत गरे नराम्रो मान्छे पनि परिवर्तन हुन्छ, राम्रो मान्छेचाहिँ झन् धेरै राम्रो हुन्छ । स्वच्छ हावा नभएको ठाउँमा फलफूल राख्यो भने कुहिएर जान्छ । यो प्रकृतिको नियम नै हो । राम्रो ठाउँ र सङ्गत भएमा जस्तोसुकै व्यक्ति पनि पछि परिवर्तन हुनसक्छ । प्रायः सङ्गतका कारणले नै फाइदा र बेफाइदा हुन्छ । असल व्यक्ति एकैचोटि असल भएको हुदैन, उसले पूर्वजन्मदेखि नै राम्रो संस्कार बोकेर आएको हुन्छ । भारतमा ७ वर्षको एउटा केटाले गाडी र ट्रक चलाएको मैले देखेकी छु । त्यो पनि यो जन्मको बलले होइन । साना-साना नानीहरूले पनि प्रवचन दिन्छन् राम्रा-राम्रा गीत गाउँछन् र नाच्छन् । यो सबै पहिलेको जन्मको कर्मफल हो । हरेक मानिस ज्ञानी, विद्वान् र धनी हुन चाहन्छन् । तर, सबैमा त्यस्तो गुण हुदैन । त्यो त आफ्नो संस्कार, कर्म, उपयुक्त ठाउँ र ठिक साथी मिलेपछि मात्र पाइने कुरा हो । राम्रो संस्कार भएको मान्छे जहाँसुकै गए पनि उसले थाहा नपाउने गरी ऊ उपयुक्त ठाउँमा नै गइरहेको हुन्छ ।

कसैको अरूलाई जिस्क्याउने बानी हुन्छ । जिस्क्याउँदा-जिस्क्याउँदै आफैँलाई त्यो जिस्क्याइको कुरा सरेको उसलाई थाहा नै हुदैन । भक्तपुरका एकजना दाइचा सबैलाई 'ए बेमान' र 'ए गधा' भन्छन् । यो नराम्रो बानी हो । यही विषयमा मलाई एउटा जातक कथाको सम्झना आउँछ । अरूको राम्रो बानीलाई जिस्क्याउँदा त्यो बानी आफूलाई नै सरेको र त्यही बानीले आफ्नो भलो भएको कथा यहाँ म उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

यो धेरै पहिलेको कुरा हो । कुनै एउटा देशमा काम गरेर खानपिन गरिसकेपछि सुत्ने बेलामा सबैजनाले 'नमो बुद्धाय' भन्ने चलन चलाइएको थियो । बूढाबूढीहरूमा मात्र होइन, तन्नेरी-तरूनी र बच्चा-बच्चीहरूमा पनि त्यस्तै भन्ने बानी थियो ।

हामीकहाँ चाहिँ त्यस्तो चलन छैन । अमेरिका र युरोपतिर पनि उठ्नैबित्तिकै 'गुडमर्निङ' भन्नुपर्छ जो व्यक्ति देखिए तापनि । हिँड्दा कसैलाई ठक्कर दिइयो भने अथवा खुट्टाले कुल्चियो भने, नराम्रो काम भयो भने 'सरी' भन्ने चलन छ । विदेशमा जानेहरूले यी दुई कुरा सिकिरहनुपर्छ । नमस्ते पनि गर्नुपर्छ । नेपालमा त यस्तो चलन केही पनि छैन । 'सरी' भन्न जति सिकाए पनि जान्दैनन् । यो सबै कुसंस्कारका कारणले हो । सानाले ठूलालाई आदर गर्ने बानी हराएका कारणले पनि होला । चलन त राम्रै चलाउनुपर्छ । राम्रो गरे आफैँलाई फाइदा हुन्छ। राम्रो अभ्यास गऱ्यो भने जुनसुकै समयमा पनि त्यसले राम्रो गर्छ । यहाँ पनि कहीँ ठोक्किँदा वा अप्ठ्यारो भएमा कसैको 'आमा' भन्ने, कसैको 'भगवान् शरणं' भन्ने,

Downloaded from http://dhamma.digital

कसैको 'नारायण' भन्ने बानी हुन्छ । यो सबै आ-आफ्नो बानी हो । जेसुकै होस् जिस्क्याएरै भए पनि राम्रो बानी बसाल्नुपर्छ ।

अरूलाई 'नमो बुद्धाय' भनेर जिस्क्याउने व्यक्तिको ज्यान पनि बचेको र ऊ धनी पनि भएको एउटा कथा छ ।

एकजना कुनै व्यक्ति सर्पलाई नचाउने काम गर्थ्यो । ऊ त्यही कामबाट पैसा कमाएर आफ्नो परिवार पाल्ने गर्थ्यो । त्यसरी सर्पलाई नचाउँदा-नचाउँदै ऊ त्यही सुत्ने बेलामा 'नमो बुद्धाय' भन्ने चलन भएको देशमा पुगेछ । एकदिन अबेर भएकोले त्यहींको एउटा घरमा बास बसेछ । सबैजनाले सुत्ने बेलामा 'नमो बुद्धाय' भनेको सुनेर त्यो व्यक्तिलाई हाँस्न मन लागेछ । उसले पनि मन परेर र बुझेर होइन जिस्क्याएर 'नमो बुद्धाय' भनेर सुतेछ । केही दिन त्यही देशमा बसेर सर्प नचाउँदै उसले पैसा कमाएछ । त्यति बेलासम्ममा उसमा अरूलाई जिस्क्याउँदा-जिस्क्याउँदै 'नमो बुद्धाय' भन्ने बानी परिसकेको रहेछ । एकदिन उसको नाच्ने सर्पको मृत्यु भएछ । उसलाई सर्प नचाउने बाहेक अरू काम आउँदैनथ्यो । त्यही भएर अर्को सर्प खोज्दै जाँदा एउटा ठूलो नागराजलाई देखेछ । यो पनि सामान्य सर्प होला भन्ने ठानेर खुसी भएर उसले आफ्नो सर्प समाउने शास्त्र प्रयोग गरेछ । उसले आफ्नो यन्त्र बजाउँदा रिस उठेर त्यस व्यक्तिलाई नागराजाले लखेट्न थाल्यो। ऊ पनि ज्यानको मायाले नागले टोक्यो भने मरिहाल्छु भन्दै डराएर भाग्दै गर्दा एउटा ढुङ्गामा ठोकिएर लडेछ । त्यही बेला उसले जिस्क्याउँदा-जिस्क्याउँदै बानी परेको 'नमो बुद्धाय' भन्ने शब्द झट्ट मुखबाट निस्केछ । नागराजा आश्चर्य मानेर त्यहीं रोकियो । त्यो व्यक्ति फेरि उठेर भाग्न खोज्दा नागराजाले 'अब भाग्नुपर्दैन, तिमी त भगवान् बुद्धका भक्त रहेछौ, मलाई थाहा भएन, अब केही पनि गर्दिनँ' भनेर भन्यो । त्यसपछि नागराजाले उसलाई 'किन तिमी अर्कालाई दुःख दिई नचाएर खान्छौ ?' भनेर प्रश्न गऱ्यो । त्यो व्यक्तिले आफ्नो गुजाराका लागि त्यो कामबाहेक अरू काम गर्न नजानेको प्रष्ट्यायो । नागराजाले पनि 'अबदेखि आफ्नो हातबाट राम्रो काम गरेर खानु' भनी हीरामोती, सुनचाँदी सात पुस्तालाई पुग्ने सम्पत्ति दिएर पठायो ।

यो कथाबाट के बुझिन्छ भने राम्रो ठाउँ भएको, अनुकूल अवस्था भएको र राम्रो संस्कार भएको देशमा बास बस्ता भन्ने बानी परेको एउटा राम्रो शब्दले गर्दा कुनै मान्छेको ज्यान बच्नुकासाथै धनसम्पत्ति पनि प्रशस्त प्राप्त भयो । सबैतिर यस्तो हुन्छ भन्ने छैन । आफूले गरेर आएको संस्कारले पनि त्यस्तो भएको हुनसक्छ। आफ्नो पूर्वजन्मको कर्म र सङ्गत पनि अतिआवश्यक छ ।

आफूलाई जीवनमा फाइदा हुने, सुखपूर्वक जीवन बिताउन सक्ने ठाउँमा बस्नु नै मङ्गल हो भनी भगवान् बुद्धले मङ्गलसूत्रमा व्याख्या गर्नुभएको छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

५. पुब्बे च कत पुञ्जता

(पूर्वजन्ममा पुण्य हुनु मङ्गल)

भगवान् बुद्धले ईश्वर, आत्मा र जातपातलाई मान्नुभएन तर, कर्मलाई मान्नुभएको छ । आफूले राम्रो कर्म गरेर आएको भए राम्रै भोग्न पाइने र पूर्वजन्ममा नराम्रो कर्म गरेको भए यो जन्ममा केही नराम्रो नगरे पनि पहिलेको कारणले नराम्रो स्थिति भोग्नुपर्ने रहेछ । यही विषयमा यहाँ म आफ्नै अनुभव उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

म बनेपाको मध्यमवर्गीय परिवारमा जन्मेर आमाबुबाकी प्यारी छोरी खेली-खेली खाइरहेकी थिएँ । दुःख के हो ? मलाई थाहा थिएन । बनेपामा चण्डेश्वरी मन्दिर जाने बाटोमा एउटा बिहार छ । त्यहाँ आमाकी बहिनी सधैंजसो गइराख्ने भएकीले म पनि जाने गर्थे । चण्डेश्वरी जाने निहुँमा बिहारमा जाँदाजाँदै एउटी गुरूमाँले मलाई पनि भिक्षुणी बन्ने सल्लाह दिँदा खुसी भएँ । भिक्षुणी बन्नका लागि आमाबुबाको अनुमतिको आवश्यकता थियो । मैले आमाबुबाको अनुमतिबिना नै खाली कागजमा बुबाको सही गराएर र आमाको ल्याप्चे लगाएर तिनै भिक्षुणीसँग भारततिर गएँ ।

म भारतको सिगरा बिहारमा भिक्षुणी बनेर फर्केदेखि नै खालि भात पकाउने, कपडा धुने र शौचालय सफा गर्ने काम गर्नुपर्‍यो । घरमा कहिल्यै काम नगरेकाले खाना बनाउन आउँदैनथ्यो । दाल पकाउँदा नुन हाल्न नजानेर नुन बढी हुदा मेरो टाउकोभरि दाल खन्याइदिने गर्थे । पढ्ने त कुरै छाडौं । आमाबुबा र नातेदारहरू लिन आउँदा पनि पठाएनन् । केही महिनापछि जग्गा आफ्नो नाउँमा लिएर आउनु भनी घर पठाए । मेरा बुबाले त्यहाँ छोडेर आउनु अनि मात्र जग्गा दिन्छु भन्नुभयो । म त्यसै फर्केर गएँ । त्यसपछि त्यहाँ दुइजना मिलेर दुई घण्टाजति पिटे । छातीमा तिनीहरूले घुँडा राखेर गर्धन समाते । अर्कोले मेरो हात समात्यो । म गुहार-गुहार भनेर कराउन थालेपछि अरूले सुन्लान् भनेर मेरो मुख थुनिदिए । आजसम्म मेरो छाती दुखेको निको भएको छैन । दुई वर्षसम्म अस्पतालमा जचाएँ । त्यहाँबाट यताउता भट्किन थालें । जहाँ गए पनि आफ्नो कर्म भोग्नुपर्ने रहेछ । सुखशान्तिले बस्न र पढ्न पाइनँ ।

सबैले राम्रो अनुहारलाई नै मन पराउँछन् । नराम्रो अनुहारले जति राम्रो गरे तापनि चुक्ली र गाली मात्र पाउँछ । मलाई जतिसुकै दुःख भए पनि अरूलाई दोष दिन चाहन्नँ । मेरो आफ्नै कर्मको फल भोग्नुपर्ने रहेछ भन्ने ठान्दछु । जतिसुकै दुःख भए तापनि भिक्षुणीबाट गृहस्थी जीवनमा जान मन लागेन ।

यताउता बस्ताबस्तै सुलक्षणकीर्ति बिहार बनाउन सुन्दरीघाटमा पुगें । यहाँ पनि निर्माणकार्य भइरहँदा पाटीमा एक्लै सुत्नुपर्थ्यो । कहिलेकाहीं धेरैजना सुत्न

Downloaded from http://dhamma.digital

आउँथे र मद्दत गर्थे भने कहिले एक्लै पनि सुत्नुपर्थ्यो । मद्दत दिनेहरू नभएका भए यो बिहार बनाउन सक्ने थिइनँ । त्यसकालागि सबैलाई धन्यवाद छ । तर, एक्लै सुत्दा कहिलेकाहीँ राति जँड्याहाहरू आएर गाली गर्थे र ढोका ढकढक गरी दुःख दिने पनि गर्थे । ढोका खोलेर हेर्दा कोही पनि देखिँदैनथे । एकजनाले त मलाई मार्छु भनेर छुराले आक्रमण पनि गऱ्यो । गाली भन्ने कुरा त मामुली नै भइसकेको थियो। त्यस्तै, बिहार बनाउन साथ दिनेहरूको पनि कमी थिएन । यसरी साथ दिने अथवा मद्दत गर्नेहरू नभएका भए बिहार बन्ने थिएन । बिहार सुरू गरेदेखि अहिलेसम्म पनि गाली खाँदै आइरहेकी छु । यो सबै कर्मको फल होइन त ? यो जन्ममा मैले जानी-जानी कसैको कुभलो चिताएर पापकर्म गरेकी छैन, तैपनि आजसम्म दुःख गरेरै बस्नुपरेको छ । यो पनि पहिलेको जन्ममा नराम्रो कर्म गरेर आएको कारणले हुनसक्छ । ठक्कर खाँदाखाँदै आज यहाँसम्म आइपुगेकी छु । अब अझै कति दुःख भोग्न बाँकी होला ! यो सबै भोग्दा पहिलेको जन्ममा पुण्य नभएकै कारण यस्तो भएको हो भन्ने ठान्दछु ।

बुद्धको शिक्षाअनुसार पूर्वजन्ममा पूण्य भएकोलाई मङ्गल र नभएकोलाई अमङ्गल भनिन्छ । अमङ्गलबाट मङ्गल गर्न सकिँदैन । त्यसलाई सहेर यो जन्म र अरू जन्मलाई मङ्गल बनाउन अहिले राम्रो-राम्रो काम गरी दान, शील, ध्यान र सेवाको भावना राख्नुपर्दछ । भगवान् बुद्धको उपदेश पालना गरेमा इहलोक र परलोक राम्रो हुन्छ । त्यसैले मैले पनि जतिसुकै दुःखकष्ट भए पनि आफ्नै अपुण्यको कारणले हो भनेर आफैँलाई दोष दिँदै पूण्यकर्म गर्दैछु र गर्दै पनि जानेछु ।

बुद्धकालीन समयमा पूर्वजन्ममा गरिआएको पूण्यबाट मङ्गल हुनुभएका भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिकाहरू धेरैजना हुनुहुन्थ्यो । त्यसमध्ये एउटा उदाहरण प्रस्तुत गर्न चाहन्छु ।

भगवान् बुद्धले बेलुवन बिहारमा धेरै समय बिताउनुभएको थियो । त्यहाँबाट सत्र किलोमिटर पर नालन्दासँगै नालक र कोलित भन्ने दुईवटा गाउँ थिए। त्यही गाउँमा धनसम्पत्तिले पूर्ण ब्राह्मण कूलमा उपतिस्य र कोलित भन्ने दुई बालकको जन्म भयो । सानैदेखि दुवैजना साह्रै मिल्ने साथी भए । दुवैजना जहाँ गए पनि सँगै जाने गर्थे ।

एकदिन दुवैजना नाचगान हेर्न नाचघरमा जाँदा संसार र मनुष्यहरूको चालचलन देखेर बातचित गर्न थाले । यहाँ नाच्ने र नाच हेर्न आउनेहरू १०० वर्षपछि कोही पनि रहँदैनन् भन्ने विचार दुवैजनामा आएकाले उनीहरूलाई संवेग विरक्त भाव उत्पन्न भयो । त्यसपछि दुवैजना धर्ममा लाग्ने भनेर सञ्जय बाबाजीकहाँ गएर परिव्राजक अथवा हिन्दू बाबाजी बने । त्यहाँ बसेर दुवैजनाले धेरै धर्मका कुराहरू सिके । तर, पनि उनीहरूले आफ्नो मनलाई शान्त पार्न सकेनन् ।

एक दिन मगध राज्य (आजकलको राजगृह) मा भिक्षा माग्न हिँडेका शान्त मूर्तिजस्ता अश्वजीत भिक्षुलाई उपतिस्यले देखे । उहाँलाई देखेर उपतिस्य पछिपछि

Downloaded from http://dhamma.digital

लागे । भिक्षुले भिक्षा ग्रहण गरिसकेर जङ्गलतिर पुगेपछि उपतिस्यले 'तपाईंको गुरू को हो ? उहाँको सिद्धान्त के हो ?' भन्ने प्रश्न गरे । भिक्षु अश्वजीतले भने- 'मेरा गुरू गौतमबुद्ध हुनुहुन्छ । उहाँको सिद्धान्त हो जुन हेतुद्वारा उत्पत्ति हुन्छ, त्यहीँ निरोध हुन्छ । निरोध हुने बाटो छ र निरोध हुने बाटो यहीँ पाइन्छ ।'

त्यति सुन्नेबित्तिकै उपतिस्य धेरै खुसी भए । 'मैले चाहेको बाटो यही हो, अब सञ्चो भयो, यो कुरा मेरो साथी कोलितलाई सुनाएर दुवैजना भगवान् बुद्धकहाँ आउँछौँ' भनेर उनी छिट्छिटो आफ्ना साथी कोलितकहाँ पुगे र सारा कुरा कोलितलाई सुनाए । अनि दुवैजना भगवान् बुद्ध जहाँ बस्नुभएको थियो, त्यहीँ पुगे । भगवान् बुद्धले तिनीहरू आइरहेको टाढैबाट देखेर भिक्षुहरूलाई भन्नुभयो- 'हे भिक्षुहरू हो ! कोलित र उपतिस्य यता आउँदैछन् । तिनीहरू मेरा अग्रश्रावक हुनेछन् । तिनीहरू पहिलो जन्मको पूण्य सञ्चय गरेर राखेका र पूण्य भएका छन् ।'

पूण्य भएको व्यक्ति हिमालजस्तो जति टाढा भए तापनि देखिन्छ । खाटमुनि लुकाए पनि, पहाडभित्र लुकाए पनि, आकाशको बादलमा लुकाए पनि, अमेरिका, जापान, बेलायत जहाँ लगेर राखे पनि त्यसको पूण्यको फल देखिइहाल्छ ।

त्यसैले त्यसरी टाढाबाट देखिने भएकाले भगवान् बुद्धले तिनीहरूलाई अग्रश्रावकको स्थान दिनुभयो । अनि तिनीहरू दुवैजनाले भगवान् बुद्धकहाँ पुगी उपसम्पदा मागे । भगवान् बुद्धले पनि 'राम्रो गरी दुःखलाई छेदन गर, ब्रह्मचर्य पालना गर' भनेर उपसम्पदा गराइदिनुभयो । उनीहरू नै भगवान् बुद्धका अग्रश्रावक सारिपुत्र र मौद्गल्यायन नामबाट प्रसिद्ध भए । भगवान् बुद्धका दायाँ र बायाँ बस्ने उनीहरू नै हुन् । आफ्नो पूर्वजन्ममा पूण्य भएर नै त्यस्तो भएको हो ।

त्यसैकारण भन्ने गरिएको हो- पूर्वजन्ममा पूण्य हुनु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

६. अत्त सम्मा पणिधि च
(आफ्नो चित्त र शरीरलाई वशमा राख्नु मङ्गल)

सबभन्दा पहिले आफूलाई आफैंले राम्रो ठाउँमा राख्नुपर्छ, अर्थात् आफ्नो चित्तलाई । आफूलाई राम्रो राख्न धेरै नै गाह्रो छ । ध्यान गरेर हेर्नुस् आफ्नो चित्तलाई वशमा राख्नमा कति कठिनाई छ । आफ्नो चित्तलाई वशमा राख्न सकियो भने अरूलाई सिकाउनु मङ्गल हुन्छ । मानिसहरू भन्छन्- यो मेरो शरीर, यो मेरो चित्त । भन्नलाई त सजिलो छ, गरेर हेर्नुपर्छ अरूको हो कि आफ्नो ? जबसम्म ध्यान गरेर हेरिँदैन, तबसम्म थाहा हुन सक्तैन । मानिसको सुखदुःख सबै ईश्वरले वरदान दिएको भन्दछन् । बच्चा जन्मनु पनि ईश्वरको वरदान हो भन्दछन् । यो सरासर झूटो हो । मानिस आफ्नो नाथ आफैं हो ।

३५ : दुन्निग्गहस्य लहुनो यत्थ कामनिपातिनो ।
चित्तस्स दमथो साधु चित्तं दन्तं सुखावहं ॥

अर्थ : क्षणक्षणमा उत्पन्न हुने, रोक्न गाह्रो, जताततै दगुर्ने, स्वेच्छाचारी चित्तलाई दमन गर्नु उत्तम छ, चित्तलाई दमन गर्नाले नै सुख पाइन्छ ।

आफ्नो मनलाई दमन गर्न सकेन भने मानिस तल जान्छ । आफूले गरेको अकुशल कर्म अथवा पापले आफूलाई नै पोल्छ, डाहा हुन्छ, जेलमा जानुपर्छ, लुकेर बस्नुपर्छ, इज्जतिलो नभईकन बस्नुपर्छ । यो ईश्वरले गरेको होइन । पवित्र वा अपवित्र कसैले गरेको होइन । एकैचोटि धनी हुने लोभ चित्तमा आएपछि लोभको वशमा परेर जेलमा पुग्ने काम पनि कसैले गराएको होइन । आफ्नो कर्मको फल आफैंले भोग्नुपर्छ । आफ्नो चित्त र शरीरलाई वशमा नराख्ता त्यस्तै हुन्छ ।

१५८ : अत्तानं एवपठमं पटिरूपे निवेसये ।
अथञ्ञमनुसासेय्य न किलिस्सेय्य पण्डितो ॥

अर्थ : आफूलाई राम्रो बाटोमा लान र आफ्नो चित्तलाई अकुशल कर्मबाट बचाउन सकियो भने धेरै फाइदा छ ।

४३ : न तं मातापिता कयिरा अञ्ञे वा पि त ञातका ।
सम्मा पणिहितं चित्तं सेय्यसो नं ततो करे ॥

अर्थ : सुमार्गमा लागेको चित्तले आफूलाई जति उपकार गर्छ, त्यति उपकार बाबुआमा र कुटुम्बले समेत गर्न सक्तैनन् ।

त्यसैकारण चित्त र शरीरलाई राम्रोसित वशमा राख्नुपर्छ । एकजना नराम्रो भयो भने अरू झन् नराम्रा हुन्छन् । आफूले राम्रोसँग बाटो देखेको छैन भने अरूलाई कसरी देखाउने ? आफूलाई भात पकाउन आउँदैन भने अरूलाई कसरी सिकाउने ? आफूलाई ध्यान गर्न आउँदैन भने अरूलाई कसरी गर्न लगाउने ? त्यसैले पहिले आफूले जान्नुपर्छ, अनि मात्र अरूलाई सिकाउन सकिन्छ र देखाउन

Downloaded from http://dhamma.digital

सकिन्छ । आफू नै पहिले अनुशासनमा बस्नुपर्छ । आफू अनुशासनमा नबसी अरूलाई मात्र अनुशासनमा बस भनेर कोही मान्दैनन् ।

३७ : दूरङ्गमं एकचरं असरीरं गुहासयं ।
ये चित्तं सञ्ञमेस्सन्ति मोक्खन्ति मारबन्धना ॥

अर्थ : टाढा-टाढासम्म पुग्नसक्ने, एक्लै हिँड्ने र बिना शरीरको गुफामा बस्ने चित्तलाई वशमा राख्नसक्ने व्यक्ति मारको बन्धनबाट मुक्त हुन्छ ।

आफूले अरूको हित गर्ने, अरूलाई सुख हुने, राम्रो हुने, कष्ट र पीडा नहुने काम गर्दा लोकबाट निन्दा हुदैन । तर, राम्रो कामलाई पनि मूर्खहरूले राम्रो भन्दैनन् । मूर्खले निन्दा गरे पनि त्यसमा आपत्ती छैन । विद्वान्जनले प्रशंसा मात्र गर्नुपर्छ, निन्दा गर्नु हुदैन । तिनीहरूको कुरा काट्ता त्यो मान्छे राम्रो हुन सक्तैन । त्यसैकारण आफ्नो चित्तलाई दमन गररेर राम्रो ठाउँमा राख्नु अत्यन्त आवश्यक छ ।

१५९ : अन्तानं चे तथा करिया यथञ्ञमनुसासति ।
सुदन्तोवत दम्भेथ अत्ता हि किरदुद्दमो ॥

अर्थ : अरूलाई अनुशासनमा राख्नुछ भने पहिले आफैं बस्नुपर्छ । आफूलाई दमन गर्नुपर्छ । आत्मालाई दमन गर्नु ज्यादै कठिन छ ।

१६० : अत्तादि अत्तनो नाथो को हि नाथो परोसिया ।
अत्तनाव सुदन्तेन नाथं लभति दुल्लभं ॥

अर्थ : आफू नै आफ्नो मालिक हो । आफ्नो मालिक अरू को हुन सक्लान् त ? आफूलाई राम्रोसँग दमन गर्न सक्यो भने दुर्लभ स्वामित्व प्राप्त हुन्छ । आफ्नो चित्तलाई दमन गरेर राजाले जति सम्पत्तिको लोभ देखाए तापनि आफ्नो चित्तलाई अलिकति पनि विचलित हुन दिनुहुदैन ।

उदाहरणका लागि एउटा जातक कथा छ । बुद्ध हुनुभन्दा पहिले बुद्ध हुने चित्त भएकोलाई बोधिसत्व भन्दछन् । बोधिसत्वको एउटा ब्राह्मण कूलमा जन्म भयो । उहाँको नाम आमाबुबाले राखिदिनुभयो अट्ठिसेनकुमार । ठूलो भएपछि उहाँ पढ्नका लागि तक्षशिला भन्ने स्कूलमा पठाइनुभयो । उहाँको बुद्धि राम्रो थियो । हुने बिरूवाको चिल्लो पात भनेझैं उहाँ सानैमा सम्पूर्ण विद्यामा पारङ्गत हुनुभयो । घर फर्केपछि उहाँको विवाह भयो । विवाह गर्दा जञ्जालै-जञ्जालमा फसिन्छ भन्ने कामभोगको दोष देखेर उहाँ प्रव्रजित भएर हिमालमा ध्यान गर्न थाल्नुभयो । हिमालमा नुन, पिरो, अमिलो पाइँदैन, त्यसकालागि देशमा आउनुपर्छ । धेरै वर्षपछि अमिलो, पिरो, नुनिलो खान उहाँ सहरतिर आउनुभयो र भिक्षा माग्दै राजदरबारतिर जानुभयो । राजाले धेरै खुशी भएर उहाँलाई आफ्नै बगैंचामा पाटी बनाइदिएर त्यहीं राखिदिए । राजाले भोजन र औषधिको पनि व्यवस्था गरिदिए । आफू पनि दिनको दुईचोटि जाने गर्दथे । बोधिसत्वले पनि राजाको त्यसै खानु हुदैन भनेर धर्मोपदेश गरे ।

Downloaded from http://dhamma.digital

धर्मोपदेशले प्रशन्न राजाले सोधे 'तपाईंलाई के मनपर्छ, भन्नोस् म तपाईंलाई दान दिन्छु ।' बोधिसत्वले केही भनेनन् चुप लागेर बसे । राजालाई लाग्यो- 'अरूचाहिँ यो दिनु, त्यो दिनु भन्छन् अट्ठिसेन केही भन्दैनन् ।' राजाले चुप लाग्नुको कारण बुझ्न खोजे- 'नचिनेका माग्नेहरू मकहाँ आएर नाना कुरा माग्छन् तर, तपाईं केही पनि माग्नुहुन्न । म तपाईंलाई राज्य नै पनि दिन सक्छु । किन चुप लागेर बस्नुभएको ?'

त्यसपछि बोधिसत्व बोले- 'महाराज ! माग्नेहरूलाई मागेको कुरा दिन नसके दिन खोज्नेलाई मनपर्दैन, मागेर पनि दिएन भने माग्नेलाई मनपर्दैन । त्यसैले नमागेको हुँ ।'

मलाई पनि माग्न मन लाग्दैन । मैले बिहार बनाएँ, आजसम्म पुस्तिका लिएर चन्दा माग्न गएको छैन । दान लिएर खानेहरू दानको कुरा गर्छन् । बिना दान कहिल्यै धनी बनिँदैन । भगवान् बुद्धले भन्नुभएको थियो मैले जस्तो दानको महत्व जानेको भए दान नदिई कोही पनि खाँदैन । सबै दान दिनुपर्छ भनेको होइन, दश भागको एक भाग दिनुपर्छ ।

फेरि राजा बोले- 'भिक्षा लिएर जीवन चलाउनेले उचित समयमा नमाग्दा त्यसले अरूको पूण्यलाई नष्ट गरिदिन्छ र माग्नेको जीवन पनि सुखी जीवन बिताउन सक्तैन । समयअनुसार माग्नेले अरूलाई पनि पूण्यको भागी बनाइदिन्छ, पूण्य दिन्छ र आफू पनि सुखपूर्वक जीवन बिताउँछ । ज्ञानी व्यक्तिले केही नमागे पनि रिस उठ्दैन । तपाईंलाई के भन्नुपर्छ, भन्नुस् ।'

बोधिसत्व बोले- 'माग्नु गृहस्थहरूका लागि राम्रो छ, प्रव्रजितहरूलाई राम्रो छैन । गृहस्थ जीवन अर्कै, प्रव्रजित जीवन अर्कै । गृहस्थहरूको आवश्यकता अर्कै, प्रव्रजितहरूले चाहेको अर्कै । प्रव्रजितहरूले चाहे भने चुप लागेर बस्न हुन्छ । मलाई यो देऊ र त्यो देऊ भनेर प्रव्रजितहरू कहिल्यै पनि माग्दैनन् । आजकल मागेर त पाइँदैन, त्यसै कहाँ पाइन्छ ?'

राजा झन् खुसी भएर राज्यको सट्टा गाउँ, जग्गाजमिन, घर इत्यादि दिन तयार भए । बोधिसत्वले आफ्नो चित्तलाई संयमित बनाएर भने- 'महाराज ! मजस्तो साधारण प्रव्रजितलाई केही आवश्यक छैन ।'

राजाले बोधिसत्वलाई फेरि पनि धेरै लोभ देखाए तर, बोधिसत्वको चित्त कम्प भएन । आफ्नो चित्त र शरीर राम्रोसित संयमित भएका कारणले आफ्नो अडानबाट अलिकति पनि विचलित भएनन् ।

३९ : अनवस्सुत चित्तस्स अनन्वाहत चेतसो ।
पुञ्ञपाप पहीणस्स नत्थि जागरतो भयं ॥

अर्थ : अनासक्त, स्थिरचित्त र जाग्रत चित्त भएर पूण्य र पाप दुवै नभएको व्यक्तिलाई भय हुदैन ।

४२ : दिसो दिसं यं तं कयिरा वेरी वा पन वेरिनं ।

Downloaded from http://dhamma.digital

मिच्छा पणिहितं चित्तं पापियो न ततो करे ॥

अर्थ : शत्रुले शत्रुलाई जति हानि पुऱ्याउन सक्छ, त्यसभन्दा बढ्ता हानि कुमार्गमा लागेको चित्तले पुऱ्याउँछ ।

त्यसैकारण चित्तलाई आफैंले दमन गर्नुपर्छ । अट्ठिसेन बोधिसत्वले आफ्नो चित्तलाई राम्ररी संयमित बनाएकाले राजाले प्रभाव पार्न सकेनन् । त्यसैले पहिले आफूलाई उचित ठाउँमा राख्नुपर्छ, अनि अरूलाई उपदेश दिनुपर्छ । आफ्नो र अरूको मङ्गलका लागि मनुष्यले यसै गर्नुपर्छ । आफ्नो चित्त र शरीर वशमा राख्नु नै उत्तम मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

७. बाहुस्सच्चञ्च
(बहुश्रुत हुनु मङ्गल)

ज्ञानबिना विकास र उन्नति गर्ने बाटो देखिँदैन । प्रज्ञा या ज्ञान सबैमा आवश्यक छ । बहुश्रुत नभएको व्यक्तिले उन्नति गर्न गाह्रो हुन्छ । विभिन्न प्रकारका बहुश्रुतहरू छन् । जति बहुश्रुतको अनुभव गर्छन् त्यति नै उसलाई जीवन जिउनका लागि सजिलो हुन्छ । चारजना मानिसका अगाडि उसलाई सम्मान गर्छन्। कुनै पनि व्यक्तिसँग उसले डर मान्नुपर्ने स्थिति हुदैन । जुनसुकै काम गर्दा पनि पहिले गर्न हुन्छ कि हुदैन भन्ने ज्ञान हुन्छ । ज्ञान छैन भने उसले गरेको काम राम्रो हुन सक्तैन । नेपाल धेरै पिछडिएको छ, किनकि ठूला-ठूला व्यक्तिहरूले अरू देशको भात मात्र खाएर आए, पैसा मात्र ल्याए तर, बहुश्रुत ज्ञान लिएर आएनन् । के सही र के गलत ठम्याउन सकेनन् । पैसा मात्र सोहोर्न थाले । तिनीहरूले ज्ञानगुण विकास गर्न सकेनन् । मीठो खान र पिउन मात्र सिके । जनतालाई सुखसुविधा दिएनन् । न्याय र धर्म सबै हराए । गाउँ-गाउँमा गएर आफूभन्दा विद्वान्जनको सङ्गत गरेर बहुश्रुत लिनुपर्छ । बहुश्रुत ज्ञानले हामीलाई धेरै असल मान्छे बनाउँछ ।

भगवान् बुद्धले भिक्षु-भिक्षुणीहरूलाई बहुश्रुतका लागि भन्थे- 'तिमीहरूले सुनेर मात्र हुदैन, आफ्नो आँखाले पनि हेर्ने गर ।' उहाँ गाउँ, नगर र देशमा घुम्न पठाउँथे । बाहिर गएपछि मानिसको रहनसहन, उन्नति, विकास, विचारहरू राम्रो-नराम्रो सबै चिजवस्तुहरू आफ्नै आँखाले हेर्न, आफ्नै कानले सुन्न, अनुभव गर्न सकिन्छ र बहुश्रुत बनिन्छ । बिहार, मस्जिद, चर्च, घरमा बसेर त्यस्तो अनुभव गरेर बहुश्रुत हुन पाइँदैन । त्यसैकारण बहुश्रुत हुनु अत्यन्त आवश्यक छ । उदाहरणका लागि एउटा जातक कथा छ-

वाराणसीमा ब्रह्मदत्त राजा राज्य चलाउँथे । राजारानी भएपछि बच्चा त हुने नै भए । रानीको कोखबाट दुईवटा राजकुमारको जन्म भयो । राजा अत्यन्त खुशी भएर राजकुमारको नामाकरण गरे । चन्द्रकुमार नाम राखियो । बच्चा पाएको केही महिनापछि रानीको मृत्यु भयो । रानीबिना बस्न राजालाई गाह्रो पर्‍यो र अर्की महारानी ल्याए । विवाह गरेर ल्याएकी अर्की रानी असाध्यै राम्री थिइन् । केही महिनापछि ती रानीले छोरो पाइन् । राजा झन् खुशी भए । राजाले धेरै खुशी भएर महारानीलाई भने- 'तिमीलाई मन परेको वरदान माग ।'

रानीले भनिन्- 'मलाई चाहिने समयमा भन्छु ।'

जब विस्तारै राजकुमार ठूला हुदै गए, रानीले पहिलेको वरदान सम्झेर भनिन्- 'महाराज ! मेरो सूर्यकुमारको जन्मेको बेला तपाईंले वरदान दिनुभएको थियो । मेरो छोरो सूर्यकुमार पनि ठूलो भयो । अब उसलाई राज्य दिनुहोस् ।'

Downloaded from http://dhamma.digital

राजाले मानेनन् । उनले भने- 'जेठी रानीपट्टिका राजकुमार दुईजना छन् । तिनीहरूलाई छाडेर सानो राजकुमारलाई राज्य दिनु न्याय होइन । अरू धनसम्पत्ति माग बरू, म दिन्छु । राज्य नमाग ।'

राजाले यति भने पनि रानी खालि आफ्नो छोराका लागि राज्यको माग गर्थिन् । राजालाई समस्या पऱ्यो । राजा भन्थे- 'शासन भनेको जेठादेखि चल्ने परम्परा हो । म यसलाई उल्लङ्घन गर्न सक्तिनँ ।'

तर, रानीले मानिनन् । वरदान दिएका थिए राजाले । राजाको मनमा केही विचार आयो र दुवै छोरालाई बोलाएर भने- 'राजकुमार हो ! तिमीहरूको भाइको जन्मेको बेला मैले वरदान दिएको थिएँ तर, अहिले रानीले राज्य मागिन् । तिमीहरू छँदाछँदै सानो भाइलाई राज्य दिनु मेरो न्याय होइन । त्यसकारण तिमीहरू जङ्गलमा गएर बस । म मरेपछि यहाँ आएर राज्य गर्नु ।'

आफ्ना पिताजीको कुरा सुनेर दुवै राजकुमार जङ्गल जान तयार भए । त्यो कुरा सूर्यकुमारले बुझे र दाजुहरूसँगै उनी पनि जङ्गलतिर गए । उनीहरू हिँड्दाहिँड्दै थाके । तिर्खा पनि लाग्यो । अनि ठूलो दाजु चन्द्रकुमार रूखमुनि आराम गर्न बसे र सानो भाइ सूर्यकुमारलाई भन- 'भाइ ! मलाई तिर्खा लाग्यो । अलि टाढा पोखरी छ । त्यहाँ कमल फुलेको छ । तिमी त्यहाँ गएर नुहाऊ, पानी पनि खाऊ, मलाई पनि ल्याइदेऊ ।'

सूर्यकुमार पानी लिन पोखरीमा गए । त्यो पोखरीको अधिकार लिएर बसेको एउटा राक्षस थियो । राक्षसलाई कस्तो वरदान थियो भने जबसम्म उसले पोखरीमा गएर पानी खाँदैन, तबसम्म अरूको पानी पिउने हक छैन । पोखरीमा गएर पानी पियो भने उसलाई राक्षसले खाने अधिकार थियो । चन्द्रकुमारले पानी पिए र दाजुको लागि लान भनेर कमलको पातमा थापे । त्यसैबेला राक्षसले समात्यो र सोध्यो- 'के तिमीलाई देवधर्म भनेको थाहा छ ?'

चन्द्रकुमारले आँट गरेर जवाफ दिए- 'देवधर्म भनेको चारवटा दिशालाई भन्दछन् पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण ।'

फेरि अर्को राजकुमार उनका दाजु पनि गए । उनलाई पनि राक्षसले समात्यो । उनले पनि देवधर्मसम्बन्धी जवाफ दिए 'देवधर्म भनेको चन्द्र र सूर्य हो।' राक्षसको चित्त बुझेन । तिनीहरू दुवैजनालाई आफू बसेको ठाउँमा समातेर राख्यो।

राजकुमार महिसासको मनमा यस्तो आयो- 'मेरा भाइ दुवैजनालाई केही आपत्विपत् पऱ्यो होला । अहिलेसम्म फर्केनन् ।' अनि बाटो हेर्दै जाँदा पोखरीमा पाइलाको डोब देखियो । फर्केर आएको पाइला देखेनन् । उनी बोधिसत्व थिए । उनी चलाख र ज्ञानी पनि थिए । उनी तल नगईकन भुइँको पैतालाको डोब हेरिरहेको बेला जङ्गलको राक्षस भेष बद्लेर आयो । उसले भन्यो- 'ए भाइ ! तल जाऊ, नुहाऊ, पानी खाऊ । पानी सफा छ । तिमीलाई हेर्दा धेरै थाकेको र तिर्खा लागेको जस्तो पनि देखिन्छौ । गर्मी छ, पानी पिएर आराम गर...।'

Downloaded from http://dhamma.digital

यो त मानिस होइन भनेर राजकुमार महिसासलाई शंका लाग्यो । डर नमानी राजकुमारले सोधे- 'मेरा भाइ दुईजना चन्द्रकुमार र सूर्यकुमारलाई देख्नुभएको छ कि ?'

उसले जवाफ दियो- 'मैले तिनीहरू दुवैजनालाई समातेर राखेको छु ।'

राजकुमारले सोधे- 'किन ?'

'त्यो पोखरीमा गएर पानी पिउनेमध्ये देवधर्म जानेकोलाई मात्र छाड्ने, अरूलाई खाने मेरो अधिकार छ । तिनीहरूले देवधर्म जानेका रहेनछन् । त्यसकारण तिनीहरूलाई छाड्न मिल्दैन ।' राक्षसले भन्यो ।

राजकुमारले भने- 'देवधर्म भनेको लज्जा र भय, त्यसपछि राम्रो काम, मङ्गल काम, शान्ति र अरूको उपकार गर्नु हो ।'

राजकुमार महिसासको कुरा सुनेर राक्षसले खुशी भएर भन्यो- 'मैले तिमीलाई मानेँ । अब दुईजना भाइमध्ये एउटालाई म छाडिदिन्छु, कुनचाहिँ लिने ?'

राजकुमारले भने- 'त्यसोभए मलाई सानो भाइ दिनु ।'

राक्षसले हाँसेर भन्यो- 'तिमीले खालि देवधर्म जानेका मात्र रहेछौ तर, त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न र आचरण गर्न सकेनौ । गुरू हुन सजिलो छ, चेलो हुन गाह्रो छ । अरूलाई सिकाउन सजिलो छ तर, आफूमा त्यो नियम लागू गर्न गाह्रो छ । तिमीले ठूलोलाई छाडेर सानोलाई माग्यौ । यसबाट ठूलाको आदर गर्न सकेनौ, गौरव गरेनौ ।'

महिसास राजकुमारले जवाफ दिए- 'मलाई देवधर्म भनेको पनि थाहा छ, व्यवहारमा पनि उतारेको छु र ठूलालाई आदर गरेको पनि छु । मैले यो सानो भाइलाई मागेको कारण के हो भने यही सानो भाइले गर्दा नै हामीले जङ्गलमा आउनुपरेको हो । किनकी यो भाइ जन्मेको बेला मेरा बुबाले सानिमालाई वरदान दिनुभएको थियो । पछि यो भाइ ठूलो भएपछि सानिमाले राज्य माग्नुभयो । मेरा बुबालाई धर्मसङ्कट पऱ्यो । त्यही कारणले हामीले जङ्गलमा आउनुपरेको हो र त्यो पनि हामीसँगै आयो । राजदरबारबाट पठाइएका हामी दुईजना तर, यो सानो पनि हाम्रो पछिपछि आयो । अब यसलाई छोडेर हामी दुईजना मात्र फर्केर जाँदा राज्यका कारणले सानो भाइलाई मारेर आए भन्ने राज्यका सबैमा अपयश फैलिएर जानेछ । निन्दा गर्नेछन् । सानिमाले पनि बाँकी राख्ने छैनन् । जङ्गलमा यस्तो भयो भन्दैमा कसले पत्याउँछ ? त्यसकारण निन्दा-भयबाट बच्नका लागि मेरो सानो भाइ सूर्यकुमारलाई पठाइदिनु भनेर मागेको हुँ ।'

बोधिसत्वको कुरा सुनेर राक्षस खुशी भयो र दुवैजनालाई छाडिदियो । आदर्श र बहुश्रुतवान् धर्मचित्त भएका कुमारहरू आफ्ना बुबा परलोक भएपछि बुबाको वचनलाई मानी दरबारमा फर्केर गए । अनि चन्द्रकुमारलाई उपराजा र सूर्यकुमारलाई सेनापति बनाएर महिसासले धर्मपूर्वक राज्य चलाए । जनताले चाहेका सबै कुराको कमी हुन नदिई, आफ्नै सन्तानझैँ व्यवहार गरी आनन्दपूर्वक

Downloaded from http://dhamma.digital

जीवन बिताए। त्यसैले भनिएको हो- बहुश्रुत आवश्यक छ। बहुश्रुत नै मङ्गल हो। बहुश्रुत बुद्धि र बानी राम्रो हुन्छ। यही नै मङ्गल हो।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

८. सिप्पञ्च
(शिल्पविद्या सिक्नु मङ्गल)

हाम्रो जन्म भएको खालि खानका लागि मात्र होइन । नखाईकन बाँच्न सकिँदैन । खानका लागि परिश्रम र मिहिनेत गर्नुपर्छ । राम्रो काममा अथवा आफूलाई फाइदा हुने र अरूलाई पनि फाइदा हुने काममा परिश्रम गर्नुपर्छ । कस्तो विद्या हुनुपर्छ भने सबैलाई फाइदा होस् र कहिल्यै पनि भोकै बस्नुपर्ने बाध्यता नहोस् । यस्तो विद्यालाई शिल्पविद्या भन्दछन् । शिल्पविद्या सुन्नका लागि मिहिनेत गर्नुपर्छ । मानिससँग पाँचवटा विद्या छन् भने त्यो कहिल्यै पनि गरिब हुँदैन र त्यसले भोकै पनि बस्नुपर्दैन । ती हुन् – १. अध्यात्मविद्या, २. शब्दविद्या, ३. हेतुविद्या, ४. चिकित्सक विद्या, र ५. शिल्पविद्या । यी पाँचवटा विद्या जान्ने व्यक्तिलाई सबैले मायाममता गर्छन् । उसले भोकभोकै बस्नुपर्दैन, मङ्गलैमङ्गल हुन्छ।

यस्तो विद्या जान्नका लागि परिश्रम गर्नुपर्छ । यसलाई ज्ञानबाट जानेर मिहिनेत गर्नुपर्छ । त्यसैलाई शिल्पविद्या भन्दछन् । यस्तो काम केही नजान्ने व्यक्तिले सुख र शान्ति पाउने छैन । जुन व्यक्ति एउटा पनि विद्या जान्दैन, कलकारखाना अथवा कालिगढी, मेकानिकल, कृषि, चिकित्सा, आध्यात्मिकता आदिको कामलाई बुभ्दैन भने त्यसको मङ्गल हुँदैन । त्यस्ताले शान्ति पाउँदैन । त्यस्तो व्यक्तिले भोकै बस्नुपर्ने हुन सक्छ । उसले अरूबाट अपहेलना पाउँछ । उसको अमङ्गल हुन्छ । त्यसकारण शिल्पकला जानेर राख्नु मङ्गल हो । शिल्पकला जान्न ठूलो र सानो भन्ने हुँदैन, जसले सिके पनि हुन्छ । शिल्पविद्या सिक्न लाज मान्नुपर्ने छैन । बरू केही पनि काम नगरीकन बस्नु लाजको कुरा हो । कामचोर र अल्छीहरूको विनामिहिनेतले उन्नति हुँदैन, अवनति मात्र हुन्छ । राम्रो काम गरेर खान, लाउन, बस्नुलाई सम्यक् आजीविका भन्दछन् । भगवान् बुद्धको सिद्धान्तअनुसार पाँचवटा व्यापार अथवा काम गरेर खानु हुँदैन –

१. मारेर मासु बेचेर खानु अथवा खानका लागि प्राणीलाई बेच्नु हुँदैन ।
२. अरूलाई हिंसा गर्नका लागि भनेर हतियार बेच्नु हुँदैन । हतियारले मानिस वा अरू प्राणीलाई मार्छ । मानिसको घाउ चिर्ने, अप्रेसन गर्ने, तर्कारी काट्ने पनि हतियार हुन्छ । त्यसकारण अरूलाई हानि हुने, मार्ने गर्नका लागि भनेर हतियार बेच्नु हुँदैन ।
३. अरू प्राणीहरूलाई मारेर मासु बेच्नु हुँदैन ।
४. अम्मल पदार्थ बेच्नु हुँदैन ।
५. प्राणीहरूलाई मार्नका लागि विष बेच्नु हुँदैन ।

यी पाँचवटाबाहेक अरू जे काम गरेर खाए पनि हुन्छ । संसारमा काम धेरै प्रकारका छन् । नेपालमा जयस्थिति मल्लले कामअनुसार जात दिएका थिए । कामअनुसार नै जात दिएको हो । कसैले जन्मँदै जात बोकेर आएको होइन, जात

Downloaded from http://dhamma.digital

कामअनुसार हुन्छ । जस्तै : जसले गौलाई रक्षा गर्छ त्यसलाई गोपाल भन्दछन् । जसले शिल्प गरेर जीविका चलाउँछ, त्यसलाई शिल्पी भन्दछन् । जुन व्यक्ति खेतको काम गर्छ, उसलाई कृषक भन्दछन् । सुनको काम गर्नेलाई सुनुवार भन्दछन् र कपडा सिलाउनेलाई सुचिकार भन्दछन् । जसले व्यापारको काम गर्छ, त्यसलाई व्यापारी भन्दछन् । जुन व्यक्तिले सेवा गर्छ, उसलाई सेवक भन्दछन् । जसले चोरेर जीवन बिताउँछ, त्यसलाई चोर भन्दछन् । कामअनुसार मानिसका बारेमा पत्ता लगाउन सकिन्छ । त्यसकारण काम राम्रो भए मानिस पनि राम्रो हुन्छ, काम नराम्रो भए मानिस पनि नराम्रो हुन्छ ।

हाम्रो नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको फूलबारी हो । यहाँ धेरै जातजातिहरू मिलेर बसेका छन् । जसले निच काम गर्दछ, त्यसलाई तल्लो जातको भन्दछन् । कामीले कोदाला-कोदाली बनाउँछ, त्यसैबाट सबैले खेतीपातीको काम गर्छन् । कामीले बनाएको बर्तनमा सबैले खाना पकाएर खान्छन् । सुचिकार अथवा दमाईंले लुगा सिलाउँछ । त्यो लुगा ठूलो जात भनेर मानिएका ब्राह्मणहरूलगायत सबैले लगाउँछन् । कसाहीहरू भैंसी र पशु मार्छन् । त्यसको मासु अरूले पनि खान्छन् । च्यामे खलकहरू भीमसेनथानको पुजारी भएर बस्ता तिनीहरूले दिएको प्रसाद सबैले खान्छन् । बनेपा भीमसेनथानमा पुजारी भएर कपालीहरू बस्छन् । बाहिर आउँदा उनीहरूले छोएको पानी नचल्ने, त्यहाँ हुँदा खान हुने । यो सबै कामअनुसार भएको हो । कर्म नै ठूलो हो । त्यसैले मानिसहरूले धेरै नै काम सिक्नु अत्यन्त आवश्यक छ । धेरै काम सिकियो भने आफूलाई नै फाइदा हुन्छ । किनभने शिल्पविद्या जीवनको इच्छा पूर्ति हुने साधन हो । उदाहरणका लागि म यहाँ एउटा घटना सुनाउँछु ।

पहिले मल्ल राज्यमा ओक्काक भन्ने राजाले राज्य गरेका थिए । उनकी महारानीको नाम शीलवती थियो । शीलवती महारानीको कोखबाट पहिले छोराको जन्म भयो । उनको रूप एकदम नराम्रो थियो । मुख कालो र ठूलो थियो । उनको नाम राखियो कुशकुमार भनेर । कुशकुमार अलि ठूला भएपछि महारानीले अर्को छोरा पनि जन्माइन् । उनको नाम जयम्पति राखियो । कुशकुमार धेरै ज्ञानी र बुद्धिमान् थिए । धेरै काम जानेका थिए । शिल्पविद्या पनि सिकाउनु नपर्ने खालका थिए । एकचोटि कसैले काम गरेको देखेपछि त्यो सीप उनलाई आइहाल्थ्यो । शीलस्वभाव पनि अति नै राम्रो थियो । त्यति मात्र होइन, उनी धेरै शक्तिशाली पनि थिए । उनका भाइ जयम्पतिको चेहरा सुन्दर थियो, तर दिल, शीलस्वभाव त्यति राम्रो थिएन । ठीक उल्टो थियो ।

राजाले विचार गरे कुशकुमार १६ वर्षको भए अब विवाह गराइदिएर राज्याभिषेक पनि दिन्छु भन्ने । किनकि उनीसँग राज्य चलाउने क्षमता पनि थियो । जनताप्रति दया, माया, करुणा र विवेक, बुद्धि पनि थियो । अनि राजाले कुशकुमारलाई विवाहका लागि सोधे । कुशकुमारले मानेनन् । कारण उनले आफू

Downloaded from http://dhamma.digital

कुरूप र नराम्रो भएका कारण कोही पनि महिला उनीसँग बिहे गर्न मान्ने छैनन् भन्ठाने । कुशकुमारले राम्रो सुनको मूर्ति बनाएर यस्ती केटी पाए बिहे गर्छु भने । त्यसपछि राजाले कुशकुमारका लागि दुलही खोजे । खोज्दै जाँदा मद्र देशको सागल भन्ने ठाउँमा स्वर्णप्रतिमाजस्ती सुन्दरी राजकुमारी भेटिइन् । ती राजकुमारीको नाम प्रभावती रहेछ । कुशकुमार र प्रभावतीका बीचमा विवाह गराउने कुरा चलाइयो । कुशकुमार नराम्रा भएकाले उनको शरीर देखाइएन महारानीलाई । राजाले भने – 'हाम्रो एउटा परम्परा छ । त्यो के भने विवाह भएपछि एउटा सन्तान नभएसम्म श्रीमतीले श्रीमान्को मुख हेर्नु हुँदैन । सुत्ने बेलामा बत्ती बाल्नु हुँदैन ।'

यो कुरालाई केटीपक्षले पनि स्वीकार गरे र कुशकुमारको विवाह भयो ।

राजाले कुशकुमारको विवाह गरेर राज्याभिषेक पनि गरे र प्रभावतीलाई पटरानी बनाइदिए । श्रीमान्को मुख उनले कहिल्यै देखिनन् र बच्चा पनि भएनन् । प्रभावतीले आफ्ना श्रीमान्को मुख हेर्न आफ्नी सासूलाई भनिन् । प्रभावतीलाई हात्तीशालामा लगियो । हात्तीशालामा उनीमाथि फोहोर फ्याँकियो । प्रभावतीले रिसले 'पर्ख, म राजकुमारलाई भनिदिन्छु' भनिन् । अर्को दिन देशमा घुम्न जाँदा जयम्पतिलाई अगाडि राखेर कुशकुमारलाई पछाडि राखी आमाले टाढाबाट देखाइन् कुशकुमार त्यो हो भनेर । प्रभावती खुसी भइन् । श्रीमान्को मुख देखेर सुन्दर रहेछ भन्ठानिन् । पछाडि बसेका कुशकुमारले प्रभावतीको मुख हेरेर जिस्क्याए । प्रभावतीलाई शङ्का लाग्यो । 'मेरो लोग्ने यही हो कि, अस्ति हात्ती राखेको ठाउँमा पनि यसले ममाथि फोहोर फ्याँक्यो, सासूले केही पनि भनिनन्, अहिले पनि जिस्क्यायो । अब हेरौं रथबाट पहिले को आउँछ, पछाडिको पहिले उत्रिन्छ कि पछाडिको पहिले उत्रिन्छ' भनेर हेर्दा पछाडि बसेको पहिले उत्रियो । अनि प्रभावतीले थाहा पाइन् र त्यस्तो कुरूप श्रीमान्को दरबारमा नबस्ने भनेर माइतीतिर गइन् ।

त्यसपछि कुशकुमार पनि आफ्नो ससुराली जानका लागि आमाबुबासँग बिदा भए । पञ्च आयुध (पाँचवटा शस्त्र), कोकनद वीणा र एक हजार कार्षापण लिएर ससुराली गए । सिधैं ससुराली गएनन् उनी । कारण कुशराजाको नामबाट सबैले चिन्थे उनलाई । तर उनको मुख कसैले पनि देखेका थिएनन्, खालि प्रभावतीले मात्र देखेकी थिइन् । अनि सागल नगरमा एउटा हात्ती हेर्नेको घरमा बसे । त्यहाँ बसेर वीणा बजाए । आवाज एकदम राम्रो थियो । कुशराजा आइपुगे भन्ने कुरा प्रभावतीले थाहा पाइन् । उनलाई मन परेन । त्यसपछि कुशराजाले कुमालेको घरमा बसेर माटोको भाँडा बनाए । त्यसमा अनेक कल्पना गरेर बुट्टा राखी चित्र बनाएर राजालाई दिए । राजा अत्यन्त खुसी भए र १००० रुपियाँ पुरस्कार दिए । प्रभावती राजा त्यहाँ पनि पुगे भनेर रिसाइन् । फेरि त्यहाँबाट फूलको काम गर्ने मालीकहाँ गएर फूलको मालामा नाना चित्र राखी फूलमाला गाँसेर राजालाई दिन लगाए । फूलको माला देखेर राजा खुसी भए, प्रभावती रिसाइन् । त्यहाँबाट फेरि राजाको भान्सामा पकाउन गए । उनले असाध्यै मीठो

Downloaded from http://dhamma.digital

खानेकुरा बनाए । राजा खुसी भए, तर प्रभावतीले थाहा पाई त्यो खाना खाइनन् । अनि प्रभावतीले कुशकुमारलाई भनिन् – "हे महाराज ! तिमी यस्ता शक्तिशाली राजा भएर पनि किन यति धेरै दुःख गरेका ? आफ्नो राज्यमा फर्क । दुःख नगर ।"

अनि कुशकुमारले भने – "म तिम्रो सुन्दरतामा मख्ख भएँ । तिमीलाई छाडेर जान्नँ । मलाई मेरो राज्यभन्दा पनि तिमी मन पर्छ्यौ ।"

एक दिन कुशकुमारलाई केही विचार आयो र यो राजकुमारीलाई मेरो कति माया रहेछ भनी जाँच गर्न जानी-जानी खाना खान लागेको बेलामा ढोकामा लडे । प्रभावतीलाई माया लाग्यो । ढोका खोली हेरिन् र भनिन् - "राजकुमार ! सुखपूर्वक जीवन बिताएर बसेका तिमी यहाँ आएर दुखकष्ट गर्‍यौ, कमजोर भएर लड्यौ । तिमी कुरूप भएकाले मलाई मन परेनौ । फर्केर जाऊ ।"

दरबारमा प्रभावतीले कुशकुमारलाई छाडेर आएकीले अन्य सात ठाउँबाट माग्न आए । प्रभावतीका बुबालाई फसाद पर्‍यो । सात ठाउँका सातै राजाले प्रभावती मलाई चाहिन्छ भने । उनलाई सबैले मन पराए । उनकै निम्ति झगडा पर्‍यो । सातैजनाले प्रभावती मलाई चाहिन्छ, होइन भने लडाइँ गर्ने घोषणा गर भने । अब के गरेर यो समस्याको समाधान गर्ने भनेर फसाद पर्‍यो ।

नेपालमै हेरौं न ! संविधान बनाउनका लागि कति वर्ष भइसक्यो ठूला-ठूला तारे होटलमा मिटिङ बसेको । तर बनेन । भारतमा डा० अम्बेडकरले निर्णय गर्दा भयो, नेपालमा चाहिँ नेता धेरै भएकाले देशै बिग्रियो । धर्मशास्त्रमा धेरै नेता भए भने देश बिग्रिन्छ भनिएको छ । साँच्चै हो, एकले ठीक भन्दा अर्काले बेठीक देख्छ । धेरै नेता भएपछि हाम्रो समस्या कहिले सुध्रिन्छ ?

सागल नगरमा पनि प्रभावतीको विषयलाई लिएर हलचल नै भयो । त्यस्ता शक्तिशाली कुशराजा अहिले यहाँ भएका भए कुशराजालाई नै दिएर पठाइने थियो, प्रभावतीलाई सात टुक्रा पार्न मिलेन भनेर राजा, रानी, जनता सबै कराए । प्रभावतीले पनि कुशराजा यहीं छन् भनेर देखाइन् ।

कुशराजालाई दुःख दिएर राखेको भनेर प्रभावतीलाई सबैले गाली गरे, माफी माग्न लगाए । नराम्रो काम गर्न लगाएकोमा माफी पाऊँ, प्रभावतीलाई लिएर जानुस् भनी राजाले भने । अनि राजाले पनि 'म छँदाछँदै मेरी श्रीमती माग्न आउने' भनेर माग्न आउने राजकुमारहरूलाई समातेर राजाकहाँ जिम्मा लगाए । राजाले पनि यिनीहरू अरू कारणले हामीकहाँ आएका होइनन्, प्रभावतीका कारणले नै आएका हुन्, त्यसकारण प्रभावतीका सातवटी बहिनीहरू सबैलाई एउटी-एउटी विवाह गराइदिन्छु भनेर विवाह गराइदिए ।

यसबाट के थाहा हुन्छ भने शिल्पविद्या सबैलाई आवश्यक छ । शिल्पविद्या जान्नु मङ्गल हो । जे काम जाने पनि, सियो बनाउन जान्यो भने पनि राम्रो हुन्छ । खाना पकाउन, झाडु लगाउन जाने पनि उपयोगी हुन्छ । शिल्पविद्या सिक्नु धेरै नै ठूलो मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

९. विनयो च सुसिक्खितो
(विनयी हुनु, सुशिक्षित हुनु मङ्गल)

विनय पालन भएको, नरम स्वभावको, आफूले आफैंलाई दमन गर्न सक्ने क्षमता हुनु नै विनय हो । गृहस्थहरूको नियम र भिक्षु-भिक्षुणीहरूको नियमलाई विनय भन्दछन् । अकुशल कर्म गर्न नहुने, गर्न रोक्ने नै विनय हो । अकुशल कर्म रोक्न नसके केही पनि हुन सक्तैन । धम्मपदमा भनिएको छ –

१४५ : उदकं हि नयन्ति नेत्तिका
उसुकारा नमयन्ति तेजनं ।
दारुं नमयन्ति तच्छका
अत्तानं दमयन्ति सुब्बता ॥

अर्थ : कुलो खन्नेले आफूलाई चाहिएको ठाउँमा पानी लैजान्छ । वाणकारकले आफूलाई चाहिएबमोजिमको वाण बनाउँछ । सिकर्मीले आफूलाई चाहिएबमोजिमको काठ तयार पार्छ । त्यस्तै धर्मनिरत व्यक्तिले आफूलाई दमन गर्दछ ।

यस संसारमा आफूले आफैंलाई दमन गरेको नै ठूलो दमन हो । आफूलाई दमन गर्न सक्यो भने निर्वाणको बाटो प्राप्त गर्न कसैलाई केही कठिनाइ हुँदैन । धम्मपदमा यस्तो भनिएको छ –

१०३ : यो सहस्सं सहस्सेन सङ्गामे मानुसे जिने ।
एकञ्च जेय्य अत्तानं अवे सङ्गामजुत्तमो ॥

अर्थ : लडाइँमा हजारौंलाई जित्नेलाई भन्दा आफूलाई जित्न सक्नेलाई नै सङ्ग्रामजित भन्दछन् ।

आफ्ना चित्त र इन्द्रियहरूलाई आफ्नो वशमा राख्न सकियो भने अथवा सक्ने व्यक्ति नै ठूलो र महान् व्यक्ति हुन्छ । शरीर, चित्त र वचनलाई सुशिक्षित, संयमित गरेर दमन गरी राख्ने व्यक्ति नै महान् बन्छ । अरूबाट पनि आफूलाई दुःख आउने छैन । आफूलाई सुख र दुःख आउनु आफैंलाई दमन गर्न सक्ता र नसक्ताको फल हो । आफू नियममा विनय भएर बस्ता आफैंलाई फाइदा हुन्छ । शीलस्वभाव भएको र सुभासित वचन बोल्ने व्यक्तिलाई मन नपराउने कोही हुँदैन । मन र वचन राम्रो हुनु नै सबैभन्दा राम्रो हो । त्यस्ताबाट सबैलाई फाइदा हुन्छ । मानव राग, क्रोध, अहङ्कार, लोभ, लालच भएको जीव हो । त्यस्ता व्यक्तिको सङ्गतले आफूलाई पनि क्रोध आउँछ । आए तापनि आफ्नो चित्त र शरीरलाई दमन गर्न सक्नुपर्छ । त्यस्ता व्यक्तिलाई सबैले मायाममता गर्छन् ।

यस्सिन्द्रियानि समथं गतानि
अस्सा यथा सारथिना सुदन्ता ।

Downloaded from http://dhamma.digital

पहीणमानस्स अनासवस्स
देवापि तस्सपिहयन्ति तादिनो ॥

अर्थ : सवारले दमन गरेको घोडाझैं जसको इन्द्रिय शान्त भएर बसेको छ, त्यस्ता निरभिमानी अनासक्त सन्तको देवताहरूले पनि प्रशंसा गर्दछन् ।

आफूले राम्रो काम गरेको भन्नुको मतलब आफ्नो आँखालाई सुरक्षा गरिरहेको जस्तो हो । गृहस्थहरूले पञ्चशीलको पालना गरे पुग्छ । तर त्यागीहरू, भिक्षु र भिक्षुणीहरूले विनय अथवा प्रातिमोक्षको पालन गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । विनयलाई पालन गर्दा शासन लामो हुन्छ । त्यागीहरूको जीवन विनय पालन गरेकाले नै राम्रो भएको हुन्छ । जब तिनीहरू विनयलाई छोड्छन्, अनि तिनीहरू चिवरबाट अलग हुन्छन् । नियमविना बस्न हुँदैन । विनयलाई वास्ता नगरी लापर्वाही गरेर बस्ता जीवनमा धेरै दुःखकष्ट आइपर्छ ।

गृहस्थहरूले पनि पञ्चशीललाई पालना गर्नुपर्छ । आफूलाई आफ्नो माया छ भने पञ्चशीलको पालना गर्नु आवश्यक छ । विनानियम शरीर र धनसम्पत्तिको हानि हुन्छ । जनताहरूले पनि विश्वास गर्दैनन् । विवाहको सम्बन्धमा पनि हानि पुऱ्याउँछ । जस्तै : चोरडाकाका सन्तानलाई मेरी छोरी दिन्नँ भन्छन् । त्यस्ताका छोरीसँग पनि कसैले विवाह गर्दैनन् । बारमासे अथवा तासजूवा खेल्ने मान्छेलाई पनि धेरै हानि हुन्छ । यो बानी नराम्रो हो भनेर आफूलाई रोक्न सकियो भने उसको धनसम्पत्तिको सुरक्षा हुन्छ । रातिराति घुम्न जाने, गल्लीको बाटो मात्रै हिँड्ने, फिल्म-थिएटरमा जाने, रेस्टुरेन्ट र बारमा जाने, डान्समा जाने, जूवा खेल्ने, मूर्खहरूसँग सङ्गत गर्ने, अल्छी हुने, यस्ता कारणहरूबाट बच्न सकियो भने इज्जत र धनसम्पत्ति पनि बच्छ ।

आमाबाबुले छोराछोरीप्रति, छोराछोरीले आमाबाबुप्रति, श्रीमान्ले श्रीमतीप्रति, श्रीमतीले श्रीमान्प्रति, चेलाचेलीले गुरुप्रति, गुरुले चेलाचेलीप्रति गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई बुझेर आफूले गर्नुपर्ने सबै कर्तव्य पालना गर्नु नै विनयी र सुशिक्षित हुनु हो । यसबाट आफूलाई मङ्गल हुन्छ । यस्तो कर्तव्य गर्दा झैझगडा हुँदैन, सबै ठाउँमा मङ्गलैमङ्गल हुन्छ । जो व्यक्ति कर्तव्य पालन गर्छ र स्वयं संयमित हुन्छ, जो विनयबाट सुशिक्षित भएर बस्छ, उसलाई अरूले पनि अमङ्गल गर्न सक्तैनन् । त्यसैकारण होस र विनय भएको हुनुपर्छ । यसको उदाहरणका लागि भगवान् बुद्धका छोरा राहुलको विषय यहाँ ल्याउन चाहन्छु ।

सिद्धार्थ कुमारका छोरा राहुल सात वर्षका भएपछि भगवान् बुद्ध कपिलवस्तुमा पुग्नुभएको थियो । त्यस बेला राहुलले बुद्धसँग अंश माग्न जाँदा बुद्धले राहुललाई श्रामणेर बनाइदिनुभयो । राहुल केटाकेटी नै थिए । उनलाई म भगवान् बुद्धको छोरो र राजकुमार हुँ भन्ने घमण्ड थियो । अरू भिक्षुहरूलाई हेप्ने, फुइँ गर्ने, भनेको कुरा नमान्ने गर्थे उनी । उनको त्यो व्यवहार अरू भिक्षुहरूलाई

Downloaded from http://dhamma.digital

मन परेको थिएन । ठूलो हुँदै जाँदा पनि उनी ठूलालाई आदरसत्कार गर्दैनथे । अरूबाट आफ्नो गोडा धुन लगाउने उनको बानी थियो ।

एक दिन भगवान् बुद्ध बेलुवन अम्बलाट्ठिक वनमा जानुभयो । त्यहाँ राहुल कुमार बसेका थिए । राहुलले आफ्ना बुबा आइरहेको टाढैबाट देखे । उनले हत्तपत्त गएर आफ्ना बुबालाई स्वागत गरेर खुट्टा धोइदिए, अनि लगेर ओछ्यानमा बसाइदिए । बुबालाई देखेर उनी धेरै खुसी भए । बुबाको खुट्टा धोइसकेपछि लोहोटामा अलिकति पानी बाँकी रह्यो । बुद्धले सोध्नुभयो – 'यो लोहोटामा अलिकति पानी बाँकी छ, देखेका छौ ?'

'देखेको छु भन्ते !' – राहुलले जवाफ दिए ।

कुनै श्रमणले थाहा पाईपाई झूटो कुरा गर्नका लागि लाज मान्दैन भने उसको श्रमणत्व पनि त्यस्तै अलिकति मात्र हुन्छ । यही कुरा बुझाउन बुद्धले लोहोटामा भएको पानी सबै फ्याँक्न लगाएर सोध्नुभयो – 'अब लोहोटामा पानी बाँकी छ ? '

राहुलले 'छैन' भने । बुद्धले भन्नुभयो – 'श्रमणको श्रमणत्व झूटो कुरा गर्दा खेर जान्छ । पानीविनाको लोहोटाको जस्तै उसको श्रमणत्वको महaव हुँदैन । ऐना त हेर्नका लागि हो, हेरेर काम गर्नका लागि हो । हाम्रो चित्तले सोच्नु प्रज्ञा हो । राम्रो र नराम्रो छुट्याउन प्रज्ञाको आवश्यकता छ । विनाप्रज्ञा राम्रा कामकुरा गर्न सकिँदैन । त्यसैले प्रज्ञा चाहिन्छ । मैले गर्न लागेको काम मेरा लागि उपयोगी छ कि छैन, त्यसबाट पीडा हुने त होइन, अथवा अरूलाई दुःख हुने त होइन, आफ्नो र अरूका लागि त्यसले दुःख पुऱ्याउने त होइन, त्यसबाट दुःख दिने विपाक भोग्नुपर्ने त होइन भन्ने सोचेर तिमीले कामकुरा गर्नुपर्छ । नराम्रो कामकुरा हो भने त्यसबाट अलग हुनुपर्छ । कामकुरा गर्दा समयको पनि विचार गर्नुपर्छ ।'

बुद्धबाट त्यो कुरा सुनेपछि, त्यो प्रेरणा पाएपछि राहुल विनयमा सुशिक्षित भए ।

यसै प्रसङ्गमा म अर्को एउटा उदाहरण पनि दिन्छु ।

भगवान् बुद्धले नियम बनाउनुभएको थियो – भिक्षु र श्रामणेरहरूले एउटै कोठामा सुत्नु हुँदैन । त्यो नियम बनाएर बुद्धले हरेक गाउँ र विहारमा चरिका गर्नुभयो । केही महिनापछि उहाँ एउटा विहारमा पुग्नुभयो । त्यो विहारमा एक-एकजना भिक्षु एउटा-एउटा कोठामा सुत्थे । राहुललाई कसैले पनि आफ्नो कोठामा सुत्न दिएनन् । सुत्ने ठाउँ कतै नपाएर बुद्धको चर्पीमा गएर उनले एक रात बिताए । उनले विनयलाई बिगारेनन् । भगवान् बुद्ध बिहानै शौचालयमा पुग्दा भित्रबाट राहुल बाहिर निस्किए । भगवान् बुद्धले सोध्नुभयो – 'राहुल ! तिमी किन यहाँ ?'

'भगवान् शास्ता ! म पूरा एक रात यहाँ बसेँ । किनभने हिजो कुनै पनि भन्तेले मलाई आफ्नो कोठामा सुत्न दिएनन् ।' – राहुलले भने ।

Downloaded from http://dhamma.digital

राहुलको कुरा सुनेर भगवान् बुद्ध अति प्रसन्न हुनुभयो राहुल सुशिक्षित भएछन् भनेर । बुद्धले एकैपटक विनयको विषय सिकाउँदैमा राहुल ज्ञानी बनेका थिए । अनि फेरि भगवान् बुद्धले भिक्षुहरूलाई जम्मा पारेर भन्नुभयो – 'केही दिनका लागि भिक्षु र श्रामणेरहरूले एकै कोठामा सुत्न हुन्छ ।'

पछि राहुल धेरै ज्ञानी, सहनशील, विनयधारी र सुशिक्षित बने । कसैको पनि खराबी नगर्ने, सबै कुरा आफैं सहने शक्ति उनले प्राप्त गरे ।

विहारमा भिक्षु, श्रामणेर, भिक्षुणी, श्रामणेरी र ऋषिहरूको काम बाँडिएको हुन्छ । सफासुग्घर गर्नुपर्छ । काम बाँड्दा राहुललाई प्रवचन गर्ने हलमा ओराल्नुपर्ने भयो । राहुल बिहान ४ बजे उठेर हललाई सफासुग्घर गर्थे, अनि मात्र आफ्नो काम गर्थे । ध्यान गर्ने, सूत्र पाठ गर्ने जस्ता काम उनी नियमपूर्वक गर्थे । उनी धेरै ज्ञानी भइसकेका थिए । भिक्षुहरू पनि आपसमा कुरा गर्दा हरेक भिक्षुले राहुलजस्तो ज्ञानी र सुशिक्षित हुनुपर्छ भन्थे । भगवान् बुद्धको छोरो भएर पनि उनमा रिस छैन, घमण्ड छैन, क्रोध छैन, लालच छैन भनेर प्रशंसा गर्थे । त्यो सुनेर अरू श्रामणेरहरूलाई जलन हुन्थ्यो ।

भोलिपल्ट राहुल आफ्नो कर्तव्य गरिसकेर, हल बढारिसकेर अर्को कोठामा गए । श्रामणेरहरूले बाहिरको धूलो ल्याएर हलमा छरिदिए । त्यसपछि श्रामणेरहरू भगवान् बुद्धकहाँ चुक्ली गर्न गए । उनीहरूले भने – 'राहुल त अहिलेसम्म उठेका छैनन् । हलमा सबै धूलो मात्र छ । सबैजना उनलाई ज्ञानी भनेर फुर्क्याउनुहुन्छ, तर उनी आज अहिलेसम्म पनि उठेका छैनन् ।'

भगवान् बुद्धलाई सबै कुरा थाहा थियो, तैपनि थाहा नपाएजस्तो गरेर राहुललाई बोलाउन पठाउनुभयो र सोध्नुभयो – 'राहुल ! तिमीले अहिलेसम्म हलमा बढारेका छैनौ ?'

राहुल अलिकति पनि नरिसाईकन 'बिर्सिएँ होला, बढारेर आउँछु' भनेर कसैलाई केही नभनी सरासर हलमा गए र बढारे । 'मैले अघि नै बढारिसकेँ' पनि भनेनन् । उनले आफ्नो विनय कायम राखे । भगवान् बुद्धको छोरो भएर पनि उनले नियमलाई बिगारेनन् । त्यसैले भनिएको हो आफ्नो विनयलाई सुशिक्षित गर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१०. सुभासिता च या वाचा
(सुभासित वचन गर्नु मङ्गल)

सुभासित वचन बोल्नु अति नै मङ्गल हो । त्यस्तो वचनले गर्दा आफूलाई फाइदा र अरूलाई पनि फाइदा हुन्छ । मनमा एउटा, मुखमा एउटा कुरा गर्नु हुँदैन। बौद्ध दृष्टिकोणअनुसार सुभासित भनेको सुमधुर, काम लाग्ने, अरूको चित्त नदुखाउने, झगडा नपर्ने वचन हो । सुभासित कुरा गरेर र सुनेर पण्डितहरू कहिल्यै पनि तृप्त हुँदैनन् । जस्तोसुकै सुमधुर वचन भए पनि काम लागेन भने त्यो वचन व्यर्थ छ । समुद्रको जल जतिसुकै राम्रो भए पनि पिउनु हुँदैन ।

१०० : सहस्समपि चे वाचा अनत्थपदसंहिता ।
एकं अत्थपदं सेय्यो यं सुत्वा उपसम्मति ॥

अर्थ : अर्थ न बर्थको पद भएका सहस्र वाक्य बोल्नुभन्दा सार्थक पद एउटा नै श्रेष्ठ छ, जुन पद सुन्नाले शान्ति मिल्दछ ।

कसैले कुरा गर्दा 'मुखमा रामराम बगलीमा छुरा' गर्छ भने त्यो अमङ्गल हो। कुनै साथीहरू हुन्छन् मुखले राम्रो कुरा गर्छन्, तर मनमनले यसको सबै बर्बाद पारिदिन्छु भन्छन् । यो कस्तो व्यक्ति र कुरा हो भनेर मानिसले आफ्नो प्रज्ञाबाट हेर्नुपर्छ । काम नलाग्ने कुरा हजारौं गरे तापनि अर्थ भएको, काम लाग्ने अनि आफू र अरूलाई पनि फाइदा हुने एउटा मात्र कुरा गर्नु उत्तम र मङ्गल हुन्छ । त्यो कुराले मनमा शान्ति ल्याउँछ । त्यस्तो सार्थक शब्द हामीले पनि आदर र गौरवपूर्वक सुन्नुपर्छ । शब्द कडा र कठोर हुनु हुँदैन । आमा, बुबा, इष्टमित्र, दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, श्रीमान्, श्रीमती, छोरा, छोरी कसैलाई पनि कडा शब्द मन पर्दैन । पशुहरूलाई पनि मन पर्दैन । पशुलाई पनि दयामाया चाहिन्छ । कठोर शब्दकै कारणले गधाले आफ्नो मालिकको सामान नउठाएर धेरै हानि पुऱ्याइदिएको कहानी पनि छ । 'हे गधा ! यहाँ आइज !' भनेर कठोर शब्द प्रहार गरेको कारणले गधाले मालिकलाई प्रतियोगितामा हराइदियो । कठोर वचन कसैलाई मन पर्दैन । सुभासित, कमलो, वाहियात कुरा नभएको कुरा गर्ने व्यक्ति मरे पनि स्वर्ग पुग्छ । जुन व्यक्ति नचाहिँदो कुरा छोडिदिन्छ, समय हेरेर यथार्थवादी, अर्थवादी, अर्थ भएको कुरा गर्ने, धर्मवादी, विनयवादी, तात्पर्य भएको, अर्थसहितको, भावसहितको कुरा गर्छ, त्यो पनि मृत्युपछि स्वर्गमा जान्छ । अर्थात् उसको पहिलो स्वर्ग यही मनुष्यभूमिमा नै हुन्छ । किनभने उसलाई सबै प्राणीले माया गर्छन् र उसले शान्ति मात्र प्राप्त गर्छ । धम्मपदमा भनिएको छ –

५२ : यथापि रुचिरं पुप्फं वण्णवन्तं सुगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा सफला होति सकुब्बतो ॥

Downloaded from http://dhamma.digital

अर्थ : सुगन्ध भएको राम्रो फूलको कदर भएझैं क्रियायुक्त कुरा पनि सफल हुन्छ ।

कुरा गर्दा काम लाग्ने, फाइदा हुने, मात्राअनुसार कुरा गर्ने, समय र मानिस हेरेर गर्ने गर्नुपर्छ । चाहे मानिस होस् चाहे पशुपन्छी, नचाहिँदो कुरा गर्दा दुःख भोग्नुपर्छ । दुर्भाषित वाणी मानिसहरूलाई धारजस्तो हुन्छ । एउटा उखान नै छ – बाँसले कुट्ता दुख्तैन, कपालले कुट्ता दुख्छ । सानो कुरा पनि मानिसको शोक, दुःख र मृत्युको कारण बन्न सक्छ । कुरा गर्दा जथाभावी भन्नु हुँदैन । मानिसको समस्या हेरेर हौसला दिनुपर्छ । चित्त हेरेर आफूले जानेको, सिकेको कुराबाट आफ्नो वचनमार्फत मद्दत गर्नुपर्छ । मद्दत दिइएन भने आफ्नो शब्द वा वचन बेकार हुन्छ । वचनको कस्तो महत्व छ भने गर्नेभन्दा गराउने ठूलो भन्दछन्। अह्राउनु भनेको वचनले नै हो । प्रवचन गर्नेहरूले पनि समय र ठाउँअनुसार गर्नुपर्छ । विवाह भइरहेको बेलामा मान्छेले मर्नुपर्छ भन्नु हुँदैन । मर्नुपर्छ भन्ने कुरा ठीक हो, तर विवाह भइरहँदा त्यो वचन बोल्दा राम्रो मानिदैन । त्यसैले उपयोगी कुरा बोल्नुपर्छ । उपदेश दिँदा शत्रुलाई पनि आफ्नो ठाउँमा राख्न सकिन्छ । दुर्भाषित कुरा गर्नेहरूबाट अलग हुने व्यक्ति पण्डित हो । राम्रो, उपयोगी र अरूलाई पनि फाइदा हुने कुरा मात्र गर्नुपर्छ । मीठो वचनले गर्दा सिकारीले केही नगरी मासु लिएको एउटा कहानी उल्लेख गर्न चाहन्छु ।

वाराणसीमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेको अवस्थामा बोधिसत्व एकदम धनाढ्य सेठको घरमा जन्मनुभयो । सेठसँग सम्पत्तिको पर्वाह नै थिएन । सम्पत्ति हुनेहरूसँग साथीहरू पनि हुने नै भए । बोधिसत्व तीनजना साथी लिएर जङ्गलतिर जानुभयो । चारैजना साथी एकदमै मिलेका थिए । अचानक एउटा सिकारी जङ्गलमा गएर एउटा मिर्ग मारेर खुसी हुँदै मिर्गलाई बोकेर फर्किरहेको चारैजनाले देखे । अनि सिकारीसँग मागेर वचनबाट नै मासु ल्याउने भन्ने बाजी राखेर चारजनामध्ये एकजना सिकारी भएतिर गए । सिकारीलाई भेटेर एकजनाले भन्यो – 'त्यो मिर्गको अलिकति मासु मलाई पनि देऊ न !'

'अरूसँग कुनै चीज माग्दा प्रिय वचन र नरम स्वभाव हुनुपर्छ । यसको वचन धेरै कडा छ' भन्ठानेर सिकारीले भन्यो – 'तिम्रो वचन कडा छ । तर माग्नेलाई खाली हात पठाउनु हुँदैन भन्ने मैले सुनेको छु । त्यसैले मासुचाहिँ दिन्छु।'

यति भनेर उसले खान साह्रो पर्ने कडा मासु दिएर पठायो । मासु लिएर एकजना साथी अरू साथीहरू भएतिर आयो ।

दोस्रो व्यक्ति पनि बिस्तारै उही सिकारीकहाँ मासु माग्न गयो । उसले भन्यो – 'दाइ ! मलाई पनि अलिकति मासु दिनुस् न !'

सिकारीले विचार गऱ्यो – दाइ भन्यो यसले । दाइ भनेको एउटै पेटमा बसेर आएको हो । दाजुभाइ भनेको मनुष्यको अङ्ग हो । त्यसैले उसको वचनअनुसार

Downloaded from http://dhamma.digital

म पनि शरीरको एउटा अङ्ग दिन्छु । यही सोचेर उसले मिर्गको हात र खुट्टा दिएर पठायो ।

तेस्रो व्यक्ति पनि बिस्तारै उसकहाँ गयो र भन्यो – 'बा ! मलाई पनि अलिकति मासु दिनुस् न !'

सिकारीले विचार गऱ्यो – यसले मलाई बा भन्यो । यो त मेरो छोरोजस्तो भयो । छोरो भनेको मुटु र कलेजोसमान हो । त्यसैले म यसको वचनअनुसार यसलाई उसैको वचनअनुसारको मासु दिन्छु । त्यही विचार गरेर सिकारीले उसलाई मिर्गको फोक्सो र कलेजो निकालेर दियो । ऊ पनि त्यो लिएर साथीहरू भएको ठाउँमा गयो ।

अब पालो आयो बोधिसत्वको । बोधिसत्व सिकारीका अगाडि जानुभयो र सुभासित वचन बोलेर प्रेमपूर्वक भन्नुभयो – 'हे साथी ! मलाई पनि मिर्गको मासु अलिकति दिनुस् न !'

त्यो वचन सुनेर सिकारी खुसी भयो । उसलाई साथीको महत्व थाहा थियो । सुखदुःखमा साथ दिने साथी, सुखदुःखको आदानप्रदान हुने साथीभन्दा विश्वासिलो अरू कोही हुन सक्तैन । जुन व्यक्तिको गाउँमा कुनै साथी हुँदैन, त्यसका लागि गाउँ पनि जङ्गलजस्तो हुन्छ । यही सोचेर उसले भन्यो – 'तिमीले मलाई साथी भन्यौ । मेरा कोही थिएनन्, अब मैले तिमीलाई साथी पाएँ । तिम्रो वचन मेरा लागि सर्वस्व पाएबराबर भयो । म धेरै खुसी भएँ । तिम्रो वचनका लागि मिर्गको अलिकति मासु मात्र होइन, पूरै मिर्ग दिन्छु । यो सबै लिएर जाऊ ।'

सिकारीले जसरी बोधिसत्वलाई विश्वास गरेको थियो, बोधिसत्वले पनि त्यसरी नै सिकारीलाई विश्वास गर्नुभयो र विश्वासी साथी बनाएर आफ्नै छिमेकी बनाएर राख्नुभयो । रोजगारी पनि दिलाउनुभयो, व्यापारमा पनि लगाइदिनुभयो ।

यो कहानीले के भन्न खोजेको छ भने वचनअनुसार नै फल पाइन्छ, वचन राम्रो हुनपर्छ । मनमा पनि राम्रो र वचनमा पनि राम्रो हुनुपर्छ, वचनले गर्दा शरीरको मासु काटेर पनि खान्छ र खुवाउँछ पनि । यसैलाई मङ्गल भन्दछन् । एउटा शब्दका कारणले बहुमूल्य सम्पत्ति पाइन्छ, तर एउटा शब्दको अनुचित प्रयोगले सम्पूर्ण व्यक्तित्व नाश हुन्छ र उसलाई कसैले विश्वास गर्दैन । आजकालका नेताहरूको वचनको कुनै मूल्य छैन । एकछिनमा एउटा कुरा बोल्छन्, एकछिनमा अर्को करा । त्यस्तो बन्नु हुँदैन, सुभासित वचन बोल्नुपर्छ । सुभासित वचनका लक्षण यी हुन् –

१. सुन्ने व्यक्तिलाई मन पर्ने हुनुपर्छ ।
२. काम लाग्ने, फाइदा हुने हुनुपर्छ ।
३. सत्य कुरा हुनुपर्छ, झूटो कुरा हुनु हुँदैन ।
४. चुक्ली नभएको हुनुपर्छ, अरूलाई बिछोड पार्ने कुरा गर्नु हुँदैन ।
५. कडा या कठोर वचन बोल्नु हुँदैन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

६. काम नलाग्ने, आफूलाई फाइदा नहुने, समय मात्र बर्बाद हुने, केही काम नलाग्ने गफ गर्नु हुँदैन ।

गरेको कुराबाट कसैलाई हानि नहुने, कोही नठगिने, कोही नबिग्रने छ भने त्यसलाई झूटो भनिदैन । झूटो कुरा गर्नु, नभएको बकम्फुसे कुरा गर्नु अमङ्गल हो । सही-सत्य कुरा गर्नु नै मङ्गल हो ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

११. माता पितु उपट्ठानं
(आमाबुबाको सेवा गर्नु मङ्गल)

आमा र बुबा शब्दबाटै यी शब्दको अर्थ थाहा हुन्छ । जब भोक लाग्छ, 'आऊ बाबु' भन्नेबित्तिकै आमाको आवाज चिन्न सकिन्छ । बच्चा आमाको भरोसा लिएर नै बाँचेको हुन्छ । हामीहरू हिँड्दा बाटोमा ठक्कर खाइयो भने 'आमा' भन्छौं। आमाबुबाको भरोसा हुन्छ जन्माउँदादेखि मृत्यु नभएसम्मको सुखदुःख, कष्ट-भय, आपतविपतमा । आमाबुबा हाम्रा निर्माता हुन् । त्यसैले आमाबुबालाई ब्रह्मा भन्दछन् । बौद्ध धर्मदर्शनअनुसार सृष्टि गरेकै कारणले ब्रह्मा भनिएको होइन । ब्रह्मासँग हुनुपर्ने गुण हुन् – १. मैत्री, २. करुणा, ३. मुदता, र ४. उपेक्षा ।

आमाबुबाको आफ्ना सन्तानप्रति असीम प्रेम हुन्छ। भगवान् बुद्धले मैत्री भावनाका बारेमा यस्तै आदर्श दिनुभएको छ । आमाले आफ्नो जीवनलाई वास्ता नगरीकन आफ्ना छोराछोरीको रक्षा गर्छन् । प्राणीप्रति असीम प्रेमभाव बुद्धले वृद्धि गर्नुहुन्छ । आमा साक्षात् लक्ष्मी हुन् । उनको मातृत्व प्रबल र बलवान् हुन्छ । मायाकै कारणले बच्चा रुँदा आमा दूध खुवाउँछिन् । यो प्रकृतिको नियम नै हो – दूध खुवाउन आमाको स्तन ठूलो बन्छ र रगतलाई मायाकै कारणले दूधमा बदलिदिन्छ । आमाको मायामा महानता छ । त्यही गुनको बदलामा आमाबुबाको सेवा गर्नु भन्ने वचन पालन गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । आमाबुबाको वचन पालन गर्न नै दशरथका छोरा रामचन्द्र १४ वर्ष वनवासमा गएका हुन् ।

'उपट्ठान' को अर्थ 'उपस्थान' हो । उपस्थान भनेको अगाडि बढ्नु, स्मृति ल्याउनु हो । आमाबुबाको उपस्थानको अर्थ आमाबुबाको गुनलाई सम्झेर आमाबुबालाई पूजा गर्नु हो । आमाबुबाले कुरा गर्न, खाना खान, लुगा लगाउन सिकाइदिन्छन् । त्यसैले आमाबुबा गुरु पनि हुन् । बूढाबूढी भएको बेलामा छोराछोरीले आमाबुबालाई खुवाएर, पिलाएर, लुगा लगाइदिएर सेवा गर्नुपर्छ ।

भगवान् बुद्धको शिक्षाअनुसार आमाबुबाले गरेको गुनअनुसार गुनको बदला दिन खाना खुवाएर, पानी पियाएर, लुगा लगाइदिएर मात्र पुग्दैन । आमाबुबालाई धर्मको बाटो पनि देखाइदिनुपर्छ । दान दिने इच्छा भएन भने दानको महत्वबारे बताइदिनुपर्छ । ध्यान गर्ने इच्छा भएन भने ध्यानको महत्व बताइदिनुपर्छ । त्यसो गर्न सके मात्र गुनको बदला तिरेको हुन्छ ।

सारिपुत्र महास्थवीर अरहन्त भए, तर आमा अन्धविश्वासी थिइन् । मृत्यु हुनुभन्दा पहिले आफ्नी आमालाई सम्यक् दृष्टिमा राखेर मात्र जाने भनेर जन्मभूमि नालन्दामा गई उनले आमालाई सोधे – "आमा ! म जन्मेको कोठा कुनचाहिँ हो ?"

Downloaded from http://dhamma.digital

आमाले रिसाएर भनिन् – "तरुण अवस्थामा पनि मागेर खायो, घरको काम गर्नु छैन । अब बूढो भयो अनि आयो आफू जन्मेको कोठा खोज्न । उः त्यही हो तँ जन्मेको कोठा । त्यही कोठामा गएर सुत्नु ।"

सारिपुत्र त्यहीँ बसे । उनलाई ठूलाठूला देवताहरू आएर नमस्कार गरे । ब्रह्मा पनि आएर नमस्कार गरे । आमाले उनीहरूका कुरा सुनेकी मात्र थिइन्, अब प्रत्यक्ष देखिन् । आमाले विचार गरिन् – मेरो छोरो पनि कम रहेनछ । उनले सोधिन् – 'त्यो पछिल्लोपल्ट आएको को नि ?' सारिपुत्रले 'तपाईंले भक्ति गरेर राख्नुभएको गुरु हो' भने । 'मेरो गुरुले तँलाई नमस्कार गरेको ? मेरा गुरुभन्दा तँ ठूलो ?' भनेर आमाले सोधिन् । आमाको मन अलि कोमल भएपछि सारिपुत्रले उपदेश दिए र श्रोतापत्ति फलमा पुग्नेबित्तिकै मेरी आमा अब नर्क जाने छैनन् भनेर आफ्नो प्राण त्यागे, परिनिर्वाण प्राप्त गरे ।

आमाबुबाको गुन अनन्त छ । आमाबुबाको गुनलाई चिन्न आफैँले आमाबुबा बन्नुपर्छ । आमाबुबाको छोराछोरीप्रति जति मायादया हुन्छ, छोराछोरीमा आमाबुबाप्रति त्यति हुँदैन । उदाहरणार्थ : म घर जान्छु १५ दिनको एकपल्ट । मेरी आमा केही मीठो फलफूल र मलाई मन पर्ने खाना बनाइदिनुहुन्छ । आमाको चित्त न हो, मेरी छोरी आउँछे र खुवाउँछु भन्दाभन्दै फलफूल कुहिएर जान्छ । मचाहिँ जान ढिलो हुन्छ । एउटा उखान छ – बाबुआमाको मन छोराछोरीमाथि, छोराछोरीको मन ढुङ्गामुढामाथि । आफू आमाबुबा नभएरसम्म यो कुरा थाहा हुँदैन ।

भगवान् बुद्धको पालामा घटेको एउटा घटना भन्छु । एकजना पुरुषले आफ्नी श्रीमतीको कुरा सुनेर आमालाई घरबाट निकाल्यो र पाटीमा बसेर मागेर खाने अवस्थामा पुऱ्याइदियो । आमालाई घरबाट हटाएर श्रीमान्-श्रीमतीले आरामसाथ जीवन बिताए । आमाको विचार आयो – अचेल धर्म नै छैन । त्यसैले धर्मको श्राद्ध गर्नुपऱ्यो । त्यसो भनेर बूढी आमा कराइरहेको बेलामा अरू बटुवाले त्यो कुरा सुने र भने – 'त्यसो भए तिम्रा छोरालाई मारिदिन्छौँ ।' आमालाई आफ्नो छोराको माया लाग्यो र 'मेरो छोरालाई नमार' भनेर रोकिन् । बटुवाले भने – 'धर्म छैन भनेको होइन ? धर्मको मृत्यु भयो भनेको होइन ?'

त्यही समयमा छोराको पनि छोरा जन्मियो । छोराले पनि छोराको माया कस्तो हुन्छ भनेर थाहा पायो । उसलाई आमाको याद आयो । घरबाट निकालेकी आमालाई खोजेर क्षमा मागी घरैमा ल्यायो अनि चाहिनेजति सबै सेवासुसार गरेर राख्यो ।

नेपालमै घटेको त्यस्तै अर्को घटना भन्छु । एउटी बुहारी सासूसँग बस्न सकिन । 'हामी अलग बसौँ, तिम्री आमालाई तिमी अलग राख, नत्र म माइत जान्छु' भनेर बुहारीले लोग्नेसँग भनी । श्रीमतीको घुर्की सुनेपछि श्रीमान्ले भन्यो – 'म आमालाई कुनै हालतमा पनि छोड्दिनँ । बरू तिमी त तरुनी नै छ्यौ । तिमीलाई त जसले भए पनि लान्छ । म अर्को विवाह गर्छु । जहाँ जाने इच्छा छ,

Downloaded from http://dhamma.digital

तिमी जाऊ । तिमी स्वतन्त्र भयौ । म बूढी आमालाई छोड्न सक्तिनँ । आमाको दुःख हेर्न सक्तिनँ । आमाबुबाभन्दा ठूलो मेरा लागि यो संसारमा कोही पनि छैन ।'

लोग्नेले त्यसो भनेपछि स्वास्नी कहीँ जान सकिन, घरैमा बसी ।

आमाबुबा भएको घरमा अरू देवताको पूजा गर्नु आवश्यक छैन । देवीदेवता भनेका आमाबुबा नै हुन् । उनीहरू सन्तुष्ट हुँदा छोराछोरीलाई फाइदा हुन्छ । ताइवानका एकजना भिक्षुले भनेका थिए – उनलाई १०० रुपियाँ दान आयो भने २५ रुपियाँ आमाबुबालाई दिन्छन् । त्यस्तो दान गर्दा झन् बढी दान आउँछ । दान दिने धेरै हुन्छन् । यो प्रकृतिको नियम नै हो ।

आमाबुबालाई खुसी पार्नुपर्छ । खुसी गराएर मात्र सम्पत्ति लिनुपर्छ । आमाबुबाको कहिले मृत्यु हुन्छ र धनसम्पत्ति लिऊँ भनेर आशा गर्नेहरू पनि समाजमा छन् । कोही त झगडा गरेर भए पनि अंश लिन्छन् । सेवा गर्नु कहाँकहाँ, सम्पत्तिको लोभ !

फेरि एउटा घटना याद आयो । छोरो जन्म्यो भनेर राँगो काटेर भोज ख्वाए बाबुआमाले । बिस्तारै त्यो छोरो ठूलो भयो । उसको विवाह गराइदिए । त्यसपछि छुट्टिएर बस्नुपर्‍यो, बूढाबूढीसँग बस्न सकिएन भनेर झगडा भयो । आमाबुबाले अलग पनि राखेनन्, सम्पत्ति पनि दिएनन् । एक्लो छोरो अलग बस्यो भनेर समाजले उपहास गर्छ भन्ठाने । एक दिन छोरो रक्सी खाएर घरमा आयो र शान्ति बिथोल्न थाल्यो । फेरि त्यस घरमा शान्ति आएन । पैसा दिएकै छ, नछुट्टाएको त हो नि भन्छन् आमाबुबा । अंशका लागि झगडा गर्दागर्दै छोरो मर्‍यो । यसरी छिटै मर्ने कुरा थाहा पाएको भए अंश दिने थियौँ नि भनेर आमाबुबा रोए । देख्नुभयो आमाबुबाको चित्त ! यही हो आमाबुबाको महानता । आमाबुबा भनेका निम्नलिखित दसवटा सत्वका निर्माता हुन् –

१. आमाबुबाको आफ्ना सन्तानप्रति कस्तो असीम प्रेम हुन्छ भने भगवान् बुद्धले मैत्री भावना गर्नका लागि यसैको उदाहरण दिनुभयो ।
२. आमाबुबाले आफ्नो प्राणको पर्वाह नगरीकन एक्लो छोरालाई अथवा सन्तानहरूलाई रक्षा गर्छन् ।
३. आमाबुबा वचन परिपालन गर्नमा आदर्श पनि हुन् । आदर्शको संसारमा आमाबुबाको कुरालाई वास्ता नगर्ने सन्तानको विनाश भएका उपदेशहरू पनि छन् ।
४. आमाबुबाका राम्रा उपदेश र शिक्षादीक्षाहरू सुन्नु अत्यन्त आवश्यक छ। जीवित आमाबुबालाई आफ्नो शरीरबाट केही मिहिनेत गरेर सुखसुविधा दिनु, राम्रो व्यवहारले शारीरिक र मानसिक सुखशान्ति दिनु, चाहिएको जति अर्पण गर्नु आवश्यक छ । काय, वाक् र चित्तद्वारा आमाबुबाको सम्मान गर्नुपर्छ, सेवासुश्रूषा गर्नुपर्छ । उनीहरूको चित्त दुखाएर, उनीहरूलाई रुवाएर शोषण गर्नु हुँदैन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

५. नेपालमा आमाबुबाको मुख हेर्ने संस्कार छ । तर एक दिन मात्र होइन, सधैँ आमाबुबाको सेवा गर्नुपर्छ, सधैँ उनीहरूलाई खुसी पारेर राख्नुपर्छ । त्यसो गर्ने छोरालाई सबैले माया गर्छन् । उसले सम्पत्ति पनि सजिलै कमाउन सक्छ । यो जिन्दगीमा र पछि पनि सुखी बनिन्छ । राम्रो कामले मात्र राम्रो हुन्छ ।

६. सत्पुरुषहरूले आफ्ना आमाबुबाको प्राणमुक्ति गर्नका लागि आफू मरेर जान पनि तयार हुनुपर्छ ।

७. आमाबुबाको सेवा गर्ने व्यक्तिलाई देवताहरूले पनि रक्षा गर्छन् ।

८. वृद्ध आमाबुबा देखेर दिक्क हुनु, दुर्व्यवहार गर्नु भनेको आफूलाई पनि त्यस्तै गराउन बाटो देखाउनु हो । मायादया गर्ने परम्परालाई छुटाउनु हो । वृद्ध आमाबुबालाई कसैले अन्याय गर्दा त्यसो गर्ने व्यक्तिलाई पनि त्यस्तै गरिन्छ ।

९. जसले आमाबुबाको पालनपोषण गर्दैन, वचनबाट दुःख दिन्छ, खालि कुराले मात्रै ठिक पार्छ, त्यस्तो व्यक्तिलाई धर्म र ध्यान केही नभएको दुरात्मा अथवा तल्लो जातको भनेर भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ ।

१०. आमाबुबाको सेवा गर्नु सबैको कर्तव्य हो । भिक्षुहरूले पनि आमाबुबा कमजोर छन् भने भिक्षा मागेर खुवाउन हुन्छ ।

भगवान् बुद्धको पालाको घटना भन्छु । गाउँको एक घरमा आमा, बुबा र छोरा थिए । छोराको इच्छा भिक्षु हुने थियो । ऊ आफ्नो इच्छाअनुसार भिक्षु बनेर गयो । भिक्षु भएपछि घरमा बस्नु हुँदैन भनेर विहारमा बसेर अध्ययन गर्न थाल्यो । उता बाबुआमा वृद्धवृद्धा भए । आफैँले कमाएर खान सकेनन् । खान नपाएर घरजग्गा नै बेचेर खाए । पछि मागेर खानुपर्ने भयो । अनि बूढाबूढी दुवैजना पाटीमा गई माग्दै खान थाले । एक दिन आफ्नो छोरो भिक्षा माग्न हिँडेको देखेर बाबुआमाले सुखदुःखका कुरा गरे । त्यही दिनदेखि भिक्षुले भिक्षा मागेर आमाबाबुलाई सेवा गर्न थाल्यो । यस कुरालाई लिएर भिक्षुहरूका बीचमा चर्चा चल्यो । भिक्षु भएर पनि गृहस्थहरूलाई भिक्षा मागेर पालनपोषण गऱ्यो भन्ने उपहासका कुरा सुनेर उसलाई दुःख लाग्यो । अब के गर्ने ? गृहस्थ भएर, चिवर उतारेर आमाबाबुलाई पालनपोषण गर्न जाने ? यही सोचेर ऊ गृहस्थ हुन जान थाल्यो । बाटामा भगवान् बुद्धले उसलाई भेटेर सोध्नुभयो – "हे आयुष्मान् ! तिमी कहाँ जान लागेका ?"

भिक्षुले जवाफ दियो – "हे भगवान् शास्ता ! म गृहस्थ हुनका लागि घर गइरहेको छु ।"

भगवान्ले 'किन ?' भनेर सोधेपछि उसले 'आमाबुबाका लागि' भनेर जवाफ दियो । भगवान्ले अरू भिक्षुहरूका सामुन्ने उसलाई सोध्नुभयो – "तिमीले भिक्षा मागेर गृहस्थहरूलाई खुवायौ रे, हो ? तिनीहरू तिम्रा के नातामा पर्छन् ?'

Downloaded from http://dhamma.digital

भिक्षुले जवाफ दियो – "भगवान् शास्ता ! तिनीहरू मेरा जन्मदाता आमाबुबा हुन् । त्यही कारण म गृहस्थ भएर काम गरेर आमाबुबाको सेवा गर्न जान लागेको हुँ ।"

अनि भगवान् बुद्धले 'साधु साधु साधु' भनेर अनुमोदन गर्नुभयो र भन्नुभयो – "तिमीले गरेको काम एकदम राम्रो छ, हुन्छ, ठीक छ, म खुसी छु । आमाबुबालाई पाल्नु मानवको कर्तव्य हो । यो तिम्रो महानता हो । कमजोर आमाबुबालाई भिक्षु, भिक्षुणी बनेका छोराछोरीहरूले भिक्षा लिएर पाल्न सक्छन् ।'

त्यसपछि चुक्ली लगाउने र उपहास गर्ने भिक्षुहरू चुप लागे ।

भगवान् बुद्धले पनि आमाको गुनलाई सम्झेर त्रावत्रिंस्स देवलोकमा गएर आफ्नी आमा महामायादेवीलाई उपदेश दिनुभयो । यसबाट पनि स्पष्ट बुझ्न सकिन्छ – आमाबाबुको पालनपोषण गर्नुपर्छ ।

घरको हितैषी भनेको आमा नै हो । 'माता पित्तं सके घरे' भनिएको पनि छ । आफ्नो घरको साथी नै आमा हो । त्यसैले आमाबाबुको गुनलाई सम्झेर छोराछारीले सेवा गर्नुपर्छ । आमाबुबाको सेवा गर्नु मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१२. पुत्तदारस्स सङ्गहो
(श्रीमान्–श्रीमती र छोराछोरीलाई पालन गर्नु मङ्गल)

'पुत्तदारस्स' भन्नुको अर्थ श्रीमती र छोराछोरी हो । 'सङ्गहो' अर्थात् सङ्ग्रह । पुत्तदास्य संगहो भनेको राम्रोसित आवश्यकताअनुसार विचार गरेर भरणपोषण गर्नु हो । उपस्थान र सङ्ग्रहमा फरक छ । एकातिर आदरसत्कारको भाव पर्छ, अर्कोतिर प्रेमभाव र कर्तव्यभाव अन्तर्भूत भएको छ । श्रीमती र छोराछोरीको भरणपोषण त सबैले गरिराखेकै छन् । तर सही ढङ्गले गर्नुपर्छ । आमाबाबुले सन्तानलाई जन्म दिएर मात्र पुग्दैन । जन्म त सबै प्राणीले दिएका हुन्छन् । पशुले पनि जन्माएका छन् । जन्म दिएपछि राम्रो शिक्षादीक्षा पनि दिनुपर्छ । आदर्श सिकाइदिनुपर्छ । छोराछोरीलाई प्रोत्साहन दिनुपर्छ । पढाइ सिध्याएपछि काम दिनुपर्छ । इच्छाअनुसार विवाहकर्म गराइदिनुपर्छ । यी आमाबाबुका कर्तव्य हुन् । सबैले यिनको पालना गर्नुपर्छ । अनि मात्र जीवन मङ्गलमय हुन्छ ।

आमाबाबु पूर्व दिशा भए छोराछोरी पश्चिम दिशा हुन् । आफूले राम्रो आदर्श सिकायो भने तिनीहरूको भविष्य राम्रो हुन्छ । छोराछोरी आमाबाबुभन्दा श्रेष्ठ पनि हुन सक्छन् । तिनीहरू झन् माथि जान सक्ने क्षमता भएका हुन सक्छन् । तिनीहरूलाई अतिजात पुत्रपुत्री भन्दछन् । आमाबाबुजस्तो माथि पनि नजाने तल पनि नजाने सन्तानहरूलाई अनुजात पुत्रपुत्री भन्दछन् । आमाबाबुभन्दा हीन, तल जाने सन्तानहरूलाई अवजात सन्तान भन्दछन् । छोराछोरीप्रति आमाबाबुको राम्रो चित्त भइरहन्छ । त्यसो भए तापनि छोराको अगाडि छोरीलाई तुच्छ ठान्नेचलन छ ।

श्रीमतीलाई पनि साथीजस्तो नगरीकन खेलौनाजस्तो व्यवहार गर्ने धेरैजनाको चलन छ । यस्तो बानीलाई हटाएर राम्रो बानी लगाउनुपर्छ । श्रीमतीलाई पाँच प्रकारको व्यवहार गर्नुपर्छ –

१. सम्मानपूर्ण व्यवहार गर्नुपर्छ । वचनले प्रिये, देवी आदि नामबाट प्रेमपूर्वक सम्बोधन गर्नुपर्छ । श्रीमतीको चित्त प्रसन्न हुन्छ यसो गर्नाले । ऊ खुसी हुन्छे ।
२. अपमान गर्नु हुँदैन । आफ्नो सहयोगी हुनेलाई नोकर्नीजस्तो व्यवहार गर्नु हुँदैन । साथी, अर्धाङ्गिनी सम्झेर व्यवहार गर्नुपर्दछ ।
३. आफ्नी श्रीमतीबाहेक अर्काकी श्रीमतीसँग भुल्नु हुँदैन ।
४. धनसम्पत्ति आदि सबै अधिकार दिनुपर्छ ।
५. आफ्नो गच्छेअनुसार श्रीमतीलाई लाउन-खान दिनुपर्छ ।

यसरी श्रीमतीप्रति राम्रो व्यवहार देखायो भने आफ्ना छोराछोरीले पनि त्यस्तै सिक्छन् । बाबुले जस्तो गर्छ, छोराले पनि त्यस्तै गर्छ । एउटा घटना यहाँ सुनाउन चाहन्छु ।

Downloaded from http://dhamma.digital

म भारतमा पढिरहेको समयको कुरा हो । एउटा परिवारमा बुबाचाहिँ रक्सी खान्थ्यो । केटीहरूसँग पनि जाने गर्थ्यो । त्यसैले गर्दा सम्पत्ति धेरै नाश भयो। घरमा सधैं अशान्ति हुन्थ्यो । छोरो एउटा थियो । छोराको विचार बुबालाई त्यस्तो नराम्रो कामबाट छुटाउनुपर्छ भन्ने थियो । बाबुचाहिँ कहाँ जान्छ, त्यही लुकी-लुकी हेर्ने गर्थ्यो र पछि लाग्थ्यो । बुबा घरमा आउने बेलामा रक्सी खाएर आउँथ्यो । बुबालाई छोरो असाध्यै मन पर्थ्यो । छोरालाई पनि सम्झाउँथ्यो 'छोरा ! रक्सी नखानु' भनेर । छोरो जवाफ दिन्थ्यो 'पहिले तपाईं नखानोस् न, अनि म पनि खान्नँ, जुन बेला तपाईं रक्सी छोड्नुहुन्छ अनि म पनि छोड्छु, तपाईंले नै मलाई रक्सी खान सिकाउनुभएको हो, तपाईंले जे-जे गर्नुहुन्छ म पनि त्यही-त्यही गर्छु, बुबाको छोरो हुनुपर्‍यो नि !' बुबालाई पछुतो भयो र 'मैले खाएपछि छोरो पनि बिग्रने भयो' भनेर रक्सी खान छाडिदियो । केटीकहाँ जान पनि बन्द गर्‍यो । यसले गर्दा पैसा पनि बच्यो, घरमा शान्ति पनि भयो र स्वास्थ्य पनि ठीक भयो । आमाबाबुले जे गर्छन्, छोराले त्यही सिक्ने हो । त्यसकारण आमाबुबाले राम्रो काम सिकाउनुपर्छ । छोराले जति बदमास गरे पनि आमाबाबुले सदाचार देखाएर सन्तानहरूलाई लोभ देखाएर भए पनि सही ठाउँमा राख्नुपर्छ ।

अर्को एउटा उदाहरण । अनाथपिण्डिक महाजनको छोरो काल भन्ने थियो। ऊ आमाबुबाको कुरा नसुन्ने र आफ्नै मर्जी गर्ने खालको थियो । नराम्रा साथीहरूको सङ्गत गर्थ्यो । त्यस्तो छोरोलाई सदाचारी र सुशिक्षित गर्नका लागि मिहिनेत गरेको एउटा घटना छ ।

अनाथपिण्डिक महाजनको नाम सुदत हो । अनाथ टुहराहरूलाई गाँस दिएकाले उनको नाम अनाथपिण्डिक राखिएको हो । मानिसहरूको नाम कामअनुसार हुन्छ । धन, जन, सम्पत्तिले नाम कमाउन सकिँदैन । नाम कमाउनका लागि राम्रो-राम्रो काम गर्नुपर्छ । संसारमा जति नाम चलेका छन्, सबै व्यक्तिहरूले कामले गर्दा नै नाम चलाएका हुन् । नाम पैसाले किन्न सकिँदैन । नाम कमाउनका लागि काम राम्रो गर्नुपर्दछ, त्यो पनि विनास्वार्थ । सेवा गर्नुपर्छ मन, वचन र कर्मले। नाम कमाउनका लागि दानपुण्य गरियो भने स्वार्थीपन राख्नु हुँदैन । मानिसहरूलाई एउटा-एउटा कुराले दुःख भइरहन्छ । जति सम्पत्ति भए पनि, विश्वले मान्यता दिए पनि, त्यागी र शीलवान् अनि ध्यानी भए पनि केही न केही कुरामा अपुग भएको हुन्छ । जस्तै अनाथपिण्डिक महाजनलाई छोराले गर्दा दुःख भयो । भगवान् बुद्धकहाँ अर्ती लिन जाऊँ भन्दा पनि उनको छोरो मान्दैनथ्यो । खालि मोजमस्ती मात्र गर्थ्यो । 'धर्म किन चाहियो ?' भन्थ्यो । उसको स्वभाव देखेर बाबुचाहिँलाई धेरै चिन्ता लाग्थ्यो । छोरालाई कसरी विनयी र सुशिक्षित बनाउने भनेर छोराको विषयमा मात्र अनाथपिण्डिक चिन्तित थिए ।

एक दिन अनाथपिण्डिकलाई मनमा एउटा विचार आयो । अदन्तं दमनं दानं अर्थात् जुन भए पनि अज्ञानलाई दानबाट जितिन्छ । म एकचोटि यो उपाय

Downloaded from http://dhamma.digital

पनि गर्छु भन्ने विचारले उनले छोरालाई भने – 'बाबु ! तिमी बिहारमा जाऊ । तिमीलाई एक हजार रुपियाँ दिन्छु ।'

त्यो बेलाको एक हजार रुपियाँ अहिलेको जमानामा एक करोडजस्तो हुन्थ्यो । अनि पैसा दिन्छु भनेपछि कालले 'साँच्चै दिने हो ?' भन्यो । बाबुले भने – "साँच्चै दिन्छु । अष्टशील पालना गर्न विहारमा जाऊ । सिकेर आऊ । त्यो अष्टशील पालना गर्दा विहारमा नै रात बिताउनुपर्छ ।"

अष्टशील भन्नाले यी कुराहरू पर्दछन् –

१. प्राणीलाई घात गर्नु हुँदैन ।
२. अर्काको सामान चोर्नु हुँदैन ।
३. आफ्ना श्रीमान्-श्रीमतीप्रति मात्र आँखा लगाउने, अर्काका श्रीमान्-श्रीमतीप्रति आँखा लगाउनु हुँदैन ।
४. झूट कुरा गरेर झगडा गराउनु हुँदैन ।
५. अम्मल पदार्थ सेवन गर्नु हुँदैन ।
६. बाह्र बजेपछि ठोस पदार्थ खानु हुँदैन ।
७. मुखमा लेपन गर्ने र माला, सुगन्ध लाउने गर्नु हुँदैन ।
८. कमलो ओछ्यानमा सुत्नु हुँदैन ।

तर काललाई धेरै नै गाह्रो थियो ती कुरा पालन गर्न । तर दुःख नगरी सुख पाइँदैन । एक दिन र एक रात बसेर एक हजार रुपियाँ आउँछ भने किन नजाने भन्ठानेर हुन्छ भन्यो कालले ।

काल विहारमा गएर अष्टशील लियो । विहारमा बसेर एउटा कुनामा सुती बिहानै घरमा फर्केर आयो । बाबुचाहिँ खुब खुसी भए । 'बल्ल मेरो छोराले राम्रो गरेर आयो, अष्टशील बसेको भोक लाग्यो होला' भनेर खाना खान दिँदा छोराले 'पहिले एक हजार दिनुस् अनि मात्र खान्छु' भन्यो । अनि बुबाले एक हजार दिए र उसले खाना खायो । तर उपदेश भने केही पनि लिएन । ज्ञानका लागि उपदेश लिएको भए पो बुझ्नु र ! उसले त खालि एक हजार पाउनका लागि मात्र विहारमा गएको थियो । त्यसो भए पनि अनाथपिण्डिकले हरेस खाएनन् आफ्नो सन्तानलाई राम्रो ठाउँमा ल्याउनका लागि । सन्तान र ज्ञानी असल भए भने बाबुआमाका लागि ठूलो धनसम्पत्ति त्यही हुन्छ ।

अनाथपिण्डिक महाजनले फेरि अर्को विचार गरे – 'त्यो पैसा त खर्च गऱ्यो होला, फेरि अर्को पैसा पनि दिनुपऱ्यो ।' अनि काललाई बोलाएर भने – "बाबु ! तिमी फेरि विहारमा जाऊ । भगवान् बुद्धले उपदेश दिएको सुन । फेरि एक हजार रुपियाँ दिनेछु ।"

त्यो कुराले काल धेरै खुसी भयो र फेरि विहार गयो । साँझपख उपदेश सुन्नु थियो । त्यो पनि एउटा कुनामा बसेर भगवान् बुद्धको मुख हेरेर उपदेश सुन्नुपर्दथ्यो । बुद्धको उपदेश सुन्दासुन्दै कालको चित्त एकाग्र भएर आयो । उसले

Downloaded from http://dhamma.digital

पैसाको कल्पना गर्न छाड्यो । खालि उपदेशतिर मात्र ध्यान दियो । एकाग्रचित्तले उपदेश सुन्दासुन्दै रात बित्यो । तर उसले उपदेशलाई मनमा लिन सकेन । त्यस्तै प्रयत्न गर्दागर्दै कालले त्यही धर्मश्रवणको प्रभावले मोहलाई त्यागेर प्रज्ञाफल पायो ।

भोलिपल्ट बिहान भगवान् बुद्ध प्रमुख भिक्षुसहित घरमा आए । कालकुमार पनि आफ्नो घरमा गयो । पहिले भगवान् बुद्ध र भिक्षु घरमा आउँदा कोही पनि श्रद्धा राख्तैनथे, नमस्कार पनि गर्दैनथे । आज धेरै खुसी भएर भगवान् बुद्ध र भिक्षुहरूलाई सबैले श्रद्धा गरे । अनाथपिण्डिक महाजन धेरै खुसी भए । कालले कल्पना गऱ्यो – मेरा बुबाले भगवान् बुद्ध र भिक्षुहरूका अगाडि पैसा नदिए हुन्थ्यो, दिए त मलाई लाज हुन्छ । यस्तै कल्पना गर्दै बस्यो काल । अनाथपिण्डिकले भगवान् बुद्धसहित भिक्षुहरूलाई भोजन गराए । काल छोराले पनि केही नभनी खायो । पहिले पैसा नदिई खाना नखाने छोरालेअहिले पैसाको नाम लिएन भनेर अनाथपिण्डिक दङ्ग परे ।

कालले केही नभने पनि एक हजार रुपियाँको पोको बाबुले उसका अगाडि राखिदिए । तर कालले पैसा छोएन । 'मलाई चाहिँदैन' भन्यो । 'तिमी विहारमा गएर प्रवचन सुनेर आएपछि दिन्छु भनेको थिएँ, लेऊ' भने अनाथपिण्डिकले । बुबाको मनमा लाग्यो – अरू मानिसहरू भएकाले लाज मान्यो होला । त्यसैले पैसा त्यहीँ छाडेर गए । छोराको यस्तो व्यवहार देखेर भगवान बुद्धलाई अनाथपिण्डिकले भने – "हिजोअस्ति पैसाको पोकोविना खाना खाँदैनथ्यो । अहिले पनि पैसा लिन्छु भनेर उपदेश सुन्न आएको हो । तर अहिले उसले पैसा नै लिएन ।"

भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – "महाजन ! तिम्रो छोरोलाई चक्रवर्ती राज्यभन्दा श्रेष्ठ र देवलोक-ब्रह्मलोकको सम्पत्तिभन्दा पनि उत्तम ज्ञान प्राप्त भइसक्यो । अहिले काललाई लौकिक धनसम्पत्ति आवश्यक छैन ।"

अनि अनाथपिण्डिक महाजन धेरै खुसी भए । बल्ल आफूले चाहेको कुरा पूरा भयो । छोरा अज्ञानी भएर धेरै दुःख भएको थियो, अब सुख दियो । त्यसकारण बाबुआमाले छोरालाई ठीक बाटोमा ल्याउनका लागि जति खर्च गर्नुपरे पनि गर्नुपर्छ। जन्म दिन सजिलो छ, तर उनीहरूलाई राम्रो बाटोमा ल्याउन गाह्रो छ । जन्म मात्र दिएर भएन, भरणपोषण पनि गर्नुपर्छ । तिनीहरूलाई सुमार्गमा राखेर आवश्यक अनुशासन पनि दिनुपर्दछ। यसो गर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१३. अनाकुला च कम्मन्ता
(आकुल नहुने काम गर्नु मङ्गल)

आकुलको अर्थ मानसिक, व्याकुलको अर्थ गडबड, कलङ्क, विघ्नबाधा नहुने काम गर्नु । त्यसैकारण आकुलहीन अथवा अनाकुल काम गर्नु, गडबड नभएको वा कलङ्क नभएको, विघ्नबाधारहित काम गर्नुलाई मङ्गल भन्दछन् । कलङ्क र विघ्नबाधा भनेको के हो ? फेरि गडबड र विघ्नबाधारहित काम भनेको के हो ? यो लोकमा पनि सुख हुने र पछि पनि सुख हुने कुशल कर्मलाई त्यसो भन्दछन् । यो विशेष गरेर गृहस्थहरूका निम्ति राम्रो हो । त्यसो भनेर त्यागी प्रव्रजितहरूलाई नचाहिने भनेको होइन । त्यागीहरूले पनि अनेक काम गर्नुपर्छ, तर होस राखेर, विचार पुऱ्याएर गर्नु आवश्यक छ । यहाँ विशेष काम गरेर जीवन बिताउनेहरूका लागि कुरा आउँछ । गृहस्थहरू धेरैजसो काम गरेर जीवन बिताउने गर्छन् । त्यसकारण झगडा नहुने गरी काम गर्नु आवश्यक हुन्छ । गृहस्थहरू सबैको आ-आफ्नो किसिमको काम हुन्छ । कसैले खेतमा काम गर्ने, कसैले भाँडा बनाउने, कर्मचारीहरूले अफिसको काम गर्ने, व्यापारीले व्यापार गर्ने । व्यापारी पाँच प्रकारका छन् –

१. अम्मल पदार्थ बेचेर अरूलाई बिगार्ने, आफैं पनि बिग्रने अनि झगडा गर्ने । जस्तै : रक्सी खायो भने झगडा हुने, बढी कराउने हुन्छ । कसैसँग नडराउने, घरको सेरभैंँ झगडा गर्ने हुन्छ । त्यति मात्र होइन, कसैलाई मार्नका लागि तयारसमेत हुने, श्रीमान्, श्रीमती, छोराछोरी केही नभन्ने । मादक पदार्थ खाएर फोहोरमा सुत्ने । सुतेको बेलामा कुकुरले मुखमा पिसाब फेरेको पनि थाहा नहुने । पानी भनेर कुकुरको पिसाब खाँदासमेत होस हुँदैन ।
२. शस्त्र, अस्त्र या हतियारहरू बेच्ता हतियारका कारणले धेरैको ज्यान गएको छ । झगडा त भइहाल्छ । यसले बेचेको भनेर बेकारमा शङ्का-उपशङ्का हुन्छ ।
३. जीव या पशुप्राणीहरू बेचेर काम गर्ने, जस्तै : माछा-मासु बेच्ने । मार्ने धेरै हुन्छन्, पाल्ने कम । तिनीहरूमाथि पनि शङ्का-उपशङ्का हुन्छ ।
४. विष बेच्ने काम गर्ने । विषले पनि अरूलाई हानि-नोक्सानी पुऱ्याउँछ र शङ्का-उपशङ्का बढ्छ ।
५. दास अथवा अर्काको नोकरी गर्ने । अर्काको खेलौनाका लागि दास भई व्यापार गर्ने । यसबाट पुण्य हुँदैन । चित्त कमजोर हुने बेलामा धेरै नै शङ्का-उपशङ्का भइरहन्छ । यस्तो काम गर्नु अमङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

एउटा कुरा बुझ्नुपर्ने हुन्छ । त्यो के भने खेतमा काम गर्ने कृषकहरूले पनि काम गर्दा कतिपय गँड्यौलाहरू मार्छन् या काट्छन् होला । त्यो काम निर्दोष होइन । खेत खन्ने बेलामा माटो काटियो कि कीरा काटियो, के थाहा ! त्यो त माटो खनेको हो, कीरा काटेको होइन । पाप त चित्तले गर्छ । 'चेत्तनाहं भिक्खवे कम्मंवदामी' । कीरालाई मार्न भनेर खेत खनेको होइन । संसारका मानिसहरूलाई नभई नहुने अन्न उत्पादनका लागि खेत खनेको हो । अन्न उत्पादन गर्नु मानिसहरूको भलो गर्नका लागि हो ।

काम गरेर पनि जस नपाउने र बिग्रने कारणहरू तीनवटा छन्-

१. ठीक समयमा काम नगर्ने,

२. राम्रोसित चित्तले हेरेर काम नगर्ने,

३. अल्छी हुने र अटेरी भएर बस्ने ।

काम बिग्रने अरू पनि कारण छन्, जस्तैः

१. जुवाडेहरूले तास खेल्दा, पासा खेल्दा, जूवा खेल्दा जुन काम गर्नुपर्ने हो त्यो काम गर्न सक्तैनन् । तासको सुरमा काम गर्दा याद नै हुँदैन ।

२. धेरै कुरा मात्र गर्दा, आफ्नो नचाहिँदो पुरुषार्थको कुरा गर्दा समय गएको थाहा नै हुँदैन । सुन्ने व्यक्तिहरूले मन पराउँछन् कि पराउँदैनन्, थाहा हुँदैन । त्यसैले काम हुँदैन ।

३. खानामा लोभ गर्ने व्यक्तिले खाना मीठो खोज्दाखोज्दै काम गर्न सक्तैन, समय त्यत्तिकै जान्छ ।

४. व्यभिचारीहरू या धेरै कामभोग गर्नेहरू पनि काम गर्न सक्तैनन् । मोहमा परेर काम सबै बिर्सेर जान्छन् ।

५. जँड्याहाहरूले पनि रक्सी खान नपाएसम्म खानका लागि यताउति हेर्छन्, खाइसकेपछि रक्सी लाग्छ, अनि उसले झगडा गर्ने काम गर्छ । गर्नुपर्ने काम ठीक समयमा गर्न सक्तैन ।

शङ्का-उपशङ्का नहुने सबै काम ठीक समयमा नै गर्नुपर्छ । जस्तै :

१. असारमा हुने रोपाइँ भदौ-असोजमा गरेर हुँदैन । समयमा नै रोपाइँ गरे शङ्का हुँदैन ।

२. आफूले हेरेर काम गर्नुपर्छ, अरूले अह्राइरहनु ठीक होइन ।

३. अल्छी नहुने । गर्मी छ, चिसो छ, गोडा दुखेको छ, भोक लागेको छ नभनीकन काम गर्नुपर्छ । यसो गरे आकुलव्याकुल हुँदैन ।

यस्तै प्रसङ्गमा एउटा कहानी याद आयो ।

वाराणसी देशमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेका थिए । एकजना धेरै नै गरिब, दरिद्र मान्छेसँग खान, लाउन, बस्न केही पनि थिएन । अचानक बाटोमा मरेको मुसा देखेर उसले विचार गर्‍यो – यो मुसा लिएर बिरालो पालिराखेको ठाउँमा लगेर बेचिदिन्छु । अनि मुसा लिएर बिरालो भएको ठाउँमा गयो । बिरालो

Downloaded from http://dhamma.digital

पालिराखेको मान्छेलेउसलाई दुई पैसा दियो । दुई पैसाले सखर किन्यो । अनि सखर र पानी लिएर जङ्गलको बाटोमा बस्न गयो सखरपानी बेच्नका लागि । जङ्गलमा हिँड्ने बटुवाहरूले सखरपानी किनेर खाए । पैसाका साथै फूलको गुच्छा पनि दिएर गए । त्यो पैसाले फेरि उसले सखर किन्यो । सखरपानी बेच्ताबेच्तै आठ रुपियाँ जम्मा भयो ।

एक दिन अचानक हुरी र पानी परेर जङ्गलका रूखबिरुवाहरू ढले । बाटो बन्द भयो । कसैले हटाउन सकेनन् । अनि त्यो व्यक्ति गएर 'यहाँका सामान, काठ र दाउराहरू मलाई दिने हो भने म हटाइदिन्छु' भन्यो । त्यहाँका बटुवाहरूले 'हुन्छ' भनेपछि आफूले सखरपानी पिलाएका केटाकेटीलाई बोलाई सबै मिलेर काठ र दाउरा हटाइदियो । दाउरा एकै ठाउँमा जम्मा गरेर राख्यो । भाँडा पोल्नका लागि दाउरा खोज्ने कुमालेलाई दाउरा बेचिदियो । अब ऊसँग १८ रुपियाँ भयो । तर सखरपानी बेच्न छोडेन । ऊ केटाकेटीहरूलाई पिलाइदिन्थ्यो । उसले ठूलाठूला माटाका भाँडा पनि किन्यो । घाँस काट्न आउनेहरूलाई पनि सखरपानी पिलायो । उसले त्यहाँका कर्मचारी र अरूलाई पनि सखरपानी पिलाएर साथी बनायो ।

त्यो ठाउँको कर्मचारीबाट उसले ५०० वटा घोडा लिएर व्यापारीहरू आउन लागेको कुरा थाहा पायो । उसले घाँस काट्न आउनेहरूसँग सबै घाँस लियो र घोडाको व्यापारीलाई घाँस बेच्यो । व्यापारीलाई घाँस खुवाउन हतार भएको थियो, हतारहतार घाँसको एक हजार रुपियाँ दियो । केही दिनपछि पानीमा जाने साथीबाट एक सय व्यापारीहरू आउन लागेको र तिनलाई डुङ्गा चाहिने कुरा थाहा पायो । छिटोछिटो गएर डुङ्गा व्यापारीकहाँ गएर यो दिनका लागि मलाई यतिवटा डुङ्गा चाहिन्छ भनेर आठ रुपियाँ र एउटा औँठी बैना दियो ।

वाराणसीबाट एक सय व्यापारीहरू आउँदा सामान र डुङ्गा नदेखेर समस्या पऱ्यो । व्यापार नगरीकन जाँदा व्यापारीहरूलाई धेरै नोक्सान पर्ने भएकाले प्रत्येक डुङ्गालाई एक-एक हजार तिरेर र सामान पनि महँगोमा किनेर तिनीहरूले लगे । यसरी दरिद्र व्यक्ति मिहिनेत गर्दागर्दै पैसा जम्मा गर्न थाल्यो । उसले दुई लाख रुपियाँ जम्मा गऱ्यो । इमानदार र मिहिनेती मान्छेलाई जसले पनि छोरी दिने भइहाल्यो ।

आकुलव्याकुल नहुने काम गरेको हुनाले धेरै धेरै पैसा हुँदा त्यही देशको चुल्लक महासेठले आफ्नी छोरीसँग विवाह गरिदिए । उनीहरू धेरै धनसम्पत्तिका मालिक हुन पुगे ।

यसबाट के शिक्षा पाइन्छ भने हरेस खानु हुँदैन । इमानदार हुनुपर्छ । आकुलव्याकुल नभएको काम गर्दा मङ्गल हुन्छ । कुरा गर्ने बेलामा पनि कडा कुरा गर्नु हुँदैन । अनि जीवनमा मङ्गल हुन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१४. दानञ्च
(दान दिनु मङ्गल)

दानको अर्थ त्याग हो । त्याग भनेको मेरो-मेरो भनी बलियो गरेर बस्ने बानीलाई त्याग्नु हो । त्याग भनेको माया मार्नु हो । यो राजा र राष्ट्रपतिदेखि माग्नेसम्मले अपनाउनुपर्ने धर्म हो । बुद्धत्व प्राप्त गर्नका लागि नभई नहुने पारमिता धर्ममध्ये पहिलो धर्म दानपारमिता हो । दान गर्नु अथवा त्याग गर्नु भनेको नै चित्त प्रसन्न गर्नु हो । मन ठूलो पार्नु हो । चित्त प्रसन्न भएको व्यक्तिले त्यागीहरूलाई प्रसन्न दिल भएर सहयोग गर्नु शास्ताको आश्रय लिनु हो । यसले गर्दा विशुद्ध धार्मिकहरूको आवश्यकता पूरा हुन्छ । अर्कोतर्फबाट हेर्दा लोभ र चिन्तालाई हटायो भने त्यागको भावना आउँछ । दान दानपारमिता, दानउपपारमिता र दानपरमत्थपारमिता गरी तीनवटा छन् ।

शरीरबाट अलग रहेका पैसा, अन्न, घर, जग्गा, औषधि, हीरा, मोती, पन्ना, लुगा, जुत्ता, छाता आदि वस्तु दिनुलाई दानपारमिता भन्दछन् । पारमिताको मतलब तरेर जानु हो । पुण्य काम गर्दा सबैभन्दा पहिले दानको कुरा आउँछ । भगवान् बुद्धले भन्नुभएको थियो – दानको महत्व जान्ने व्यक्तिले दान नदिई बस्न सक्तैन, सबैले दान दिएर मात्र भोजन गर्नुपर्दछ ।

दानको लक्षण भनेको केही वस्तुमा लोभचित्त टाँसेर नबस्नु, आसक्त नहुनु, लोभ नहुनु हो । लोभ भनेको सबैमा हुन्छ, तर धेरै र थोरै मात्र । जबसम्म अरहन्त हुँदैन, तबसम्म लोभ हुन्छ । निर्वाणको बाटोमा जानका लागि दान गर्ने बेलामा चित्त एकदम शुद्ध हुन्छ । निर्वाणका लागि लोभचित्त अलिकति पनि हुनु हुँदैन । जबसम्म चित्तमा लोभ हुन्छ, तबसम्म निर्वाण टाढा हुन्छ ।

लोभचित्त डरलाग्दो त छैन, तर छोड्न गाह्रो छ । द्वेषचाहिँ धेरै डरलाग्दो हुन्छ । रिस उठ्ता मानिसलाई मारिदिन्छ । अरू त के, आफ्नै जन्मदाता बाबुआमालाई समेत श्रीमती र सन्तानहरूले मारेका घटनाहरू छन् । रिसलाई शान्त गर्न सकिएन भने सर्वनाश हुन्छ । क्रोधलाई छोड्न गाह्रो छैन । त्यसो भनेर सधैं क्रोध रहिरहन्छ भनेको पनि होइन । मोह अज्ञानतासँग टाँसिएर बस्छ । त्यसलाई छोड्न गाह्रो छ । सबैभन्दा सजिलो दान दिनु हो । तर कहिलेकाहीँ त्याग्न गाह्रो पर्छ । मलाई नै भएको अनुभव भएको कुरा भन्छु । मैले विदेशबाट केही सामान ल्याउँदा अरूलाई पनि उपहार दिन मन लाग्छ । अनि मनमा लाग्छ दिऊँ कि आफैं राखौं । केही चीज कसैलाई दिनुछ भने आफूले त्यस चीजलाई त्याग नगरीकन दिन सकिँदैन । दिने व्यक्ति पनि अनित्य र लिने व्यक्ति पनि अनित्य । यस्तो सोचेर दिँदा मन हलुको हुन्छ । त्याग गरेर दिने बानी भएकालाई सबैले मन पराउँछन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

एक दिन भगवान् बुद्ध राजगृहमा बसेका बेलामा तीर्थङ्कर ब्राह्मणहरूले भगवान् बुद्धलाई प्रश्न गरे – 'हे श्रमण ! दान कसलाई दिँदा धेरै पुण्य मिल्दछ ? तपाईंलाई कि तपाईंका चेलाहरूलाई ? अरूलाई दिएको दानबाट पुण्य मिल्दैन ?'

त्यस समयमा भगवान् बुद्धले उत्तर दिनुभयो – 'हे ब्राह्मण ! दान सबैलाई दिन हुन्छ । त्यसले पुण्य पनि लाग्छ, तर फरक छ । कसरी भने जुन खेतबारी देखिन्छन्, ती चार प्रकारका छन् – अब्बल, दोयम, सिम, चाहार । दान लिने अथवा दानबाट जीविका चलाउनेहरू पनि त्यस्तै छन् । जमिनको माटो राम्रो भएको ठाउँमा धान रोप्ता धेरै फसल लाग्छ । माटो राम्रो नभएको ठाउँमा रोप्ता अलि कम फल्छ । त्यसभन्दा पनि कमसल माटो भएको ठाउँमा कम फल्छ । चाहारमा त झन् फल्दैफल्दैन ।'

धान र खेतका सम्बन्धमा म आफैंले अनुभव गरेको कुरा पनि छ । राम्रो माटो भएको ठाउँमा राम्रो धान फल्यो र चाहारमा धान कम फल्यो । त्यही एउटै बिउ रोपेको हो । फलमा कस्तो फरक हुन्छ ! मान्छेमात्र भनेर पनि हुँदैन । शीलवान्लाई दिएको दान अलग हुन्छ । माग्नेलाई दिएको दानले बेग्लै फल मिल्छ । पशुपंतिलाई दिएको दानले बेग्लै फल मिल्छ । कस्तो फल प्राप्त हुन्छ भन्ने कुरा दान लिने व्यक्तिको चरित्रमा भर पर्दछ । त्यसैले दान सबैलाई दिन सकिन्छ भिक्षु-भिक्षुणीलाई मात्र होइन ।

भगवान् बुद्धको कुरा सुनेर प्रसन्नचित्त भई एकजना ब्राह्मण बुद्धको शरणमा गए र भने – 'भगवान् शास्ता ! पहिले मैले बुझ्न पाइनँ । तपाईंको चित्त त्यस्तो होइन रहेछ । तपाईंलाई दान दिँदा मात्र महान् हुन्छ र तपाईंका चेलाचेलीहरूलाई दान दिएको फल शून्य हुन्छ भन्ने सुनेको थिएँ । अब मैले बुझेँ भगवान् शास्ता ! काय, वाक् र चित्तद्वारा नै म तपाईंको शरणमा बस्न आउँछु ।'

अर्का एकजना ब्राह्मण भगवान् बुद्धलाई गएर सोधे – 'भगवान् शास्ता ! मानिसहरूले मन पराउने के हो ? सबैले आफूलाई मन पराउनका लागि के गर्नुपर्छ ? मोहनी लगाउनुपर्ने हो कि ? त्यसका लागि केही औषधि छ कि ?'

भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – 'जसले अरूको उपकार गर्न जान्दछ, त्यसलाई सबैले मन पराउँछन् । त्यागी र सहयोगी भावना भएको व्यक्तिलाई सबैले मन पराउँछन् । त्याग गर्ने मन नभएका व्यक्तिलाई कसैले मन पराउँदैनन् ।'

सामाजिक जीवन चलाउनका लागि धनसम्पत्ति नभई नहुने चीज हो । बुद्धको शिक्षाअनुसार हामीले जति धन कमाएका छौं, त्यसलाई दुई भाग लगाएर पहिलो व्यक्तिगत प्रयोगका लागि राख्ने र लत्ताकपडा, घरबार चलाउने, खाद्यवस्तुका लागि उपयोग गर्ने । दोस्रो भाग परोपकारका लागि त्याग गर्ने, दीनदुःखी र सुशील व्यक्तिहरूलाई दान दिने । आफूले कमाएको धन आफ्ना सन्तानका लागि मात्र होइन, अरूका लागि पनि प्रयोग हुनुपर्छ । हामीले खानका लागि बाँच्ने होइन, बाँच्नका लागि खानुपर्छ । मिहिनेत र परिश्रम गरेर धनसम्पत्ति

Downloaded from http://dhamma.digital

कमाई सामाजिक सेवा वा परोपकार गरेर एक-आपसमा मेलमिलाप गरी आपसी सहयोगपूर्वक जीवनयापन गर्न सके हाम्रो जीवन सुखपूर्वक बित्दछ, आनन्दमय हुन्छ। आजको समाजमा अरूलाई केही दिन वा मद्दत गर्न सकेमा मात्र सामाजिक प्रतिष्ठा मिल्दछ । आफूले कसैलाई मद्दत गर्न सकेमा मात्र परिवार र इष्टमित्र उसलाई स्वीकार्न तयार हुन्छन् । त्याग नगरीकन शान्ति र सुख पाइँदैन ।

दान मूल रूपमा दुई प्रकारका छन् । ती हुन् – १. पूजा दान, र २. अनुकम्पा दान । शीलाचरण आदि गुणधर्म भएका, भगवान् बुद्धसहित सम्पूर्ण भिक्षु-भिक्षुणीहरू र अरू व्यक्तिहरूलाई श्रद्धा, आस्था र गौरवपूर्वक केही चीज वा लत्ताकपडा, खाना र औषधिहरू परित्याग गर्नुलाई पूजादान भनिन्छ । कुनै पनि गुणधर्म नभएको, दीनदुःखी, गरिब, दरिद्र, माग्ने, जीवजन्तु र पशुहरूलाई उपकार होस् भन्ने हेतुले केही वस्तु परित्याग गरी अनुकम्पा राखेर दान दिनुलाई अनुकम्पा दान भन्दछन् ।

दान अरू तीन खालका हुन्छन् – १. उच्च दान, २. मध्यम दान, र ३. हीन दान । आफूले लाएखाएको भन्दा माथिको, राम्रोभन्दा झन् राम्रो खालको खाना, लत्ताकपडा दान दिनुलाई उत्तम दान भन्दछन् । आफूले खाइलाइराखेको जस्तै खाना र लत्ताकपडा दान दिनुलाई मध्यम दान भन्दछन् । आफूले नखाने र नलाउने खाना र लत्ताकपडा, आफूलाई काम नलाग्ने र अरूका लागि पनि उपयोगमा नआउने खालको दानलाई हीन दान भन्दछन् ।

दान अरू तीन प्रकारका पनि छन् – १. आमिस दान, २. अभय दान, र ३. धर्म दान । खाना, औषधि, कपडा, विहार, जग्गाजमिन आदि भौतिक पदार्थ दान दिनुलाई आमिस दान भन्दछन् । कुनै प्राणीप्रति दया, करुणा, मैत्रीभाव राखी भय र मृत्युबाट मुक्त गराइदिने खालको दानलाई अभय दान भनिन्छ । धर्मदान उत्तम मङ्गल हो । सब्बदानं धम्मदानं जिनाति । दानमध्ये ठूलो दान धर्मदान हो । यसबाट मन शान्त हुन्छ । यसैले धर्मको उपदेश दिनु, काम, क्रोध, लोभ, मोहबाट मुक्ति पाउन उपदेश दिनु, घरघरमा गएर उपदेश दिनु, नाम र धन कमाउनका लागि नभई धार्मिक पुस्तक प्रकाशन गरेर गाउँगाउँ र सहरसहरमा पठाउनु, ज्ञान लिन खोज्नेहरूलाई पुस्तक दिनु धर्म दान हो ।

अभय दानसम्बन्धी एउटा कहानी छ । वाराणसीमा राजाले राज्य गरेको समयको कुरा हो । सारनाथमा बोधिसत्व मृगको कुलमा जन्मनुभयो । राजालाई सधैं मृगको मासु खानुपर्ने थियो । जङ्गलमा मृग मार्न जानुपर्ने रहेछ । त्यसैले कृषकहरूलाई धेरै नै समस्या थियो, कारण मृग मारेर राजाका लागि दरबारमा पुऱ्याएर मात्र खेतमा जानुपर्ने हुन्थ्यो । त्यस बेला कृषकहरू जम्मा भएर मिटिङ गरे। मृग सबै ल्याएर एउटै वनमा राख्ने र त्यहीं मृग एउटा मार्ने योजना बन्यो र सजिलो भयो । मृग १००२ वटा थिए । त्यसमध्ये २ वटा सारङ्ग मृग सुनका र असाध्यै राम्रा थिए । उनीहरूलाई अभय दान दिइयो । अरू मृगहरू मृत्युदेखि

Downloaded from http://dhamma.digital

भयभीत हुन्थे, डराउँथे । कृषकहरू मृगको सिकार गर्न जाँदा मृगहरू यताउता भाग्ने गर्थे । मर्न कसैलाई मन लाग्दैनथ्यो । दुवै सारङ्ग मृगले अरूलाई बचाउन आफ्नो गर्धन थापिदिन थाले, तर अभय दान दिएकाले तिनलाई मार्न मिल्दैनथ्यो । तैपनि पालैपालो मृग मार्दै जाँदा सबै मृगहरूको एक दिन मर्ने पालो त आउने नै थियो । जुन मृगको मर्ने पालो आउँथ्यो, ऊ आफ्ना बच्चाको मुख हेर्थ्यो । एकपटक मृगहरू आफ्ना मालिककहाँ बिन्ती गर्न गए । एउटा मृग बच्चा पाउने थियो । त्यो मृगले भन्यो – 'मेरो बच्चा हुने भएकाले अरू नै मृगलाई मेरो पालोमा पठाइदिनु।' पेट बोकेकी मृगिणीलाई यस्तो विचार आयो यो मेरो मालिकको मनमा दयामाया भन्ने छैन । त्यो मृगिणी बोधिसत्वकहाँ गई । बोधिसत्वले भन्नुभयो – अब त्यो मृगको पालोमा मर्नका लागि कसलाई पठाउनु ? म आफैं जान्छु । अनि सरासर मृग मार्ने ठाउँमा जानुभयो । मृग मार्ने मान्छे आएर हेर्दा अभय दिइराखेको मृग रहेछ ।

मृग मार्ने मान्छे छिटोछिटो राजाकहाँ बिन्ती गर्न गयो । मृग लिएर आऊ भनी राजाले भनेपछि मृग र मार्ने मान्छे दुवैजना गए । राजाले सोधे – 'तिमीलाई अभय दिइराखेको हो । तिमी किन आएका ?'

मृगले भएको कुरा बतायो – 'पेट बोकेकी मृगिणीका कारणले गर्दा ।'

राजाले भने – 'उसलाई पनि मारिने छैन, तिमीलाई पनि मारिने छैन । जाऊ ।'

मृगले बिन्ती गरे – 'महाराज ! हामी दुइटा मात्र डराउँदैनौं, अरू जन्तुहरू डराउँछन् । जङ्गलमा प्राणीहरू धेरै छन्, सबै प्राणीहरूलाई अभय दान दिनुहोस् ।'

मृगको मासु नभए भातै नखाने राजाले बोधिसत्वका कारणले गर्दा सबै प्राणीहरूलाई अभय दान दिए । 'म पनि मानिस हुँ । ममा प्राण छ त जनताहरूमा पनि प्राण छ । अरूलाई दुःख दिएर मारेर मासु खानु हुँदैन । पशुको जति पनि बुद्धि रहेनछ मेरो ।' राजाले भने । अनि मङ्गल उपदेश लिए पञ्चशीलको विषयलाई लिएर। जनतालाई सुख दिनुपर्छ, दया, माया, करुणा हुनु मानिसका लागि अत्यन्त आवश्यक छ । अरूलाई मार्दा आफूलाई कस्तो हुन्छ त्यस्तै हो भन्ने सोच्नुपर्छ । सबैको प्राण एउटै हो भन्ने ठानेपछि राजाले सबै प्राणीलाई मुक्त गराइदिए ।

दानसम्बन्धी कुराहरू धेरै छन् । विनात्याग दान गर्न सकिँदैन । त्याग गर्नु नै मङ्गल हो । मणिराजाले आफ्नो मणि निकाली दान दिए । महासत्व राजकुमारले आफ्नो शरीर नै बघिनी र डमरुहरूलाई दान दिए । दान भनेको ठूलो कुरा हो । यो नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१५. धम्मचरिया च
(धर्माचरण गर्नु मङ्गल)

धम्म शब्द संस्कृतको धर्म शब्दको पर्यायवाची शब्द हो । चरियाको अर्थ चर्या हो । त्यसकारण धम्मचरियाको अर्थ धर्माचरण, आचरण, प्रतिज्ञा र विशुद्धता हो । जुन धर्मको आचरण गरिन्छ, त्यसलाई धर्माचरण भन्दछन् । यसका विषयमा धम्मपदमा भनिएको कुरा यस्तो छ –

७९ : धम्मपीति सुखं सेति विप्पसन्नेन चेतसा ।
अरियप्पवेदिते धम्मे सदा रमति पण्डितो ॥

अर्थ : धर्मरस बुझ्ने व्यक्ति प्रसन्नचित्त भई आरामपूर्वक निदाउँछ, पण्डितहरूले आर्यधर्ममा मन लगाउँछन् ।

८६ : येच खो सम्मदक्खाते धम्मे धम्मानुवत्तिनो ।
ते जना पारमेस्सन्ति मच्चुधेयं सुदुत्तरं ॥

अर्थ : राम्रोसँग देशना गरिएको सद्धर्मअनुसार आचरण गर्ने व्यक्ति नै यस्तो डरलाग्दो सागरको पार तरेर जान्छ ।

जुन व्यक्ति भगवान् बुद्धले बताउनुभएको धर्मलाई आचरणमा उतार्न र गर्न जान्दछ, त्यस्तो व्यक्ति आफूलाई पनि सुख दिन्छ र अरूलाई पनि सुख दिन्छ । आजकाल धर्मका कुरा सुन्छन्, तर आचरण गर्दैनन् । त्यसकारण काम, क्रोध, द्वेष, लोभ, लालच, अशान्ति आदि भइराखेको छ । दुई दिनको जिन्दगी कर्कलाको पातको पानीजस्तो छ भनेर थाहा पाउन धेरै गाह्रो छ । यति कुरा बुझेको भए काम, क्रोध, लोभ, मोह, द्वेषबाट टाढा हुन सकिन्थ्यो र त्यसपछि सुख हुन्थ्यो । बोधिसत्वहरूले धर्माचरण गर्छन् । बौद्धसिद्धान्त अनुसार आचरण गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । त्यस्ता व्यक्तिको विश्वास पनि गरिन्छ । खालि कुरा मात्र गर्ने मानिसको भन्दा काम गर्ने मानिसको खाँचो छ । जसले धर्मको आचरण गर्छ, त्यसलाई दुःख हुँदैन ।

८२ : यथा प रहदो गम्भीरो विप्पसन्नो अनाविलो ।
एवं धम्मानि सुत्वान विप्पसीदन्ति पण्डिता ॥

अर्थ : अगाध तथा गम्भीर पोखरीको पानी निर्मल भएजस्तै पण्डितहरूको चित्त धर्मश्रवणको प्रभावले स्वच्छ र निर्मल हुन्छ ।

धर्मको विषयलाई लिएर धेरै फरक कुराहरू सुनिन्छन् । धर्मका कुरा विहारमा जाने व्यक्तिहरूलाई थाहा हुन्छ । विहारमा गइराखेको व्यक्तिको घरमा कोही व्यक्तिको मृत्यु भएमा तिनीहरूलाई सम्झाउन सजिलो हुन्छ । उनीहरू बुझ्छन् एक दिन हामीले पनि त्यसै गरी जानुपर्छ भनेर । हाम्रो पनि बाटो त्यही हो भन्ने कुरा बुझ्छन् । धर्मश्रवण नगरेका व्यक्तिहरू छाती पिटीपिटी रुन्छन् । अरूलाई सम्झाउन सजिलो छ, तर आफूलाई परेको बेला बुझ्न गाह्रो पर्छ । धर्माचरण गरेका व्यक्तिहरू आफूलाई परेको बेलामा आफूले बिर्सिराखेको भए पनि कसैले

Downloaded from http://dhamma.digital

सम्झाइदिएपछि छिटै सम्झिन्छन् । आफ्नो चित्तलाई बसाल्न सजिलो हुन्छ । धर्माचरणका विषयमा एउटा उपमा दिन्छु ।

आफूले पनि दान दिने, अरूलाई पनि दिन लगाउने । दानले फाइदा गर्छ, दान गर्नाले फाइदा हुन्छ भन्ने उपदेश सुनाएर पनि दिन लगाउनुपर्छ । शील पालन गरी आफूले पनि कसैलाई नमार्ने र अरूलाई मारेको छ वा मार्न लमायो भने त्यसलाई पनि कुरा बुझाएर मार्नबाट रोक्न लगाउने । कसैको धनसम्पत्ति अरूको मन दुखाएर नलिने । अहिलेको पापको फल अहिले नै भोग्नुपर्छ । जेल जानुपर्छ । त्यहाँ नराम्रो व्यवहार गर्छन् । आफ्ना श्रीमान्-श्रीमती हुँदाहुँदै अरूमा आँखा नलगाउने । अरूलाई पनि यस्तो कामबाट छुटकारा दिलाउने । आफूले पनि झूटो नबोल्ने र अरूलाई पनि झूटो कुरा गर्नबाट टाढा राख्ने । झूटो कुरा गर्ने व्यक्तिहरूको श्वास गनाउँछ । अर्काको चित्त दुख्छ । झूटो कुराले मानिसको झगडा हुन्छ । त्यसबाट राम्रो हुँदैन । अम्मल पदार्थ खाने-पिउनेहरूलाई त्यसबाट टाढा राख्ने । त्यस्तो काम आफूले पनि नगर्ने । अम्मल पदार्थबाट हुने हानि देखाएर त्यसबाट टाढा राख्ने । अम्मल पदार्थ मिलाएर खाएमा औषधिको काम गर्छ । त्यही चीज धेरै खाँदा विषको काम गर्छ । बढी पियो भने कराउन थाल्छ । घरको शेर हुन्छ । कसैसँग डराउँदैन । आफ्ना श्रीमती र छोराछोरीलाई पनि मारपिट गर्छ । यसै प्रसङ्गमा आफूलाई सम्हाल्न नसकेर राजाले आफ्नो अत्यन्त मन पर्ने राजकुमारको मासु खाएको कहानी सुनाउँछु ।

वाराणसीका राजाको रक्सी र मासु नभई खाना नखाने बानी थियो । एक दिन एकदम कडा रक्सी खाए । एकादशीको दिन पनि मासु खानुपर्ने । एक दिनको कुरा हो, एकादशीका दिन मासु बिरालाले खाइदिएछ । भान्छेलाई डर लाग्यो राजासँग । महारानीलाई भन्यो । महारानीले 'म राजालाई भन्छु, तिमीलाई केही गर्ने छैनन्' भनिन् । राजाले मासु नपाएको झोकमा रानीको काखमा बसिराखेको छोरालाई भए पनि काटेर ल्याएर मासु दिनु भनी छोरालाई रानीको काखबाट फ्याँकिदिए । राजकुमार त्यहीँ मरे । महारानी मूर्च्छा परिन् । भात पकाउने भान्छेले राजकुमारको मासु काटेर राजालाई खान दियो । रानीको होस खुल्दा राजाले छोराको मासु खाइसकेका थिए । आफ्नो मुटु-कलेजाको टुक्रा छोराको मासु खाएका राजालाई देखेर रानीले अपशोच गरिन् ।

यी सबैको कारण अम्मल पदार्थ हो । त्यसकारण त्यस्तो चीज आफू पनि नखानु र अरूलाई पनि खान नदिनु राम्रो हो । त्यसैलाई धर्माचरण भन्दछन् । किनभने आचरण राम्रो छैन भने जीवनमा मङ्गल हुँदैन । मानिसलाई चिन्न उसको आचरण हेर्नुपर्छ । आमाबुबाको सेवा गर्न र अरू व्यवहार गर्नका लागि आचरण राम्रो हुनुपर्दछ । त्यसकारण भगवान् बुद्धले पञ्चशीलको विषय पहिले बताउनुभएको हो । धर्मप्रचार गर्ने व्यक्तिहरू चाहे भिक्षु हुन् वा भिक्षुणी, उनीहरूको पनि आचरण राम्रो हुनुपर्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

भगवान् बुद्धलाई विश्वले नै मानेको छ, किनभने उहाँको आचरण राम्रो थियो । उहाँको विद्याचरण र कामकुरा राम्रो थियो । अरूलाई पनि राम्रो कुरा सिकाउने र आफूले पनि राम्रा कामकुराहरू गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । एक दिन एक ब्राह्मणले सोधे – 'तिम्रो जात के हो ?' भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – 'मानिसको जात सोध्ने होइन, आचरण र दिनचर्या सोध्नु ।' यो भगवान् बुद्धको सिद्धान्त हो – जोसुकैको पनि आचरण राम्रो हुनुपर्छ । हामीहरू विहारमा गएर पूजा गर्दा भन्छौं –

इमाय धम्मानुधम्म पटिपत्तिया बुद्धं पूजेमि ।
इमाय धम्मानुधम्म पटिपत्तिया धम्मं पूजेमि ।
इमाय धम्मानुधम्म पटिपत्तिया सङ्घं पूजेमि ।
अद्धा इमाय पटिपत्तिया जाति जरा व्याधि मरणम्हा परिमुच्चिस्सामि ॥

अर्थ : यो धर्मअनुसार गरेको धर्माचरणका आधारमा बुद्धलाई पूजा गर्छु । यो धर्मअनुसार गरेको धर्माचरणका आधारमा धर्मलाई पूजा गर्छु । यो धर्मानुकूलले गरेको कर्माचरणका आधारमा सङ्घलाई पूजा गर्छु । यो धर्माचरणअनुकूल गरेको गतिविधिद्वारा म अवश्य नै जन्म, जरा, व्याधि र मरणबाट मुक्त होऊँ ।

इमाय बुद्ध पूजाय कताय सुद्ध चेतसा ।
चिरं तिट्ठतु सद्धम्मो लोका होतु सुखी सदा ॥

अर्थ : यो शुद्ध मनले गरेको बुद्धपूजाद्वारा प्राप्त भएको जति पुण्य हो, त्यो पुण्यको प्रभावले भगवान्को सद्धर्म चिरस्थायी होस्, सबै लोक पनि सुखी होस् । यो प्रार्थना गरेको समयमा भए पनि चित्त शुद्ध होस् । चित्त शुद्ध गर्न जान्नेको आचरण पनि शुद्ध हुन्छ ।

३३ : फन्दनं चपलं चित्तं दुरक्खं दुन्निवारयं ।
उजुं करोति मेधावी उसुकारोव तेजनं ॥

अर्थ : बुद्धिमान् व्यक्तिले वाणकारले वाण सोझो पारेझैं आफ्नो चञ्चल तथा रक्षा गर्न गाह्रो चित्तलाई तह लाउँछन् ।

३४ : वारिजोव थले खित्तो ओकमोकत उब्भतो ।
परिफन्दतिदं चित्तं मारधेय्यं पहातवे ॥

अर्थ : पानीबाट झिकेर सुखा जमिनमा राख्ता माछा जसरी छटपटाउँछ, त्यस्तै मारको जालबाट छुटाउँदा यो चित्त छट्पटाउँछ ।

३५ : दुन्निग्गहस्स लहुनो यत्थ कामनिपातिनो ।
चित्तस्स दमथो साधु चित्तं दन्तं सुखावहं ॥

अर्थ : क्षणक्षणमा उत्पन्न हुने, रोक्न गाह्रो, जताततै दगुर्ने स्वेच्छाचारी चित्तलाई दमन गर्नु वेश छ । चित्त दमन गर्नाले नै सुख पाइन्छ । चित्त शुद्ध गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । धर्मअनुसारको चित्त नभए गरेको काम राम्रो हुन्छ भन्न सकिँदैन ।

Downloaded from http://dhamma.digital

यहाँ धर्माचरण र धार्मिक भन्ने कुरा बुझाउनका लागि बुद्धको पालाको घटना सुनाउँछु ।

भगवान् बुद्ध श्रावस्तीमा बस्नुभएको बेलामा धम्मिक (धार्मिक र धर्मात्मा) उपासक एकजना थिए । उनी एकदम श्रद्धावान् थिए । उनको जातले होइन, कामले धर्मात्मा भनिएको हो । उनको धर्माचरण र बानीबेहोरा राम्रो भएका कारणले उनलाई धर्मात्मा भनिएको हो । उनी भगवान् बुद्धको उपदेशअनुसार काम गर्दथे । उनी आफ्नो व्यापार र खेती पनि गर्थे । खेतीमा पनि जान्थे । सबै काम राम्रोसँग गर्थे । उनका छोरा सातजना थिए । उनका छोरी पनि सातैवटी थिए । छोराछोरीहरूलाई गर्नुपर्ने बाबुको कर्तव्य पूरा गरेका थिए उनले । जुन आफूले सिकेको उपदेश हो, त्यो छोराछोरीहरूलाई सिकाउने गर्दथे । टोलछिमेकीलाई पनि राम्रो व्यवहार गर्थे । छोराछोरीहरूको जन्मदिनमा भिक्षुहरूलाई भोजन गराउन आफूले सकेको दान दिन्थे । आफ्नो र श्रीमतीको जन्मदिन पनि मनाउँथे । राम्रा काम मात्र गर्थे । उनको जप गर्ने बानी थियो । भगवान् बुद्धले सिकाएको उपदेश सम्झिराख्थे । सबैजना बूढाबूढी हुन्छन्, सबैले मर्नुपर्छ भन्ने कुरा सम्झिराख्थे । अल्छी नहुने, कन्जुसी नगर्ने र स्वार्थी हुन नहुने बुद्धका उपदेशहरू उनी मनन गरिरहन्थे ।

ती धार्मिक उपासक धर्माचरण गर्दागर्दै बूढा भए । उनलाई 'सतिपट्ठानसूत्र' असाध्यै मन पर्थ्यो । उनले छोराहरूलाई 'म बूढो भएँ, हिँड्न गाह्रो भयो, भगवान् बुद्धलाई मेरातर्फबाट वन्दना गर र भिक्षु सङ्घलाई सतिपट्ठानसूत्र पाठ गरिदिन निमन्त्रणा गरेर आऊ' भनी पठाए । छोराहरूले बोलाएर फर्केपछि भिक्षुहरू आएर मैत्रीपूर्वक सूत्र पाठ गरे । उपासकले पाठ एकचित्तले सुनिराखेका थिए । तुसितालोकबाट विमान लिएर देवताहरू बाझाबाझ गर्दै 'मेरो विमानमा आऊ, मेरो विमानमा आऊ' भनेर कराएको उपासकले मात्र सुने । अनि मुख बिगारेर 'नकराऊ, जाऊ' भने । भिक्षुहरू हामीलाई भनेको होला भन्ठानेर फर्केर विहारमा गए । एकछिनपछि उपासकले 'खोइ भन्तेहरू ?' भनेर सोधे । 'तिमीहरू किन रोएर बसेका ?' भन्दा उनीहरूले सबै कुरा सुनाए । धर्मात्मा उपासकले भने – 'मैले भन्तेहरूलाई भनेको होइन । देवताहरू लिन आएका थिए विमान लिएर ।' छोराहरूले पत्याएनन् । फूलको माला गाँसिराखेको थियो । फूलको माला फ्याँक्ता विमानको टायरमा अड्कियो । टायरमा अड्किएको भनेको त हावामा अड्किएको रहेछ । 'अब म जान्छु, तिमीहरू नकराउनु, राम्रो काम र व्यवहार गर । मानिसहरूको रूप अनित्य भएर जान्छ तर नाम कहिल्यै खेर जाँदैन । मलाई सबैले धर्मात्मा भनेको कुरालाई याद गर । तिमीहरू पनि धर्माचरण गरेर जाऊ ।' त्यसो भनेर उनले सदाका लागि आँखा चिम्लिए ।

धर्माचरण गर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१६. ञातकानञ्च सङ्गहो
(दाजुभाइ र बन्धुहरुको सङ्ग्रह गर्नु मङ्गल)

ञातकानञ्च अर्थात् आफ्ना नाताकुटुम्बहरूलाई, सङ्गहो अर्थात् सङ्ग्रह गर्नु अथवा बोलाउनु । ञातिबन्धु भनेको पहिले सम्बन्ध गाँस्ने । त्यो सम्बन्ध रगतको हुन्छ। पहिले आफ्ना छोराछोरी अनि मनको सम्बन्ध ।

मानिस सामाजिक प्राणी हो । मानिस कोही पनि एक्लै बस्न सक्तैन । अरूको मद्दतविना बाँच्न पनि सक्तैन । त्यसकारण अरूको उपकार गर्नुपर्छ । अरूको उपकार आफूले गरे मात्र आफ्नो उपकार पनि अरूले गर्छन् । सहयोग र सहानुभूतिले मात्र समाजमा टिक्न सकिन्छ। परिवारहरूलाई राम्रो गर्नुपर्छ। त्यसले परस्परमा मैत्रीभावना बढाउँछ । नेवारहरूको एउटा चलन असाध्यै राम्रो छ । त्यो हो चाडपर्वमा छोरी, ज्वाइँ, दिदीबहिनी, इष्टमित्रहरू सबैलाई बोलाएर खाना खुवाउने । आफन्त, समाज कोही नभए आफूलाई एक्लो महसुस हुन्छ । आपदविपद परेको बेलामा मद्दत गर्ने मानिस हुँदैन । भगवान् बुद्धले भन्नुभएकोछ – 'विश्वासी परमं ञाती ।' सही ञातीवर्ग भनेर आपतमा परेकालाई मद्दत गर्न जानेलाई भन्दछन्।

भगवान बुद्धको उपदेशअनुसार आफ्ना ञातीवर्गहरूलाई आदर गर्ने बेलामा चारवटा अगतिबाट बच्नुपर्छ। ती अगति यसप्रकार छन्-

१. पक्षपात : कसैलाई पनि पक्षपातपूर्ण व्यवहार गर्नु हुँदैन, गर्दा दुःख लाग्छ । त्यसकारण पक्षपात गर्नु हुँदैन ।
२. द्वेषभाव : आफ्नो परिवार र ञातीवर्गहरूलाई केही पनि द्वेषभाव गर्नु हुँदैन । प्रेम गर्नुपर्छ। द्वेषभाव गऱ्यो भने शान्ति पाइन्न ।
३. भय : भयको कारणबाट मुक्त गरिदिनुपर्छ। कसैकसैले आफ्नै परिवारजस्तो व्यवहार गरेर विष खुवाउने पनि गर्छन्। त्यसो हुँदा भय हुन्छ, डर लाग्छ। डर लाग्न दिनु हुँदैन । निर्धक्कसँग इष्टमित्र र ञातीबन्धुहरू सङ्ग्रह गरेर व्यवहार गर्नुपर्छ ।
४. मोह : मोह भनेको अविद्या र अन्धकारमा बस्नु हो । राम्रो र नराम्रो छुट्याउन नजान्नु हो । मोहको वशमा बसेर आफ्ना ञातीबन्धुलाई सङ्ग्रह गर्नु हुँदैन । अरूले केही भन्ला कि, केही गर्ला कि भनेर होइन, आफ्नो कर्तव्य सम्झेर काम गर्नुपर्छ । बौद्धसिद्धान्तअनुसार भएको र नभएकोलाई पनि मद्दत गर्नुपर्छ । समय हेरेर मद्दत गर्नु आवश्यक छ । बोधिसत्वको चरिया 'अत्तत्थ चरिया' (आत्मार्थ चर्या) आफ्नो हित हुने चर्या, ञातत्थ चरिया (आफ्नो ञातीवर्गको हित हुने चर्या) बाट आफ्ना ञातीबन्धुलाई धेरै

Downloaded from http://dhamma.digital

नै उपकार गनुभएको थियो भगवान् बुद्धले । भगवान् बुद्ध र बोधिसत्वले जति ञातीवर्गलाई उपकार गर्ने अरू कोही छैनन् ।

विदूडभकी आमा दासीकी छोरी थिइन् । जातको अभिमानले गर्दा कोशल राजालाई विवाह गरेर दिए । कोशलराजलाई शाक्यपुत्रीसँग विवाह गर्ने इच्छा थियो। तर शाक्य राजाहरूले जातको घमण्डले गर्दा आफूले पालिराखेकी दासीपुत्रीसँग विवाह गराइदिए । कोशलराजा र दासीपुत्रीको कोखबाट विदूडभको जन्म भयो । विदूडभ मामाघरमा जाँदा त्यो बच्चा बसेको चकटीसमेत गाईको दूधले धोए । त्यो कुरा सम्झेर ती बच्चाले म पनि राजा भएपछि यिनीहरूलाई रगतले धुलाइदिन्छु भनेर इख मानिरहे । पछि शाक्यहरूसँग बदला लिन भनेर आउँदा भगवान् बुद्ध नाङ्गै रूखमुनि बस्नुभएको थियो । विदूडभ आएर बुद्धलाई 'यो रूख ठूलो छ, पात पनि छ, यो रूखमा बस्ता त शीतल हुन्छ होला' भनेर भन्दा बुद्धले 'यहाँभन्दा त ञातीबन्धुहरूको छेउमा बस्ता शीतल हुन्छ' भन्नुभयो । त्यस्तो कुरा सुनेर विदूडभ शाक्यहरूसँग झगडा नगरी फर्केर गए ।

एक दिन भगवान् बुद्धका मामाका छोरा र फुपूका छोरा २५०-२५० जना राजकुमारहरू रोहिणी नदीका कारणले झगडा गर्न लागेका थिए । जाबो पानीका लागि ५०० जना राजकुमारहरूको ज्यान जाने भयो । अब मैले उपकार गर्नुपर्छ भनी भगवान बुद्ध सरासर रोहिणी नदीमा गएर नदीनेर ध्यानमा बस्नुभयो र आफ्नो निधारको केशधातुबाट अँध्यारो पारिदिनुभयो । झगडा गर्नका लागि गएका राजकुमारहरू डराए दिउँसै कसरी अँध्यारो भएको भनेर । भगवान् बुद्धले त्यो कुरा थाहा पाई फेरि उज्यालो पारेर सोध्नुभयो – 'हे राजकुमारहरू हो ! पानीको मूल्य धेरै छ कि रगतको मूल्य धेरै छ ?' अनि राजकुमारहरूले 'रगतको मूल्य बढी छ' भनेर जवाफ दिए । 'त्यसो भए नदीको पानी आधा-आधा गरे भइहाल्छ नि ! किन पानीका लागि रगत बगाएर झगडा गर्ने ?' भनी भगवान् बुद्धले भन्नुभयो । त्यो कुरा सुनेर झगडा नगरेकाले सबैजना बाँचे । तिनीहरू सबै भिक्षु बने ।

भगवान् बुद्धले आफ्ना ञातीहरूलाई यसरी नै सङ्ग्रह गर्नुभएको थियो ।

जसलाई पनि मद्दत चाहिन्छ । विनामद्दत जीवन सुखमय बन्न सक्तैन । जति विद्वान् र जति धनसम्पत्ति भए पनि सहयोग मानिसका लागि अति आवश्यक छ । सहयोग पनि धेरै प्रकारको हुन्छ – मुखले अर्ति-उपदेश दिएर गर्ने सहयोग, कुनै कामबाट गर्ने सहयोग आदि । भगवान् बुद्धले उपदेश दिएर मद्दत गर्नुभएको थियो ।

ञातीबन्धु तीन प्रकारका हुन्छन् – १. आत्माबन्धु, २. पितृबन्धु, र ३. मातृबन्धु । कोही पनि व्यक्ति एक्लै जीवन बिताउन सक्तैन, कारण मानिस सामाजिक प्राणी हो । त्यसकारण एक-अर्काको विश्वासमा मात्रै बाँच्न सक्छ मानिस। विश्वास धेरै प्रकारका छन् – प्रकृतिको विश्वास, साथीको विश्वास, ईश्वरको विश्वास । विश्वास गर्दा सुख पाइन्छ । धम्मपदमा भनिएको छ –

Downloaded from http://dhamma.digital

२०४ : आरोग्य परमा लाभा सन्तुट्ठि परमं धनं ।
विस्सास परम ञाती निब्बान परमं सुखं ॥

अर्थ : निरोगी हुनु परम लाभ हो । सन्तोष परम धन हो । विश्वास सबैभन्दा ठूलो बन्धु हो । निर्वाण परम सुख हो ।

त्यागीहरूलाई उपासक-उपासिकाहरूमा विश्वास हुन्छ । उनीहरूले पनि छोराछोरीलाई समान माया गरेर खानपिन र लत्ताकपडा दान दिएर मद्दत गर्छन् । आफैंले जन्म दिनु आवश्यक छैन । विश्वास अत्यन्त आवश्यक छ । विश्वासमाथि धोका दिनेहरू पनि छन् । विश्वास मानिसको चरित्र हेरेर नै गर्नुपर्छ । भगवान बुद्धले भन्नुभएको छ – ठाउँ हेरेर काम गर्नुपर्छ । एउटा उखान छ – मान्छे हेरेर कुरा गर्नुपर्छ, देवता हेरेर पूजा गर्नुपर्छ, भूत हेरेर अक्षता चढाउनुपर्छ । त्यस्तै ठाउँअनुसार काम गर्नुपर्छ र विश्वास गर्नुपर्छ । त्यसो भयो भने धोका खानुपर्दैन ।

मनुष्यहरूको महानता ञातीबन्धुहरूमा पनि निर्भर गर्दछ । जतिजति मानिस माथि पुग्छ, त्यतित्यति आफ्ना बन्धुवर्गहरू देखिन्छन् । जतिजति कन्जुस स्वभाव त्याग गरिन्छ, त्यतित्यति मित्रता बढेर आउँछ । ठूलो विद्वान् व्यक्तिले आफ्नो ञातीवर्गलाई मात्र नहेरी सबैको विचार गर्छ । भगवान् बुद्धले संसारलाई र सम्पूर्ण प्राणीलाई आफू भनेर अँगाल्नुभयो । आफ्नी आमा, आफ्नो परिवार, आफ्नो जात, आपनो देशलाई पनि बिर्सनुभएन । तर उहाँले संसारको जातिभेद, वर्गभेद, देशभेद, भाषाभेद गरेर उपदेश दिनुभएन । सबैलाई समान फाइदा र शान्ति हुने उपदेश दिनुभयो । आफ्नी आमा महामायादेवीलाई धर्मोपदेश गर्नका लागि तुसित भुवनमा जानुभयो र गएर सम्पूर्ण देवगणहरूलाई अभिधम्म देशना गर्नुभयो । अभिधम्मको मतलब हो चित्तभित्रको स्वभाव । चित्तले नै कुशल कर्म र अकुशल कर्म गर्दछ । सबैभन्दा पहिले चित्त जान्छ । धम्मपदमा भनिएको छ –

१ : मनोपुब्बङ्गमा धम्मा मनोसेट्ठा मनोमया
मनसा चे पदुट्ठेन भासति वा करोतिवा
ततो नं दुक्खमन्वेति चक्कंव वहतो पदं ।

अर्थ : मनको धर्म हो जुनसुकै काममा पनि अगुवा हुनु । मन मुख्य भएर जतातितै पुगेको हुन्छ । त्यसकारण अशुद्ध मन भएर कसैले बोल्यो वा गऱ्यो भने बयलको पछाडि गाडाको पाङ्ग्रा आएझैं दुःख पछि लागेर आउँछ ।

मनो पुब्बङ्गमा धम्मा मनोसेट्ठा मनोमया
मनसा चे पसन्नेन भासति वा करोति वा
ततो नं सुखमन्वेति छाया व अनपायिनी ।

अर्थ : मनको धर्म हो जुनसुकै काममा पनि अगुवा हुनु । मन मुख्य भएर जतातितै पुगेको हुन्छ । त्यसकारण शुद्ध मन लिएर बोल्यो वा गऱ्यो भने आफ्नो पिछा नछोड्नेछाया आएझैं सुख पछिपछि लागेर आउँछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आफ्नी आमालगायत सबै देवताहरूलाई चित्तसम्बन्धी उपदेश दिनुभएको थियो भगवान् बुद्धले । मनुष्यलोकमा आफ्ना पिता शुद्धोधन राजाको निमन्त्रणामा कपिलवस्तुमा गएर पितालाई उपदेश दिएर अनागामी मार्गमा पुऱ्याउनुभयो । पहिले बोधिसत्वको पालामा पनि आफ्ना ञातीबन्धुहरूलाई धेरै नै उपकार गरेका कहानीहरू छन् ।

बोधिसत्वको कुकुरयोनि भएको समयको घटना हो । बोधिसत्व धेरै कुकुरसँग देशबाहिर बसिराखेका थिए । एक दिन राजा बाहिर गएर फर्केका थिए । तर बग्गी हाँक्नेले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न सकेन । कारण, सधैं बग्गी दरबारभित्र राख्नुपर्नेमा त्यो दिन राख्न बिर्सेछ । त्यही दिन पानी परेर राजाको बग्गीको डोरी सबै भिजेको थियो । डोरी छालाको थियो । छाला पानीले फुलेर आएकाले दरबारमा बसेको कुकुरले खाइदियो । बग्गीवालाले आफ्नो दोष छुटाउनका लागि राजालाई भन्यो – 'महाराज ! कुकुरले सबै डोरी खाइदियो । बग्गी अहिले चल्दैन ।'

राजाले त्यति सुनेपछि भने – 'बाहिरका कुकुरहरू सबै मारिदिनु ।' त्यो कुरा बोधिसत्व कुकुरले थाहा पाई आफ्ना निर्दोष ञातीबन्धुहरू पनि मारिन सक्छन्, यो काम गर्नु हुँदैन, सबै कुकुरले बाँच्न पाउनुपर्छ भनी नडराईकन दरबारमा पसेर राजालाई बिन्ती गऱ्यो – 'बाहिरका कुकुरले दरबारका बग्गीको डोरी कसरी खान्छन् ? दरबार ६ बजे बन्द हुन्छ । डोरी त दरबारभित्रकै कुकुरले खाएको हो । भित्रको कुकुरको दोष बाहिरका कुकुरलाई किन दिने ? भित्रका कुकुरको जाँच गर्नुपऱ्यो ।' राजाले औषधि खुवाएर बान्ता गराउँदा कुकुरले सबै छाला मात्र निकाल्यो । अनि राजाले 'कुकुरको बुद्धि छ, म राजा भए पनि बुद्धि छैन' भनेर बोधिसत्वलाई सम्मान गरेका थिए ।

त्यस्तै अर्को एउटा घटना । एउटा कागको कारणले सबै कागहरूप्रति ब्राह्मणहरूले रिस गरे र राजालाई बिन्ती गरे । राजाले सबै कागलाई मारेर बोसो जम्मा गर्ने आदेश दिए । बोधिसत्व कागले राजालाई 'कागको बोसो हुँदैन, कागलाई मारेर कसरी बोसो जम्मा गर्ने ?' भनेर आफ्ना नाताकुटुम्ब बन्धुहरूको रक्षा गरेका थिए ।

सारनाथ मृगदावनको कहानी भन्छु । गर्भिणी मृगका कारणले गर्दा राजाले सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई अभयदान लिए । मृग मात्र होइन, सबै प्राणीलाई नमार्ने वचन दिए । मृगको मासुविना खाना नखाने राजा त मृगको उपदेश सुनेर मासु नै नखाईकन बसे । पछि उनी धर्मात्मा राजा बने । यस्ता धेरै नै ञातीबन्धुहरूलाई रक्षा गरेका उदाहरणहरू छन् । ञातीबन्धुहरूको रक्षा गर्नु नै मङ्गल हो ।

'न सो भिक्खवे सत्तो सुलभरूपो, यी न माता भूत पुब्बो' आदि अनमतग्ग देशनाअनुसार यति लामो संसारमा घुमेर आउँदा आमाबुबा, दाजुभाइ, दिदीबहिनी नहुने कोही पनि छैन । सबै आफ्नै ञातीबन्धु परेका हुन्छन् । त्यसकारण ञातीबन्धुहरूलाई उपकार गर्नु आवश्यक छ । उपकार गर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१७. अनवज्जानि कम्मानि
(निर्दोष वा दोषरहित काम गर्नु मङ्गल)

निर्दोष काम भनेको अहिले पनि सुख मिल्ने र पछि सुख पाइने काम हो । निर्दोष काम भनेको नै लोभ, क्रोध, काम, मोह, द्वेष आदिलाई हटाउनु हो ।

यंच करोति कायेन वाचाय उद चेतसा ।
तं हि तस्स सकं होति तं च आदाय गच्छति ॥

अर्थ : जसले शरीरबाट केही काम गर्छ, मुखले कुरा गर्छ, चित्तले विचार गर्छ, त्यहीँ उसको काम हुन्छ । त्यसैले कर्म पनि लिएर जान्छ ।

आफूले गरेको काम जस्तो छ, त्यो काम त्यस्तै फल दिएर जान्छ । चाहे गृहस्थ होस् चाहे प्रव्रजित, दोषरहित काम गर्नु ठूलो वरदान हो । आफूले गरेको कामकर्मबाट अरूलाई केही पनि हानि हुनु हुँदैन । कहिल्यै पनि नगरेको पुण्य गर्ने, गरेको पुण्य अभिवृद्धि गर्ने, कहिल्यै पनि नगरेको पाप कहिल्यै पनि नगर्ने, पहिले गरेको पाप फेरि नगर्ने गरी इमानदारीपूर्वक गरेको काम नै निर्दोष हुन्छ ।

भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ – कृषि पेसा अथवा खेतमा काम गर्ने पेसा निर्दोष हुन्छ । पढाउनु र रोगीको सेवा गर्नु पनि निर्दोष काम हुन्छ । निम्नलिखित पाँचवटाबाहेक अरू सबै निर्दोष कामकुरा हुन् –

१. शस्त्र-अस्त्रको व्यापार गर्ने प्राणी मार्नका लागि ।
२. प्राणीलाई र दासका लागि मानिसलाई बेच्ने ।
३. प्राणीलाई मारेर मासु बेच्ने व्यापार गर्ने ।
४. अम्मल पदार्थ (मादक पदार्थ) को व्यापार गर्ने ।
५. विषको व्यापार गर्ने ।

यीबाहेक अरू सबै काम निर्दोष हुन् ।

१२३ : वाणिजोव भयं मग्गं अप्पसत्थो महद्धनो ।
विसं जीवितुकामोव पापानि परिवज्जये ॥

अर्थ : हतियार नहुने महाधनी व्यापारीले भययुक्त बाटो छोडेझैँ अथवा जिउन इच्छा हुनेले विषलाई छाडेझैँ मनुष्यले पापकर्म छाड्नुपर्छ ।

पापकर्मलाई छाडेपछि आफूलाई शान्ति प्राप्त हुन्छ । त्यसैले कुशल कर्म गर्नुपर्छ ।

११७ : पापं चे पुरिसो कयिरा न तं कयिरा पुनप्पुनं ।
न तम्हि छन्दं कयिराथ दुक्खो पापस्स उच्चयो ॥

अर्थ : मानिसले पाप गरिहाल्यो भने पनि फेरि-फेरि दोहोऱ्याउनु हुँदैन । पाप गर्नका लागि इच्छा बढाउनु हुँदैन । पाप थुप्रिनु दुःखको कारण हो ।

११० : यो चे वस्ससतं जीवे दुस्सीलो असमाहितो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

एकाहं जीवितं सेय्यो सीलवन्तस्स झायिनो ॥

अर्थ : दुराचारी र असमाहित पक्षको सय वर्षको जीवनभन्दा सदाचारी र ध्यानी पुरुषको एक दिनको जीवन नै वेश हुन्छ।

पाप वा दुराचरणद्वारा मनुष्य केही बाँच्न सक्छ । तर उसको जीवन मृत्युसमान हुन्छ । मानिसको मृत्यु दुईपटक हुन्छ । एकचोटि दुराचार गऱ्यो भने दुखकष्ट गरेर बाँच्नुपर्छ, त्यो भनेको मृत्युसमान हो । अर्को मृत्यु नै हुनु वा काल आएर मर्नु । पापले आफूलाई नै विनाश गर्छ । पुण्य गर्दा गाह्रो पर्छ तर त्यसको फलचाहिँ मीठो हुन्छ । त्यसकारण निर्दोष काम गर्दा यो जिन्दगीमा पनि सुख हुन्छ र अर्को जन्ममा पनि सुख हुन्छ । अर्थात् फल मीठो पाइन्छ । त्यसकारण निर्दोष भएको काम गर्दा यो जिन्दगीमा नै सुख पाइन्छ। यसको उदाहरण दिन्छु।

मचल गाउँमा जन्मेका थिए मघमानवक । उनी धेरै इमानदार थिए । उनले निर्दोषपूर्ण काम अर्थात् नोकरी गर्दागर्दै अवकाश पाएपछि अब स्वर्ग जाने काम गर्नुपर्छ भनेर कुवा खनाउने, धारा, पाटीपौवा बनाउने, पोखरी बनाउने, रूख, फूल रोप्ने, सफा बाटो बनाउने आदि राम्रा-राम्रा काम गर्न लागे । मचल गाउँमा ३३ वटा घर थिए । उनलाई कसैले 'के गरेको ?' भनी सोद्धा सधैँ 'स्वर्ग जाने बाटो बनाएको' भन्थे । उनले पूरा पञ्चशील पालना गरेका थिए । उनी प्राणीहरूलाई नमार्ने, कसैलाई दुःख नदिने, झूटो कुरा नगर्ने, सबैसँग राम्रो व्यवहार गर्ने, अरूलाई कामुक दृष्टिले नहेर्ने, अम्मल पदार्थ सेवन नगर्ने गर्थे । उनी अरूको मद्दत गर्ने, मैत्रीभाव, करुणा, मुदिता राख्ने, उपेक्षाभाव गर्ने पनि गर्थे । उनको राम्रो चरित्र र उनले गरेको राम्रो काम देखेर 'हामीले पनि यो काम गर्न हुन्छ ?' भनेर अरूले सोधे । उनले जवाफ दिए – 'हुन्छ, किन नहुनु ! राम्रो काम गर्न किन नहुनु !'

अनि गाउँलेहरू सबै मिलेर गाउँलाई स्वर्ग बनाउने भनी ठाउँठाउँमा बाटो बनाए । मानिसहरूलाई आवतजावत गर्न सजिलो होस् भनी ठाउँठाउँमा पानी खाने धारा, बाटोबाटोमा फूलका बिरुवा रोपी बगैँचा बनाए । त्यो गाउँ दर्शनीय र रमणीय स्थल बन्यो । त्यो गाउँ एउटा नमुना गाउँ बन्यो । झैभगडा भएन । नराम्रो काम केही भएन । सबैजनाले पञ्चशील पालना गरेकाले झगडा भएन । सबैले दोष नलाग्ने खालको राम्रो काम गरेका थिए ।

राम्रो काम गर्न सबैले साथ दिएपछि गाउँको मात्र होइन, देशको विकास गर्न पनि समय लाग्दैन । काम राम्रो वा नराम्रो के हो, बुझ्नुपर्छ । नराम्रो काम छ भने आफ्नै बुबाआमाले गरेको भए पनि स्वीकार्नु हुँदैन । त्यसो गर्नाले सबैलाई फाइदा हुन्छ ।

हाम्रो नेपालमा चाहिँ सबै नेताहरू एउटाले गरेको काम अर्काले बिगारिदिन्छन् । जतिसुकै राम्रो भए तापनि राम्रो र नराम्रो छुटयाउन नसकेका कारणले यहाँ कहिल्यै विकास हुन सकेको छैन । झन्झन् देश बिग्रेर जानुबाहेक सप्रने छाँट छैन । सबैलाई आफ्नो-आफ्नो प्रकारको स्वार्थ प्यारो छ । भगवान्

Downloaded from http://dhamma.digital

बुद्धको देशमा जताततै अशान्ति, घुसखोरी र अन्याय छ । नेताहरूले सम्पत्ति थुपारेका छन्, जनतालाई मारेर धन कमाएका छन् । धन भए पनि एक दिन त मर्नैपर्छ । जहिले पनि दोष भएको काम गर्छन् । कहिल्यै विवादरहित काम गर्दैनन् ।

एक दिन मघमानवकले भगवान्‌कहाँ गएर सोधे –

केसं दिवा च रत्तो च सदा पुञ्ञं पवड्ढति ।
धम्मट्ठा सीलसम्पन्ना के जना सग्गगामिनोति ?

अर्थ : केही काम गरेर रातदिन पुण्य (धर्म) वृद्धि हुने के हो ? कस्तो व्यक्तिले काम गरेर धर्म गरे सदाचारी भएर स्वर्गीय जीवन बिताउन सक्छ ?

भगवान बुद्धको उत्तर थियो –

आराम रोपा वन रोपा ये जना सेतु कारका ।
पपंच उदपा नं च ये ददन्ति उपस्सयं ॥

अर्थ : फूलको बिरुवा रोपेर बगैंचा बनाउने, रूख रोपेर जङ्गल बढाउने, खोलामा पुल बनाउने, पानी पिउनका लागि धारा र कुवा बनाउने, बाटो बनाउने, आरामसँग बस्न पाटीपौवा बनाउने

तेसं दिवा च रत्तो च सदा पुञ्ञं पवड्ढति ।
धम्मट्ठा सीलसम्पन्ना तेजना सग्गगामिनोति ॥

अर्थ : ती मानिसहरूको रातदिन पुण्य बढ्नेछ । तिनीहरू नै धर्ममा आस्था राखेर सदाचारी भई स्वर्गमा पुग्छन् ।

मघमानवकलगायत उनका ३३ जना साथीहरू मिलेर गाउँ सुन्दर बनाउने अभियान चलाए । धेरै ठाउँमा फूल रोपेर बाटाको दायाँबायाँ वृक्षारोपण गरे । जताततै मानिसहरूले खोला तर्नका लागि पुल बनाए । ठाउँठाउँमा पानीको सुविधा भएको कुवा र इनार बनाइदिए । ओरालो र उकालो नमिलेको ठाउँमा बाटो बनाए। त्यसरी उनीहरूको मचल गाउँ स्वर्गजस्तो नमुना गाउँ बन्यो । पञ्चशील पालन हुँदा चोर, डाका, लुटाहा, फटाहा भएनन् । झगडा परेर अदालतमा कसैले जानुपरेन । अम्मल पदार्थ खाने कोही भएनन् । मानिसहरू ज्युँदै स्वर्ग गएको अनुभव गर्न थाले, जबकि मरेपछि स्वर्ग जानका लागि उनीहरूले त्यस्तो काम गरेका थिए ।

पहिले तिनीहरू अम्मल पदार्थ खाएर झगडा गर्थे र न्यायाधीशकहाँ जानुपर्थ्यो । न्यायाधीशले पनि घुस खाने गर्दथे । विनामिहिनेत नराम्रो काम गरेर पैसा कमाउने बानी परेको थियो । एक दिन मरेर जाने कुरा त थाहा थियो, तर पनि उनीहरू त्यस्तो काम गरिरहन्थे । राम्रो काम गर्न थालेपछि अदालतको काम नै परेन । अदालतमा पनि न्यायाधीशले काम पाएनन् । घुस पनि खान पाएनन् । सबैजना एउटै परिवारजस्ता भए । न्यायाधीशले मनमा सोच्यो – यी गाउँलेहरूले गर्दा हामीले काम पाएनौं । चोरी, डकैती, ज्यानमारा केही नराम्रो काम भएन । अनि न्यायाधीशले फटाहाहरूले गाउँ बिगारे भनेर राजालाई निवेदन गरे । राजाले

Downloaded from http://dhamma.digital

पनि अर्थबर्थ केही नबुझी त्यस्ता मानिसहरूलाई पाता कसेर ल्याउन भने र हात्तीको खुट्टामा बाँधी वा हात्ती आउँदा हात्तीबाट कुल्चाई मारिदिनु भन्ने आदेश दिए ।

देशका ठूलाबडा नेताहरूले निरीक्षण र परीक्षण नगरी अर्काको भनाइ सुन्नु हुँदैन । राम्रो काम गरेको छ कि छैन, बुझ्नुपर्छ, नत्र पछि पश्चात्ताप हुन्छ । आजकालका नेताहरूमा बुद्धिविवेक छैन । निरीक्षण गर्न जाँदैनन् । एकैचोटि अर्काको कुरालाई विश्वास गर्छन् । देश बनाउने नेताहरू सही र गल्ती छुट्याउन सक्तैनन् । अर्काको कुरा एकैचोटि विश्वास गर्नु हुँदैन । विचार गरेर मात्र विश्वास गर्नुपर्छ ।

मचल देशका राजाले एकैचोटि निरीक्षण नगरी हात्तीबाट कुल्चाएर मार्न आदेश दिएपछि सबैजना गाउँलेहरूलाई सुकुलमा बेरेर हात्ती राखेको बाटोमा लाइन लगाएर सुताए । समूहका नाइके मघमानवकले भने – 'तिमीहरू कोही नडराओ, रिस पनि नगर, आफ्नो शीललाई उपयोग गर । चुक्ली लगाउने न्यायाधीश र मार्ने हात्तीमाथि मैत्रीभावना राख । नराम्रो भावना नराख । एक दिन मर्नैपर्छ ।' सबैले मैत्रीभावना राखेर बसे । हात्तीहरू एक-एक गरेर फुकाइयो । कुनै हात्तीले मान्छेलाई केही गरेन । अरू मानिस कराएर भागे । यो खबर राजालाई बिन्ती गरे । 'तिनीहरूसँग औषधि होला, खोज' भनी राजाले हुकुम दिए । सबैको शरीर पूरा छानबिन गर्दा पनि औषधि पाइएन । राजाले फेरि 'मन्त्र पढेका होलान्, सोध' भने । सोद्धा मघमानवकले 'हो, हामीले मन्त्र पढेका छौँ' भने । सबैलाई बोलाएर राजाले भने – 'ल भन तिमीहरूले पढेको मन्त्र के हो ? पढेर सुनाओ ।'

मघमानवकलगायत सबैले भने – 'हामीहरूले प्राणीहिंसा गरेका छैनौँ । झूटो बोलेका छैनौँ । अम्मल पदार्थ सेवन गरेका छैनौँ । सबैसँग मैत्रीभावना राखेका छौँ । राम्रो काम गरेका छौँ । यही नै मन्त्र हो हाम्रो ।'

१६९ : धम्मं चरे सुचरितं न तं दुच्चरितं चरे ।
धम्मचारी सुखं सेति अस्मिं लोके परम्हि च ॥

अर्थ : धर्मको आचरण राम्रोसँग गर्नुपर्छ । दुराचार गर्नु हुँदैन । धर्माचरण गर्ने पुरुषले इहलोक र परलोक दुवैमा सुखपूर्वक जीवन बिताउँछ ।

यो मन्त्र सुनाएपछि राजा खुसी भए । 'म राजा भए पनि पशुको जति पनि बुद्धि भएन, मैले गर्नुपर्ने काम मघमानवकले गरिदिए, गाउँलेहरू मिलाएर राम्रो काम गर्नुपर्‍यो' भनेर न्यायाधीशलाई दिएको सबै अधिकार र सम्पत्ति गाउँलेहरूलाई उपहार दिए राजाले । न्यायाधीशलाई देशनिकाला गरे । गाउँका ३३ वटै घरपरिवार इमानदार भएकाले गाउँ सिङ्गै उपहार पाए । जीवन बाँचेको बेलामा स्वर्गमा बसेको अनुभव गरे सबैले । मरेपछि पनि सबै स्वर्ग गए ।

राम्रो काम गर्‍यो भने यही जन्ममा फल प्राप्त हुन्छ, अर्को जन्म पर्खनु पर्दैन । त्यसकारण दोषरहित काम गर्नु मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१८. आरति
(पापकर्मबाट अलग हुनु मङ्गल)

आरति शब्दको अर्थ हो पापकर्मबाट अलग हुनु, पापकर्म गर्नेतर्फबाट चित्तलाई टाढा राख्नु, त्यसलाई हेर्नु, बुझ्नु, राम्रोसित सन्धान गर्नु । पाप मन पर्दैन भन्दाभन्दै पनि र पुण्य गर्ने भावना भए पनि मनुष्यले जालमा फसाएर पापमा लगाइदिन्छन् । त्यसैकारण पाप र पुण्य कस्तालाई भन्दछन्, त्यसको परिणाम हेरेर बुझ्नु सबैभन्दा सजिलो बाटो हो । क्षणक्षणमा उत्पन्न हुने, रोक्न गाह्रो पर्ने, जताततै दगुर्ने, स्वेच्छाचारी चित्तलाई दमन गर्नुपर्छ । चित्त दमन गर्नाले सुख पाइन्छ र पापबाट टाढा भएर बस्न सकिन्छ । मानिसले पाप गरिहाल्यो भने पनि फेरि-फेरि गर्नु हुँदैन । पापमा इच्छा बढाउनु हुँदैन । पाप थपियो भने दुःख हुन्छ । पापको फल नपाएसम्म पापीले पाप गरिरहन्छ । पापको फल पाएपछि मात्र उसलाई पापको पूरा परिचय हुन्छ । अलिअलि पाप गरेर के हुन्छ र भन्ठान्छ । जसरी थोपाथोपा पानीले गाग्री भरिन्छ, त्यस्तै पाप पनि थोरैथोरै हुँदाहुँदै धेरै थुप्रिन्छ । त्यसकारण हतियार नहुने महाधनी व्यापारीले भययुक्त बाटो छाडेझैँ मनुष्यले पाप गर्न छोड्नुपर्छ ।

सबै प्राणीहरू दण्डसँग डराउँछन् । सबैलाई ज्यानको माया छ । त्यसकारण आफूझैँ सम्झी प्राणीलाई घात नगर्नु, नगराउनु । दुराचारी र असंयमित पुरुषको सय वर्षको जीवनभन्दा सदाचारी र ध्यानी पुरुषको एक दिनको जीवन नै राम्रो छ । पाप नगर्दा पापको अकुशल कर्मले छुने छैन । हातमा घाउ नहुनेले विष छोए तापनि विष नलागेझैँ पाप नगर्नेहरूलाई पापले छुँदैन । तर पाप गर्ने व्यक्तिलाई आफ्नो पापको फलले आकाशमा, समुद्रमा र पर्वतको गुफामा जहाँ गएर बसे तापनि आफैँले आफूलाई नै विनाश गर्दछ । जति धन र बुद्धि खर्च गरे पनि पापबाट छुट्कारा पाउन सकिँदैन । एउटा उदाहरण भन्न चाहन्छु ।

वाराणसीमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेका थिए । ती राजाको मासुविना खाना नखाने बानी थियो । जसरी भए पनि र जसको भए पनि मासु चाहिन्थ्यो । एक दिन कस्तो भयोभने मासु नै भएन । मार्न नहुने दिन पऱ्यो । राजाका लागि भनेर राखेको मासु कुकुरले खाइदिएछ । सुरक्षा गरेर राखेको थियो, तर कहाँबाट-कहाँबाट कुकुर आएर मासु सबै खाइदिएछ । भान्छेलाई समस्या पऱ्यो । मासु खोज्दा मासु भेटिएन । जुनसुकै जनावरको भए पनि खोज्यो, पाएन । राजाको दण्ड सम्झेर डरायो । फेरि मसानघाटतिर हेर्न गयो । अचानक देख्यो एउटी तरुनी केटीलाई मरेर फ्याँकेको रहेछ । एकदम राम्री, भर्खरकी तरुनी । हृष्टपुष्ट तरुनी । अब के गर्ने ! यही मरेकी केटीको तिघ्राको कलिलो मासु काटेर मासु पकाइदिन्छु भन्ठान्यो भान्छेले । मासु पकाएर भात र मासु राखिदियो राजालाई । राजालाई मासु

Downloaded from http://dhamma.digital

धेरै मीठो लाग्यो । कारण के भने पहिले राजा राक्षस थिए र मान्छेको मासु असाध्यै खाने बानी थियो । राजा भए पनि मानिसको मासुको स्वाद थाहा थियो । राजाले भने – 'यस्तो मीठो मासु त कहिल्यै खाएको थिइनँ ।' खाना बनाउनेले पनि यसरी यहाँबाट ल्याएको भनेन । राजाले भान्छेलाई धम्क्याएर भए पनि त्यो कुरा भन्न कर गरे ।

भान्छेले विचार गऱ्यो – 'अब त भन्नुपऱ्यो मलाई मारे पनि, जेसुकै गरे पनि ।' अनि उसले पहिले अभयदान माग्यो । 'मलाई नमार्नुस्' भन्यो । अनि भन्यो – "सबै ठाउँमा खोज्दा पनि मासु पाइएन । मसानमा एउटी केटी मरेर फ्याँकिएको रहेछ । त्यही लासको मासु काटेर बनाएको हुँ ।"

राजाले सानो स्वरमा भने – "मलाई यस्तो मासु मात्र ल्याउनु, अरू मासु मन पर्दैन । अरूलाई नभन्नु ।"

भान्छेलाई फसाद पऱ्यो । सधैँ यस्तो मासु कहाँ पाउनु ! कसरी खोज्नु ! कहाँ मरेको मानिस खोज्न जाने ! राजाले भने – "जेलमा त्यत्रा ठूला अपराधीहरू छन् । तिनीहरूलाई नै मारेर ल्याउनु । मलाई त्यही भए पुगिहाल्छ ।"

राजाको दण्डसजायको भागी हुनुपर्छ भनेर त्यो भान्छेले जेलमा जाने चोरडाँकाहरू समाउने, मार्ने र त्यही मासु पकाएर दिने गर्न थाल्यो । चोर, अपराधी र डाँकाहरू सबै राजाले खाइसके । त्यो देशमा अपराधीहरू नै सकिएछन् । त्यो भान्छेले विचार गऱ्यो अपराधीहरू पनि सकिए । अब एउटा उपाय गर्नुपऱ्यो । एक हजारको पोको बाटोमा फ्याँक्नुपऱ्यो, कसैले लियो भने त्यसलाई समातेर चोर भनेर मार्नुपऱ्यो । मारेर राजालाई मासु खान दिनुपऱ्यो ।

तर पैसाको पोको राख्ता त्यो पैसा कसैले टिपेनन् । मासु त चाहियो ! चोर र अपराधीहरू थिएनन् । अनि लुकी-लुकी त्यो भान्छेले मान्छे मार्न थाल्यो । कसैका आमा हराए, कसैका छोराछोरी हराए, कसैका भाइबहिनी हराए । यस्तो हुन थालेपछि जनताहरू सबै मिलेर हाहाकार गर्न थाले । त्यसपछि सेनापतिले ठाउँठाउँमा चेक गर्न लगाए । मान्छेहरू कसरी हराए, कहाँ जान्छन्, कसले मार्छ भनी खोज्दाखोज्दै एउटा गल्लीमा राजाको भान्छेले एउटी महिलालाई मारेर मासु, हात, खुट्टा सबै पोको पारेर हालिरहेको देखियो । उसले सोध्यो – "कसले मार्न लगाएको यी मानिसहरू तिमीलाई ? केही रिसइवी भएर मारेको हो कि के हो ?"

अनि भान्छेले 'राजाका कारणले, राजाले नै मार्न लगाएको' भनेर बतायो । भान्छेसहित सबै राजाकहाँ गए । राजाले पनि आफूले मानिस मार्न पठाएको र मान्छेको मासु खाएको कुरा सबै स्वीकारे ।

सेनापतिको मन धेरै दुख्यो । कारण के भने राजा भएर आफ्नै जनताको मासु खाने कस्ता राजा ? राजा भनेको त जनताको सुरक्षा गर्नुपर्ने, जनताको पिता हुनुपर्ने । राजा त राक्षस भएछन् । उनमा मान्छेको गुण नै छैन । लाज अलिकति पनि नभएको मान्छे । सेनापतिले राजालाई मान्छेको मासु नखान आग्रह गरे र

Downloaded from http://dhamma.digital

पहिले घटेको घटना बताए । माछाको राजाले आफ्नै जनताहरूलाई खाइदिए । जनताले त्यो कुरा थाहा पाउनेबित्तिकै माछाको राजालाई देशबाट निकालियो । पछि पर्वतमा बस्ता रूखको हाँगामा भएको बेला अर्काको पुच्छर भन्ठानेर आफ्नै पुच्छर खान थाले राजाले । खाएपछि आफैँलाई दु:ख भयो । तृष्णालाई वशमा राख्न नसकेर दु:ख भोग गर्दागर्दै राजाको मृत्यु भयो । यो कथा सेनापतिले सुनाए, तैपनि राजाले मानेनन् । तपाईंको पनि त्यस्तै हाल होला भने। तैपनि 'मलाई मान्छेको मासु नै मीठो लाग्छ' भनिरहे । त्यसैले सबै जनताहरू मिलेर राजालाई राज्यबाट निकालिदिए । एउटा भान्छे र एउटा तरबार लिएर राज्यबाट राजा निक्लिए । राज्यबाट बाहिर गएपछि मासु कहीँ नपाएर आफ्नै खाना बनाउने भान्छेलाई मारेर खाइदिए राजाले । जङ्गली जनावरहरूको मासु खान मन नपर्ने, खालि मानिसको मासु मात्र खाने हुनाले मान्छेको मासु खाँदाखाँदै राजा पनि राक्षस भएर गए ।

यो कहानीको सारांश के हो भने पाप गर्ने व्यक्तिलाई राजा भए तापनि कसैलाई मन पर्दैन । मूर्खहरूले आफैँलाई शत्रु बनाएर पापकर्म गर्छन् । त्यही पापकर्मको फल पछि आफूलाई प्राप्त हुन्छ । मूर्खको बुद्धि अनर्थ हुन्छ । मूर्खले आफ्नो मूर्खताको र तृष्णाको कारण आफूलाई सुख हुने काम गर्दैन र आफ्नो भविष्य बिगार्दछ । आफ्नो कर्मका कारणले राजा भए तापनि देशबाट निकाला हुनुपर्दछ । पापीलाई पाप गर्न मजा लाग्छ । बरू पशु हुन तयार हुन्छ, तर पापबाट अलग हुन सक्तैन । त्यसकारण पापीहरूले पापमा नै मनोरञ्जन लिन्छन् । धर्मात्माहरूलाई धर्म गर्न नै मन लाग्छ । किनकि पुण्य गर्दा सधैँ आनन्द आउँछ, शान्ति पाइन्छ, कसैसँग डराउनुपर्दैन । यस्ता व्यक्तिलाई सबैले माया गर्छन् । जहाँ गए पनि सुख पाइन्छ । आफ्नो पछि छाया आएजस्तै अशुद्ध चित्तले गरेको पापले गोरुका पछिपछि गाडाका पाङ्ग्रा आएझैँ दु:ख पनि पछिपछि लागेर आउँछ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१९. विरति पापा
(पापकर्मबाट टाढा बस्नु मङ्गल)

विरतिको अर्थ हो पापकर्म शरीर र वचनबाट नगर्ने । आरति र विरति पापा भनेको दुईवटा त्यस्तै-त्यस्तै जस्ता लाग्छन् । पापबाट अलग या टाढा भएर बस्नुलाई विरति भनिन्छ । अर्को शब्दमा, विरति भन्नाले पापबाट टाढा भएर बस्नुलाई मिहिनेत गर्नु हो । पापलाई पाप हो भन्ने बुझेर टाढा बस्न सक्यो भने सदाचारी र शीलवान् बनिन्छ ।

पाप भनेका पाँच प्रकारका छन् र दस प्रकारका पनि छन् । सबभन्दा पहिले पञ्चशील अथवा पाँच प्रकारका आचरण छन् । ती हुन् –

१. हिंसा गर्ने,
२. चोरी गर्ने,
३. भ्रष्टाचार र बलात्कार गर्ने,
४. झूटो कुरा गर्ने,
५. लागूपदार्थ सेवन गर्ने ।

यी पाँचवटा शील लिई पापबाट टाढा भएर बस्नु नै मङ्गल हो ।

१. हिंसा भनेको अरूलाई दुःख दिनु हो । पशु या जनावरहरूलाई मार्नु र मानिसलाई मार्नु उस्तै हिंसा हो । मानिसलाई मार्दा धेरै नै पाप लाग्छ। जनावरलाई मार्दा पनि पाप लाग्छ । जनावरलाई खानका लागि धर्मका नाउँमा मारिराखेका छन् । त्यसको चर्चा हुँदैन । तर मानिसलाई मार्‍यो भने देशैभरि चर्चा हुन्छ ।
२. चोरी गर्नु पाप हो । किनभने अर्काले दुःख गरेर कमाएको धनसम्पत्ति चोरी हुँदा उनीहरूको मन दुख्छ । मन दुखाउनु पाप हो । दान गर्दा दुःख लाग्दैन, किनभने दान आफ्नै खुसीले दिने कुरा हो । त्यसकारण चोरी गर्नु ठूलो पाप हो
३. भ्रष्टाचार, परस्त्रीगमन र परपुरुषगमन पनि पाप हो । बलात्कार गरेर मारेर फ्याँकिराखेको सुनिन्छ, त्यो ठूलो अपराध हो ।
४. झूटा कुरा गर्ने, झूटा कुरा गरेर मिलेर बसेका मान्छेहरूलाई बिछोड गराइदिने गर्नु पाप हो ।
५. लागूपदार्थ पिएर घरघरमा झगडा गर्नु पनि पाप हो । लागूपदार्थ खाएपछि झगडा बढी हुन्छ । यो काम राम्रो र यो काम नराम्रो भन्ने थाहा पाउन सक्तैनन् त्यस्ता व्यक्तिहरूले । लाज, शर्म, धर्म सबै छाड्छन् । रक्सी खाएपछि गर्न हुने र नहुने सबै काम गर्छन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

त्यसैले यी पाँचवटा पापबाट सबैले टाढा भएर बस्नुपर्छ । गृहस्थहरूले पनि यी पाँचैवटा पापबाट टाढा बस्न सक्नुपर्दछ । यी पाँचवटा पापबाट बच्न सकियो भने नर्क गइँदैन, नत्र गइन्छ । अरू दसवटा पाप यसप्रकार छन् –

क) शरीरले गर्ने तीनवटा – १. हिंसा गर्ने, २. व्यभिचार गर्ने, ३. चोरी गर्ने।

ख) वचनले गर्ने चारवटा – १. झूटो कुरा गर्ने, २. चुक्ली लगाउने, ३. कडा बोली गर्ने, ४. नभएको कुरा गर्ने ।

ग) मनले गर्ने तीनवटा – १. अर्काको धनमा लोभ गर्ने, २. बदला लिने भावना राख्ने, ३. मिथ्यादृष्टि ।

संसारमा यी दसवटा पापबाहेक अरू पाप केही छैनन् ।

प्राणीहिंसा पापकर्म हुनका लागि पाँचवटा अङ्ग पूर्ण हुनुपर्छ, नत्र त्यो हिंसा हुन सक्तैन । ती पाँच अङ्ग हुन् – १. प्राणी हुनुपर्छ, २. त्यसमा प्राण छ कि छैन, प्राण हुनुपर्छ, ३. मार्नका लागि चित्तमा आउनुपर्छ, क्रोध हुनुपर्छ अथवा मासुमा लोभ जाग्नुपर्छ, ४. मार्नका लागि मिहिनेत गर्नुपर्छ, र ५. प्राणीको हिंसा नै गर्नुपर्छ, अनि मात्र हिंसा हुन्छ । त्यहींबाट पाप लाग्दछ । सर्वत्र यही नियम लागू हुन्छ ।

प्राणीलाई मार्नु मात्र हिंसा होइन । बलात्कार गर्नु पनि हिंसा हो । बलियाले निर्बललाई सास्ती दिनु, अत्याचार गर्नु पनि हिंसा हो । यी दसवटा अकुशल कर्मबाट बच्नुपर्छ अथवा तिनलाई त्याग गर्नुपर्दछ ।

त्याग कसरी गर्ने भन्ने कुरामा मानौं कुनै ठाउँमा गइयो । सर्पको प्वालभित्र हात पसाएर केही सामान लिनुपर्ने भयो । तर हात प्वालमा पसाउँदा सर्पले टोक्न सक्छ । त्यो सामान त्याग गर्दा आफू बचिन्छ । नत्र विषधारी सर्पले बाँकी राख्तैन । सर्पलाई देख्ता सर्प मारिन्थ्यो । त्यसैले जाति, गोत्र, कुलभन्दा शील उत्तम हो । शीलको पालना गर्दा सबैलाई फाइदा हुन्छ, हानि कसैलाई पनि हुँदैन । शीलको पालना गर्ने व्यक्ति समाजका बीचमा गएर ढुक्क बस्न सक्छ । राम्रो कामकुरा गर्न सक्छ ।

क्षणक्षणमा दगुर्ने दुराचारी चित्तलाई नियन्त्रणमा राख्नु जरुरी छ । चित्तलाई नियन्त्रणमा राख्न सकियो भने सुख पाइन्छ । आफ्नो सुखका लागि प्राणीलाई जसले दण्ड र पीडा दिँदैन, त्यसलाई यो लोकका साथै परलोकमा पनि सुख हुन्छ । पाप गर्ने मनुष्यले अलिकति पाप गरेर के होला र भन्ने सम्झिन्छ, तर थोपाथोपा मिलेर समुद्र बनेझैं पाप पनि थुप्रिँदै जान्छ । त्यस्तै पुण्य पनि अलिअलि गरेर थुप्रिँदै जान्छ । थोपाथोपा पानीले गाग्री भरिएझैं पुण्यवान्ले अलिअलि गरेर पुण्य कमाउँछ ।

एउटा घटना भन्छु । मसँग मिल्ने एकजना साथीलाई मैले भनें – 'साथी ! विहारमा जाऊँ, केही कुरा सुनौं, उपदेश सुनौं ।' उनले के भनिन् भने 'एकचोटि गएर के गर्नु ! फेरि, कहिल्यै गएकी पनि छैन । धर्म भनेको त बुढेसकालमा मात्र

Downloaded from http://dhamma.digital

गर्ने हो । अहिल्यैदेखि विहारमा जाने, कथा सुन्ने, शीलको पालना गर्न मेरो समय छैन । मलाई पुण्य पनि चाहिँदैन ।'

पापलाई कसरी त्याग गर्ने भन्ने बारेमा एउटा घटना सुनाउन चाहन्छु । वाराणसी राज्यमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेको बेलाको घटना हो । त्यो देशमा दुर्गालाई बलि दान दिने चलन थियो । अहिले पनि छ । काशीमा श्राद्ध गर्दा बाबुआमाले मुक्ति पाउँछन् भन्ने कुरामा जनमानसलाई विश्वास छ । एकजना ब्राह्मण पनि काशीमा श्राद्ध गर्न गए । उनले शिष्यहरूलाई भने – 'बलि दिन भेडालाई नदीमा लगेर राम्रोसित सफा गर र कानमा पानी हालिदेऊ । पाँचवटा औँलाको छाप गरी बलि दिन भेडालाई सिन्दुर लगाइदेऊ । भेडाले टाउको हल्लाउँछ कि हल्लाउँदैन, याद गर । हल्लायो भने ल्याउनु । मचाहिँ श्राद्धको सामान ठीक गर्छु ।'

शिष्यहरूले पनि भेडालाई नदीमा लगे । गुरुले भनेजस्तै गरे । कानमा पानी हालिदिँदा टाउको हल्लाउँदैन त भेडाले ? मानिसको कानमा पानी हालिदियो भने टाउको नहल्लाईकन बस्न सकिन्छ ? टाउको हल्लायो भने त्यो मानिसलाई मार्ने त ? कस्तो अन्धविश्वास छ हाम्रो नेपाल र भारतमा । अहिले पनि यस्तै चलन छ ।

भेडालाई माया लाग्यो – ब्राह्मण मूर्ख भयो । मैले मात्र ४९९ पटक टाउको कटाएर आएँ, मेरो पालो त सकिन लाग्यो, अब यो ब्राह्मण पनि यस्तै हुन्छ भनेर माया लागेर रोयो । एकचोटी बेसरी हाँस्यो र एकचोटि रोयो । यो रहस्य शिष्यहरूले हेरे र ताजुब भए । के भएको होला ? 'एकचोटि रोयौ र एकचोटि हाँस्यौ, किन होला ?' भनेर भेडालाई सोध्दा 'तपाईंहरूकै गुरुलाई सोध्नु' भन्यो । अनि शिष्यहरूले अचम्म मान्दै भेडालाई छिटो-छिटो सफा पारेर गुरुकहाँ लगे र भेडाको कुरा सबै सुनाए ।

ब्राह्मणले सोधे – "हे भेडा ! तँ किन रोएको अनि किन हाँसेको ? यसको रहस्य के हो ?"

भेडाले भन्यो – "हे ब्राह्मण ! पहिलो जन्ममा म पनि तिमीजस्तै मन्त्र पढ्ने ब्राह्मण थिएँ । मैले पनि तिमीले जस्तै श्राद्ध गर्दा भेडाको बलि दिएँ । मैले एउटा भेडाको बलि दिँदा अहिलेको जन्ममा भेडा भएँ । मेरो टाउको ४९९ पटक अरूले काटिदिए । सहेर, दुःखभोग गरेर आएँ । अब तिमीबाट पनि ५०० औं पटक काटिएर दुःखकष्ट भोग्नुपर्ने भयो भनेर चित्त दुखी रोएको हुँ । मजस्तै तिमी पनि अर्को जन्ममा भेडा हुनेछौ र काटिनेछौ भनेर तिमीप्रति दया लागेर रोएको हुँ । म हाँसेको कारणचाहिँ मेरो अन्तिम जन्म यही हो भनेर हो । फेरि अरूले काटेको सहेर बस्नुपरेन भनेर हाँसेको हुँ ।"

पहिलेको जमानामा पशु र मान्छेको कुराकानी भएको सुनिएको थियो । यस घटनामा पनि जनावर र ब्राह्मणका बीचमा कुराकानी भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

भेडाको कुरा सुनेर ब्राह्मण पशुबलि दिनबाट पछि हट्यो । त्यो भेडालाई नमार्ने भनेर अभयदान दियो र छोडिदियो । त्यसपछि भेडासँगै उसको पछिपछि गयो भेडाको रक्षा गर्नका लागि । अरूले नमारून् भनेर उसले हेरचाह गऱ्यो, तर बचाउन सकेन । एक दिन भेडा चरिरहेको थियो, त्यही बेलामा अचानक चट्याङ परेर भेडाको गर्धनमा लाग्यो । भेडा दुई टुक्रा भयो । भेडा मऱ्यो ।

पाप भनेको त गजबकै रहेछ । आकाश, समुद्र, गुफा, जहाँ गएर बसे पनि पाप र मृत्युबाट बच्न सकिँदैन । त्यसैले पापको फल देखेर ब्राह्मण पापकर्म गर्नबाट हटे । हो, त्यसो गर्नाले सुख हुन्छ । दुःख टाढा भाग्छ । त्यस्तो गर्नु मङ्गल हो । त्यसकारण विरति पापा भनेको पापलाई टाढा राख्नु हो । जसरी ब्राह्मणले भेडालाई मार्न सकेनन्, त्यसरी नै पुण्यलाई सञ्चय गर्नु मङ्गल हो ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

२०. मज्जपाना च संयमो
(मद्यपान नगर्नु मङ्गल)

मज्ज भनेको संस्कृतको पर्यायवाची शब्द हो मद्य । अनि पानको अर्थ पिउनु हो । मद्यको अर्थ नसा पनि हो । 'मङ्गलसूत्र' मा पनि भनिएको छ – मज्जपन च संयमो अर्थात् मद्य खानका लागि अथवा पिउनका लागि संयमी रहनु । अम्मल पदार्थ पिउनबाट टाढा बस्न सक्यो भने झन् राम्रो हुन्छ । पिउँदा धेरै पाप लाग्छ । त्यसकारण भगवान् बुद्धले सिँगालपुत्रलाई अल्कोहलरूपी विष खाँदा के-के हानि हुन्छ भनेर बताउनुभएको छ, जुन यसप्रकार छ –

१. यही जीवनमा खाई-नखाई कमाएको धनसम्पत्ति नाश भएर जान्छ, घरजग्गा, गहना आदि थाहा नपाईकन नाश हुन्छ ।
२. आफ्ना आमाबुबा, श्रीमान्-श्रीमती, छोराछोरी र टोलवासीहरूसँग झगडा हुन्छ ।
३. आफ्नो शरीरमा रोग लाग्छ । आँखा दुख्छ, टाउको दुख्छ । दमको रोग लाग्छ । ढाड दुख्छ । मासी पनि सुकेर जान्छ ।
४. आफ्नो बदनाम हुन्छ । सबैले जँड्याहा भन्छन् । जँड्याहाका सन्तान भनेर व्यवहार गर्न गाह्रो पर्छ । परिवारलाई कसले पत्याउँदैनन् ।
५. लज्जा र भय भन्ने हुँदैन । जहाँ भय हुँदैन, त्यो मानिसमा मानवमा हुनुपर्ने गुण नै हुँदैन ।
६. प्रज्ञाबुद्धिविहीन भएर जान्छ ।

भगवान् बुद्धले उपदेश दिने बेलामा सबभन्दा पहिला होस गर, फाइदा र बेफाइदाका बारेमा बुझ भन्नुभएको छ । रक्सी भनेको औषधि हो । तर औषधि पनि धेरै खानु हुँदैन । औषधि अथवा झोल भिटामिनमा ५० देखि ८० प्रतिशतसम्म अल्कोहल मिसाएको हुन्छ ।

१. थोरै खाए औषधि धेरै खाए विष हुन्छ जे चीज पनि । ठीक मात्रा मिलाएर खायो भने मात्र औषधि हुन्छ । खेतमा काम गर्दा किसानहरूले पनि जाँड खाएर जान्छन् धेरै काम गर्न सकिन्छ भनेर । त्यसैले भोजमा पनि अलिकति रक्सी खाने गरिन्छ । त्यही रक्सी पनि मिलाएर खाँदा औषधि हुन्छ । आफूलाई सम्हाल्न नसक्ने गरी खाँदा विष बन्छ, स्वास्थ्य खराब हुन्छ र इज्जत पनि जान्छ ।
२. खाँदा मात्राभन्दा बढी खान थाल्यो भने कुरा धेरै आउँछ । कि हाँस्छ कि रुन्छ, चुप लागेर बस्न सक्तैन । त्यसकारण रक्सी अलि बढी खाएपछि मान्छेसुगा बन्छ भन्ने गरिन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३. त्योभन्दा बढी खायो भने सेर बन्छ । कसैसँग डराउँदैन । आमाबाबु, श्रीमान्-श्रीमती, छोराछोरी केही भन्दैन । झगडा गर्न तयार हुन्छ । अम्मल पदार्थका कारणले गर्दा नै नेता पनि अस्पतालमा झगडा गर्न गएको हो ।

४. त्योभन्दा बढी खाएपछि सुँगुर बन्छ । फोहोर ढलमा सुतेको हुन्छ । सुँगुर जहाँ चिसो हुन्छ, त्यहीँ बस्न चाहन्छ । जँड्याहाहरू पनि आफूलाई सम्हाल्न नसक्ने गरी खाँदा सुँगुरको ठाउँमा पुग्छन् । कुकुरले मुखमा पिसाब गरिदिन्छ । त्यसकारण अम्मल पदार्थ खानु हुँदैन ।

पहिले-पहिले त्यस्तो रक्सी थिएन । पछि आएर फलफूलबाट सुरु भएको हो, त्यो पनि जङ्गलमा भएको फलफूलबाट ।

भगवान् बुद्धको उपदेशमा सुरा खान नहुने शिक्षा छ । नशालु पदार्थ सेवन नगर्नु उत्तम मङ्गल हो भनिन्छ । सुरा अथवा रक्सीको सृष्टि कसरी भयो भन्ने एउटा कहानी छ । एउटा फलफूलको जङ्गल थियो । फलफूल टिप्ने नगरेकाले कुहिएर झरी खाल्डोमा जम्मा भयो । पछि कुहिएपछि पानीजस्तो देखियो । त्यहाँका पन्छीहरू गएर पानी सम्झी पिएछन् । त्यहाँ आउने-जाने बटुवाहरूले देखेर रूखमुनि आराम लिएर बस्ता चराहरूले पानी पिएर एकै छिनमा झुलेर लठ्ठ भएका देखे । चराहरू मर्नचाहिँ मरेनन् । त्यही फलफूलको कुहिएको झोल मानिसले पनि खाइहेरे । सबैभन्दा पहिले खाने मान्छेको नाम थियो सुर । वारुणि भन्ने ऋषिले दोस्रोपटक खाए । त्यसैले त्यसको नाम सुरा र वारुणि राखियो । उनीहरूले खाँदा मीठो भयो फलफूलको रस । अलिअलि झमझम भएको थियो । मजा लाग्यो । अलिअलि खाँदा आनन्द आयो । वारुणिले 'यो चीज त राजालाई पनि ख्वाउनुपर्‍यो' भनेर राजालाई दिए । राजाले पनि खाइहेरे । अनि राजाले विचार गर्दै यस्तो पेयपदार्थ बनाउनुपर्‍यो भनेर फलफूल र रूखको बोक्रासमेत राखेर मानिसहरूले पनि यस्तो बनाउन सिके । जनताले पनि खान सिके ।

यसरी मान्छेहरूले सुरा खान लागे । शरीरलाई थाम्न नसक्ने भई जथाभावी झगडा गर्ने भएर गए । मानिसहरूमा बहादुर स्वभाव धेरै बढेर आयो । जो ठूला बलवान् थिए, उनीहरू रक्सी खाँदा झन् बलवान् भएर गए । त्यो पेय पदार्थका कारणले गर्दा पाप र धर्म केही छुट्याउन नसक्ने भए । पहिले एकजना भिक्षुले जाँड खाएर नालीमा सुत्ने उसका उपासक-उपासिकाहरूलाई यस्तो अमल खानु हुँदैन भनेर नियम बनाए । जाँडरक्सी मात्र नभई गाँजा, अफिम, धतुरो, चरेस आदि पनि खानु हुँदैन । त्यसले गर्दा धेरै मान्छेहरू बिग्रेका छन् । त्यसकारण बुद्धको पञ्चशीलमा सबभन्दा तल खान नहुने भनेर मद्यपानलाई राखेको छ । त्यो खाएपछि मानिस बिग्रन्छ । यसको एउटा कहानी भन्छु ।

एउटा ठाउँमा भगवान् बुद्धको उपदेश सुनाउन लागिएको थियो । म ज्यान गए पनि पञ्चशीललाई बिगार्दिनँ भन्ने एकजना उपासक थिए । जहाँ गए पनि

Downloaded from http://dhamma.digital

त्यही पञ्चशीलसम्बन्धी मात्र कुरा गर्थे । त्यो कुरा कसैकसैलाई मन परेन । सबैलाई बुद्धको उपदेश मन परेको भए संसार स्वर्ग हुने थियो होला । भगवान् बुद्धको जन्म भएको हाम्रो देशमा शान्तिका लागि दिनहुँ झगडा भइरहेको छ । बुद्धको उपदेशलाई अपनाउन गाह्रो छ । कामकुले एकातिर कुम्लो बोकी ठिमीतिर भनेजस्तो कुरा एकातिर छ, काम अर्कातिर । खालि लोभ, लालच र अहङ्कारले घेरेको छ ।

पञ्चशील पालन गर्नुपर्छ भनेर प्रचारप्रसार गर्ने उपासकलाई अरूले मन पराएनन् । कसैलाई उनको कुरा सुन्न मन लागेन । मन लाग्नेले मात्र जम्मा भएर सुने । धेरैले ती उपासकको पञ्चशील बिगार्नका लागि मिहिनेत गरे । धेरै पैसा खर्च गरेर पाँचवटा ढोका राखेर हल बनाए । पञ्चशील बिगार्न त्यो हल बनाएको उनलाई थाहा भएन । एउटा ढोकाबाट पस्ता एउटा प्राणी मार्नुपर्ने, दोस्रो ढोकाबाट पस्ता चोर्नुपर्ने, तेस्रो ढोकाबाट पस्ता तरुनीसँग सम्भोग गर्नुपर्ने, चौथो ढोकाबाट पस्ता झूटो कुरा गर्नुपर्ने, पाँचौं ढोकाबाट पस्ता मद्यपान गर्नुपर्ने स्थिति उत्पन्न हुने गरी तयार पारिएको थियो । ती कामले पञ्चशील बिग्रन्थ्यो । विपक्षीहरूले ती उपासकको पञ्चशील बिगार्नका लागि पैसा खुवाएर त्यस्तो योजना बनाएका थिए । उपासकले विचार गरे – प्राणीहिंसा गर्नु, चोरी गर्नु, व्यभिचार गर्नु र झूटो कुरा गर्नुभन्दा रक्सी अलिकति खान्छु, पाप लाग्दैन, सबैले बयान गरेको नाटक पनि हेर्न पाइन्छ । अनि जिन्दगीमा रक्सी कहिल्यै नखाएको व्यक्तिले खाँदा उनलाई रक्सी लाग्यो । फेरि मागेर खाए । पछि षड्यन्त्रकारीहरूले प्राणीहिंसा गर्ने ढोकातिर लगेर प्राणीहरूको हिंसा गराउन लगाए । त्यसपछि चोरी गर्ने ठाउँमा लगे । चोरी पनि गरे । अर्को कोठामा राम्री केटीहरू राखेका थिए, त्यहाँ पनि व्यभिचार भयो । झूट कुरा गर्नुपर्छ भनेर अर्को ढोकाभित्र लगे र झूट कुरा पनि गरे । पञ्चशील सबै बिग्रियो अम्मल पदार्थका कारणले गर्दा । अम्मल पदार्थको तागत धेरै छ । यसले धेरथोक बिगार्दछ । त्यसकारण अम्मल पदार्थको सेवन गर्नु हुँदैन भन्ने नियम बनाइएको हो ।

एकजना भिक्षु शक्तिशाली थिए । उनले एउटा काममा विजय गरे । त्यसको उत्सव मनाउन अरूले सल्लाह गरी उत्तम खालको फलफूलको रक्सी खुवाए । मीठो पनि थियो । खानेहरूले अलिअलि खाँदा केही थाहा पाएनन् । नालीमा लटपटिएर सुतेको पनि थाहा भएन । भिक्षुलाई खुट्टामा समातेर विहारमा लगे । सफासुग्घर गराइदिए । निद्रामा अम्मल पदार्थ खाएकाले उनको खुट्टा भगवान् बुद्धको टाउकोमा लाग्यो, थाहा पाएर होइन बेहोसका कारणले । भोलिपल्ट भगवान् बुद्धको कुटीमा सुतेको याद आयो र धेरै लाज भयो । त्यसकारणले गर्दा भिक्षुहरू जम्मा भएर नियम बनाए भिक्षु-भिक्षुणी र उपासक-उपासिकाहरूले अम्मल पदार्थ खानु हुँदैन भनेर । मद्यपान नगर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२१. अप्पमादो च धम्मेसु
(धार्मिक कार्यमा अप्रमादी हुनु मङ्गल)

अप्पमादको अर्थ अप्रमाद हो । धर्ममा अप्रमाद भएर उद्योग र जागृत भईइन्द्रियलाई दमन गरेर बस्ने हो । धर्म गर्ने समयमा होस राखेर गर्नुपर्दछ । होस गर्नुलाई अप्रमादी भन्दछन् ।

२१ : अप्पमादो अमतपदं पमादो मच्चुनो पदं ।
अप्पमत्ता नं मीयन्ति ये पमत्ता यथा मता ॥

अर्थ : अप्रमाद निर्वाणको बाटो हो, प्रमाद मृत्युको बाटो । प्रमादीहरू मरेझैं अप्रमादीहरू मर्दैनन् ।

मूर्खहरू प्रमादी हुन्छन् । पण्डितहरू सेठले धनको रक्षा गरेझैं अप्रमादलाई रक्षा गर्दछन् । जुन बेला जहाँ गए पनि होस गरेर कामकुरा गर्नुपर्दछ । होइन भने फलका आशाले यताउता हिंड्ने बाँदरजस्तै हुन्छ । बाँदर फलका लागि रूखमा उफ्रँदै जान्छ, प्रमादी व्यक्ति पनि संसारमा धेरैतिर जन्म लिन जान्छ । प्रमादमा डर मानी अप्रमादमा मन लगाउने व्यक्तिले फेरि जन्म लिनुपर्ने सानो-ठूलो जुनसुकै संयोजनलाई पनि आगोले भस्म गरेझैं भस्म गर्दछ । जुन बखत पण्डितले प्रमादलाई अप्रमादले जितेर आफू शोकतापबाट रहित हुन्छ, त्यस बखत उसले प्रज्ञारूपी उच्च प्रासादमा बसी शोकसन्तप्त प्राणीहरूलाई पहाडको टुप्पाबाट पहाडमुनि बस्ने मानिसलाई देखेझैं देख्तछ ।

नीच धर्म सेवन नगर, प्रमादी नहोऊ, मिथ्या धारणामा नफस, आवागमन (फेरि-फेरि जन्म लिने काम) मा अघि नबढ । धर्मको आचरण राम्रोसँग गर्नुपर्दछ । दुराचार गर्नु हुँदैन । धर्माचरण गर्ने पुरुष इहलोक र परलोक दुवैमा सुखपूर्वक जीवन बिताउँछ । यस संसारलाई पानीमा उठेको फोको अथवा मृगतृष्णाबराबर सम्झेर बस्नेलाई यमराजले देख्तैन । त्यस्ता व्यक्तिबाट राग, द्वेष, अहङ्कार, लोभलालच, मोह हटेर जान्छ । त्यस्ता व्यक्तिमा शान्ति र आनन्द हुन्छ । यही जन्ममा स्वर्गको अनुभव गरेर बस्न पाउँछ । मूर्ख, लोभी र अहङ्कारीसँग बस्नुपर्दा जताततै दुःखको अनुभव भएर दुःख गरेर बस्नुपर्नेछ ।

हामीहरू केही दिनका लागि तीर्थयात्रा जाँदा, राम्रा मान्छेहरूकहाँ जाँदा, बस्ता, खाँदा आनन्द आउँछ । दुःख भनेको हुँदैन । नराम्रा मानिहरूसँग यात्रा गर्दा, बस्ता, खाँदा, सुत्दा केहीमा पनि शान्ति हुँदैन, दुःख हुन्छ । मानिसको चित्तका कुराहरू बाहिर आउँदा थाहा हुन्छ कस्तो मानिस हो भनेर । अरूलाई दुःख दिएर बस्ने व्यक्ति स्वर्गमा पुगौं भनेर रातदिन पूजा गरे पनि पुग्नेवाला छैन । कारण, उसको काम नै नरक जाने खालको हुन्छ । यस प्रसङ्गमा एउटा कहानी सुनाउन चाहन्छु ।

Downloaded from http://dhamma.digital

एकजना नन्दीय सेठ थिए । भगवान् बुद्धबाट भर्खर बोद्धिज्ञान प्राप्त गरेर सारनाथ मृगदावनमा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई उपदेश अथवा धर्मचक्र प्रवर्तन भएको थियो । सेठले बेलुका भएपछि अगरबत्ती र सर्वत लिएर बुद्धको उपदेश सुन्न जाने व्यक्तिहरूलाई देखे । नन्दीय सेठले 'म पनि तिमीहरूसँगै जाऊँ कि ?' भनेर सोधे । उनीहरूले 'हुन्छ, सबैले जान हुन्छ' भने । त्यसपछि नन्दीय सेठ पनि उपदेश सुन्न गए । भगवान् बुद्धको उपदेश सुन्दासुन्दै ती सेठलाई दान दिन एकदम मन लागेर आयो । भगवान् बुद्ध उपदेश दिँदा ठाउँ र अवस्था हेरेर दिनुहुन्थ्यो । उहाँको उपदेशमा दान, शील, स्वर्ग र भावनाका कुरा हुन्थे । दानको महत्व सुनेपछि ती सेठले दान नदिई खाना नखाने विचार गरे ।

उनी ठूला व्यापारी थिए, धनी पनि थिए । उनकी आमाले विचार गरिन् छोराको विवाह गरिदिनुपर्‍यो भनेर । उनकी आमाले रेवती भन्ने केटीसँग सेठको विवाह गराइदिइन् । ती केटी धेरै लोभी र धर्मको नाममा कलङ्किनी थिइन् । सेठ व्यापार गर्न जाँदा श्रीमतीलाई भन्तेहरूमा दान दिन अह्राएर जान्थे, तर रेवतीचाहिँ भोजनमा बालुवा र धान मिसाएर दिन्थिन् । त्यस्तो बालुवा भएको भोजन कसरी गर्ने ! एक छाक खानु छ, त्यही पनि त्यस्तो ! कहिल्यै पनि पेट नभरिने । भिक्षा माग्दा पनि गाली गर्ने । श्रीमान् भएको बेलामा मात्रै कुराले ठिक्क पारेर भोजन गराउने । श्रीमान्चाहिँ भित्रैदेखि दान गर्ने र खुवाउने गर्थे । आफ्ना नाताकुटुम्ब र टोलवासीको पनि सेवा गर्थे । त्यसैले उनलाई सबैले माया गर्थे । ती सेठ राम्रो काम गर्दागर्दै बूढा हुन थाले ।

एक दिन महामौदगल्यायन भन्ते स्वर्गमा घुम्न गएको बेला उनको नाउँमा विमान उत्पन्न भएको रहेछ । अप्सराहरूले घेरेका थिए । विमानमा बस्ने नन्दीय सेठचाहिँ मनुष्यलोकमा नै थिए । अप्सराहरूले प्रार्थना गरेर माटाको भाँडो फुटाएर सुनको भाँडो लिन आऊ भनेर बोलाए । यस्तो अचम्म पनि हुँदो रहेछ । त्यही कुरा उनले नन्दीय सेठलाई बताए । सेठ धेरै खुसी भएर झन् धेरै पुण्य गर्न थाले । विहार बनाएर भगवान् बुद्धलाई दान दिए । उनले दानधर्म जति धेरै गरेका थिए, त्यसको ठीक विपरीत उनकी श्रीमती रेवतीले भने पाप गरिरहिन् । पुण्य या पाप जे गरे पनि मर्दा त आफ्नो कर्म आफैँले भोग्नुपर्छ । नन्दीय सेठको पहिले मृत्यु भयो र स्वर्गमा गए । उनकी श्रीमतीको पनि पछि मृत्यु भयो । उनलाई पहिले स्वर्गमा लगे । आफ्ना श्रीमान्लाई अप्सराहरूले सेवा गरेर बसेको देखी रेवतीले म पनि यहीँ श्रीमान्सँग बस्छु भनिन् । अप्सराहरूले 'तिमीले यहाँ बस्ने केही राम्रो काम गरेकी छैनौ, तिमीले नर्कमा जाने मात्र काम गर्‍यौ' भनेर नर्कमा पठाए ।

त्यसैले आफ्नो कर्म आफैँले भोग्नुपर्छ । धर्मकार्यमा सधैँ लाग्नुपर्छ । अप्रमादी भएर बस्नुपर्दछ । अप्रमादी हुने इन्द्र देवताहरूका राजा भए । अप्रमादको प्रशंसा हुन्छ । प्रमादको सधैँभरि निन्दा हुन्छ । यो भड्किलो राजाको रथजस्तो

Downloaded from http://dhamma.digital

संसारमा मूर्खजनहरू मात्र प्रमादमा पर्दछन् । यस प्रसङ्गमा म अर्को एउटा कहानी सुनाउँछु ।

वाराणसीमा ब्रह्मदत्त राजाले राज्य गरेका थिए । राजाका एक सयजना छोराहरू थिए । सयजनामध्ये सबैभन्दा कान्छो बोधिसत्व थियो । बोधिसत्वलाई तक्षशिलामा पढ्न जान मन लागेर बुबासँग अनुमति मागेर जान तयार भए । त्यही समयमा उनका साथीहरूले पनि उनीसँगै जाने विचार गरे । बाटो डरलाग्दो थियो । उनका साथीहरू पाँचजना सँगै गए । बाटोमा यक्षगणहरू आउँदथे । सुन्दरीको रूप लिएर बस्तथे । एउटा साथीले सुन्दरीको रूपमा मोहित भएर भन्यो – 'असाध्यै थाकियो, आराम लिऊँ, एकै छिनपछि मात्र जाऊँ ।' उसलाई रूपवती महिलासँग मोजमस्ती गर्ने कल्पना आयो । साथीहरू अगाडि गए । तृष्णाका कारणले राक्षसनी आएर उसलाई खाइदिई । फेरि अगाडि बढ्दै जाँदा राक्षसहरू गाना गाएर बसेका थिए । यस्तो राम्रो गाना र मोहित पार्ने खालको शब्दको तृष्णामा लागेर अर्को साथीलाई सुन्दरीसँग बस्न मन लाग्यो । अर्को साथीले भन्यो – 'मलाई थकाइ लाग्यो, म एकै छिनमा आउँछु ।' त्यसलाई पनि मायाजालमा फसाइदिए ।

फेरि रूपधारिणी राक्षसनी अघि बढेर चमत्कार गराई सुगन्ध आउने गरी अगाडि गई । अर्को साथीलाई त्यो बास्ना असाध्यै मन पर्‍यो । उसले पनि भन्यो – 'म एक छिन थकाइ मारेर, आराम लिएर आउँछु ।' साथीहरू अगाडि बढे । एउटी गण्डधारी राक्षसनीसँग रमाइलो गर्ने तृष्णा उत्पन्न भएर अगाडि बढ्न लाग्दा उसलाई राक्षसनीले खाइदिई । फेरि अर्की राक्षसनीले तर्कारी मीठो बनाएर राखेकी रहिछे । बाटामा अर्को साथीको चित्तलाई सहिनसक्नु भयो । उसले पनि 'एक छिन थकाइ मारेर आउँछु' भन्यो । बस्ताबस्तै त्यो राक्षसनीको रूप धारण गरेकी राक्षसनीले उसलाई पनि खाइदिई । अब दुईजना बाँकी थिए । राक्षसनीले विचार गरी – 'अब छिटो-छिटो गएर ओछ्यान लाएर सुन्दरी केटी बनेर बस्नुपर्‍यो ।' रूपको तृष्णामा भुल्ने साथीले केही विचार गर्‍यो र 'एक छिन थकाइ मारेर बस्नुपर्‍यो' भन्यो । त्यहीँ बस्ताबस्तै त्यो साथीलाई पनि राक्षसनीले खाइदिई । रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्शको प्रलोभनमा भुल्नेजति सबै साथीलाई खाइदिई राक्षसनीले।

पाँचजनामध्ये एकजना बोधिसत्व बाँकी थिए । उनलाई पनि खाइदिन्छु भनेर मानिसको रूपधारी राक्षसनी पछाडि लागी । बाटोमा भेटिनेहरूले भने – 'कति राम्री केटी ! किन आफ्नी श्रीमतीसँग नहिँडेको ?' बाटोमा काम गर्ने अरूले पनि त्यसै भने । बोधिसत्वले भने – 'यो मेरी श्रीमती होइन । यो त राक्षसनी हो ।' ती बाटोमा भेटिनेहरूले भने – 'श्रीमान्‌सित झगडा पर्दा यस्तै लाग्छ ।' राक्षसनीचाहिँ 'म यसकी श्रीमती हुँ' भनेर कराउँदै गई । बोधिसत्व दरबारमा पुगे । राजालाई त्यो सुन्दरी मन पर्‍यो । 'बोधिसत्वले लिएनन्, यस्ती राम्री केटी म आफैँ

Downloaded from http://dhamma.digital

लिन्छु' भनेर राजाले लिए । सुन्दरीले सबै अधिकार मागी । राजाले दरबारको मात्र अधिकार दिए । भोलिपल्ट दरबार शून्य पारेर राक्षसनीले खाइदिई र राक्षसनी गई ।

त्यसपछि सबै मिलेर बोधिसत्वलाई 'अब तपाईं नै राज्य सम्हाल्नोस्' भनेर बोधिसत्वलाई राज्याभिषेक दिए । उनी अप्रमादी भएकाले आफू बच्यो र राज्य पनि बच्यो । त्यसकारण धर्मका कार्यमा अप्रमादी हुनु नै मङ्गल हो । पाँच कुराको वशमा परेका सबैजना राक्षसको मुखमा गए । अप्रमादी भएकाले राजकुमार राजा भए । त्यसैले अप्रमाद नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२२. गारवो च
(गौरव गर्नु मङ्गल)

सबैभन्दा पहिले आदर-गौरव गर्नुपर्ने बुद्ध, धर्म, सङ्घ, आमाबाबु र गुरुजनलाई नै हो । आफूभन्दा ठूलाको मान-सम्मान राख्नु गौरव हो । गौरव गर्नु, पूजा गर्नु भनेर भगवान् बुद्धको मूर्ति र चैत्यलाई फलफूल, धुप र अगरबत्ती चढाउनुलाई मात्र भन्दैनन् । आफूभन्दा ठूलाले दिएको उपदेश सुनेर राम्रो काम गर्ने, बुद्ध, धर्म र सङ्घले दिएको उपदेशलाई गौरव राख्ने, सफासुग्घर गराइदिने, आमाबाबु र गुरुजनको राम्रा कुरा सुनेर गौरव राख्ने, आमाबाबु, गुरुजन र आफूभन्दा ठूलालाई सम्मान गर्ने हाम्रो कर्तव्य हो । आफूले आफूभन्दा ठूलालाई आदर गर्दा आफूले पनि माया पाइन्छ । त्यस्ता व्यक्तिलाई सबैले माया र विश्वास गर्छन् । उसको गरेको कुरा अरूले स्वीकार गर्छन् । आफूभन्दा ठूलालाई गरेको राम्रो कामबाट आफूलाई आशीर्वाद प्राप्त हुन्छ । आशीर्वाद पाउनका लागि आफूभन्दा ठूला व्यक्तिहरू आफूबाट प्रभावित हुनुपर्दछ । अनि मात्र आशीर्वाद पाइन्छ । भिक्षु-भिक्षुणीहरूलाई वन्दना र गौरव राख्ने बानी भएकालाई राम्रो मानिन्छ ।

अभिवादन सिलिस्स निच्चं वुद्धा पचायनो ।
चतारो धम्मा वड्ढन्ति आयु वण्णं सुखं बलं ॥

अर्थ : आफूभन्दा जेठाहरूलाई सधैंभरि आदर-सम्मान राख्ने स्वभाव भएका व्यक्तिलाई आयु, वर्ण, सुख र बल यी चारथोक प्राप्त हुन्छन् । यस्ता व्यक्तिहरूले शान्ति पाउँछन् ।

आदर राख्ने बानी भएको घर या विहार सबैमा शान्ति प्राप्त भएको देखिन्छ । कारणवश काम बिग्रियो भने माफी दिने चलन भएकाले क्रोधबाट बचिन्छ त्यो घर वा विहार जे भए पनि । बुहारीहरूले सासूससुराको सम्मान गर्दा मायाममता बढ्छ । टोलछिमेकीहरूलाई आदरसम्मान गर्दा आशीर्वाद प्राप्त हुन्छ ।

म सानै थिएँ, त्यस्तै ८-९ वर्षकी थिएँ हुँला । एक महिनासम्म व्रत बस्नुपर्थ्यो । दिनको एक छाक मात्र खाने, त्यो पनि भगवान्‌को चैत्यलाई पूजा गरेर, आरती गरेर, फूलप्रसाद चढाएर मात्र । आफूभन्दा ठूलालाई प्रसाद दिएर मात्र बेलुका खाना खाने गरिन्थ्यो । बाजेबज्यै सबैलाई फूल दिने बानी थियो । मावलीका हजुरबुबा अलि टाढा हुनुहुन्थ्यो । बाटोमा सबैलाई चिनेकी थिएँ । आफूले मान्नुपर्नेलाई ढोग्दै जान्थैं । सबैले खुसी भएर आशीर्वाद दिन्थे । मायादया गर्थे । आफू पनि खुसी, अरू पनि खुसी । त्यसरी तीन वर्षसम्म व्रत बसियो । पछि म प्रव्रजित हुन घरबाट भागेर जाँदा टोलवासीहरू मायाले सबै रोएका थिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आदर-गौरव राख्नाले आफूलाई नै फाइदा हुने हो । पहिले आफूलाई फाइदा अनि अरूलाई फाइदा । मान-सत्कार पाउनका लागि आफूले निःस्वार्थ भावनाले सेवा गर्नुपर्छ, अनि मात्र पाइन्छ । स्वार्थले गरेको र निःस्वार्थ भावले गरेको सेवा प्रस्ट थाहा हुन्छ ।

एक दिन भगवान् बुद्धका फुपूका छोरा बूढो भएको अवस्थामा भिक्षु बनेर भगवान् बुद्धको आसनमा बसेका थिए । तरुण भिक्षुहरू आएर वन्दना र गौरव गर्थे। थुल्लतिस्स भिक्षुचाहिँ चुप लागेर बस्थे । नियमअनुसार जन्मले ठूलो नमान्ने, भिक्षु-भिक्षुणी अथवा प्रव्रज्या भएअनुसार मान्ने, गौरव राख्ने, आदर गर्ने गरिन्थ्यो । तर थुल्लतिस्स भिक्षु आफैँलाई ठूलो ठान्थे । पछि एकजना युवा र चलाख भिक्षु आएर 'कहिले भिक्षु बन्नुभएको ?' भनेर सोधे वन्दना गर्ने समयमा । थुलतिस्स भन्तेले जवाफ दिए – 'हालसाल मात्र म भिक्षु बनेको ।' युवा भन्तेले जवाफ दिए – 'कस्तो भिक्षु ! हालसाल मात्र भिक्षु बनेको रे ! त्यत्रा ठूलाठूला भिक्षुहरूले पनि वन्दना गरेका छन् । आफूभन्दा ठूलालाई आदर गर्नुपर्छ नि ! त्यसो नगर्दा लाज लाग्दैन ? आफूभन्दा ठूला भिक्षुहरूलाई आसनबाट उठेर आदर गर्नुपर्ने कुरा पनि नजान्ने कस्तो भिक्षु ?'

थुल्लतिस्सले भने – 'के तिमीले मलाई चिनेका छौ ? म भगवान् बुद्धको फुपूको छोरो । बुद्ध मेरो मामाको छोरो । मेरो भाइ हो भगवान् बुद्ध । म बुद्धको दाजु ।'

त्यसो भनेर उनी रिसाउँदै भगवान् बुद्धकहाँ गएर सुनाए । अनि भगवान् बुद्धले पाहुनालाई बोलाएर सोधे । त्यसपछि भगवान बुद्धले थुल्लतिस्स भिक्षुलाई सम्झाए – 'यो तिम्रो गल्ती हो । प्रव्रज्यामा आफूभन्दा ठूलालाई सबैले आदर गर्नुपर्छ । जहाँ रहँदा पनि मानमर्यादा गर्नुपर्छ । यो नै नैतिक शिक्षा हो । म भगवान् बुद्धको दाइ हुँ भनेर अभिमान गर्नु हुँदैन । यो ठाउँमा त सबै दुःखबाट मुक्त हुनका लागि आइन्छ । यहाँ आफूभन्दा ठूलालाई आदर-सत्कार गर्नुपर्छ । त्यसैले दोष तिम्रो हो । माफी माग ।'

अभिमानले चुर भएका थुल्लतिस्सले माफी मागेनन् । 'मलाई गाली गर्ने भिक्षुलाई म किन माफी दिन्छु ? कहिल्यै पनि माफ गर्दिनँ' भने । त्यसपछि भगवान् बुद्धले चार-पाँचजना भिक्षुहरूलाई बोलाएर थुल्लतिस्सको टाउको समातेर निहुऱ्याई माफी माग्न लगाए ।

संसारमा धेरै थरी बानी भएका मानिस छन् । भगवान् बुद्धको पालामा पनि यस्तै थियो । अहिले पनि आदर-सत्कार गर्नेहरू छन् र अभिमान गर्नेहरू पनि छन् । थुल्लतिस्सजस्ता घमण्डीहरू पनि छन् ।

गुणलाई देख्ने सारिपुत्र भन्तेजस्तो आदरसत्कार गर्ने र गुन मान्ने व्यक्ति कोही देखिएको छैन । सारिपुत्र भन्ते भगवान् बुद्धका अग्रश्रावक अरहन्त भिक्षु हुन् । उनी सधैँभरि सुत्ने बेलामा पूर्वतर्फ हेरेर वन्दना गरेर सुत्ने गर्दथे । पूर्वतर्फ हेर्नुको

Downloaded from http://dhamma.digital

अर्थ हो गुरुजनलाई मानेको, आमाबाबुलाई पनि मानेको । सारिपुत्र भन्ते ब्राह्मण थिए र आफ्नो चलन छाड्दैनथे ।

संसारमा चुक्ली लगाउने, नराम्रो काम गर्ने मान्छे जुनसुकै समाजमा पनि हुन्छन् । मानिसमा कमी-कमजोरी भइहाल्छ । ईर्ष्या भएका भिक्षु-भिक्षुणीहरू पनि हुन्छन् । ईर्ष्याले भरिपूर्ण भएका भिक्षुहरूले सारिपुत्रलाई सहन सकेनन् र गएर बुद्धलाई चुक्ली लगाए । भगवान् बुद्धले सारिपुत्र भन्तेलाई बोलाएर भन्नुभयो – 'तिमीले सिरानीमा वन्दना गरेर सुत्ने गरेका हौ ?'

सारिपुत्र भन्तेले जवाफ दिए – 'हे भगवान् शास्ता ! तपाईंको धर्मलाई सुनेको, बुझेको अस्सजित भन्तेद्वारा पहिले सिकेको । त्यसैले उनी पहिलो मेरा गुरु हुन् । गुरुको गुनलाई कहिल्यै पनि बिर्सनु हुँदैन । उनका गुनलाई सधैं म वन्दना गर्छु । उनीप्रति आदर राख्छु ।'

त्यसपछि भगवान् बुद्धले सम्झाउनुभयो – 'हे भिक्षु हो ! चित्त राम्रो गर्नुपर्छ । संसारका भिक्षुहरू संसारको भय देखेर डराएर भिक्षु बन्न आएकाहरू हुन्। यसरी सोधीखोजी नगरीकन कसैको बदख्वाइँ गर्न मिल्दैन । मनमा राम्रो भावना लिनुपर्छ । तिमीहरूसँग मिथ्यादृष्टि भएकाले भ्रम भएको हो । सारिपुत्रको आदर गर्नुपर्दछ । अर्काको बदख्वाइँ गर्नुभन्दा पहिले त्यसका कारण बुझ्नुपर्छ । आफू नै पहिले राम्रो हुनुपर्छ । अरूलाई नराम्रो गर्ने व्यक्तिलाई अमङ्गल भएर दुःखकष्ट हुन्छ।'

अर्को एउटा कहानी पनि छ । कोकालिक भन्ने एउटा ब्याधा थियो । बिहान उठेर जङ्गलमा गएर सिकार खेल्थ्यो । चराहरूलाई मारेर बेची व्यापार गर्थ्यो। एक दिन बिहानै सिकार खेल्न गएको बेलामा एकजना भिक्षु बाटोमा भिक्षा माग्न हिँडेको देख्यो । व्याधाले शिरमुण्डन गरेको भिक्षु देखेर अमङ्गल भयो भन्दै हिँड्यो । उसलाई भिक्षुहरू बिलकुल मन नपर्ने । भिक्षुलाई देखेपछि आज सिकार भेटिँदैन जस्तो लाग्यो उसलाई । संयोगले त्यो दिन एउटा खरायो पनि भेटिएन । ऊ खाली हात जङ्गलबाट फर्कियो । फर्कदा त्यही बाटोमा त्यही भिक्षुलाई देख्यो । भिक्षुसँग रिस उठिराखेको थियो उसलाई । एकदम रिसाएर सिकारीले भिक्षुलाई टोक्न कुकुर छाडिदियो । भिक्षु रूख चढे । तर चिवरमा तानेर कुकुरले चिवर झारिदियो । चिवर सिकारीमाथि पऱ्यो । चिवरका कारणले सिकारीलाई नै भिक्षु भन्ने ठानेर कुकुरले सिकारीलाई नै टोकिदियो । भिक्षुको त्यहीँ मृत्यु भयो । भिक्षुको खुट्टामा घाउ थियो । व्याधाले धनुषवाणले घोचेर घाउ बनाइदिएको थियो । त्यहाँबाट रगत आइरह्यो । सिकारी मरेपछि भिक्षु तल आएर कुकुरलाई धपाइदियो । आफूले गरेको कर्मको भोग आफैंले गर्नुपर्छ । त्यसैले गौरव राख्ने व्यक्तिलाई अगौरव राख्ता आफैंलाई अगौरव हुन्छ ।

भिक्षु प्वालैप्वाल भएको चिवर लिएर भगवान् बुद्धकहाँ गए । 'भिक्षुका कारणले व्याधाको मृत्यु भएकाले व्याधाको मृत्यु भएको पाप भिक्षुलाई लाग्छ कि लाग्दैन ?' भनेर सोधे । 'यो पाप व्याधालाई लाग्छ' भनेर भगवान् बुद्धले भन्नुभयो

Downloaded from http://dhamma.digital

– 'यां पाप तिम्रो मनले गरेको होइन, पाप भनेको सबभन्दा पहिले चित्तले गर्छ, ऊ आफू आफैँले खनेको खाल्डोमा पऱ्यो, तिमीलाई मार्छु भनेको त ऊ आफैँ मऱ्यो'।

त्यसकारण आदर गर्नुपर्ने व्यक्तिहरूलाई आदर गर्नु मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२३. निवातो च
(नम्र स्वभाव हुनु मङ्गल)

नम्र स्वभावको हुनु उत्तम मङ्गल हो । भगवान् बुद्धले मङ्गल बताउनुभएको जीवनमा नभई नहुने शान्ति पाउनु हो । आजकालको जमानामा घरमा, विहारमा, स्कुलमा, कलेजमा त्यति नम्र स्वभाव भएको देखिँदैन । घरमा छोराछोरीले आमाबाबुलाई हप्काउने गरेको देखिन्छ । विहारमा चेलाचेलीले 'हामी पनि के कम' भन्ने, सवाल-जवाफ गर्ने । गुणलाई नदेख्ने । कलेजमा पनि केही भयो भने हडताल गर्ने, मानमर्यादा नगर्ने त चलन नै भइसक्यो । आफू नै जान्ने, गुरुले केही पनि सिकाएको छैन जस्तो गर्ने । अहम्भाव, घमन्डी स्वभाव बढेर आएको छ । आज्ञाकारी हुने गुणधर्म कम भएर गयो । जताततै कलियुगले छोएको छ ।

भगवान् बुद्धको समयमा सारिपुत्र महास्थवीरले चिवर लाएको बेलामा चिवरले भुइँमा छोएको थियो । त्यही समयमा सात वर्षको सानो श्रामणेरले त्यो देखे र भने – 'भन्ते ! तपाईंको चिवरले भुइँ छोयो ।'

सारिपुत्र भन्ते सानोतिनो गुन पनि देख्थे । त्यसैले उनी रिसाएनन् । 'हो, मलाई थाहा छ' पनि भनेनन्, झन् श्रामणेरलाई धन्यवाद दिए यस्ता सानातिना मैले वास्ता नगरेको कुरालाई पनि देख्ने बालक भनेर । उनले भने – 'तिमीले गरेर मेरो इज्जत बचाइदियौ । होइन भने मेरो चिवर भुइँमा लटपटिन्थ्यो । यत्रो विद्वान् भएर पनि चिवर लगाउन नजान्ने भनेर जिस्क्याउने थिए । तिमीले गर्दा मेरो होस आयो । अबदेखि म राम्रोसँग लगाउँछु । तिम्रो गुनलाई मेरो वन्दना छ ।'

त्यसो भनेर बालकलाई नमस्कार गरे । सारिपुत्र भन्तेलाई पदवी दिएको र उनले त्यो काम पनि गरेको देखेर केही भिक्षुहरू रिसले जलेका थिए । संसारमा पहिलेदेखि नै ईर्ष्या र डाहा नभएको होइन । जसले जे गरे पनि सारिपुत्र भन्ते साह्रै नम्र स्वभावका थिए । बैगुनलाई याद नगर्ने या बिर्सने उनको स्वभाव थियो ।

सारिपुत्र भन्ते कहाँ-कहाँ जान्छन्, त्यहाँ-त्यहाँ गएर खालि दोष मात्र खोजिरहने, सानातिना कुरालाई खोजिरहने, त्यही कुरालाई लिएर झगडा गर्ने बानी कुनै-कुनै भिक्षुमा थियो । ईर्ष्यालु भिक्षुहरू उनको दोष खोज्न सदैव लागिरहन्थे । एक दिन उनले चिवर लगाउँदा पछाडि बसेका भिक्षुलाई लाग्यो । अनि निहुँ खोजेर उसले सारिपुत्र भन्तेले मलाई कुट्यो भन्यो । मलाई यसो गर्‍यो र उसो गर्‍यो भनेर हल्ला गर्‍यो । उनीजस्ता विद्वान्लाई विवेकशील भन्दछन् । भिक्षुलाई पनि कुट्ने उनी कस्ता सारिपुत्र भनेर बदख्वाइँ गर्‍यो । यही कुरा चर्चा हुँदाहुँदै भगवान् बुद्धकहाँ पुग्यो । सारिपुत्रले कुटेको होइन भन्ने कुरामा भगवान् बुद्धलाई विश्वास थियो । तैपनि उहाँले सारिपुत्रलाई बोलाएर सोध्नुभयो – 'हे सारिपुत्र ! तिमीले फलानो भिक्षुलाई कुटेको हो ?'

Downloaded from http://dhamma.digital

सारिपुत्र भन्तेले जवाफ दिए – 'म जन्मेदेखि कसैलाई कुटेको छैन । म त सिङ नभएको साँढेबराबर छु । दाँत झिकेर राखेको सर्पबराबर छु । पृथ्वीमा जसले जे फाले पनि पृथ्वी रिसाउँदैन । पृथ्वीमा फोहोर पनि फ्याँकिन्छ । धरतीमा सबैले मनपरी गर्छन् । भगवान् शास्ता ! म पनि धरतीजस्तै सहनशील छु । मैले कसैलाई दुःख दिएको छैन । अलिकति पनि कसैप्रति क्रोध गरेको छैन । मैले कसैलाई कुटेको छैन । मैले अहङ्कार गरेको छैन । अहङ्कारले झगडा हुन्छ । अहङ्कार नछोड्ने हो भने निर्वाणको बाटो मैले कसरी प्राप्त गर्ने ?'

भगवान् बुद्धका अग्रश्रावक भएर पनि अहम्भावना सारिपुत्रमा पटक्कै थिएन । फुलेको फूलको हाँगोजस्तै थिए उनी । कोही पैसाको र कोही रूपको घमण्ड गर्छन् त कोही विद्वत्ताको । कसैलाई आफूले राम्रो काम गर्न सकेकोमा घमण्ड हुन्छ । कपिलवस्तुका शाक्यहरू पतन भएर जानुको कारण जातको विषयमा धेरै नै अहङ्कार गरेर हो । कारण, भगवान् बुद्धको जन्वंश भएका कारणले कोशल राजालाई शाक्यवंशका छोरीहरू असाध्यै मन पर्थे । शाक्यवंशका छोरीहरू घरमा अथवा दरबारमा ल्याउन पाइयो भने आफू पनि भगवान् बुद्धको नातामा परिने भएकाले शाक्यवंशका राजकुमारीहरू माग्न जाने धेरै हुन्थे ।

एकपल्ट कोशल राजालाई आफ्नी छोरी दिन्नँ भन्न नसकेर दासमार्फत पाएकी वासवदत्ता भन्ने छोरीलाई शाक्य भनेर विवाह गरेर पठाएछन् । वासवदत्ताबाट एउटा छोरो जन्मियो । उनको नाम विदूडभ थियो । जब विदूडभ राजकुमार ठूला भए, उनी मामाघरमा जाने गर्न थाले । बच्चाहरूलाई मामाघर मन पर्छ । उनी मामाघरमा जाँदा दासीको कोखबाट जन्मिएको, जात नमिलेको भनेर व्यवहार फरक गरे । जातका कारणले राजकुमारलाई हेला गर्न थाले मावलीहरूले । रहनसहन र व्यवहार राम्रो नपाएपछि उनी मामाघरबाट फर्के । 'त्यो नोकर्नीको छोरो, जात नचल्ने मान्छे बसेको चकटी त धोएर चलाउनुपर्छ, अशुद्ध भयो' भनेछन् र त्यो चकटीलाई गाईको दूधले धोएर राखेछन् । पछि राजकुमारले त्यो कुरा थाहा पाएर चित्त दुखाए । 'म राजा भएको बेलामा तिनीहरूको टाउको काटेर रगतले धोइदिनेछु' भनेर इख लिएर बसे । पछि उनी राजा भएपछि शाक्यहरूलाई मारिदिए । जातको अभिमानले शाक्य कपिलवस्तुबाट पतन भएर गए ।

त्यसकारण अभिमानयुक्त स्वभाव राख्नु हुँदैन । आमाबाबु र गुरुजनलाई मान्नुपर्छ । तिमीभन्दा म के कम भन्ने व्यक्तिलाई कसैले मन पराउँदैन । जति सम्पत्ति भए पनि कडा स्वभाव र अहम्भाव भएको मान्छेलाई कसैले मन पराउँदैन। अरहन्त नभएसम्म पनि अहङ्कारी, घमण्डी र लोभी हुन्छन् । अरहन्त प्राप्त भएपछि अहङ्कार, घमण्ड र क्रोध हुँदैन । होस खुलेपछि अहङ्कार र क्रोध सबै हटेर जान्छ ।

एउटा कहानी भन्न चाहन्छु । काश्यप महास्थवीरका दुईजना शिष्यहरू थिए । एकजना ज्ञानी, नम्र स्वभावका र आफ्नो काम राम्ररी गर्ने स्वभावका थिए । अर्काको कामचाहिँ ठगाहा थियो । काम आफैँले गरेको भनेर जस मात्र लिने

Downloaded from http://dhamma.digital

खालको । म ठूलो भन्तेको शिष्य हुँ भनेर घमण्ड गर्ने । त्यस्तो नराम्रो बानी भएका श्रामणेरलाई साथीले धेरै सम्झायो, बुझायो, सुनायो । तर केही सीप लागेन । फलामको केराउजस्तो भएछ, जति पानीमा भिजाए पनि नभिज्ने । आफ्नो बानी नराम्रो छ भनेर उसलाई लाग्दै नलाग्ने । अनि नम्र स्वभाव भएको श्रामणेरले सधैँ काश्यप भन्तेलाई नुहाउनका लागि पानी तताउने, तर ठगाहा र अभिमानी श्रामणेरले चाहिँ मैले तताएको पानी भनेर गुरुलाई नुहाउन लगिदिने।

यो त अत्याचारै भयो, उसलाई सुधार्नुपऱ्यो भनेर नम्र स्वभाव राख्ने श्रामणेरले पानी तताएर भाँडामा अलिकति मात्र बचाएर अरूचाहिँ लुकाएर राख्यो । यता ठगाहाचाहिँ सधैँजस्तो बाफ आइराखेको देखेर 'गुरु ! पानी तातो भयो' भन्दै अलिकति मात्र पानी भएको भाँडो राख्यो र देखायो । गुरुले पानी तातेछ भनेर नुहाउन लाग्दा पानी अलिकति मात्र देखे । अनि कश्यप भन्तेले सोधे – "यो के भयो ? अलिकति मात्र पानी छ, अरू पानी खोइ ?'

अनि नम्र स्वभाव भएको श्रामणेरले भन्यो – 'मैले तताएको पानीलाई आफूले तताएको पानी भनेर ऊ सधैँ तपाईंलाई भन्न आउँछ । म विहारको सबै काम गर्छु, तर ऊ आफूले गरेको भन्छ । यो केही काम गर्दैन, खालि गफ गरेर मात्र बस्छ । त्यसकारण यसलाई बुझाउनुपऱ्यो भनेर मैले अलिकति पानी बाँकी राखेर वाफ आईकन छाडेर गएँ । पानीबाट बाफ आएको देखेर बिर्को नै नउघारीकन यसले आफ्नो काम देखाउन आएको । यो मान्छे सधैँ यस्तै गर्छ ।' अनि उसले आफूले लुकाइराखेको पानी निकालिदियो ।

त्यस्ता कुरा सुनेर काश्यप भन्तेले 'त्यस्तो झूट कुरा गर्ने ? आफूले नगरेको काममा पनि जस लिने ? एक दिन त पत्ता लागिहाल्छ, नराम्रो काम गरेको आज पत्ता लाग्यो, झूटो कुरा गर्नु हुँदैन, राम्रो र सही कुरा गर्नुपर्छ' भनेर सम्झाए। तर मूर्खहरू मूर्ख नै हुन्छन् । उसले गुरुले अरूका अगाडि मलाई गाली गरेको भनेर मनमा लियो, मलाई राम्रो कुरा सिकाएको भन्ठानेन । धम्मपदमा भनिएको छ ।

३ : अक्कोच्छि मं अवधि मं अजिनि मं अहासिमे ।
य च तं उपनय्हन्ति वेरं तेसं न सम्मति ॥

अर्थ : मलाई गाली गऱ्यो, मलाई पिट्यो, मलाई हराइदियो, मेरो लगिदियो इत्यादि भनेर जसले आफ्नो मनमा बराबर विचार गर्छ, त्यसको मनमा कहिल्यै पनि वैरभाव शान्त हुन सक्तैन ।

अनि त्यो श्रामणेरले चित्त दुखाएर, ईर्ष्या गरेर भोलि बिहानै काश्यप भन्तेका दाताको घरमा गएर 'भन्ते बिरामी हुनुहुन्छ' भनेर फेरि झूटो कुरा गऱ्यो । दाताले पनि बिरामी गुरुलाई भनेर मीठामीठा खाना बनाएर पठाए । त्यो खाना लिएर आफैँले खायो । अब के गर्नु भनेर आफूले नै विहारमा आगो लगाएर भागेछ। मूर्ख बुद्धि र अभिमान भएपछि आफूले नै दुःख पाइन्छ । त्यहाँबाट भागेपछि त्यो श्रामणेरलाई कसैले विश्वास गरेन । उसले धेरै दुःख पायो । खान बस्न पनि पाएन।

Downloaded from http://dhamma.digital

कारण, उसमा क्रोध र अभिमान थियो । नम्रता भाव भएको श्रामणेरलाई सबैले मन पराए । जतातत्तै उसको चर्चा चल्यो । उसको व्यवहार पनि राम्रो थियो । व्यवहारमा दया, माया र नम्रता थियो । यस्तो हुनुपर्छ भनेर सबैले उसको प्रशंसा गर्थे ।

त्यसकारण नराम्रो कुराको फल यही जन्ममा भोग्नुपर्छ, अर्को जन्ममा होइन । भगवान् बुद्धले नम्र स्वभाव हुनु नै मङ्गल हो भन्नुभएको छ ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

२४. सन्तुट्ठि च
(सन्तुष्ट हुनु मङ्गल)

सं भनेको आफ्नै सम्पत्ति र भएको सम्पत्ति, तुट्ठि भनेको सन्तोष हुनु । भएकोमा सन्तोष मान्नु । पुग्यो भन्ने र बस्नेलाई सन्तुष्टि भन्दछन् । सन्तुष्टि नभएको, नराम्रो, असुन्दर खानु, लाउनु, प्रयोग गर्नुपर्‍यो भने मनमा अशान्ति भएर दुःख हुन्छ । आफूसँग भएकोमा सन्तुष्ट हुनु नै पूरा सुखी जीवनको कारण हो । असन्तोषी सदा दुःखी, सन्तोषी सदा सुखी । सन्तुष्टि नै हो परम धन । सबै धनसम्पत्तिमध्ये सन्तुष्टि नै ठूलो धन हो ।

पहिलेको जस्तो होइन अहिलेको स्थिति । पहिले भए खान पाए पुग्थ्यो । चार-पाँच जोर लुगा भए लगाउन पुग्थ्यो । बस्नका लागि सानो घर भए पनि हुन्थ्यो । एउटा घरमा तीसजनाको परिवार पनि अटाउँथ्यो । बिरामी भएपछि औषधि पाए पुग्थ्यो । जीवनमा नभई नहुने यिनै चार प्रकारका कुरा हुन् । तर अचेल यी चार प्रकारले मात्र पुगेन । अरू धेरै सामानहरू चाहिएको छ ।

सन्तुष्टि भनेको आफूले मिहिनेत गरेर जति पाएको छ, त्यसैमा सन्तुष्ट हुनु भनेको हो । उखानै छ – अरूले घोडा चढ्यो भन्दैमा आफूले धुरी चढेर हुन्छ? त्यो कहिल्यै हुन सक्तैन । आफूले मिहिनेत गरेर कमाएको धनमा सन्तोष हुँदा नै सुख पाइन्छ । तर सन्तोषी हुने भनेर कामै नगरी बस्नु पनि ठीक छैन । सन्तोष छ भनेर दलिनबाट केही झर्ने होइन । मिहिनेत गर्ने उद्योगी हुनुपर्छ । बिहान सबेरै उठ्नुपर्छ । व्यापारीहरूले पैसा लिनुछ भने अरू नउठेको समयमा आफू गएर पर्खिरहनुपर्छ । अबेरसम्म सुत्यो भने बाँकी पैसा लिन सक्तैन । खेतमा जानुछ भने बिहानै जानुपर्छ । बिहान उठेर काम गर्नेलाई लक्ष्मी प्राप्त हुन्छिन् । मिहिनेत गर्नु त अत्यन्त आवश्यक छ । मिहिनेत गरेर कमाएको धन अलिकति दानपुण्य पनि गर्नुपर्छ । कुनैमा लोभ गर्नु हुँदैन । अरूको घर सम्पूर्ण सामानले भरिपूर्ण छ भने आफ्नो छैन भनेर पाइँदैन । चोरेर कमाउने होइन । चोरेर कमाएको धन धेरै दिन टिक्तैन ।

अहिले पहिलेको भन्दा फरक जमाना छ । रेडियो थिएन चाहियो, टीभी थिएन आयो, फिल्टर थिएन ल्याइयो । यो सबै सन्तुष्ट नहुँदाको फल हो । भएकोमा सन्तोष हुन नसकेपछि असन्तोषका कारणले लोभी भएर ती सबै सामान जम्मा गरेका हुन् । यस्तै एउटा मरुटोलको घटना भन्न चाहन्छु ।

मरुटोल काष्ठमण्डपका अगाडि मानन्धरहरूको चोकमा नाग आउने प्वाल छ । पहिले त्यहाँ एउटी केटी थिई । ऊ गरिब भएकीले नागलाई उसको माया लाग्यो र भन्यो – 'म सधैँ एक एक तोला सुन दिन्छु, एक तोला सुन मेरो पुच्छरबाट तिमीले लिनु ।' उसले 'हुन्छ' भनी । नाग सधैँ आउँथ्यो, पुच्छरबाट ऊ

Downloaded from http://dhamma.digital

एक तोला सुन कातेर लिने गर्थी । केटी तरुनी भई । उसको बिहे भयो । अर्काको घरमा जाँदा भनेको बेलामा सुन कात्न आउन सकिन । त्यस बेलासम्ममा उसलाई सन्तोषै थियो । मान्छेको प्रकृति हो लोभ बढ्ने । त्यो छोरीलाई पनि लोभ बढ्यो । सधैं आउने फुर्सद छैन, एकै दिन दुई तोला लैजान्छु भन्ने मनमा आयो । एक दिन नाग सुन दिन आउँदा उसले दुई तोला कातेर लिई । त्यसो गर्दा नागको पुच्छरबाट रगत आयो । यस्ता लोभीहरूलाई सुन दिनु हुँदैन भन्ने विचार नागले गऱ्यो । अनि नाग आउन छाड्यो । लोभी भएकीले त्यसपछि उसले सुन पाइन । अहिले पनि नागलाई पूजा गर्ने प्वाल भनेर त्यसलाई मानिन्छ । लोभी भएर गुमेपछि पछुताएर के फाइदा ! लोभका कारणले हरेक दिन पाउने सुन लिन उसले पाइन ।

आफूसँग भएको सम्पत्तिमा सन्तुष्ट नहुँदा धेरै दुःख पाइन्छ । करोडौं रुपियाँको सुन आफ्नो मलद्वारभित्र लुकाएर पनि ल्याउँदा रहेछन् । सन् १९८९ मा ताइवानबाट हडकड भएर नेपाल आउँदा प्लेनभित्र म बसेको सिटमुनि १०० भन्दा बढी असर्फी चक्का त्यसै फालिएको मैले देखेकी थिएँ । त्यो बेला बाहिरबाट तीन तोला मात्र सुन ल्याउन सकिन्थ्यो । बढी ल्याए जफत हुन्थ्यो र बेइज्जत पनि हुन्थ्यो । म पनि लोभी भइनँ, नत्र अरूले छोडेर गएको सुन तीन तोला म पनि टिपेर ल्याउन सक्थें ! मसँग केही पनि थिएन । एकैचोटि धेरै धनी हुने भनेर कसैले त्यो सुन ल्याएको होला लोभका कारणले गर्दा । तर सबै सुन प्लेनभित्रै छाडेर जानुपऱ्यो । आफूसँग भएकोमा असन्तुष्ट भएपछि यस्तै हुन्छ । एकैचोटि धेरै कमाउन खोज्दा कङ्गाल हुन पनि बेर लाग्दैन ।

सन्तोष नभएकै कारणले राजा अशोकले कलिङ्ग राज्यमा हमला गरेर धेरै मानिसलाई मारे । पछि पश्चात्ताप लागेर चित्त दुखाई बस्नुपऱ्यो । आफ्नै भान्जा भिक्षु निग्रोधलाई उनले 'धेरै मान्छेलाई मारेर जित्नुभन्दा आफ्नै चित्तलाई जित्नु वेश' भने । बुद्धको त्यो शिक्षा सुनेर चण्डालशोकपछि धर्मशोक भएर खुसीपूर्वक उनले जीवन बिताए ।

पहिलेकै कुरा, एकजना ब्राह्मणका श्रीमती र छोरीहरू थिए । ब्राह्मण मृत्युपछि सुवर्णहंसको कुलमा जन्मिए । आफ्नी श्रीमती र छोरीहरू गरिब भएका कारणले दुःखी छन् भन्ने लागेर आफ्नो सुनको पखेटा एक-दुईवटा निकालेर बेचेर खाँदा दुःखी हुँदैनन् भन्ने ठानी उनी सुवर्णहंसकै रूपमा आफ्नो घरमा जाने गर्थे । आफ्नी श्रीमती र छोरीहरू देखेर उनलाई माया लाग्थ्यो र सुनका एक-दुई पखेटा छोडेर जाने गर्न थाले । परिवारले त्यही पखेटा बेचेर जीविका चलाए । त्यो सुवर्णहंस बुबा हो भनेर छोरीहरूलाई थाहा भएन । हंसचाहिँ सधैं आउने र पखेटा छाडेर जाने गर्थ्यो । मान्छेको चित्तमा लोभ आउँछ । लोभचित्त आएकै कारणले एक दिन सुवर्णहंसलाई समातेर सबै प्वाँख निकालिदिए । निकाल्दा पखेटा पखेटा नै भयो, सुन भएन । बिचरा हाँस उडेर जान पनि सकेन । उसलाई त्यहीँ पाले, धन्न

Downloaded from http://dhamma.digital

मारेर खाएनन् । पछि पखेटा उम्रिएपछि हाँस उडेर गयो । तिनीहरू पहिलेकै जस्ता गरिब भए ।

धम्मपदमा पनि भनिएको छ –

३३८ : यथापि मूले अनुपद्दवे दल्हे
छिन्नोपि रुक्खो पुनरेव रुहति ।
एवम्पि तण्हानुसये अनूहते
निब्बत्तिति दुक्खमिदं पुनप्पुनं ॥

अर्थ : जरा नउखेली केवल काटेर मात्रै राखेको रूख, फेरि उम्रेको तृष्णा र अनुशयको समूल नष्ट नगर्नेलाई यो दुःख बारम्बार आउँछ ।

धेरै लोभी भएपछि राम्रो हुँदैन । धेरै लोभीले सुखशान्ति पाउँदैन । भएको र पाएकोमा सन्तुष्ट भएमा मात्रै आनन्द र शान्ति पाइन्छ । तर यसको अर्थ परिश्रम र मिहिनेत नगर भनेको होइन । धन कमाउनका लागि चार कुरा आवश्यक छन् –

१. पूर्वजन्मको पुण्यरूपी बिउ हुनुपर्छ । आफूले दानपुण्य गरेर राखेको छैन भने कहाँबाट आउँछ ! हाम्रो जग्गा धेरै छ भन्दैमा धान नरोपी धान कसरी फल्छ ! घाँस मात्रै उम्रिन्छ । त्यसैकारण सकेको बेलामा केही न केही दानपुण्य गरिराखेको हुनुपर्छ ।
२. मिहिनेत गर्नुपर्छ । मिहिनेत नगरीकन दलिनबाट सम्पत्ति झरेर आउँदैन । बिहान सबेरै उठेर काममा मिहिनेत गर्नुपर्छ ।
३. प्रज्ञा या बुद्धि हुनुपर्छ । यो राम्रा र यो नरामो हो भनेर छुट्याउन सक्ने क्षमता, प्रज्ञा या ज्ञान हुनुपर्छ । अरूले भने भन्दैमा हुँदैन, विचार गर्नुपर्छ । राम्रो भए स्वीकार गर्ने, नत्र छोड्ने । त्यसैले धन कमाउन प्रज्ञा आवश्यक छ ।
४. राम्रा-राम्रा साथीहरू चाहिन्छन् । राम्रा साथीहरूले राम्रा विचार, ज्ञान, बुद्धि दिन्छन् । नराम्रा साथीले जूवा खेल्ने, रक्सी खाने, रन्डीबाजी गर्ने काम सिकाइदिन्छन् । राम्रो साथी भएपछि धन कमाउन धेरै समय लाग्दैन ।

धन कमाउन यी चारवटा सूत्र आवश्यक छन् । तर मिहिनेतको सम्पत्तिमा सन्तुष्ट हुनु नै मङ्गल हो भन्ने कुराचाहिँ बिर्सनु हुँदैन ।

असन्तोषीहरूलाई जतिसुकै सम्पत्ति भए पनि पुग्दैन । आगो बलेका बेलामा जतिसुकै दाउरा राखे पनि पुग्दैन । तिर्खा लागेको मान्छेलाई नुनिलो पानी पिलायो भने झन् तिर्खा लाग्छ । लोभीलाई जति सम्पत्ति भए पनि पुग्यो भन्दैन । मरेर जानुपर्छ भन्ने पनि थाहा हुँदैन ।

तेमिय राजकुमार बोधिसत्वले राज्य छोडेर जङ्गलमा बसेर ध्यानभावना गरे। राजा आफ्ना छोरालाई भेट्न गए । त्यो बेला तेमिय कुमारले जङ्गलमा भएका पात टिपेर बुबालाई खुवाए । तर राजाले खान सकेनन् । उनले भने –"मैले

Downloaded from http://dhamma.digital

दरबारका मीठा-मीठा चौरासी व्यञ्जन खाएको थिएँ, यस्तो जङ्गली खाना कसरी खाने ? तिमीले यस्तो खाना खाएको पनि भन्नु हुँदैन । तैपनि तिम्रो अनुहार तेजिलो र सुन्दर देखेर मलाई अचम्म लागेको छ ।"

राजकुमारले भने –

अतीतं नानु सोचाकि नप्प जप्पामि अनागतं ।
पच्चुप्पन्नेन योपेमि तेन वण्णे पसीदति ॥

अर्थ : मैले पहिलेको विषय कल्पना गरिनँ र भोलिको विषय पनि सोचिनँ । अहिले मलाई जति प्राप्त भएको छ, त्यसैमा सन्तुष्ट छु । मैले केही पीर लिएको छैन । पहिलेको कुरा सम्झेर केही फाइदा हुँदैन । त्यसैले भएकोमा सन्तुष्ट मानी पीर नलिए सजिलै जीवन बिताउन सकिन्छ ।

त्यसैले भगवान् बुद्धले भन्नुभएको हो – सन्तुष्ट हुनु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२५. कतञ्ञुता
(कृतज्ञ हुनु, गुण-उपकार नबिर्सिनु मङ्गल)

अरूले गरिराखेको उपकार बुझ्नुलाई कुतञ्ञुता (कृतज्ञता) भनिन्छ । उपकार भनेको आपतविपत परेको बेलामा मद्दत लिनु हो । सम्पत्ति दिने, शिल्पविद्या सिकाउने, अनुशासनमा राख्ने, भय र विघ्नबाधा हटाइदिने इत्यादिबाट उपकार गरेर राखेकोलाई सम्झने, त्यस्तो उपकार गरेर राख्ने व्यक्तिलाई सम्झने, अलिकति पनि नबिर्सने व्यक्तिलाई कृतज्ञ भनिन्छ । गरिराखेको उपकार वा मद्दतलाई सम्झिराख्ने र प्रत्युपकार गर्नेलाई नै कतञ्ञु भन्दछन् । कोही-कोही मानिस गरेको सहयोग उपकारलाई बिर्सेर उसले मलाई के गरेको छ र भन्ने भावना राख्छन् । आफूले मद्दत उपकार गरेर राखेको व्यक्तिलाई फेरि उनकै उपकार चाहेको र गर्ने क्षमता भए पनि नगरीकन आफूलाई गरेको गुनलाई बिर्सेर खाली मुखले मात्र ठीक पारेर काम नगर्ने व्यक्तिलाई अकतञ्ञु (उपकारलाई नबुझ्ने स्वार्थी व्यक्ति) भन्दछन् । त्यति मात्र होइन, धेरैजसो जनावरहरूलाई गरेको गुणलाई याद हुँदैन, त्यसकारण जनावर भन्दछन् ।

भगवान् बुद्धले गुणलाई कति याद गर्नुभएछ, उहाँले भन्नुभएन । जब बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभयो बोधिवृक्षमुनि बसेर, त्यसैको गुणलाई हेरेर यो बोधिवृक्षले मलाई ज्ञान दिएकाले यो मेरी आमाजस्तो भयो, मसँग लिने केही पनि आशा छैन, उहाँले मलाई सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई उपकार गर्ने ज्ञान बोधिज्ञान प्राप्त गराउनुभयो भन्ने ठान्नुभयो । बोधिज्ञान प्राप्त गरेर सात दिनसम्म फेरि बस्नुभयो । त्यस्तै आफ्नी आमा महामायादेवीलाई अभिधम्म चित्तसम्बन्धी उपदेश दिन जानुभयो । उहाँले जस्तो गुण कसैले पनि बुझ्नुभएको छैन । त्यसैकारण आफूले पनि गुणलाई सम्झी अरूलाई पनि सिकाइदिनुभयो । गरिराखेको गुणलाई सम्झिई कृतज्ञ हुनु एउटा ठूलो गुणधर्म हो । कसैबाट आशा नगरी आफूले अरूलाई उपकार गर्नु नै महापुरुषको लक्षण हो । अरूबाट केही आशा राखी फेरि मद्दत लिने भावना राखी उपकार गर्ने काम गरिदिनेलाई परोपकार भन्दैनन् । उपकार गर्ने व्यक्तिलाई अपकार गरेर मार्ने महामूर्खहरू पनि छन् । महाकपि जातक (३८०) मा उहाँले बताउनुभएको थियो –

एकजना ब्राह्मण आफ्नो देश जाने बाटोतिर नगईकन बाटो बिर्सेर जङ्गलतिर गएछ । घोर जङ्गलतिर गयो, बाटो देखेन । यही कुरामा बाँदरका राजा बोधिसत्व बाँदरलाई दया लागेर ब्राह्मणलाई बाटो देखाउँछु भनेर गएछ । बाँदर अगाडि-अगाडि, ब्राह्मण पछाडि-पछाडि गरेर हिँड्दै गए । ब्राह्मणले दिनभरि केही खाएको थिएन । पेट भोकै थियो । जब सहर जाने बाटो देख्यो, ब्राह्मणलाई लोभ जाग्यो । जङ्गलबाट सहर जाने बाटो देखाएको बिर्सेर भोक लागेकाले बाँदरलाई

Downloaded from http://dhamma.digital

मारेर घरमा लगेर मासु खान्छु भन्ने विचार आयो । आफ्नो चित्तलाई उसले वशमा राख्न सकेन । उपकार गरेको कुरालाई याद गरेन । त्यसपछि बाँदरलाई एउटा ठूलो ढुङ्गा लिएर किचेर मारिदियो । उपकारको अपकार गऱ्यो ब्राह्मणले । उपकार नदेख्ने व्यक्तिले यही जन्ममा पनि निन्दित भएर अरूले छिछि दुरदुर गरेर बस्नुपर्नेछ, मृत्युपछि नर्कमा पनि जानेछ ।

यो संसारमा दुर्लभ व्यक्ति दुईथरी छन् – १. पुण्यकारी (पहिलो उपकार गर्न जाने), र २. कतञ्ञुकतवेदी (अरूले गरिराखेको गुण र उपकारलाई सम्झिने) ।

महत्वपूर्ण उखान एउटा छ – गर्नेभन्दा गराउने ठूलो । हो, उपकार गर्नेभन्दा गरेको उपकारलाई सम्झेर फेरि-फेरि मद्दत दिने ठूलो । जस्तै : हाम्रो जन्म भयो । बच्चाको पालनपोषण गरेर हुर्काउन कस्तो गाह्रो छ । एउटा बच्चा हुर्काउन आमाले कति सहनुपर्छ, दुःख भोग्नुपर्छ । रातभरि सुत्न पाइँदैन । बच्चाले फोहोर गऱ्यो भने पहिलेपहिलेको जमानामा नेपकिन हुँदैनथ्यो, फोहोर गरेको फेरिदिनका लागि पुरानो कपडा राखिदिन्थे । त्यही कपडा धोएर सुकाएर फेरिदिन्थे । आमाको नङमा बच्चाको फोहोर च्यापिएको हुन्छ, अनि हतारहतार भात खाँदा बच्चाको दिसा पनि खान्छन् । बच्चा मन परेको कारणले खान नहुने कुरा पनि चपाई-चपाई सबै खान्छन् । त्यो सबै हुनुको कारण बच्चाको धेरै माया भएर हो । त्यसपछि बच्चाहरूका लागि आमाबाबु आफ्नो ज्यान पनि दिन तयार हुन्छन् । त्यस्तो उपकार गरेर राखेका आमाबाबुलाई हेप्ता कति दुःख लाग्छ । आमाबाबुको कर्तव्य छोराछोरीलाई पढाइदिनु हो । विवाह सकेसम्म गराइदिनु पनि आवश्यक छ। त्यति गर्दा पनि छोराछोरीले वास्ता गरेनन् भने ती छोराछोरी अवगुणी जनावरजस्ता हुन् ।

त्यस्तै, गुरुले पनि आफ्ना चेलाचेलीलाई आफूले जन्म नदिए तापनि जन्म दिएको जस्तै गरी सम्पूर्ण खान, लाउन र पढाइका लागि दाताहरू जुटाइदिन्छन् । तिनीहरूका भविष्यको चिन्ता हुन्छ । कोही जन्म दिए पनि, चेलाचेली गराए पनि वास्ता नगर्ने पनि होलान् । त्यो त अपवाद भयो । तर गुण भएका आमाबाबु र गुरुजनलाई अपकार गर्दा, गुणलाई बिर्सदा त्यो व्यक्ति जनावरमा गनिन्छ । बरू जनावरले गुणलाई सम्झिन्छ । अवगुणको विचार गर्ने व्यक्ति नर्क जान्छ । जति प्रवचन गर्न जाने पनि, जति विद्वान् भए पनि त्यो व्यक्ति मानिसमा गनिदैन । त्यसलाई जनावरमा गनिन्छ ।

हामी मानवजाति भएका कारणले एक्लै बस्न सक्तैनौं । कसैको सहारा लिएर बस्नुपर्छ । आफूसँग धनसम्पत्ति र परिवार छ भनेर एक्लै बस्ने महामूर्ख हो । धम्मपदमा भनिएको छ –

६२ : पुत्तामत्थि धनमत्थि इति बालो विहञ्ञति ।
अत्ताहि अत्तनो नत्थि कुतो पुत्ता कुतो धनं ?

Downloaded from http://dhamma.digital

अर्थ : मेरो छोरो छ, धन छ भनी अज्ञानीहरूलाई लाग्छ । आफ्नो शरीर नै आफूले भनेजस्तो छैन भने छोरा भएर के गर्ने ? धनसम्पत्ति भएर पनि के गर्ने ?

राधा भन्ने ब्राह्मण धनसम्पत्ति धेरै भए तापनि, सन्तान र परिवार भए पनि घमन्डी थिए । कसैलाई केही पनि दान दिँदैनथे । एक दिन सारिपुत्र महास्थवीर भिक्षा माग्न आएका बेला ब्राह्मणको मनमा के आयो कुन्नि, एक चम्चा भोजन दान दिए । पछि उनलाई परिवार र धनसम्पत्ति भए पनि भिक्षु बन्न मन लाग्यो । भगवान् बुद्धले भिक्षुसँग सोध्नुभयो – 'यो ब्राह्मणले कसैलाई उपकार गरेको छ कि? गरेको छ भने कसलाई गरेको छ ?' अनि सारिपुत्र भन्तेले भने – 'मलाई उपकार गरेका छन् । म सम्भिन्छु यिनको उपकार ।' 'के गरेछन् त यिनले तिमीलाई उपकार ?' भनेर सोद्धा सारिपुत्र भन्तेले भने – 'भगवान् ! म भिक्षा माग्न गएको बेला यो ब्राह्मणले एक चम्चा भिक्षा भोजन दान दिएको छ ।'

महापुरुषहरू यस्तो सानो उपकारलाई पनि देख्छन् । धनसम्पत्ति दिनेभन्दा बुद्धि, विचार, ज्ञान, प्रज्ञा दिने गुरु, आचार्यको उपकार ठूलो हो । आफूलाई गरेको उपकारको बदला लिन नसके तापनि सम्भिराख्ने नै महापुरुष हुन्छ । एउटा सानो गुणलाई सम्भिरहने र अरूको गुणलाई नसम्भने अङ्कुर राजकुमारको एउटा घटना यहाँ बताउन चाहन्छु ।

अङ्कुर र ब्राह्मण विषयक घटनाअनुसार राजकुमार अङ्कुर ५०० गाडा लिएर व्यापार गर्न गएका थिए । फेरि अर्को ५०० गाडा लिएर व्यापार गरेर आएका ब्राह्मण बाटो बिराएर यताउता भट्केर त्यही ठाउँमा आइपुगे । त्यहाँ ठूलो बोधिवृक्ष थियो । त्यहाँ आराम लिएर बसेका अङ्कुर राजकुमार भएका ठाउँमा ब्राह्मण पनि पुगे । उनीहरूले खाना, पानी खान पाएनन् । अङ्कुर र ब्राह्मण भोक र तिर्खा सहेर बसे । राजकुमारको सहने शक्ति र उपकार रूखलाई थाहा थियो । उनी ठूलो रूखमुनि आरामसँग बसिराखेका थिए । उनैको पुण्यले गर्दा त्यो पीपलको रूखमा बस्नुभएका देवताले सहन सकेनन् । रूखमा बसेका देवतासँग ठूलो सिद्धि थियो । उनले हात दिएर पानी ख्वाए । सबैले आरामसँग पानी पिए । सबैजनाको मन तृप्त भयो । यस्तो भोक लागेको बेलामा खाना पनि खान पाए कस्तो राम्रो, कहीँ पनि जानु नपर्ने भन्ने मनमा आयो । फेरि देवताले खाना पनि दिए । सबैले आरामसाथ खाना खाए । पानी र खानासहित उनीहरूलाई चाहिएको सबै दिए । त्यस्तो सबै देखिराखेका ब्राह्मणलाई लोभचित्त उत्पन्न भएर व्यापारीका लागि दुःखकष्ट भोगेर बसे । यो सम्पत्तिका लागि गाउँगाउँमा गएर कस्तो गर्नुपर्छ, यस्तो सबै चीज पुऱ्याउन सक्ने देवता भएको रूख तानेर आफ्नो घरतिर लान सके कस्तो राम्रो भनेर अङ्कुर राजकुमारसँग ब्राह्मणले सल्लाह गरे ।

राजकुमार अङ्कुरले भने – 'जुन रूखमुनि बसेर हामीहरूले आराम लियौँ, त्यसैको छायामा बसेर आनन्द लियौँ । त्यति मात्र होइन, उसले त खाना र पानी

Downloaded from http://dhamma.digital

पनि खुवायो । त्यस्तो उपकार गर्ने रूखको त एउटा पात पनि भाँच्नु हुँदैन । मित्रद्रोह गर्ने व्यक्ति असतपुरुष हुन्छ भने सतपुरुष धर्मवान् ।'

ब्राह्मणले भने – 'रूखमुनि सुतेर पनि उसले उपकार गरेकाले लाभ मात्र भयो । आफ्नी आमासँग सुतेजस्तो भयो । लाभ-सत्कार पाइन्छ भने जे गरे पनि हुन्छ ।'

फेरि अङ्कुर राजकुमारले भने – 'लाभ मात्र पाएर हुँदैन, जुन रूखमुनि बसेर आनन्द लिइयो, त्यसको गुणलाई हेर्नुपर्छ, थाहा पाउनुपर्छ । हामीले रूखको पात एउटा पनि भाँच्नु हुँदैन, मित्रद्रोही बनिन्छ ।'

फेरि ब्राह्मणले भने – 'लाभ मात्र हुन्छ भने त्यो रूख उखेल्न हुन्छ ।'

'खालि धनसम्पत्ति मात्र होइन, लाभसत्कार मात्र होइन, धर्म अत्यन्त आवश्यक छ' भन्दै राजकुमारले धर्म र कर्तव्य देखाउनका लागि फेरि भने – 'हे ब्राह्मण ! अर्काको घरमा एक रात सुतेर खाना पनि खाएपछि त्यो घरको मालिकप्रति मनमा अलिकति पनि नराम्रो कल्पना गर्नु हुँदैन । गुणलाई याद गर्नुपर्छ। उपकार गरेकालाई सम्भनुभएको भनेर सत्पुरुषहरूले प्रशंसा गर्छन् । आफूलाई गरेको उपकारलाई नसम्झी अपकार गऱ्यो भने त्यसले सहँदैन । त्यस्तो अपकार गर्ने व्यक्तिलाई जलाइदिन्छ । मानव भएर जन्मेर अरूले गरेको गुणलाई बिर्सनु हुँदैन ।'

यस्ता अनेक प्रकारका उपदेश दिएर राजकुमारले ब्राह्मणलाई धर्मसम्बन्धी उपदेश दिए । यो संसार खालि लाभसत्कार होइन, धनसम्पत्ति मात्र होइन, धर्म र कर्तव्य हुनुपर्छ भनी उपदेश दिँदा ब्राह्मण चुप भएर बसे । गरेको गुणलाई सम्भन सक्ने, परेको अवस्थामा मद्दत गर्ने, तमासा नहेर्ने, गुणको बदला गुण दिने नै महान् पुरुष हो । यस्ता व्यक्ति जहाँ गए पनि सुख मात्र हुन्छ, दुःख कहिल्यै पनि हुँदैन ।

त्यसैकारण भगवान् बुद्धले भन्नुभएको हो – कृतज्ञ र गुणलाई सम्झिने व्यक्तिलाई मङ्गल हुन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२६. कालेन धम्मस्सवन
(बेलाबखत धर्मको श्रवण गर्नु मङ्गल)

मनमा हडबडाहट भएको बेला कामवितर्क आदि एउटा-एउटा तर्कले दबाब हुने बेलामा सुन अनुलअनुसारको समयलाई काल भनिन्छ । त्यस्तै पाँच दिनमा एक दिन उपदेश सुन्नुलाई 'कालेन धम्मस्सवन' भन्दछन् । धर्मको उपदेश सुन्ने भनेको फूल, अक्षता, फल, अगरबत्ती राखेर पूजा गर्ने मात्र होइन, अरूलाई दुःख नदिने काम गर्नु पनि धर्म हो । त्यस्तै भन्नुपर्‍यो भने पापबाट बचाउने उपायहरू सुनाउने, चित्त शुद्ध गरेर, राम्रो काममा उन्नति गरेर जाने, नराम्रो कामबाट बच्न सक्ने भयो भने आफ्नो जीवन राम्रो हुन्छ । राम्रो काम गरेर गयो भने अथवा चित्त शुद्ध गर्‍यो भने अहिले पनि राम्रो हुन्छ, पछि पनि राम्रो हुन्छ । यस्ता राम्रा-राम्रा कुराहरू थाहा पाउनका लागि धर्मका उपदेशहरू बराबर सुन्नुपर्दछ । विद्वान्जनसँग सतसङ्गत गरेर बराबर सुन्नुपर्छ । अनि मात्र चित्त शुद्ध भएर जान्छ । अकुशल कर्मबाट बचिन्छ । धर्मको उपदेश सुनेका फाइदा पाँचवटा छन् । पञ्चकङ्गुत्तर पञ्चमपण्णसक किमिलवत्रा धम्मस्सवन सुत्त (२१६) मा दिएअनुसार ती यस प्रकारका छन् –

१. असुतं सुनात्ति : नसुनेको सुन्न पाइन्छ ।
२. सुतं परियोदपेति : सुन्दा नयाँ हुन्छ, ताजा हुन्छ ।
३. कंखं वितरति : शङ्का निवारण हुन्छ ।
४. दिट्ठिं उजुं करोति : बाङ्गो भएका चित्त र दृष्टि सिधा हुन्छ ।
५. चित्तमस्स पसीदति : प्रवचन सुन्नेको चित्त खुसी र शुद्ध हुन्छ । योग्यता बढ्छ । गुणवान् भएको व्यक्तिले नराम्रो काम गर्दैन । चित्त शुद्ध भएपछि मर्ने बेलामा आनन्दपूर्वक मृत्यु हुन्छ ।

प्रवचन सुन्नु धेरै नै महत्वपूर्ण हुन्छ । आर्थिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य, ञातीबन्धु, आफ्ना परिवारहरूको अशान्त चित्त भएपछि अथवा शोकाकुल हुने बेलामा धर्मको उपदेश सुन्नु धेरै नै अनुकूल समय हो । कोही व्यक्तिले मृत्यु भएको धर्मोपदेश सुनेर मनमा शान्ति पाएको थियो । म धर्मोपदेश सुनेर दुःखमा परिरहेका मुण्ड राजा शान्त भएको कहानी सुनाउन चाहन्छु ।

भिक्षु नारद पाटलीपुत्र (पटना) नगरमा बस्नुभएको समयमा राजा मुण्डले राज्य चलाएका थिए । मुण्ड राजा महारानीसँग धेरै नै मिल्थे । महारानी धेरै मन परेकी थिइन् । धेरै माया-प्यार भएपछि दुःख हुने रहेछ । प्रेमबाट शोक उत्पन्न हुन्छ । अचानक एक दिन त्यति मन पर्ने महारानीको मृत्यु भयो । राजालाई असाध्यै दुःख भयो । मुण्ड राजाले खाना पनि खाएनन्, सुत्दा पनि सुतेनन्, महारानीको शरीरलाई दाहसंस्कार पनि गरेनन् । पार्थिव शरीरलाई हेरेर बस्नका लागि कुहिएर नजाओस् भनी फलामको तेलमा डुबाएर माथि फलामको पाताले छोपेर राखे । राजा

Downloaded from http://dhamma.digital

टाढाबाट त्यो लासलाई हेरिरहन्थे । राजाले केही काम नगरी खालि रानीको शरीरलाई हेरि मात्र रहे । दरबारको काम पनि केही गर्न सकेनन् । खाना त खान सकेनन् भने अरू काम के गर्थे ! राजालाई खाना खानका लागि कत्ति प्रार्थना गर्दा पनि खाएनन् । राजालाई शोक हटाउनका लागि भिक्षु नारदकहाँ जानका लागि निवेदन गर्दा स्वीकार गरे । प्रजाहरूले राजा मुण्डलाई भिक्षु नारदकहाँ लगे ।

भिक्षु नारदले भने – "महाराज ! संसारमा श्रमण, ब्राह्मण, देव, मार, ब्रह्माहरूले प्राप्त गर्न नसक्ने क्षेत्र पाँचवटा छन् । ती पाँचवटा क्षेत्र कसैले पनि प्राप्त गर्न सक्तैनन् । महाराज ! जीर्ण भएर जाने स्वभावको वस्तुलाई जीर्ण भएर नजाओस् भनी जति गरे पनि जीर्ण नै हुन्छ । त्यस्तै, जन्म भएपछि रोग नहोस् भने पनि धेरै रोग लाग्छ । रोगलाई बाँधेर लिन सक्ने कोही पनि व्यक्ति छैन । मरण हुनु स्वाभाविक हो । हामीले जन्मँदैमा मृत्युलाई पछाडि बोकेर आएका हुन्छौं । मरणबाट कसैलाई पनि रोक्न सकिँदैन । जन्म भएका सम्पूर्ण प्राणीले एक दिन मर्नैपर्छ । महारानी मात्र होइन, विनाश हुने स्वभावका जुनसुकै वस्तु पनि एक दिन विनाश भएर जान्छ । महाराज ! यो सबैलाई पर्ने घटना हो । यसलाई सबैले सामना गर्नैपर्छ । शोक र सन्ताप लिएर रोएर, कराएर बस्ता आफ्नै शरीरलाई हानि हुन्छ । शत्रुहरू खुसी हुन्छन् । इष्टमित्रहरूलाई दुःख दिएर चित्त अशान्त मात्र पारी बस्नु हुँदैन । संसारमा भएको सबै उत्पत्ति नाश भएर जान्छन् । दुःख भनेको प्रेमको कारणले हुन्छ । धम्मपदमा भनिएको छ –

२१३ : पेमतो जायती सोको पेमतो जायती भयं ।
पेमतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयं ?

अर्थ : प्रेमबाट शोक उत्पन्न हुन्छ, प्रेमबाट भय उत्पन्न हुन्छ । प्रेमबाट मुक्त हुनेलाई शोक हुँदैन, भय कहाँबाट आउँछ र ?

आर्य श्रावकहरू शोकबाट टाढा हुन्छन् । शोक, दुःख उनीहरूलाई केही हुँदैन, डाहा हुँदैन । शोक, भयजस्ता काँडालाई निकाल्नुछ भने शोक गर्न, रुन, भय मान्न हुँदैन ।"

राजाले यस्तो उपदेश सुन्दा मनमा धेरै नै आनन्द आयो, मनमा शान्ति आयो, अनि सोधे – "भन्ते ! यो के उपदेश हो ?"

यस्तो निवेदन गर्दा भिक्षुले जवाफ दिए – "यो उपदेश शोक र डाहा भएको काँडा निकाल्ने उपदेश हो ।"

'साँच्चै नै शोक र डाहाको काँडा झिक्ने नै उपदेश रहेछ, मैले पनि मभित्र भएको शोक र डाहाको काँडा झिकी निको पारें' भनेर राजा दरबारमा गए र महारानीको मृत शरीरलाई निकालेर दाहसंस्कार गराए । उनले सोचे – 'आजदेखि भात पनि खान्छु र नुहाउँछु । अब बाँचेसम्म दरबार र जनताप्रति दयामाया र करुणा राखेर राम्रो काम गर्नेछु । यो संसार सबै अनित्य छ भनेर थाहा पाएँ । मैले

Downloaded from http://dhamma.digital

उपदेश नसुनेको भए के-के हुने थियो होला, तर उपदेश सुन्दा मैले थाहा पाएँ एक दिन मृत्यु भएरै जानुपर्छ । यो संसार सबै अनित्य छ ।'

त्यसपछि राजा बराबर विहारमा गएर अनेक ज्ञान प्राप्त गरी उपदेश सुन्न थाले । त्यसैअनुसार राज्य गर्दा सारा जनताले उनलाई माया गरे । मुण्ड राजाले पनि आनन्दपूर्वक राज्य गरे । त्यसकारण धर्मको उपदेश सुन्दा अत्यन्त मङ्गल हुन्छ।

धर्मको उपदेश बराबर सुन्नुपर्छ भन्ने कुराको अर्को एउटा बुद्धकालीन घटना भन्न चाहन्छु । श्रावस्तीमा एकजना अनाथपिण्डक महाजन थिए । उनी गरिबगुरुवा र अनाथहरूलाई भोजन र अन्न दान दिने महाजन थिए । उनले भगवान् बुद्धलाई जेतवन विहार बनाउनका लागि असर्फी ओछ्याएर जग्गा किनी विहार बनाइदिएर दान दिएका थिए । महाजनले काम गर्ने नोकरचाकर धेरै पालिराखेका थिए । त्यसमध्ये पूर्णिका भन्ने दासी एउटी पनि थिई । अनाथपिण्डक महाजनकहाँ भगवान् बुद्ध बराबर गएर उपदेश दिनुहुन्थ्यो । त्यस समयमा पूर्णिकाले पनि बराबर उपदेश लुकी-लुकी सुन्ने गर्थी । भगवान् बुद्धले उपदेशका साथसाथै इमानदार हुनुपर्छ, विश्वासी भएर काम गर्नुपर्छ, मालिकहरूले भन्नु नपरीकन काम गर्न जान्नुपर्छ, काम गर्न जान्यो भने मालिकहरू खुसी भएर प्रमोसन गराइदिनेछन्, चित्त शुद्ध हुनुपर्छ, शीललाई उल्लङ्घन गर्नु हुँदैन भन्नुहुन्थ्यो । पूर्णिका ज्ञानी पनि इमानदारीपूर्वक काम गरेर बसी । भगवान् बुद्धको उपदेशलाई राम्रोसित सुनेर व्यवहारमा उतारी सुखपूर्वक बसी ।

जाडो महिनामा एक दिन बिहान सबेरै उठेर अचिरवती नदीमा पानी लिन जाँदा एकजना ब्राह्मण अथवा धेरै बूढा बाजे थरथर कामेर स्यूस्यू गर्दै कराउँदै नुहाएर बसेको देखी । पूर्णिकाले अचम्म मानी । यस्तो बृद्ध बाजेले किन बिहानै नुहाउनुपरेको होला ? पूर्णिका चुप लागेर बस्न सकिन र सोधी – "किन बिहानै नुहाउनुभएको ? त्यस्तो बृद्ध भइसक्नुभयो । म त मालिक रिसाउनुहुन्छ भनेर चिसो भए पनि पानी लिन आएकी ।"

ब्राह्मणले जवाफ दिए – "होइन, म कसैसँग डराएको होइन र डराएर नुहाउन आएको पनि होइन । मैले पाप गरेको थिएँ र पाप सबै खोलाबाट बगाउनका लागि बिहानै चिसो भए पनि नुहाएको ।"

उसले भनी – "बाजे ! तपाईंले नुहाएर पाप सबै बगाएर लान्छ भने धर्म पनि त बगाएर लान्छ नि ! पानीले मात्र शुद्ध हुने हो भने पानीमा बस्ने माछा, भ्यागुता, सर्प, कछुवा सबै शुद्ध हुन्छन् नि, होइन ? नुहाएर स्वर्ग गइन्छ भने ती सबै कीराहरू पानीमा बस्ने सबै स्वर्गमा जाने थिए । बाजे ! नुहाएर चित्त शुद्ध हुने होइन, अरूलाई मद्दत गर्नुपर्छ । अरूलाई दुःख दिनु हुँदैन । अरूलाई दुःख दिए पाप लाग्छ । पाप भएको काम नगर्न अरूलाई दुःख नदिएपछि धर्म हुन्छ ।"

Downloaded from http://dhamma.digital

यस्तो कुरा सुनेर वृद्ध बाजे धेरै खुसी भएर उसलाई एउटा धोती उपहार दिए र सोधे – " चित्त शुद्ध गर्नुपर्छ भन्ने कुरा मैले कहिल्यै पनि सुनेको थिइनँ । तिमीले यो कुरा कहाँबाट सिकेकी छोरी ?"

पूर्णिकाले भनी – "हाम्रा मालिक अनाथपिण्डक महाजनको घरमा भगवान् बुद्ध पाल्नुहुन्छ र धर्मको उपदेश दिनुहुन्छ । म पनि बराबर उपदेश सुन्छु । उहाँबाट सिकेको कुरा म व्यवहारमा ल्याउँछु । मलाई धोती चाहिँदैन । तपाईंलाई पनि उपदेश सुन्न मन लाग्छ भने आज मेरो मालिकका घरमा भगवान् बुद्ध आउनुहुन्छ, त्यहीँ आउनुहोस् ।"

ब्राह्मण बाजेले विचार गरे – 'हो, पाप बग्दा धर्म पनि बगेर जानेछ । मैले कति वर्ष भइसक्यो समयलाई खेर फालेको । हो, चित्त शुद्ध गर्नुपर्छ, नुहाएर होइन । अरूलाई उपकार गर्दा र अरूलाई दुःख नदिँदा धर्म भइहाल्यो । पूजा गर्नु आवश्यक छैन । पक्का हो, राम्रो काम गर्दा यही जीवनमा सुख पाइन्छ र शान्ति पाइन्छ । यस्तो उपदेश दिने भगवान् बुद्धका बारेमा पहिले हाम्रा बाजेहरू भन्नुहुन्थ्यो भगवान् बुद्धको उपदेश सुन्नु हुँदैन । उहाँ त नास्तिक हुनुहुन्छ । तर उहाँको कुरा एकदम राम्रो छ, आवश्यक छ । यस्तो केही पढ्न नजानेकी काम गर्ने केटीले त यस्तो कुरा सिक्छे भने अब भगवान् बुद्धकहाँ गएर राम्रो शिक्षा सिक्नुपर्‍यो ।'

त्यसपछि उनी त्यही पूर्णिकासँग गए । भगवान् बुद्धको धर्मोपदेश सुनेर आफ्नो मनको कुरा पनि पोखे र भने – "ज्ञानको उपदश दिने हे भगवान् शास्ता ! मैले बाटो बिराएर बसेछु ।"

अनि भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – "मानिस र जनावर धेरै फरक छन् । जनावरहरू खान, सुत्न, बच्चा पाउन मात्र जान्दछन् । तर मानिस खान, सुत्न र बच्चा जन्माउन मात्र होइन, राम्रा-नराम्रा कुरा बुझ्न सक्ने क्षमता पनि मानिसमा छ । मैत्री, करुणा र प्रज्ञा पनि हुन्छ । मानिसहरूले अर्काको कुरा सुन्नु हुँदैन । हो-होइन, राम्रो-नराम्रो आफैँले विचार गर्न सक्नुपर्छ । परम्परावादी बन्नु हुँदैन । अन्धविश्वासमा लाग्नु हुँदैन । चित्त शुद्ध नभएको काम धर्म हुन सक्दैन । पहिले सुन्नुपर्छ अनि कल्पना गर्नुपर्छ, त्यसपछि मात्र अध्ययन गर्नुपर्छ । एकैचोटिमा विश्वास गर्नु हुँदैन ।"

ब्राह्मण बाजेको चित्त खुसी भयो र भने – "अँध्यारोमा बत्ती बालेर देखाएजस्तो, बाटो बिराएकालाई बाटो देखाएजस्तो, पल्टेकालाई उठाएजस्तो, अन्धालाई आँखा राखिदिएजस्तो भयो । तपाईंले मलाई अनेक उपदेश दिएर अन्धविश्वासमा परेको मेरो चित्तलाई सम्यक् दृष्टिमा परिणत गराइदिनुभयो । म आजदेखि तपाईंको शरणमा आएको छु, शरण दिनुहोस् ।"

ब्राह्मणले कहिल्यै नसुनेको सुन्न पाए । बुद्धको उपदेशपछि शुद्ध उपदेश सुन्नु हुँदैन भनेको कुराको शङ्का निवारण भयो । बाङ्गो भएको दृष्टि सिधा भएर

Downloaded from http://dhamma.digital

कन्जुस चित्त उज्यालो भयो । बाजे धेरै खुसी भए । यसबाट थाहा पाइन्छ उपदेश बराबर सुन्नुपर्दछ । धर्मोपदेश सुन्दा धेरै काम आउँछ । आपतविपत भएको बेला उपदेशले मन शान्त गर्न सकिन्छ । त्यसकारण भगवान् बुद्धले मङ्गलसूत्रमा भन्नुभएको ‘बेलाबखतमा धर्मोपदेश सुन्नु’ पनि मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२७. खन्ती च
(सहनशील हुनु मङ्गल)

खन्ती च भनेको सहनशील हुनु भनेको हो । अरूले गाली गर्न, कुट्न आए भने त्यसलाई वास्ता नै नगरी स्वीकार गर्नुलाई सहनु भन्दछन्, जसले जे भने पनि त्यसलाई जवाफ नदिईकन सहनु । आफूले कल्पना गरेको हुँदैन, दोष कहाँबाट खोज्ने ? केही कुरा नभए तापनि दोष लाग्छ, गाली दिन्छन्, कुट्छन् । त्यो सबै केही जवाफ नदिईकन सहनुलाई खन्ती भन्दछन् ।

सहनु धेरै कठिन छ । सहनुले निर्वाण जाने बाटोसम्म खोल्छ । खन्तीलाई पूरा गर्न गाह्रो छ । खन्तीद्वारा सबै चीजमाथि विजय गर्न सकिन्छ । सहन सक्ने क्षमता भएका व्यक्ति नै शील, समाधि र प्रज्ञाका मुख्य कारण भएका छन् । जे पनि कुशल कर्म गर्दा अथवा गर्ने व्यक्तिले सहनु अत्यन्त जरुरी छ । सहनशक्ति भएको व्यक्तिले नै कुशल कर्म गर्न सक्छ । अदोष (मैत्री) भनेको कुशल कर्मको मुख्य भएर सहने धर्मलाई हस्तगत गरेर राख्नु हो । त्यसो गरियो भने परस्परमा झैझगडा र भेदभाव गरेर नबसीकन मेलमिलापबाट सहनशील भएर संसारमा सुखसाथ जीवन बिताउन सकिन्छ । जुन युग भए तापनि सहने धर्मले नै विकास भएर जान्छ । सहन सकेन भने जिन्दगीमा कहिल्यै पनि शान्ति र विकास गर्न सकिँदैन । सहने बानी भयो भने मात्र सहन सकिन्छ । जमिनमा उम्रने दुबो मान्छेले जति कुल्चे पनि कहिल्यै नरम भएर जाँदैन । जति कुल्चिन्छ, त्यति बलियो भएर आउँछ । हामी पनि जति सहन सक्छौं, त्यति राम्रो भएर आउँछौं । सहन त देवताहरूले पनि सहनुपर्छ । गाली गर्ने, अवगाल लगाउने इन्द्र देवतालाई पनि बाँकी राख्तैनन् । तर इन्द्रले पनि सहनुपऱ्यो । झैझगडा देवताहरूबीच पनि हुन्थ्यो ।

सबै लोकमा उत्पन्न भएका व्यक्तिले भगवान् बुद्धको उपदेश सुनेको र सुनेर प्रयोग गरेको भए लोभ, लालच, क्रोध, अहङ्कार, मारपिट, झगडा भनेको नै हुँदैनथ्यो । तर राम्रा कुराहरू सुन्दैनन् । नराम्रा कुरा सुनी नराम्रो बाटोमा जान सजिलो छ । त्यहीँ जान्छन् । हेर्नोस् न मनुष्यहरूको चलन । हलमा फिल्म हेर्न जाऊँ भन्दा हुल हुन्छ । झगडा भएको ठाउँमा पनि हुल हुन्छ । तर प्रवचन गरेको ठाउँमा त्यहाँ जति छन्, त्यति मात्र हुन्छन् । मानिसलाई राम्रो ठाउँमा जाने मन हुँदैन । यो चित्तको स्वभाव हो । चित्तको स्वभाव भनेको पानीजस्तो हो । पानीको स्वभाव खालि तल जानु मात्र हो ।

हामी जन्मँदा चित्त शुद्ध भएर आउँछ । त्योसँग राग, द्वेष, मोह, लालच केही पनि हुँदैन । तर बिस्तारै ठूलो हुँदासम्ममा अनेक प्रकारका दुर्गुणहरू मिसिन्छन्। त्यस्तै, पानीमा पनि अनेक प्रकारको फोहोर मिसिएको हुन्छ । झगडा भनेको धेरै लोभ, अहङ्कार, तेरो र मेरो भन्ने भावना भएपछि हुने हो । हामी

Downloaded from http://dhamma.digital

मान्छेमा त के, देवताहरूमा पनि झगडा परेर इन्द्रले सहनुपरेको एउटा घटना भन्न चाहन्छु ।

एकचोटि स्त्रयत्रिंशत् र असुरहरूको युद्धमा देवताहरू विजयी भएपछि वेपचित्ति असुरेन्द्रलाई समातेर सुधम्म हलमा पाता कसेर राखे । संसारमा बलियाले निर्बललाई दण्ड दिने चलनै छ । त्यसपछि इन्द्रलाई सुधम्म हलमा भित्र आउने सबै देवताहरूले हारेकाले इन्द्रलाई गाली गर्ने गर्दथे । आखिर इन्द्रको केही पनि दोष थिएन । उनको त खालि हल मात्र थियो । त्यसो भए पनि हारेका असुरहरूले गाली दिने, धम्क्याउने, जथाभावी गाली गर्ने गर्थे ।

गाली खानका लागि दोषी हुनुपर्दैन, सजिलो छ । काम गर्ने व्यक्तिलाई अवगाल आउँछ । उखानै छ – एउटाले मजाले भोज ख्वायो, खिसी गर्ने केही चीज नपाएर महिलाको कुर्कुच्चो फुटेछ भनेर गिज्याइदियो । मानिसको चलन यस्तै हो । अर्को एउटा उखान छ – मानिस भएको ठाउँमा छाया आउँछ, काम गर्दा अवगाल आउँछ । अवगाल सहने शक्ति भए मात्र काम गर्नुपर्‍यो ।

इन्द्र राजाले सुधम्म हल बनाएर राखेका छन् । हराएका असुरलाई त्यो हलमा बाँधेर राख्ता हलका मालिकलाई जथाभावी गाली गर्छन् । त्यहीँ बस्ने मातुली देवपुत्रले सहन सकेनन् इन्द्रलाई गाली गरेको ।

इन्द्र देवतालाई गाली गरेको सहन नसकेको कुरा त पहिलेको थियो । दुई वर्षअगाडि भएको घटना भन्छु । विरोधीहरूले मलाई गाली गरेको सहन नसकेर मकहाँ आउने उपासकले उनीहरूलाई कुट्न जान लागेका थिए । मैले नै जबर्जस्ती रोकेँ । मैले नसहेकी भए एकदुईजना मर्ने थिए होलान् । उनीहरूको घरमा केही अशान्ति भएपछि श्रीमतीलाई केही भन्न नसकेर मलाई गाली गर्न आउने होलान् । मैले केही गरेकी छैन । मेरो हातमा घाउ भएको छैन । जति खुर्सानी राखिदिए पनि पोल्दैन । म त झन् मैत्री भाव गर्छु तिनीहरूमा सद्बुद्धि आओस् भनेर, निरोगी हुन् भनेर । दीर्घायु हुन्, सही ज्ञान पाउन् भनेर मैत्री भावना गर्दछु । म कहिल्यै पनि झगडा गर्न चाहन्न । सानैदेखि सहने गर्छु । सहेर केही नोक्सान हुँदैन, फाइदा हुन्छ। झगडा गर्दा केही न केही नोक्सान हुन्छ । नोक्सान भएको देखेर जिन्दगीभर इख हुन्छ । कमजोर भएर सहेको होइन ।

देवताका राजा इन्द्रले पनि कमजोर भएर सहेको होइन । सहनु राम्रो भनेर सहेका हुन् ।

इन्द्रले मातिली देवपुत्रलाई सम्झाए – “मैले दुर्बल भएर सहेको होइन । मजस्तो प्रज्ञावान् व्यक्तिले त्यस्ता मूर्खहरूसँग किन झगडा गरिराख्नु !”

फेरि मातिलीले भने – “मूर्खहरूलाई दबाब नदिए गाली गरेको रोकिँदैन, झन्झन् बलेको आगोजस्तो बलिरहन्छ । झन् गाली गरिरहन्छन् ।”

इन्द्रले भने – “मैले चुप लागेर सहेर बसेको नै दबाब दिएको हो ।”

Downloaded from http://dhamma.digital

फेरि मातिली देवपुत्रले भने – "मूर्खहरूले विचार गरेका होलान् यिनीहरूलाई देखेर डराएर सहेको भनेर । दगुरेर आएका साँढेहरूले लखेटेको जस्तो र त्यसमा सहेर बसेको जस्तो हुन्छ ।"

त्यस बेला देवेन्द्रले विस्तृत रूपले धर्मको बाटो देखाए – "म डराएर, कमजोर भएर तिनीहरूले जति गाली गरे पनि सहेको होइन । सहनुबाहेक अरू केही उपाय छैन । म लड्न गएँ भने तिनीहरू बाँकी रहँदैनन् । त्यसले गर्दा आफ्नो नोक्सान मात्रै हुन्छ । मूर्खहरूसँग झगडा गरेर मैले बलियो हुनु छैन । सहनुलाई नै प्रज्ञावान्हरूले प्रशंसा गर्दछन् । शक्ति वा तागत भए पनि मूर्खहरूप्रति दया राखेर सहनु नै ठूलो शान्ति हो । त्यसकारण मैले सहेको हुँ । मूर्खहरूसँग झैझगडा गर्नु बहुला कुकुरलाई टोक्नुजस्तो हो ।

६६ : चरन्ती बाला दुम्मेधा अमित्तेनेव अत्तना ।
करोन्ता पापकं कम्मं यं होति कटुकप्फलं ॥

अर्थ : मूर्खहरूले आफैँलाई शत्रु बनाएर पापकर्म गर्छन् । त्यही पापकर्मको कटु फल पछि आफैँलाई प्राप्त हुन्छ ।

जसले जे काम गरेको छ, त्यसले त्यही भोग्नुपर्नेछ । यो प्रकृतिको नियम हो । धर्ममा मात्र जीत छ, शान्ति हुन्छ । खन्तीले मात्र शान्ति हुन्छ । झगडाले कहिल्यै शान्ति हुँदैन । त्यसकारण मैले सहेर बसेको हुँ । शक्रले फेरि भने –

७१ : न हि पापं कतं कम्मं सज्जु खीरंव मुच्चति ।
डहन्तं बाल मन्वेति भस्मच्छन्नोव पावको ॥

अर्थ : दुहुनासाथ दूध बिग्रँदैन, त्यस्तै पापको फल तुरुन्तै आउँदैन । खरानीको आगोले क्रमशः पोलेझैं पापले मूर्खलाई क्रमशः पोल्दै ल्याउँछ ।

७२ : यावदेव अनत्थाय ञत्तं बालस्स जायति ।
हन्ति बालस्स सुक्कंसं मुद्धमस्स विपातयं ॥

अर्थ : मूर्खको बुद्धि अनर्थ गर्ने हुन्छ । मूर्खले आफ्नो मूर्खताका कारण आफ्नो सुख हुने भविष्यलाई आफ्नै शिर फोरेझैं गरेर बिगार्दछ ।

मैले सहेको कारणबाट अरूको टाउको फुट्ने छैन । त्यसैकारण सहनु नै ठूला विद्वान्जन र प्रज्ञावान्हरूले प्रशंसा गर्ने कुरा हो । सहन गर्न नसक्ता बेफाइदा पाँचवटा छन् –

१. धेरैजसो मानिसहरूलाई मन नपर्ने हुन्छ ।
२. शत्रुहरू धेरै हुन्छन्, सहेन भने झगडा हुन्छ ।
३. दोष धेरै हुन्छ ।
४. मोहित भएर मृत्यु हुनुपर्नेछ ।
५. मृत्यु भएपछि राम्रो ठाउँमा जाँदैन, अवश्य नर्क जान्छ ।

सहन सके फाइदा पाँचवटा छन् –

१. धेरैजसो बुद्धिजीवी व्यक्तिले मन पराउँछन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२. शत्रु कम हुन्छन् ।
३. दोषभावना कम हुन्छ ।
४. होसपूर्वक मृत्यु हुन्छ, बेहोस हुँदैन ।
५. मरणपश्चात् सुगति प्राप्त हुन्छ ।

शान्तिपूर्वक जीवन जिउनका लागि नभइनहुने गुणधर्म सहन गर्नु हो । बुद्ध हुनका लागि दसपारमितामध्ये एउटा क्षान्ति सहनशील पारमिता हो । देशरक्षा गर्ने नेता, प्रधानमन्त्री, राष्ट्रपति, ठूलाबडाहरूले सहनु अत्यन्त आवश्यक छ । सहन सकेन भने त्यसले देश चलाउन सक्तैन । सहनु भनेको नै ठूलो ध्यान हो । हामीले ध्यान गर्ने बेलामा 'वेदनानुपस्सना' दुखेकोमा हेर्नु र सहनुपर्छ । सबै ठाउँमा सहनु अत्यन्त जरुरी छ । हामी जहाँ गए तापनि सहनुपर्छ, बसमा बसेर कहीँ जाँदा पनि सहनुपर्छ । यताबाट उता, उताबाट यता घचेट्छन् । सहनुपऱ्यो, सहेन भने झगडा हुन्छ । माग्नेहरूले पनि सहनु जरुरी छ । एउटा बाठोटाठो माग्नेले एउटा कागजमा 'म कुरा गर्न सक्तिनँ, काम पनि गर्न सक्तिनँ, मलाई मद्दत गर्नुपऱ्यो' भनेर लेख्यो र बाटोमा हिँड्ने व्यक्तिहरूसँग पैसा माग्न थाल्यो । एउटा त्यसलाई पैसा दिन खोज्छ, अर्को व्यक्ति आएर त्यो काम गरेर खान सक्छ त्यसलाई किन पैसा दिनु भन्छ । त्यसो भन्दा माग्ने रिसाएर 'म ग्वाँजो होइन, तिमी किन कराएका ?' भन्छ । अर्कोले ए यो त काम गर्न सक्ने रहेछ भनी पैसा दिएन । ऊ चुप लागेर सहेको भए पैसा पाउने थियो । सहन नसकेको कारणले गर्दा पैसा पाएन ।

अर्को एउटा घटना । अशोक राजकुमार बच्चामा हराम थिए । हराम भनेको अटेरी, भनेको नमान्ने । राजा विन्दुसारलाई आफ्ना छोरो मन परेको थिएन । तर मन्त्रीहरूले विचार गरे यो अशोककुमारमा राज्य चलाउने क्षमता छ कि छैन भनेर बुझ्नका लागि एउटा भोजको आयोजना गर्नुपऱ्यो । त्यो भोजमा खालि राजकुमार र दरबारियाहरूलाई मात्र निमन्त्रणा गर्नुपऱ्यो । भोजमा सबै राजपरिवारहरूलाई तामाको थालमा खाना राखिदिए, तर अशोककुमारलाई मात्र माटाको थालमा खाना खान दिए । त्यतिखेर अशोकलाई साह्रै रिस उठ्यो । सबैलाई तरबारले हानेर मार्ने विचार गरेका थिए । तर झ्वाट्ट आफ्नो रिसलाई दबाएर माटोको थालमा राखेको खाना चुपचाप खाए । यसको केही रहस्य होला भन्ने सोचे। माटाको थालमा खाना खाएपछि अशोककुमार पास भए । त्यसपछि मन्त्रीहरूले विचार गरे अशोक राजकुमारले राज्य चलाउन सक्नेछन् । यो खबर विन्दुसार राजालाई पठाए । त्यो कुरा सुनेर अशोक राजकुमारलाई युवराज पदवी दिए । माटाको थालमा खाना नखाएका भए युवराज पद पाउने थिएनन् । सहेका हुनाले नै युवराज पद पाएका हुन् ।

दुई-तीन वर्षअगाडिको कुरा थियो । एकजना नेता समाचार हेरिरहेका थिए। समाचारमा चुनावका बारेमा भोट गनेर जीतहारको समाचार आउँदै थियो । टीभी हेरिरहेको बेलामा शत्रुहरूले जिते भनेर रिसले ती नेताले टीभीको सिसा सबै

Downloaded from http://dhamma.digital

फुटाइदिए । त्यत्रो ठूलो टीभी । एकजना दाइले मलाई सुनाउनुभयो हिजो पिएको थिएँ, अलि बढी भएका कारणले गर्दा रिस उठ्यो । रिस उठेको बेला ४२ इन्चको टीभीलाई हानेको त सबै सिसा फुटेछ । रिसलाई वशमा राखेको भए त त्यत्रो टीभी नै फुट्ने थिएन । उसैको सम्पत्ति नाश भयो ।

सहन नसकी दुईजनाको टाउको फुटेको घटना पनि छ । लभ परेर अन्तर्जातीय विवाह भएको घटना धेरै सुनिन्छ । श्रीमान्-श्रीमती एक घन्टा नदेख्ता बहुला-बहुलाईजस्तो हुने, पछि दिन बित्दै गएपछि झगडा दिनदिनै हुने हुन्छ । एक दिनको घटना हो, श्रीमतीले श्रीमान्लाई सिलौटो उठाएर टाउकोमा हानेकीले सात टाँका लगाउनुपर्‍यो । श्रीमान्ले श्रीमतीलाई सिलाइ मेसिनले हानेकाले टाउकोमा अलिकति चोट लाग्यो । यस्ता घटनाहरू बारम्बार सुनिन्छन् । त्यसकारण सहनु अत्यन्त राम्रो हो ।

खन्तिवादी बोधिसत्व थियो । एकजना ऋषि जङ्गलमा ध्यान गरेर बस्थे । एक दिन वाराणसीका राजालगायत सबैजना जङ्गलमा पिकनिक मनाउन गएछन् । पिकनिक गरेर सबैले खाइपिई, नाचगान गरेर मोजमस्ती गरिरहेका थिए । तर राजाले अमल पदार्थ सेवन गरेकाले निदाए महारानीको काखमा । उता मन्त्री जङ्गलमा यताउता हेर्दाहेर्दै खन्ति ऋषिकहाँ पुगे । त्यहाँ पुग्नेबित्तिकै एकदम मन आनन्द भयो । त्यहीँ बसेर प्रवचन सुने । यता महारानी पनि उतै गइन् । राजा ब्युँझे केही समयपछि । कोही पनि नदेख्ता धेरै नै रिस उठ्यो । यताउति हेर्दा सबैजना ऋषिको उपदेश सुनेर बसेका देखे । झन् रिसाए, तर महारानीलाई केही पनि भन्न सकेनन् । सेवकहरूलाई बोलाएर आदेश दिए – 'खन्ति ऋषिको दायाँ हात काटिदिनू ।' आदेशअनुसार ऋषिको दायाँ हात काटिदिए । ऋषिले क्षान्ति-क्षान्ति भने । फेरि बायाँ हात काटिदिए । फेरि पनि त्यसै भने । हात काटे पनि खुट्टा बाँकी छन् भनेर खुट्टा पनि काटिदिए । खन्तिले क्षान्ति-क्षान्ति मात्र भने । नाककान पनि राजाको आदेशअनुसार काटेर फालिदिए । केवल शरीर मात्र बाँकी थियो । त्यति गर्दा पनि ऋषिले राजाप्रति अलिकति पनि रिस देखाएर क्रोध गरेनन् । राजा आफ्नो इच्छा पूरा भयो भनेर त्यहाँबाट गए । खन्ति ऋषिले हेरिरहेको बेलासम्म हिँडिरहे । जब ऋषिले देखेनन्, जमिन फाटेर त्यहीँ खसे । ऋषिले पनि प्राण त्यागे । सहेर बसेका खन्ति ऋषि अहिले भगवान् बुद्ध छन् ।

सहनु अत्यन्त गाह्रो छ । तर सहेमा ठूलो फल प्राप्त हुन्छ । सहनु गाह्रो छ, तर सहनुलाई ठूलो गुण भन्दछन् । त्यसकारण सहनशील हुनु पनि मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२८. सोवचस्सता
(आज्ञाकारी हुनु मङ्गल)

सुवच भनेको सजिलोसित कुरा गर्न सक्ने । अववाद भनेर अनुशासन भएको र सजिलोसित कुरा सुन्नेलाई भन्दछन् । अववाद दिने बेलामा, अनुशासन सिकाउने बेलामा राम्रोसित स्वीकार गर्नेलाई सुवचो वा सुवच (राम्रो वचन बोल्ने) भन्दछन् । सोवचस्सता भनेको अनुशासनमा बस्ने, सजिलोसित काम गर्ने अथवा अनुशासनमा रहेर काम गर्ने हो ।

अनुशासन मन पर्ने एकजना भिक्षुले भिक्षाटनबाट फर्कदा पोखरी देखे । धेरै गर्मी थियो । भिक्षु चिवर फुकालेर पोखरीमा नुहाउन गए । त्यो पोखरीमा राम्रा-राम्रा कमलका फूल फुलेका र धेरै नै बास्ना आइरहेका हुनाले ती भिक्षुले फूलको बास्ना लिइरहे । त्यसै समयमा एकजना देवपुत्र आएर भने – "भन्ते ! अरूले नदिईकन नलिने तपाईंले फूलको बास्ना लिइरहनुभयो । यो त चोरेको जस्तो होइन र ?"

भिक्षुले भने – "मैले फूललाई भाँचेको छैन, निकालेको छैन, कसरी चोरेको हुन्छ ?"

'कालो नै कालोले भरिपूर्ण भएको र शील बिग्रेको दोष धेरै भएकालाई भन्नुपर्ने आवश्यक छैन । तर तपाईं एकदमै सेतो चित्तको, सेतो ठाउँमा सानो कालोले छोए पनि टाढैदेखि देखिन्छ । त्यसकारण तपाईंले जनावरको भुत्लाले छोएको दोषलाई पनि ठूलो आकाशको बादलजस्तो सम्झिने भएकाले नै तपाईंको अनुशासन र नियम बिग्रन्छ भनेर सम्झनुपरेको हो ।' – देवपुत्रले भने ।

त्यसपछि भिक्षु धेरै खुसी भए, रिसाएनन् । उल्टै 'तिमीले माया गरेर मित्रभाव राखेर अरूअरू बेलामा पनि सम्झाउन आउनु' भने ।

२१७ : सीलदस्सनसम्पन्नं धम्मट्ठं सच्चवादिनं ।
अत्तनो कम्म कुब्बानं तं जनो कुरुते पियं ॥

अर्थ : जो शील र विद्याले सम्पन्न छ, धर्ममा स्थित, सत्यवादी र आफ्नो कर्ममा तत्पर छ, त्यस पुरुषलाई सबैले प्रेम गर्दछन् । सत्पुरुषहरूलाई अनुशासन मन पर्छ र अनुशासनमा बसेर काम पनि गर्छन् । सबैजनाले अनुशासनमा बसेर काम गरेका भए हाम्रो नेपाल मात्र होइन, संसार नै स्वर्ग हुने थियो । धेरै मानिसहरू अनुशासनमा छैनन् । ड्राइभरको अनुशासन नभएर धेरैजसो दुर्घटना हुन्छ र मानिसहरूको अकालमा मृत्यु हुन्छ । अनुशासन भएको भए अकालमा मृत्यु हुँदैनथ्यो होला । घरघरमा सबैले आफूलाई गुरु ठानेका छन् । जथाभावी काम गर्ने, अनुशासन नहुने भएर नै जताततै झैझगडा मात्र छ । कोहीभन्दा कोही कम छैन । अनुशासन भएकालाई नभएकाले दबाब दिने भए । आजकालको जमानामा सबै

Downloaded from http://dhamma.digital

उल्टो भएर गयो । विहार, मन्दिर, अफिस, दरबार, देश अथवा घरमा अनुशासनहीन भए । यति मात्र होइन, जनावरहरू पनि अनुशासनमा बस्न छाडे । अनुशासनमा बस्ने र नबस्ने मूर्खहरूले वैरभाव राखेको एउटा घटना भन्दछु ।

पहिले बोधिसत्वको सिँगिल पन्छीको कोखमा जन्म भएको थियो । उनी पनि जङ्गलमा बस्थे । त्यस बेला पानीले भिजिरहेको बाँदरलाई देखेर बोधिसत्वलाई माया लाग्यो । बाँदर पानीले भिजेर थुरथुर काम्दै एउटा रूखमा बसिरहेको थियो । बोधिसत्वले भने – "ए साथी ! तिम्रो त मानिसको जस्तो हात, खुट्टा र टाउको छ । हात छँदाछँदै घर किन नबनाएका ?"

अनि बाँदरले जवाफ दियो – "मसँग मानिसको जस्तो हात, खुट्टा र टाउको छ, तर मानिससँग भएको प्रज्ञा-बुद्धि छैन ।"

त्यसपछि बोधिसत्वले बाँदरलाई राम्रो उपदेश दिए – 'चित्त स्थिर नभए प्रमादी भएर, मित्रद्रोही भएर, शील नभएर व्यक्ति सुखी हुन सक्तैन । आफ्नो आचरणद्वारा सामर्थ्य निकालेर चिसो भएको बेलामा र तातो अथवा गर्मी भएको बेलामा बस्ने घर बनाऊ ।'

राम्रो उपदेश दिएकोमा उल्टो सोचेर बाँदरले भन्यो – 'तिमीले मलाई सिकाउनु जरुरी छैन ।' अनि रिसाएर रूखमाथि चढेर सिँगौरी खेली चराको घर सबै विनाश गरिदियो । त्यसकारण मूर्खहरूलाई उपदेश दिनु बेकार हुन्छ । त्यसैले त भगवान् बुद्ध भन्नुहुन्छ – 'ठाउँ हेरेर उपदेश दिन जान्नुपर्दछ ।'

अनुशासित र आज्ञाकारी भयो भने सबैले माया गर्छन् । तर आजकाल जति उपकार गरेर राखे पनि त्यसको बदलामा अलिकति भए पनि अनुशासित अथवा आज्ञाकारी हुनुपर्छ भन्ने कसैले ठानेको छैन । वास्तवमा अनुशासनबाट आफूलाई नै फाइदा हुने हो । अनुशासनविना डुङ्गा चलाएको र रिसको कारणले गर्दा आफूलाई फाइदा हुने नभई उल्टो दण्ड भोग्नुपरेको कहानी एउटा बताउन चाहन्छु ।

पहिले अवारिय भन्ने डुङ्गा चलाउने माझी थियो । त्यो व्यक्ति अनुशासनहीन र रिसालु थियो । खालि रिस मात्र गर्थ्यो । आफूले अनुशासित भएर काम नगर्दा सधैं झगडा गर्ने उसको बानी थियो । डुङ्गा चलाएर नदीबाट पारि पुऱ्याइसकेपछि धेरैजसो उसलाई पैसा दिँदैनथे, अनि झगडा हुन्थ्यो । कारण के भने ऊसँग ज्ञान थिएन, अनुशासन थिएन, ऊ आज्ञाकारी पनि थिएन । ज्ञानको अभावले गर्दा व्यवहार पनि राम्रो थिएन ।

एक दिन बोधिसत्व ऋषिले पारितिर जानुपर्ने थियो । उसकै डुङ्गाबाट उनी खोला तरेर पारि गए । अनि डुङ्गा चलाउने माझीले डुङ्गा चढेको भाडा माग्यो । पहिले बोधिसत्वले डुङ्गामा बस्ताबस्तै उपदेश दिएका थिए – 'तिमीले पहिले भाडा लिएर मात्र डुङ्गा चलाउनुपर्ने हुन्छ । मानिसहरू आफ्नो काम सकेपछि बेग्लै हुन्छन्, सबै एकैखाले हुँदैनन् । त्यसैले पहिल्यै पैसा लिनुपर्छ । जीवनमा अनुशासन हुनु

Downloaded from http://dhamma.digital

अत्यन्त जरुरी छ । रिसायो भने आफूलाई नै हानि हुन्छ । होस गर्नुपर्छ । द्वेषभाव नगर । ईर्ष्यालु नबन ।'

यसरी माझीलाई अनेक प्रकारका उपदेश दिए ऋषिले । तैपनि डुङ्गा तारिसकेपछि माझीले पैसा माग्यो । ऋषिले भने – 'के गर्ने, मसँग त पैसा छैन । मैले पैसा कमाउन सकेको छैन । मैले दिने भनेको त उपदेश मात्र हो । मैले पैसा कमाएको छैन, खालि धर्म मात्र कमाएको छु । त्यसकारण तिमीलाई उपदेश दिएको हुँ ।'

त्यो माझीलाई उपदेशको के मतलब ! उसलाई पैसा चाहिएको थियो । 'पैसा नभईकन किन डुङ्गामा बसेको ?' भनेर डुङ्गाबाट ऋषिलाई पल्टाएर डुङ्गावालाले कुट्यो । खाना लिएर आएकी माझीकी श्रीमतीले देखी र 'नपिट, दुःख नदेऊ, यो ऋषि राजाको गुरु हो' भनी । उसले श्रीमतीलाई पनि गाली गऱ्यो । खाना राखेर ल्याएको भाँडो पनि फुट्यो । श्रीमती बच्चा पाउने बेलाकी रहिछ । श्रीमान्ले कुटेर पेटमा भएको बच्चा पनि खेर गयो ।

ऋषिले यस्ता कुरा राजालाई सुनाए । राजाले विचार गरेका थिए एक लाख कर आउने गाउँ दिनुपर्ला भनेर । तर रिसको कारणले ऋषिलाई दुःख दिएको हुनाले ऋषिमुनिलाई सास्ती दिएका कारण राजाले झन् उल्टो एक लाख दण्ड दिनुपर्ने आदेश माझीलाई गराइदिए । त्यसकारण सर्पलाई दूध पिलाउनु र मूर्खलाई धर्मको उपदेश दिनु अववाद हो । मूर्खलाई अनुशासन सिकाउने कामै छैन । मूर्खहरूले केही बुद्धि सिक्ने छैनन् । पैसा कमाएर आनन्द र शान्तिपूर्वक जीवन बिताउने कुराको उनीहरूलाई पटक्कै ज्ञान छैन । त्यसैले दुःखी भएर जीवन बिताउँछन् ।

मानिसहरूमा तीन प्रकारका बुद्धि हुन्छन् – तेलबुद्धि, छालाबुद्धि र सागबुद्धि ।

१. तेलबुद्धि :

तेलबुद्धि भनेको अलिकति भए पनि ठूलो ज्ञान प्राप्त गर्ने हो । जस्तै तेल एक थोपा भुइँमा झऱ्यो भने पनि फैलिएर जान्छ । तेल खसेको भनेर सबैले थाहा पाउँछन् । स्कुल, कलेज, विहार जतातातै गएर क्लासमा सिकाएको र उपदेश दिएकोमा एकचित्त भएर अलिकति सिके पनि धेरै बुझ्न सकिन्छ । त्यो व्यक्ति कहिल्यै फेल हुँदैन । उसको बुद्धिको विकास भएर जान्छ । त्यस्तो बुद्धि भएको व्यक्तिसँग सङ्गत गरे पनि धोका हुँदैन । भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ – "सकेसम्म आफूभन्दा बुद्धिमान्सँग सङ्गत गर्नु, होइन भने आफूसँग कति बुद्धि छ सोचेर आफूसमानको बुद्धि भएकासँग सङ्गत गर्नु, आफूभन्दा तल बुद्धि हुनेसँग सङ्गत नगर्नु । मूर्खहरूको सङ्गत घातक हुन्छ ।"

२. छालाबुद्धि :

छालाबुद्धि भनेको के भने छालामा जुन सियोले प्वाल बनाउँछ, त्यति मात्र प्वाल भइरहन्छ । कारण त्यसको शक्ति नै त्यति मात्र छ । त्योभन्दा ठूलो प्वाल हुने

Downloaded from http://dhamma.digital

क्षमता छैन । भनेको मतलब के भने छ्यालाबुद्धि भएको मानिस स्कुल, कलेज, मन्दिर, विहारमा गए पनि जति सिकेको छ, त्यस्तै कलेजमा गुरुहरूले जति सिकाउनुभएको छ, त्यति मात्र जानेको हुन्छ । जति प्रवचन गरेको हुन्छ, त्योभन्दा बढी जान्दैन । त्यस्तालाई छ्यालाबुद्धि भन्दछन् ।

३. सागबुद्धि :

सागबुद्धि भनेको जति प्वाल पाऱ्यो, त्यति नै हराउँछ । स्कुलमा पनि जति सिकायो, त्यति बिर्सन्छ । पढ्न सक्तैन । गुरुहरूले मन लगाएर, बुझाएर पढाए पनि सिक्न सक्तैन, बिर्सिहाल्छ । त्यस्तै उपदेश दिए पनि विहारमा नै छोडेर जाने गर्छ । कारण त्यसको बुद्धि नै त्यस्तो हुन्छ । अनि कसरी उसले सिक्ने ? अनुशासन सिकाउँदा, उपदेश दिँदा सबै उल्टो बुझ्छ । राम्रो सिक्न सक्तैन । त्यसकारण भगवान् बुद्धले भन्नुभएको थियो – "मूर्खहरू धेरै छन् ।"

एक दिन आनन्द भन्तेले भनेका थिए भगवान् बुद्धसमक्ष – "भगवान् शास्ता ! तपाईं सबैजनालाई उत्तिकै माया राखेर, मैत्री, करुणा र दया राखेर उपदेश दिनुहुन्छ । तपाईंको उपदेशअनुसार सबै मानवहरू अरहन्त भएर जानुपर्ने थियो, तर गएनन्, किन ?"

भगवान् बुद्धले आनन्द भन्तेलाई भन्नुभयो – "हे आनन्द ! माटो अलिकति नङमा राखेर ल्याऊ ।"

माटो ल्याएपछि भगवान् बुद्धले सोध्नुभयो – "तिम्रो हातको नङमा कति माटोछ ?"

"अलिकति ।"

"जमिनमा कति छ ?"

"धेरै ।"

"यो जमिनको हिसाबले त तिम्रो नङमा माटै छैन । अनि तिम्रो नङमा माटो नै नभएको हो त ?"

"छ, तर अलिकति मात्र ।"

"हो, त्यस्तै आनन्द ! संसारका मानिसको बुद्धि पनि कम छ । संस्कार पनि कम छ । अनुशासनमा बस्ने र आज्ञाकारी हुने पनि कमै छन् । आफ्नो संस्कारअनुसार नै अरहन्त भएर जाने गर्छन् । सबैले आफ्नो कर्मअनुसारको फल प्राप्त गर्दछन् । सबै अरहन्त हुन सक्तैनन् ।"

पहिले अनुशासनमा बस्तैनथे राहुल कुमार । उनलाई भगवान् बुद्धले उपदेश दिएदेखि उनी अनुशासनमा बसेर आज्ञाकारी भए । कतिसम्म भने आयुष्मान् राहुलले हातमा बालुवा लिएर यो बालुवाको गेडा प्रमाणले मलाई अनुशासन सिकाइदिनुभयो, अनुशासन सिकाइयो भने धेरै नै उपकार हुन्छ, उहाँहरूलाई म हृदयदेखि नै वन्दना गर्छु' भनेर प्रार्थना गर्ने गर्थे । उनले अनुशासनको मूल्य अथवा महaव बुझेका कारणले नै त्यसो भनेका हुन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

अनुशासनमा बसेको र आज्ञाकारी भएको व्यक्तिलाई नै सबै प्राणीले माया-ममता गर्छन् । मायाममता पाउन त्यो व्यक्तिले अनुशासनको महत्व बुझेको हुनुपर्छ । होइन भने 'बाँदरलाई नरिवल' भनेजस्तो हुन्छ । त्यसैकारण भगवान् बुद्धले 'सोवचस्सता' अर्थात् अनुशासित र आज्ञाकारी हुनु नै मङ्गल हो भननुभएको हो । अनुशासनमा बस्नेको मङ्गल हुन्छ । त्यसको विरोध गर्नेलाई अमङ्गल हुन्छ । अनुशासनबाट पहिले आफूलाई फाइदा हुन्छ अनि पछि अरूलाई पनि राम्रो हुन्छ भनेर भगवान् बुद्धले सिकाउनुभएको थियो । अनुशासनमा बस्ता मङ्गल हुन्छ र नबस्ता अमङ्गल हुन्छ भनेर भगवान् बुद्धले सिकाउनुभएको थियो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

२९. समणानञ्चदस्सनं
(श्रमणहरुको दर्शन गर्नु मङ्गल)

'समण' भनेको आफूसँग भएको राग, द्वेष र मोहरूपी क्लेशलाई शान्त गर्न जान्नु हो । बिलकुल क्लेशलाई शान्त गर्न सकेका अरहन्त भिक्षु र भिक्षुणीहरू र शान्त गर्नका लागि मिहिनेत गरेर बसेका भिक्षु र भिक्षुणीहरूलाई समण भन्दछन । आफ्नो घरबार सम्पूर्ण त्याग गरेर शील र आचरणलाई पालन गरी बसेका भिक्षु र भिक्षुणीहरूलाई दर्शन गर्दा चित्तमा शान्ति हुन्छ । चित्त प्रसन्न र प्रफुल्लित भएर, कुशल बुद्धि भएर मङ्गल हुन्छ र मङ्गल नै उत्पन्न हुन्छ । यसमा 'दस्सन' भनेको केवल हेर्नु मात्र होइन । भगवान् बुद्धले दस्सन भनेको देशना गरेर राखेकोलाई भनेको हाइन, देशना गरेर राखेकोलाई पालनपोषण गर्ने, सम्झने, सुन्ने, यी सबैलाई सङ्ग्रह गर्ने, स्वीकार गर्ने हो । त्यसैलाई दर्शन भन्दछन भन्ने अर्थकथामा वर्णन गरिएको छ ।

भिक्षु र भिक्षुणीहरूलाई चाहिएको अनुसार दान दिएर पालनपोषण गर्ने, उनीहरूलाई शीलवान् पार्नका लागि, ध्यान गर्न सक्ने बनाउनका लागि, विहार, चिवर, औषधि र खाना अथवा भोजनद्वारा सेवा गर्ने, भिक्षु र भिक्षुणीहरू काय, वाक् र मनलाई संयमित गरेर बस्ने, सबै कुरामा संयमको अभ्यास गरेर बस्ने, हात, पाउ र बोलीवचनमा संयम गर्ने, चित्त अध्यात्ममा राम्ररी लगाउने, समाधियुक्त तथा सन्तुष्ट भई एकान्तमा बस्ने व्यक्तिलाई भिक्षु र भिक्षुणी भन्दछन । उनीहरूको दर्शन-सेवा गर्नु नै मङ्गल हो ।

मङ्गल उत्पन्न हुने कारण के हो भने भिक्षु र भिक्षुणीहरू धर्ममा रमाएका हुन्छन् । धर्ममा मन लगाउनु, धर्मको चिन्तन गरी धर्मको अनुसरण गरी बस्नु, मैत्री भावना लिएर बुद्धको उपदेशमा श्रद्धावान् भई बस्नु, भिक्षु र भिक्षुणीहरूसँगै अथवा साथमा बसेर सत्सङ्गत गर्नु, उनीहरूले दिएको उपदेश लोक र धर्म दुवै क्षेत्रमा वृद्धि हुनु, राम्रो उपदेश सुनेर ग्रहण गर्नु नै हीरा, मोती, पन्ना, सुन, रत्न आदि लाभ भएजस्तो हुने भएकाले त्यो मङ्गल हुन्छ ।

काय, वाक् र चित्त शान्त गरेर ध्यानमा सदा नियुक्त हुने, सांसारिक भोगविलासलाई त्याग गरी बस्ने भिक्षु र भिक्षुणीहरूले दिनुभएको उपदेश सुनेर जीवन सफल गर्नु आवश्यक छ । जन्म भएपछि मृत्यु अवश्य हुन्छ । लोभलालच गरेर, द्वेषभावना राखेर बस्नुभन्दा राम्रा बुद्धिजीवीहरूको सङ्गत गरेर, आफूसँग भएका क्लेशलाई हटाएर सुखशान्तिपूर्वक जीवन जिउन सक्नु अत्यन्त आवश्यक छ । भिक्षु र भिक्षुणीहरूलाई दाताहरूले पालनपोषण गरेनन् भने उनीहरू शील र नियममा बस्न सक्ने छैनन् । धर्मको उपदेश पनि दिन सक्ने छैनन् । पालनपोषण गर्नु भनेको भोजन, विहार, औषधि, चाहिएको बेला चिवरद्वारा सेवा गर्नु हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आफूले श्रद्धा राखेर सेवा गरेर बसेका भिक्षु या भिक्षुणीहरूको इन्द्रिय, उनीहरूको शिक्षासम्बन्धी, आचरण शुद्ध भएको विषय चिन्तन, मनन अथवा कल्पना गरेर बस्ता चित्तमा धेरै नै आनन्द आएर प्रसन्न भएर सुख पाइने हुन्छ । शान्ति हुन्छ, लाभदायक भएर राम्रो हुन्छ । त्यसो भएको देखेर त्यसलाई स्मरण गर्नु वा सम्झिरहनु पनि मङ्गल हो ।

फलानो व्यक्ति यति राम्रो छ । यति मैत्री, करुणा, दयामाया, त्याग भावना भएको छ । त्यो व्यक्तिसँग कुरा गर्दा यस्तो आनन्द आउँछ । बस्दा झनै आनन्द आउँछ भनेर श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । त्यस्ता व्यक्तिको दर्शन गर्दा झन् श्रद्धा उत्पन्न भएर आउँछ । त्यस्ता शीलवन्त व्यक्तिको कुरा सुनेर आफ्नो चित्त प्रसन्न र प्रभावित हुने भएकाले त्यस्तो व्यक्ति मङ्गल हो ।

पहिले भगवान् बुद्धको समयमा लखुनखु भन्ते सानै उमेरमा अरहन्त भएका थिए । बुद्धको उपदेशमा श्रद्धा राखी सधैं प्रमुदित हुने लखुनखु भिक्षुलाई भगवान् बुद्ध प्रशंसा गरिरहनुहुन्थ्यो । हेर्दा पनि हिस्सी परेका उनका आँखा काला थिए, भर्खर मात्र पाएको गाईको बाच्छाको आँखाजस्तै शोभाले युक्त थिए । कुरा गर्दा पनि नरम स्वभाव गरेर कुरा गर्थे उनी । उनी साना पनि थिए । सबैले उनको प्रशंसा गरेको सुनेर उनको दर्शन गर्न मान्छेहरू टाढाटाढाबाट आउँथे । उनीहरूले उनको नाउँ मात्र सुनेका हुन्थे, दर्शन गर्न पाएका हुँदैनथे । उनी ढोकामा उभिइराखेका हुन्थे उनलाई दर्शन गर्न आउँदा । उनीहरू उनको प्रशंसा गरेर भन्थे – कति राम्रो र हिसी परेको आँखा ! गाईको बाच्छाको जस्तो आँखा ! त्यसो भनेर प्याटप्याट टाउकोमा थपथपाएर जाने गर्थे । उनको शीलस्वभाव, चरित्र, रूपसम्पत्ति अरहन्त भएकाले चित्तलाई प्रसन्न गर्ने खालको थियो । तर ती भिक्षुलाई नचिनेका कारणले टाउकोमा कुटेर भगवान् बुद्धकहाँ गई दर्शन गरेर 'भगवान् शास्ता ! लखुनखु भन्ते कहाँ छन् ?' भन्दै सोध्ने गर्थे । 'उनको चरित्र र शीलस्वभाव अनि उनी सानैदेखि अरहन्त भएको सुनेर दर्शन गर्न आएको' भन्थे ।

त्यसपछि भगवान् बुद्ध भन्नुहुन्थ्यो – "हे उपासक-उपासिका हो ! तिमीहरूले टाउकोमा कुटेर आएका भिक्षु नै हुन् लखुनखु । उनी ढोकामा उभिइराखेका छन् । तिनै भिक्षुको दर्शन गर्न तिमीहरू आएका हौ ।"

त्यति कुरा सुनेपछि शरीर सबै पोलेको जस्तो जिरिङ्ग हुन्थ्यो र छिटोछिटो गएर माफी माग्थे । त्यस्ता शुद्ध शील भएका श्रमण ब्राह्मणहरूको दर्शन गर्नु नै मङ्गल हो ।

टाढाटाढाबाट गई अरहन्त भिक्षुहरूलाई दर्शन गर्दा मङ्गल-पुण्य प्राप्त हुन्छ भनेर म पनि धेरै ठाउँमा दर्शन गर्न गएँ । धेरैजसो अरहन्त भिक्षुहरूलाई बर्मामा भव्य दर्शन गर्न पाएँ । मैले मात्र होइन, मैले समूहका मानिसहरू बोलाएर पनि दर्शन गर्न लगाएँ । शुद्ध पात्रमा अलिकति दान दिँदा महान् फल पाइन्छ भनेको कुरा सुनिराखेको र ठूलाबडाहरूले लेखेको किताब पढेकोमा त्यसलाई विश्वास गरेर

Downloaded from http://dhamma.digital

दान दिन गएँ । मेरी गुरुमा दोपञ्ञाचारी र श्रोतापन्न भइछे भन्नुहुन्छ । मैले दर्शन गरेका अरहन्त भिक्षुहरू सरकारले नै अरहन्त भइसकेका भनेर कहलाएका भन्ते सबभन्दा पहिले रङ्गुनमा महासी ध्यानकेन्द्रमा बस्नुभएको थियो । भिक्षु महास्थवीर महासिसयादो र त्यसपछि ताम्पुल छ्यादो त्यसको केही वर्षपछिदेखि ओछ्यानमा सुत्नुभएन, कमसेकम ५० वर्षजति आरामसाथ सुत्नुभएन ।

कौलोछ्यादोले ५५ वर्षसम्म अन्नग्रहण गर्नुभएन । उहाँसँग बनारसमा ५ दिन सँगै बसेकी थिएँ । शरीरबाट श्रीखण्डको सुवास आएको थियो र बूढी औंलामा भगवान् बुद्धको चित्र थियो । त्यो मैले नै अनुभव गरेकी र दर्शन गरेकी थिएँ । तामन्या छ्यादो ऋद्धि भएका हुनुहुन्थ्यो । म सातचोटि उहाँको दर्शन गर्न गएँ । उहाँकहाँ जति मानिस आए पनि सबैलाई खाना खाएर जानुपर्छ भन्नुहुन्थ्यो । सबैलाई खुवाएर पठाउनुहुन्थ्यो । जति मानिसहरूले खाए पनि खाइनसकिने भान्छा थियो । उहाँलाई अरूको मनको कुरो पनि थाहा हुन्थ्यो । उहाँलाई अरहन्त भनेर मान्नुको कारण के थियो भने उहाँ एकचोटि लडेर हात भाँचिएको थियो, तर एक्सरे गर्दा अलिकति पनि भाँचिएको देखिएको थिएन ।

एउटा अचम्मको कुरा के थियो भने उहाँको फोटो देखाएर यो ऋद्धिवान् भन्ने भनेर प्रचाप्रसार गरिएको थियो । मलाई त्यति विश्वास लागेको थिएन । म बर्मा जाँदा सँगै बसेर फोटो खिचेर ल्याउनेछु भन्ने मनमा थियो । केही महिनापछि बर्मा पुगेँ । तामन्या छ्यादोलाई भेट्न जाने भनेपछि मोलमिन खेमाराको विहारमा बस्ने गुरुमाहरू चौधजनासँगै गएँ । मेरो मनमा श्रद्धा थिएन, विश्वास पनि थिएन । खालि घमण्डका कारण सँगै फोटो खिच्ने मात्र मन थियो । तर भन्तेलाई भेट्न वा दर्शन गर्न जाँदा दर्शन गर्न पाइएन । उहाँ दाँतका बिरामी हुनुभएकाले कसैलाई पनि भेट्न दिएनन् । एक दिन त्यहीं बसेर भोलिपल्ट गएँ र बाहिरैबाट वन्दना गरेर फर्किएँ । त्यहाँ बस्ने मेरो समय पनि थिएन । बर्माबाट सिङ्गापुर जानका लागि टिकट लिएर हिँडें । पाँच दिनको समय लिएकी थिएँ । पछि नेपालबाट हामी समूहमा नै गयौं । उहाँलाई भेट्ने मेरो हृदयदेखिकै इच्छा थियो । मनमा पीर थियो भेट्न पाइएन भने के गर्ने भन्ने । अब घमण्ड थिएन, श्रद्धा नै थियो । समूहले र मैले दर्शन गर्न पाऊँ भनी प्रार्थना गऱ्यौं र गयौं । श्रद्धाले गर्दा राम्रोसँग दर्शन गर्न पाइयो । एक-एकजना बसेर फोटो खिच्न पाइयो । मेरा साथीहरूले खुसी भएर भने – "भगवान् बुद्धको चैत्यको बारम्बार दर्शन गर्न पाइन्छ, तर यस्ता सत्पुरुष महामानव अरहन्तको ज्युँदै कहाँ दर्शन गर्न पाइन्छ र ? हामी त साह्रै भाग्यमानी रहेछौं ।"

हामीले अहिले उहाँको दर्शन गर्न कहाँ पाउनु ! किनभने उहाँ संसारलाई छाडेर गइसक्नुभयो । म आफूलाई भाग्यमानी सम्भन्छु उहाँलाई सातपटक दर्शन गर्न पाएकीमा । अचेल रङ्गुनमा अनिच्चा छ्यादो हुनुहुन्छ । उहाँ पनि अरहन्तका रूपमा कहलिनुभएको छ । उहाँको दर्शन दुईचोटि गरें । भर्खर मात्र नेपालको

Downloaded from http://dhamma.digital

समूहलाई दर्शन गराएर ल्याएकी थिएँ । उहाँले आधा घन्टाजति अनित्यतासम्बन्धी उपदेश सुनाउनुभएको थियो । यो संसारमा उत्पन्न भएको सबै विनाश भएर जान्छ । यो मेरो हो भन्ने केही पनि छैन ।

६२ : पुत्तामत्थि धनमत्थि इति बालो विहञ्ञति ।
अत्ताहि अत्तनो नत्थि कुतो पुत्ता कुतो धनं ?

अर्थ : मेरो छोरो छ, धन छ भनी अज्ञानीहरू खुसी हुन्छन् । आफ्नो शरीर नै आफूले भनेजस्तो छैन भने छोरो भएर के गर्नु, धन भएर के गर्नु ?

यस्तो उपदेश दिने, लोभलालच केही नभएका, सत्य, धर्म, अहिंसा, संयम र दमनादि गुण भएका, निर्मल भइसकेका धीर पुरुषको दर्शन गर्नु नै मङ्गल हो । इहत्रमा पुण्य र पाप त्यागेर ब्रह्मचारी भई ज्ञानलाई लिई लोकमा विचरण गर्दछ, त्यस्ता महापुरुष अथवा भिक्षु-भिक्षुणीको दर्शन गर्नु मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३०. कालेन धम्म साकच्छा
(बेलाबखतमा धर्मको छलफल गर्नु मङ्गल)

कालेन धम्म साकच्छा अर्थात् बेलाबखतमा धर्मको विषयलाई लिएर छलफल गर्नु अत्यन्त आवश्यक छ । काल भनेको समय । धम्म साकच्छा भनेको धर्मको विषयमा भन्नु, कुरा गर्नु अर्थात् छलफल गर्नु । पहिले हामीले सुन्नुपर्छ, सुनेर त्यससम्बन्धी छलफल गर्नुपर्छ । वास्तवमा धर्म भनेको चित्त र राम्रो र शुद्ध गर्नु हो । चित्त कसरी शुद्ध गर्ने भनेर सिक्नका लागि हामीले छलफल गर्नुपर्छ । अधर्मलाई हटाएर धर्मप्रति गौरव राख्न जान्नुपर्छ । चित्त शुद्ध गर्नका लागि मिहिनेत गर्नुपर्छ । चित्तको स्वभाव पानीजस्तो हुन्छ । पहिले हाम्रो चित्त शुद्ध थियो । बचपनमा चित्तसँग लोभ, द्वेष, मोह हुँदैन । पछि ठूलो भएपछि मात्र बिस्तारै-बिस्तारै लोभलालच, क्रोध र अहङ्कारले अशुद्ध बनाइदिन्छ चित्तलाई । पानी पनि पहिले शुद्ध हुन्छ । पानी उत्पन्न हुँदा शुद्ध र निर्मल हुन्छ, तर पछि बिस्तारै-बिस्तारै फोहोर मिसिन्छ, अनि पिउन त के, छुन पनि मन लाग्दैन । आजकालको बागमती नदी हेरौं, पहिले बागमती नदी कति शुद्ध थियो ! अहिले त खुट्टाले छुन पनि घीन लाग्छ । पानी तलतल जानु पानीको प्राकृतिक गुण हो ।

अब विचार गरौं अशुद्धलाई शुद्ध पार्नका लागि कति मिहिनेत गर्नुपर्छ । चित्त अशुद्ध होला भनेर छिनछिनमा स्मृति राखिराख्नुपर्छ । चित्तमा क्रोध आएर, लोभ आएर, द्वेषभावना आएर अशुद्ध हुन्छ भनी होस गरिरहनुपर्छ । अनि ध्यान गरेर हेरिरहनुपर्छ । सजिलैसित चित्त अशुद्ध हुन्छ, त्यसैले ध्यान गर्नुपर्छ । अशुद्धिबाट चित्तलाई बचाउनका लागि ध्यान गर्नु आवश्यक छ ।

हाम्रा बुबाआमा 'नराम्रो कामकुरा नगर्नु, ध्यान पुऱ्याएर काम गर्नु' भन्नुहुन्थ्यो । चित्तमा नराम्रो कुरा आउन धेरै सजिलो छ । अशुद्धबाट बचाउनका लागि ध्यान गर्नुपर्छ र प्रज्ञा-ज्ञान अत्यन्त आवश्यक छ । विनाज्ञान राम्रो-नराम्रो थाहा पाइँदैन । हामीसँग विवेक-बुद्धि हुनुपर्छ । त्यसका लागि धर्मका बारेमा छलफल गर्नु आवश्यक छ । धर्मको छलफल गर्ने गोष्ठी बनाउनुपर्छ । गोष्ठी बराबर सञ्चालन गरेर छलफल गर्नुपर्छ र त्यसलाई सुनेर व्यवहारमा उतार्‍यो भने धेरै नै लाभ हुन्छ । त्यसैले गोष्ठीलाई सभा भन्छन् ।

नेसा सभा यत्थ न सन्ति सन्तो ।
सन्तो न तेयेन वदन्ति धम्मं ॥

अर्थात् सत्पुरुषहरू नभएको सभा सभा होइन । धर्मको कुरा नगर्ने व्यक्ति सत्पुरुष होइन । सगाथावग्ग ब्राह्मणसंयुत्त (१८६) अनुसार धर्मका कुरा सुनाउने सत्पुरुषहरू भएको त्यस्तो सभा सधैंभरि भइरहनुपर्छ ।

सत्पुरुषहरू कस्ता हुनुपर्छ भने जसमा सत्य, धर्म, अहिंसा, संयम, शान्त, दान्त, आफ्नो काय, वाक् र चित्तलाई दमनादि गर्ने गुण होस् । त्यस्तालाई नै निर्मल भइसकेका धीरपुरुष अथवा सत्पुरुष भन्दछन् ।

Downloaded from http://dhamma.digital

धेरै बोल्ने गर्दैमा मात्र धर्मधर भनिदैन, थोरै मात्र सुनेर पनि तदनुसार आचरण गर्ने नै धर्मधर हुन् । उसको धर्ममा प्रमाद हुँदैन । मुण्डन गर्दैमा, पहेंलो लुगा लगाउँदैमा, धर्मको अर्थ जान्दैमा व्रतरहित तथा झूटो बोल्ने, इच्छा र लाभका वशमा पर्ने व्यक्ति कहिल्यै पनि श्रमण हुन सक्तैन । त्यस्तो व्यक्तिसँग धर्मको छलफल गर्दा मङ्गल हुन सक्तैन, अमङ्गल मात्र हुन्छ । शील, आचरण शुद्ध नभएको व्यक्तिलेअरूलाई शुद्ध हुने शिक्षा कसरी दिन्छ ?

काल वा समयको कुरा गरौं । धर्मको उपदेश दिने अथवा धर्मविषयक छलफल गर्ने समय बेलुकातिर हो । बिहानको समयमा छलफल गर्नु पनि उचितै हुन्छ । धर्मको विषयमा छलफल गर्दा चित्त अशान्त भएको हुनु हुँदैन, क्रोध आएको हुनु हुँदैन । व्यापार गरिराखेको बेलामा चित्त यताउता गइराखेको हुन्छ । छलफल गर्नका लागि आफ्नो मात्र समय भएर हुँदैन, अरूको पनि फुर्सद चाहिन्छ । दुवैजनाको समय मिल्नुपर्छ । ठाउँ पनि मिलेको हुनुपर्‍यो । धर्मका विषयमा छलफल गर्दा ठाउँ, समय, मन र अवस्था हेरेर छलफल गर्नुलाई नै मङ्गल भन्दछन् ।

धर्मका विषयमा छलफल गर्दा भइराखेको शङ्का निवारण भएर जान्छ । हामी मानवहरूसँग नाना प्रकारको शङ्का भइरहन्छ । नेपालमा धेरै प्रकारका धर्महरू छन् । कसैमा पञ्चबलि पूजा गरेर रोग निको हुन्छ भन्ने धारणा छ । यस्तो पनि हुन सक्छ ? अरूलाई मारेर आफ्नो रोग निको हुने होइन । यस्तो शङ्का भएमा धर्मको उपदेश सुन्दा अथवा छलफल गर्दा यस्तो अन्धविश्वास हटेर जान्छ । विभिन्न प्रकारका शङ्का-उपशङ्का रहेको छ भने धर्मको विषयमा छलफल गर्दा यो अशुद्ध हो र यो अशुद्ध हो भनेर यथार्थ बुझ्न सकिन्छ, जसरी मिलिन्द राजा र नागसेनको छलफलबाट मिलिन्द राजाको शङ्का हटेको थियो ।

एउटा उपमा ल्याऔं । बुद्धपूजाका विषयमा राजालाई लागेको शङ्का राजाले सोधे – “बुद्धको शरीरपूजामा नलाग, पूजा गर ती पूजनीय धातुहरूको, त्यस्तो गरेमा तिमीहरूलाई स्वर्ग प्राप्त हुनेछ भनेको मैले बुझ्न सकिनँ । भिक्षुहरूलाई पूजा नगर भनेर फेरि गर भन्नुभयो । भगवान् बुद्धले आनन्दलाई बुद्धको शरीरपूजा गर्नबाट रोक्नुभएको भए पूजा गर ती पूजनीय धातुहरूको किन भनियो ? उनले पूजा गर भनेको भए आनन्दलाई बुद्धको शरीरपूजा गर्नबाट रोक्ने कुरा झूटो ठहरिन्छ । मलाई यो कुरामा शङ्का लागिरहेको छ ।”

त्यसपछि नागसेन भन्तेले नाना प्रकारका उपमा दिएर भइराखेका शङ्का-उपशङ्कालाई मेटाइदिए । “महाराज ! भगवान् बुद्धले भनेका दुइटै कुरा हो । तर त्यो कुरा सबैका लागि होइन । केवल भिक्षुहरूलाई बुद्धको शरीरपूजामा नलाग भनेको हो । कारण, पूजा गर्नु भिक्षुहरूको काम होइन । सबै संस्कारहरूको अनित्यतालाई मनमा ल्याएर योनिसोमनसिकार (कारणसहित विचार गरी ध्यानभावना) को अभ्यास गर्नु र पवित्र काममा लागिरहनु नै भिक्षुहरूको काम र कर्तव्य हो ।

३६१ : कायेन संवरो साधु साधु वाचाया संवरो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

मनसा संवरो साधु साधु सब्बत्थ संवरो ।
सब्बत्थ संवुतो भिक्खुसब्बदुक्खा पमुच्चति ॥

अर्थ : काय, वाक् र मनलाई संयम राख्नु राम्रो, जहाँ पनि संयम गर्नु राम्रो । सबै कुरामा संयमको अभ्यास गर्ने भिक्षु सबै दुःखबाट मुक्त हुन्छ ।

जसले हातपाउ र बोलीवचनमा संयम गरेको छ, जसको चित्त अध्यात्ममा राम्ररी लागेको छ, जो समाधियुक्त तथा सन्तुष्ट भई एकान्तमा बस्छ, त्यसलाई पूजाको आवश्यकता छैन । धर्ममा रमाउने, धर्ममा मन लगाउने, धर्मको चिन्तन गरी धर्मको अनुस्मरण गरी बस्ने भिक्षु सद्धर्मबाट कहिल्यै पनि पतन हुन सक्तैन । मैत्री भावना गरेर बुद्धका उपदेशमा श्रद्धावान् भई बस्ने भिक्षुले सबै संस्कारलाई शान्त गर्ने सुखमय शान्तिपद प्राप्त गर्दछ । त्यसैकारण भिक्षुहरूले पूजा गर्नु आवश्यक छैन । तर देवता र मानिसहरूको काम धातुपूजा गर्नु वेश हो । कारण, मानिसहरूलाई शुद्ध ध्यान गर्ने फुर्सद हुँदैन । त्यसकारण पूजा गरेर भए पनि चित्त शान्त हुन्छ ।

महाराज ! जसरी हात्ती, घोडा, रथ, भाला र तीर चलाउने विद्याहरू सिक्नु, लेख्नु, पढ्नु, हिसाबकिताब हेर्नु, क्षत्रिय धर्मको पालन गर्नु, युद्ध गर्नु, सेना सञ्चालन गर्नु, यी सबै राजपुत्रहरूको कर्तव्य हो, त्यसरी नै वैश्य, शूद्र र अरूहरूको काम खेती गर्नु, व्यापार गर्नु, पशुपालन गर्नु, सिलाइ-बुनाइ इत्यादि हुन् । तर भिक्षुहरूको कर्तव्य यस्तो काम गर्नु होइन । यस्तै, पूजा गर्नु पनि भिक्षुहरूको काम होइन । भिक्षुहरूको शरीररूपी डुङ्गाबाट मिथ्यादृष्टिरूपी पानीलाई फ्याँक । त्यो पानी नभएपछि हलुङ्गो हुन्छ । राग र द्वेषलाई छिन्नभिन्न गरेपछि चाँडै निर्वाण प्राप्त हुन्छ । यो भिक्षुहरूको काम हो । तर पूजा गर्नु भिक्षुहरूको काम होइन ।

ब्राह्मणका छोराहरूले ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद, शरीरको लक्षण, इतिहास, पुराण, निघण्टु, कैतुभ, अक्षरप्रभेद, पद, व्याकरण, ज्योतिषशास्त्र, शकुनविद्या, स्वप्नविद्या, निमित्तविद्या, षड्वेदाङ्ग, सूर्य र चन्द्रग्रहणको विद्या, राहुविद्या, आकाशको गडगडाइ, नक्षत्रहरूको संयोग हुनुको विद्या, उल्कापात, भूकम्प, दिशादाह, आकाश र पृथ्वीका लक्षणहरू हेरेर फल बताउने विद्या, गणित, सामुद्रिक विद्या, कुकुर, मृग, मुसा र चराहरूका बोली बुझ्ने विद्या सिक्नुपर्छ । तर भिक्षुहरूले त्यस्तो विद्या सिक्नु आवश्यक छैन । त्यसैले पूजा पनि गर्नु आवश्यक छैन ।

एकान्त बास गर्नु, शान्त चित्त गरेर धर्मलाई राम्ररी उपयोग गर्नु, ध्यानभावना गरेर चित्तको मललाई हटाउनु भिक्षुहरूको कर्तव्य हो । देवता र मानिसहरूका लागि धातुपूजा गर्नु वेश हो । महाराज ! भिक्षुहरू अकार्थमा नलागेर आफ्नो कर्तव्य र काममा नै लागिरहुन् भनेर भगवान् बुद्धले भन्नुभएको थियो । भगवान् बुद्धले त्यसो नभन्नुभएको भए भिक्षुहरू चिवर र पिण्डपातलाई एउटा कुनामा थन्क्याएर बुद्धको पूजा मात्र गर्नमा लागिरहन्थे होलान् । त्यसकारण भगवान्

Downloaded from http://dhamma.digital

बुद्धले लाभसत्कारलाई त्यागेर निर्वाणमार्गतिर जानका लागि उपदेश दिनुभएको हो । पूजा र लाभसत्कारतिर गयो भने निर्वाण टाढा हुन्छ । निर्वाणतिर लाग्यो भने लाभसत्कार र पूजा हुँदैन । तर भिक्षुहरूलाई लाभसत्कार र पूजामा जाने आवश्यकताबाट छुट छ ।"

यति छलफल गरेपछि राजाले बुझे । छलफल नभएको भए बुझ्ने थिएनन् । त्यसकारण छलफल गर्नु मङ्गल हो । राजाले भने – "साधु साधु साधु भन्ते ! अब मैले बुझेँ । तपाईंले भन्नुभएको स्वीकार गर्छु । जानेर म खुसी भएको छु ।"

नागसेन भन्तेले मिलिन्द राजासँग धेरै छलफल गरेका थिए । राजालाई विभिन्न कुरामा शङ्का लागेको थियो । राजाले सोधेका कुरा विभिन्न प्रकारकाउपमा दिएर, छलफल गरेर शङ्कानिवारण गरिदिएका थिए । अर्को एउटा प्रसङ्ग छ । त्यो हो ध्यानभावनासम्बन्धी विषय लिएर गरिएको छलफल ।

बुद्धत्वप्राप्तिपछि पनि भगवान् बुद्ध ध्यानमा बस्नुभएको विषयलाई लिएर भन्ते नागसेनसँग राजाले सोधेका थिए – "भगवान् बुद्धले बोधिवृक्षमुनि बोधिज्ञान पाएको बेलामा नै गर्नुपर्नेजति सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भएका थिए । उहाँले राग, द्वेष, मोह, लोभ, लालच, क्लेश सबै निकालिसक्नुभएको थियो । उहाँले पाउनुभएको ज्ञानमा थप्नुपर्ने कुरा केही थिएन । फेरि बुद्धत्वप्राप्तिपछि पनि भगवान् बुद्धले ध्यान गर्नुभयो । मलाई शङ्का भयो – भगवान् तथागतले बोधिवृक्षमुनि बोधिज्ञान पाएको बेलामा नै सम्पूर्ण ज्ञान पाइसकेपछि फेरि ध्यान गरेको कुरा असत्य हुनुपर्छ । बुद्धत्वप्राप्तिपछि पनि ध्यान गरेको सत्य हो भने बोधिवृक्षमुनि बोधिज्ञान पाएको असत्य हुनुपर्छ । किनभने जसलाई थप ज्ञान पाउनुछ, उसले मात्र ध्यान गर्ने हो । जसलाई कुनै ज्ञान पाउनु छैन, उसलाई ध्यान गर्नुपर्ने कुनै आवश्यकता छैन । भन्ते नागसेन ! रोगीले मात्र औषधिको सेवन गर्छ, निरोगीले गर्दैन । भोकाएकोलाई मात्र खानाको आवश्यकता, अघाएकोले खाँदैन । तिर्खा लागेकालाई मात्र पानीको आवश्यकता छ । त्यसरी नै थप ज्ञान पाउनुपर्नेले मात्र ध्यान गर्नुपर्छ । थप ज्ञान पाउनु नपर्नेलाई फेरि ध्यान गरिरहनु आवश्यक पर्दैन । यसमा मलाई शङ्का-उपशङ्का भएको छ, राम्ररी बुझाइदिनुहोस् ।"

"भगवान् बुद्धले दुइटै गर्नुभएको र पाउनुभएको हो । कारण, ध्यानको गुणलाई सम्झेर सम्यक् सम्बुद्धहरू सबै बराबर ध्यान गर्नुहुन्छ । महाराज ! तपाईंको सेवा गर्दा तपाईं खुसी भएर केही सामान अथवा मानपदवी दिनुहुन्छ, फेरि पनि पाउनका लागि झन् तपाईंको सेवा गर्न आउँछन् । गुणलाई बिर्सने छैनन् । ठीक त्यसै गरी भगवान् बुद्ध पनि ध्यान गर्नुहुन्छ । त्यसरी बुद्धत्व पाइसकेपछि उनीहरू सबै ध्यानको गुण सम्झेर बराबर ध्यान अथवा समाधिमा बस्ने गर्छन् । जसरी कुनै रोगले च्यापेकाले कष्ट पाइरहेका बिरामीहरू वैद्य अथवा डाक्टरकहाँ गएर उसबाट पाउने उपचारले आफ्नो रोग निको पार्छन्, त्यसै गरी सन्चो हुनेहरू पनि त्यो वैद्य र डाक्टरको गुन सम्झेर बेलाबखतमा डाक्टरकहाँ जाने गर्छन् । ठीक

Downloaded from http://dhamma.digital

त्यसैगरी नै सबै भगवान्हरू ध्यान (समाधि) को गुन सम्झेर बराबर ध्यान गर्छन् । महाराज ! ध्यान २८ गुणले युक्त छ –

१. ध्यान गर्ने बेलामा सबै प्रकारका खतराबाट पूर्णतया सुरक्षित हुन्छ,
२. ध्यान गर्नाले आयु बढ्छ,
३. अवगुणहरू नष्ट हुन्छन्,
४. अपयश हुँदैन,
५. यश बढ्छ,
६. असन्तोषको भाव हट्छ,
७. सन्तोष बढ्छ,
८. भय घट्छ,
९. निर्भीक बुद्धि हुन्छ,
१०. अल्छीपन घट्छ,
११. वीर्य बढ्छ,
१२. राग घट्छ,
१३. द्वेष घट्छ,
१४. मोह घट्छ,
१५. घमण्ड घट्छ,
१६. वितर्क (यस्तो हो कि त्यस्तो हो भनेर अलमलिने आदत) छुट्छ,
१७. एकाग्रता हुन्छ,
१८. मानसिक अवस्था स्वस्थ हुन्छ,
१९. मन-चित्त सधैं प्रफुल्ल रहन्छ,
२०. गम्भीरता बढ्छ,
२१. ज्ञान लाभ हुँदै जान्छ,
२२. नम्रता बढ्छ,
२३. पितृसुख बढ्छ,
२४. प्रमाद बढ्छ,
२५. संस्कारधर्मको क्षणिकता अवबोध हुँदै जान्छ,
२६. पुनर्जन्म लिनुपर्दैन,
२७. मुक्ति पाइन्छ,
२८. श्रामणत्व पूर्ण हुन्छ ।

त्यसैले भगवान् बुद्ध सधैं ध्यान गर्दै अरूलाई ध्यानको अभ्यास र प्रेरणा दिनुहुन्छ । ध्यानमा स्थिर रहँदा निर्वाण सुखको अनुभव गर्दै निरोध समापत्ति ध्यान हुन्छ । त्यसैले ध्यानको गुण बिर्सन हुँदैन ।”

त्यसकारण बेलाबखतमा धर्मको छलफल गर्नु मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३१. तपो च
(तपस्या या ध्यान गर्नु मङ्गल)

तप भनेको आचरण हो, राम्रो आचरण गर्नु हो । विभिन्न प्रकारका आचरणलाई तप भनिन्छ । कुनै ठाउँमा सहने गुणलाई तप भनिएको छ । अर्को कुरा, १३ वटा धुताङ्गलाई पनि तप भनिएको छ । तप या तपस्या गर्दा आचरण शुद्ध हुन्छ । विनातपस्या आचरण शुद्ध हुन सक्तैन । अनि तपस्या गर्नका लागि सहनु अति आवश्यक छ । सहन सके तपस्या सफल हुन्छ ।

देवदत्त कलाबु नामका काशीराजा थिए । त्यस समयमा बोधिसत्व शान्तिवादी तपस्वी थिए । शान्तिवादी तपस्वी तपस्या गरिराखेका थिए । उनले कसैलाई केही पनि हानि पुऱ्याएका थिएनन् । तर कलाबु देवदत्त राजालाई तपस्वीसँग रिस उठेर उनले तपस्वीका हातखुट्टा काटिदिए । तर क्षान्ति तपस्वीले सहे, राजाप्रति कुनै द्वेषभाव राखेनन् । आफ्नो हातखुट्टा काटिएकाले उनलाई दुखेको त थियो, तर उनले वेदनालाई हेरिरहे र तपस्या गरिरहे । त्यतिले पनि चित्त बुझेन राजालाई । त्यसपछि फुटबल खुट्टाले हिर्काएजस्तो गरी हिर्काएर तपस्वीलाई मारिदिए ।

अर्को तपस्याको कुरा गरौं । वर्षावासको बेलामा भिक्षु र भिक्षुणीहरू विभिन्न ठाउँमा गएर वर्षावास बस्ने चलन थियो । वर्षावास भनेको वर्षाको तीन महिनाको समय । त्यस बेला कहीँ गएर पनि धर्मको प्रचारप्रसार गर्नु हुँदैन । त्यो समयमा भिक्षु-भिक्षुणीहरूले आफ्नो चित्त शुद्ध गरे निर्वाणप्राप्तिका लागि ध्यानभावनाले तपस्या गर्छन्, १३ धुताङ्ग पालना गर्छन् । एउटा पनि शील नबिगार्ने भनेर विभिन्न प्रकारबाट अधिष्ठान गर्छन् । एउटै विहारमा अथवा एउटै ठाउँमा बसेर तपस्या गर्नुलाई वर्षावास भन्दछन् ।

एक समूहका भिक्षुहरूलाई एउटा गाउँमा गएर ध्यान-तपस्या गर्ने इच्छा भएर भगवान् बुद्धकहाँ गई अनुमति मागेर जङ्गलतिर गएछन् । एक छाक खानका लागि भिक्षा माग्न जान्थे अनि फर्केर आएपछि एउटा-एउटा रूखमुनि बसेर तपस्या गर्थे । केही आपतविपत परेको बेलाका लागि भनेर एउटा घण्ट थिए, त्यो बजाउँथे । आ-आफ्नो अधिष्ठान गरेर तपस्या गर्न गएछन् । अधिष्ठान भनेको सङ्कल्प गर्ने । त्यो कस्तो भने हातखुट्टा त्यहीँ नाश भएर गए पनि नउठ्ने खालको सङ्कल्प । उनीहरूले 'मेरो शरीर नाश भई टुक्राटुक्रा भएर गए पनि कराउँदिलनँ, मलाई बाघभालु आएर खाइदिए पनि उठ्ने छैन' भन्ने खालको सङ्कल्प गरे । सिद्धार्थ कुमारले पनि बोधिवृक्षमुनि बसेर त्यसरी नै तपस्या गर्ने क्रममा 'मेरा हातखुट्टा टुक्राटुक्रा भएर गए पनि यो आसनबाट उठ्ने छैन' भनेर बस्नुभएको थियो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

जबसम्म बुद्ध बन्दिनँ, तबसम्म उठ्तिनँ भनेर बस्ता विभिन्न प्रकारका विघ्नबाधा आएका थिए, तर पनि सहेर बुद्ध नै बन्नुभयो ।

एउटा भिक्षु पनि जे भए पनि नउठ्ने भनेर रूखमुनि बसे । त्यही समयमा एउटा बाघ आयो । बाघले उनको खुट्टादेखि खान थालेर चपाउँदै शरीर खान थाल्यो, तर भिक्षु पटक्कै रोएनन्, वेदना सहेर तपस्या गरिरहे । जस्तो अधिष्ठान गरेका थिए, त्यस्तै नै गरी जति दुखे पनि कराएनन् । पैतालाबाट खाँदाखाँदै खुट्टाको कुर्कुचा सबै खाइसकेपछि उनी श्रोतापन्न भए । कति दुख्यो होला, धेरै सहे होलान्, तर त्यसपछि पनि बाघले बाँकी राखेन, खाइरह्यो । पैताला खाइसकेपछि घुँडासम्म खायो । घुँडामा पुग्दा अनागामी भए । त्यति खाँदा पनि कराएनन् अरूलाई हानि हुन्छ भनेर । त्यसैले चुप लागेर सहिरहे । आफूले अधिष्ठान गरेका थिए, त्यसकारण चुप लागेर वेदना सहिरहे । ती भिक्षुको घुँडासम्म बाघले खायो, तर वेदना सहिरहे । त्यसपछि उनी सङ्कृतादागी भए । त्सभन्दा माथिसम्म पनि बाघले खाइरह्यो । अरू भिक्षुहरूले केही थाहा पाएनन् । उनी युवा नै थिए, सहे । आफ्नो सत्यवचन र सङ्कल्पलाई बिगारेनन् । त्यति खाइसकेपछि उनी अनागामी भए । अरूप्रति द्वेषभाव राखेनन् । त्यसपछि बाघले पेटसम्म खायो । छातीसम्म खाएपछि उनी अरहन्त भए र उनले प्राणत्याग पनि गरे । बेलुका भिक्षुहरू जम्मा भए, तर युवा भन्तेलाई बाघले खाइसकेको थियो । युवा भिक्षुले आफ्नो आचरणलाई अलिकति पनि बिगारेनन् । आफ्नो अधिष्ठान र ध्यानलाई संयम गरेर वेदनालाई हेर्दाहेर्दै उनी स्वर्ग गए । भिक्षुहरूले भने – ध्यानी भनेको यस्तो हुनुपर्छ । आफ्नो आचरणलाई शुद्ध गरी ध्यान राम्रोसित गरेर, आफ्नो चित्तलाई आफूले नै संयमित पारेर उनले मार्गफल प्राप्त गरेका थिए । त्यसकारण ध्यानी आचरण राम्रो गरी बस्नु मङ्गल हो ।

अर्को प्रसङ्ग तपस्या गर्ने ऋषिमुनिहरूका विषयको । दुईजना गाउँले साथीहरू थिए । दुवैजना एकदम मिल्थे । दुवै बिस्तारै ठूला भए । दुवैजना मिलेर व्यापार गर्न थाले । व्यापारमा पनि सबैलाई एकैचोटि कहाँ फाइदा हुन्छ र ! तर उनीहरूले राम्ररी व्यापार गरे । उनीहरूको बोलीवचन नरम थियो र व्यवहार पनि राम्रो थियो । उनीहरूले व्यापारबाट एकदम नाफा कमाए । दुवैजनाको व्यापारमा नाफा हुँदै गयो । हुने बिरुवाको चिल्लो पात भनेभैँ उनीहरूको व्यापार राम्रो हुँदै गयो । उनीहरू पनि धनी बन्दै गए ।

भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ – धनी हुनका लागि पाँचवटा कुरा चाहिन्छन् –

१. पहिलेको पुण्य हुनुपर्छ । भन्नुको मतलब हो आफूले सकेको भौतिक सम्पत्ति दान दिनुपर्छ । आफूले मात्र खाने, मोजमस्ती गर्ने नगरी गरिब र दुःखीहरूमाथि दया गर्नुपर्छ । आफूले रोपेको पुण्यरूपी बिउ नभए जति

Downloaded from http://dhamma.digital

रोपे पनि फल प्राप्त हुँदैन । त्यसकारण पुण्यरूपी दान गरिराख्नुपर्छ र आफूले दान गरेको पुण्यरूपी बिउ हुनुपर्छ ।

२. राम्रा-राम्रा साथी हुनुपर्छ । नराम्रा साथीसँगाती भए भने जतिसुकै धनसम्पत्ति कमाएको भए पनि त्यसबाट राम्रो हुने छैन । कारण, नराम्रो साथीमा राम्रो शिक्षा दिने क्षमता हुँदैन । जँड्याहा, बदमास, बारमासे साथी भयो भने राम्रो शिक्षा पाउने कुरै हुँदैन । उसले आफूलाई पनि नराम्रो बाटोमा तानेर लान्छ । कोही-कोही साथीले कमाएको धनमा पनि डाहा गर्छन् । साथीको उन्नतिमा खुसी हुँदैनन् । साथी भनेको त आफूलाई सुखदुःखमा साथ दिने व्यक्ति हो । त्यसकारण राम्रो व्यक्तिसँग सरसङ्गत गर्नुपर्छ ।

३. आफूसँग बुद्धि हुनुपर्छ । जसले जेसुकै भने पनि पत्याउने होइन, असल र खराब के हो, छुट्याउन सक्नुपर्छ । एकदम मिल्ने साथीले आज जाँड खाऊँ, मोजमस्ती गरौं भन्यो भने पनि विचार पुऱ्याएर त्यो कुराले आफूलाई कति हानि गर्छ भन्ने कुरामा विचार पुऱ्याएर मात्र आफूले काम गर्न सक्नुपर्दछ । नराम्रो कुरा छ भने साथीले मात्र होइन, आमाबाबु र गुरुले भनेको पनि मान्नु हुँदैन । यस्तो विचार गर्न बुद्धिको विकास अथवा प्रज्ञा हुनुपर्छ । सही कुरालाई शत्रुको कुरा भए पनि सुन्नुपर्छ । यो त शत्रुले भनेको हो भनेर पन्छ्याउनु हुँदैन । त्यसैले राम्रो बुद्धि हुनुपर्छ र कुनै पनि कुरा सही हो कि होइन, विचार गर्न सक्नुपर्दछ ।

४. मिहिनेत गर्नुपर्छ । विनामिहिनेत सम्पत्ति कमाउन अथवा नाम कमाउन सकिँदैन । बिहान १० बजेसम्म सुतेर, मोजमस्ती मात्र गरेर, नराम्रो बाटोमा लागेर धन कमाउन सकिँदैन । धन नाम कमाउनका लागि, खानु बाँच्नका लागि । यही सिद्धान्त हुनुपर्छ । अबेर भएको छ, एकदम चाँडै छ, भोक लागेको छ, उकुसमुकुस भएको छ भनेर भरे, भोलि वा बेलुका काम गर्छु भन्नेले कहिल्यै नाम र धन कमाउन सक्तैन । त्यस्तो व्यक्तिले उन्नति गर्दैन । अल्छी नमानीकन मिहिनेत गर्न सक्यो भने मात्र उन्नति हुन्छ ।

यी नियमअनुसार चलेका हुनाले ती दुईजना साथीहरूले धेरै भौतिक सम्पत्ति कमाए, तर आध्यात्मिक सम्पत्ति भने कमाउन सकेनन् । आध्यात्मिक सम्पत्ति कमाउने समय नै पाएनन् । जबसम्म आध्यात्मिक सम्पत्ति कमाउन सकिँदैन, तबसम्म धन भए पनि शान्ति मिल्दैन । शान्ति नै नभएपछि सुख कहाँ पाइन्छ र ! सुख नै पाउन सकिँदैन भने कहिले मुक्ति पाउने हो ! मुक्ति पाउनका लागि दुवैजना साथीहरूले सल्लाह गरे – 'अब हामीले धन, जन सबै कमायौं । हामी बूढा हुन पनि थालिसक्यौं । त्यसैले हाम्रो सम्पत्ति केही दान दिऔं र केहीचाहिँ

Downloaded from http://dhamma.digital

छोराहरूलाई बाँडिदिएर, दानपुण्य गरेर प्रव्रज्या भई तपस्या गर्नका लागि घरबाट जङ्गलतिर जाऔं ।'

दुवैजनाले यही सल्लाह गरे र सल्लाहबमोजिमको काम पनि गरे । अनि तपस्या गर्नका लागि घरबाट जङ्गलतिर गई तपस्या गरे । उनीहरू चरित्र सुधारेर ध्यानभावनामा मन लगाएर बसे ।

त्यसकारण भगवान् बुद्धले 'तपो च' अर्थात् तपस्या गर्नु पनि मङ्गल हो भन्नुभएको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३२. ब्रह्मचरियञ्च
(ब्रह्मचर्यको पालन गर्नु मङ्गल)

ब्रह्मभन्दा उत्तम भएको चरित्र या आचरण नै उत्तम आचरण हो । ब्रह्मचर्य ठाउँ हेरेर हुन्छ । यहाँ ब्रह्मचर्य भनेर मैथुनधर्मबाट अलग हुनुलाई भनिएको हो । मैथुन विभिन्न प्रकारका छन् । मैथुनबाट अलग हुने श्रमणले धर्म, शासन, मार्ग, काममा लाग्नुपर्छ । मैथुनमा मात्र लाग्ने, त्यसैमा लिप्त हुने व्यक्तिले केही पनि राम्रो काम गर्न सक्ने छैन । आजकाल त मैथुनमा डुब्ने व्यक्तिलाई उपचार नै हुन नसक्ने रोग पनि लागेको छ । त्यसकारण श्रमणको धर्म पालन गर्ने व्यक्तिले मैथुनबाट अलग हुनुपर्छ । मैथुनका कारणले गर्दा मानिसको ज्यान गएको हामीहरूले धेरै नै देखेका छौं ।

पहिले श्रमण भिक्षु-भिक्षुणीहरूले मैथुन गर्नु हुँदैन भन्ने थिएन । कारण, कसैलाई पनि यसबाट केही हानि-नोक्सानी भएको देखिएको थिएन । त्यसकारण भगवान् बुद्धले यसो गर्नु हुन्छ र यसो गर्नु हुँदैन भनेर नियम बनाउनुभएको थिएन । कुनै पनि भिक्षु-भिक्षुणीहरूले ब्रह्मचर्य बिगारेका नै छैनन् भने त्यसमा नियम किन चाहियो ? पछि मूर्ख भिक्षुहरूलाई थाहा भएन मैथुन गर्दा बच्चा पाइन्छ, झन्झन् मायाको बन्धनमा परिन्छ भनेर । अनि भिक्षुहरूलाई बाखीसँग मैथुन गर्ने बानी पर्‍यो । बाखीसँग मैथुन गर्दा कति दुःख भयो होला ! फेरि राम्रो पनि भएन । बाखा अथवा जनावरबाट बच्चा पाइयो भने कति नराम्रो हुन्छ ? मानिस-मानिसबीच कामभोगको सम्पर्क गरेर बच्चा पाइयो भने पनि नराम्रो त हुने नै भयो ।

भिक्षु-भिक्षुणीहरूले पनि सांसारिक कामभोग गर्दा बच्चा पाउने हुन्छन् । बच्चा पाउँदा पुरुषको शुक्र र महिलाको डिम्ब जम्मा भएर हो । दुवैजनाको इच्छाले हुने हो । त्यसकारण दुवैजनाले सांसारिक कामभोग गर्दा बच्चा पाउने हुन्छ भनेर त्यो काम राम्रो देखिएन । अनि भिक्षुहरू जनावरहरूसँग कामभोग गर्न थाले । मानिस-मानिसबीच सांसारिक कामभोग गर्दा बच्चा पाइने भएकाले जनावरसँग सम्पर्क गरेको कुरा सुनेर नराम्रो लागेपछि भगवान् बुद्धले कुनै पनि प्रव्रजित भिक्षु-भिक्षुणी, श्रामणेर-श्रामणेरी र ऋषिमुनिहरूले ब्रह्मचर्य उल्लङ्घन गर्नु हुँदैन, गरेमा आपती पाराजीका पाप लाग्नेछ भनेर नियम बनाउनुभयो । त्यसपछि गृहस्थ विवाहितहरूले पनि सन्तोष लिनु, आफ्ना श्रीमान्-श्रीमतीबाहेक अरूसँग यौनसम्पर्क राखेर कतै नफस्ने, कसैको चित्त नदुखाउने र अर्काको हकलाई हनन नगर्ने भनेर नियम बनाउनुभएको थियो ।

ब्रह्मचर्य पालन गर्नु गृहत्यागीहरूलाई अत्यन्त आवश्यक छ । फाइदा पनि छ, कारण बच्चाको झन्झटमा लाग्नुपर्दैन । ध्यानभावना गर्नलाई समय पाइन्छ । क्रोध आउने छैन । लोभलालच हुँदैन । एचआईभी भाइरसबाट लाग्ने एड्स रोग

Downloaded from http://dhamma.digital

लाग्दैन । मैथुनबाट लाग्ने रोगबाट वञ्चित बनिन्छ । जसलाई जसले हेरे पनि क्रोध आउने छैन । आफ्नो भनेर कसैले च्यापिराख्ने कुरा हुँदैन । सबै व्यक्ति आफ्नै दाजुभाइ र दिदीबहिनी हुन्छन् । आफ्नो लोग्ने, स्वास्नी, प्रेमी र प्रेमिकालाई अरूले अलिकति बाङ्गो आँखाले हेर्दा पनि दुःख लाग्छ । त्यति मात्र होइन, हेरेको देख्ता ज्यान पनि लिने हुन्छन् । तर ब्रह्मचर्य पालन गरेको व्यक्तिले आफू र अरूमा केही पनि भेदभाव गर्दैन । सबैमा समानता हुन्छ ।

ब्रह्मचर्य पालन गर्ने प्रव्रजितहरूले हो । गृहस्थहरूले सधैं ब्रह्मचर्य पालन गर्ने भन्ने होइन । ब्रह्मचर्य पालन गर्न गाह्रो छ । तर पालन नै गर्छु भनेर मनबाट अठोट गरियो भने नसक्ने केही छैन । ध्यानभावना गर्दा कामतृष्णा त्यसै मरेर जान्छ । उखान छ एउटा उखुको स्वाद लिएर बस्ता झन्झन् मीठो हुन्छ । त्यसलाई वास्ता नै गरेन भने केही पनि मतलब हुँदैन । कसैकसैमा कामतृष्णा धेरै हुन्छ । कोही विवाह गरिदिए पनि, आफ्ना श्रीमान्-श्रीमती सँगै बसेर पनि कामभोगबाट वञ्चित भएर ब्रह्मचर्य पालन गरिरहेका हुन्छन् । यसै प्रसङ्गमा एउटा कहानी सुनाउँछु बोधिसत्व सामकुमारका बारेमा ।

एउटा सहरमा एकदम धनाढ्य परिवार थियो । आमाबाबुको कर्तव्य छोराको विवाहकर्म गरिदिनु पनि भएकाले उनीहरू छोराको बिहे गरिदिन केटी माग्न गएछन् । तर तिनीहरूको विवाह गर्ने इच्छा थिएन । अनि दुकुलले पारिकालाई चिठी पठाए तिम्रो विवाह गर्ने इच्छा भए अरूसँगै गर, मेरो इच्छा छैन भनेर । तर लमी हुने दुवैजनाले त्यस्तो चिठी च्यातेर छिटोभन्दा छिटो विवाह गरिदिने कुरा लेखी चिठी बदलिदिए । दुवैतर्फका आमाबुबा खुसी भएर ४० कोटि पैसा, सामान र गहनाहरू दाइजो राखेर विवाह गरिदिएर पठाए । तर तिनीहरू दुवैजनामा कामवासना बिलकुलै नभएको हुँदा सुत्ने बेलामा एउटै ओछ्यानमा ठूलो फूलको माला बीचमा राखेर सुत्ने गर्थे । ममा कामवासना आयो भने मेरातर्फको फूल सुकेर जानेछ, तिमीमा कामवासना जाग्यो भने तिमीभएपट्टिको फूल सुकेर जानेछ भनेर सुत्ने गर्दा रहेछन् । भोलिपल्ट उठ्ता दुवैतिर केही हुँदैनथ्यो । अलिकति पनि फूल सुक्तैनथ्यो । यस्तो गर्दागर्दै वर्षौं बितिसक्यो । सन्तान जन्मिएनन् । सन्तान थिइनन्, कामवासना पनि पटक्कै थिएन । विनाइच्छा सन्तान हुँदैन । दुकुलका आमाबाबुलाई नातिनातिना हेर्ने इच्छा थियो, तर पाएनन् । नातिनातिना चाहियो भनेर कराउँदाकराउँदै दुवैजना संसारलाई छाडेर गए । त्यसपछि दुकुलको हिसाब हेर्ने एकाउन्टेन्टले भन्यो – 'तपाईंका बाबुबाजेको यति सम्पत्ति छ, बाबुको पनि त्यत्तिकै छ, हीरामोती र गरगहनाहरू छन् । तपाईंहरूसँग यति दाइजो छ । अब म बूढो भइसकें । मलाई बिदा दिनुस् र आफ्नो सम्पत्तिको जिम्मेवारी आफैंले लिनोस् ।'

ऊ बिदा मागेर घर गयो । कोठाकोठामा हीरा, मोती र सुनचाँदीहरू धेरै थिए । 'मेरा बाजेबज्यै र आमाबाबुले केही पनि लिएर गएनन्, मैले पनि सबै छाडेर नै जाने हो' भनी दुकुलले विचार गरे । तर हकवालाचाहिँ थिए । व्यवहारमा र

Downloaded from http://dhamma.digital

गृहस्थमा श्रीमती थिइन् । उनले श्रीमतीलाई सोधे – 'यो सम्पत्तिमा तिम्रो आधा हक लाग्छ । आधा म दान दिन्छु ।'

श्रीमान्ले त्यसो भन्दा 'म पनि सँगै जान्छु' भनेर श्रीमतीले पनि सबै सम्पत्ति जसजसलाई चाहिन्छ, तिनीहरूलाई बाजा बजाएर दान लिन आऊ भनेर आह्वान गरे । अनि मानिस सम्पत्ति लिन आए । सात दिनसम्म बाँड्दा पनि सकिएन । जसलाई जे आवश्यक छ, त्यहीअनुसार लिएर गए । अनि दुवैजना ऋषिमुनिको भेष लिएर जङ्गलतिर गए । तर एउटै ठाउँमा बस्ता पनि उनीहरूले ब्रह्मचर्य बिगारेका थिएनन् । ब्रह्मचर्य राम्ररी पालन गरी प्रव्रजित जीवन बिताएका थिए उनीहरूले । उनीहरूको ब्रह्मचर्यमा कहीँ पनि आपत्ती आएन ।

कार्तिक महिनामा कुकुरको विवाह हुन्छ भन्छन् । सुलक्षणकीर्ति विहारमा दुइटा कुकुर पालिएका छन् – लुक भन्ने पोथी र ह्यान्डसम भन्ने भाले । भाले कुकुरले पोथीसित मैथुन गर्न खोज्दा पोथी कुकुर मान्दिन, चाहे कार्तिक महिना नै किन नहोस् । पोथीले पूरै ब्रह्मचर्य पालन गरेकी छे । त्यो देखेर मलाई अचम्म लाग्छ । जनावरले पनि मानिसले झैँ ब्रह्मचर्य पालन गर्न सक्तो रहेछ । मानिस त बुद्धिमान् हो, तर कोही-कोही कामवासनालाई सहन नसक्ने हुन्छन् । ब्रह्मचर्य पालन गर्न गाह्रो भएका प्रव्रजितहरूका लागि भगवान् बुद्धले औषधि बताउनुभएको छ । प्रव्रजित हुन मन पर्ने, विवाह गर्न मन नपर्ने, घरगृहस्थीमा फस्न मन नपर्ने व्यक्तिलाई कामवासनाले उत्तेजना पार्ने भयो भने बुद्धले त्यस्ताका लागि बताउनुभएको औषधि हो – एउटा आयुर्वेदिक औषधि गाईको गहुँतमा भिजाउने, पछि त्यसलाई खाने । मात्राअनुसार खाएपछि त्यसको वीर्य झर्ने नसा सुकेर जाने रहेछ । भन्नुको मतलब पुरुषको लिङ्ग उत्तेजित नभई लुलो भएर जाने औषधि । त्यो औषधिले सजिलैसित ब्रह्मचर्य पालन गरेर ध्यानभावना गर्न सकिन्छ । त्यसैले बर्माका सात लाख भिक्षुहरूले त्यही औषधि खाएर सजिलोसँग ब्रह्मचर्यव्रतको पालन गरेर ध्यानभावनामा बसेका छन् ।

तपस्विनी पारिका र तपस्वी दुकुल दुवैजना एकैसाथ कुनै एउटा घना जङ्गलमा बसेर ब्रह्मचर्य आदि अनेक प्रकारका शीलहरू पालना गरी तपस्या गरिरहेका थिए । उनीहरूले गरेको तपस्याको प्रभाव ब्रह्मलोकसम्म पुगेको थियो । त्यसैले स्वयम् देवराज इन्द्र प्रत्येक दिन बिहान-बेलुका उनीहरूको सेवामा उपस्थित हुने गरेका थिए । एक दिन इन्द्रको दिव्यचक्षुले भविष्यमा तपस्वी र तपस्विनी दुवैजना अन्धा हुनेछन् भन्ने भविष्य थाहा पायो । त्यो कुरा थाहा पाई उनीहरूको भलो चिताएर इन्द्रले सन्तान जन्माउन उनीहरूसँग अनुरोध गरे । ब्रह्मचर्य पालन गरेकाले उनीहरूले त्यो कुरा मानेनन् । 'ब्रह्मचर्य बिगार्नुभन्दा मरे पनि हुन्छ, एक दिन मर्नु नै छ, गर्भधारण गर्नका लागि आमाबाबुको सन्तान हेर्ने इच्छा चाहियो, दुवैजनाको शारीरिक सम्पर्क हुनुपर्‍यो, आमा हुनका लागि ऋतुमती अवस्था र गन्धर्वको (गर्भमा जन्म लिने प्राणीको) उपस्थिति हुनुपर्‍यो । यी संयोगहरू जुटेपछि मात्र गर्भधारण हुन्छ । हामीहरू ब्रह्मचर्य पालन गरेर बसेका

Downloaded from http://dhamma.digital

छौं । त्यसैकारण यसलाई उल्लङ्घन गर्ने कुरा नगर्नुहोला ।' उनीहरूले इन्द्रलाई भने ।

इन्द्रसँग शक्ति हुन्छ । तर स्त्रीलाई छुनु त पऱ्यो ! 'ब्रह्मचर्यको पालन पनि गर्ने तर ऋतुमति हुने बेलामा दुकुल तपस्वीले तपस्विनीको नाभीमा दाहिने हातको औंठाले एकपल्ट छोराको आशा गरेर छोइदिने मात्र, अरू केही गर्नुपर्ने छैन, तपाईंले त्यति मात्र गरेमा तपस्विनीमा गर्भ रहन गई एकजना पुत्रको जन्म हुनेछ' भनेर इन्द्रले राम्ररी सम्झाएपछि तपस्वीले स्वीकारे । त्यति गर्दैमा उनीहरूको ब्रह्मचर्य भङ्ग हुँदैनथ्यो ।

त्यसपछि दुकुलले त्यसै गरिदिए । त्यसपछि एकजना देवपुत्र बोधिसत्वले तपस्विनीको कोखमा जन्म लिए । दस महिनापछि सामकुमारको जन्म भयो । दुवैजना खुसी भए । बच्चालाई पालनपोषण गरी ठूलो बनाए । छोराका लागि भनेर फलफूल लिन गएका आमाबाबु सर्पले टोकेर अन्धा भए । अनि छोराले नै बुबाआमालाई खुब सेवा गर्ने मौका पाए् । सधैंभरि फलफूल लिन जाने, पानी ल्याएर नुहाइदिने, भात पकाउने, खुवाउने आदि गरेर आमाबाबुको सेवा गर्ने गर्दथे ती सामकुमार ।

एक दिन पानी लिन जाँदा काशीराजा सिकार गर्न आएको १२ वर्ष भएछ, एकजना मानिस पनि भेटेका थिएनन्, बाटो बिराइरहेका थिए । पानी लिन गएका सामकुमार (श्रवणकुमार) लाई मृग सम्झेर वाणले हाने । वाण लागेर वाणको विषको प्रभावले गर्दा उनी ढले । उनी भन्न थाले – 'मेरा अन्धा आमाबाबुलाई कसले सेवा गर्ला ! कसले पानी ल्याएर खुवाउने गर्ला ! कसले नुहाइदिने गर्ला !' उनले आफूले सेवा गरेर बसेको सबै याद आयो । अनि राजालाई दया लागेर 'मैले जानी-जानी गरेको होइन, मलाई माफी देऊ, म तिमीले गरेजस्तै सेवा तिम्रा आमाबाबुलाई गर्नेछु, उहाँहरूकहाँ पुग्ने बाटो मलाई देखाइदेऊ' भने । अनि सामकुमारले बाटो देखाइदिए । राजा त्यतै गए । तर आमाबाबुलाई थाहा भयो यो हाम्रो छोरो होइन भनेर । अन्धा बूढाबूढीहरूले छोरो भएको भएको ठाउँमा लैजाऊ भनेर राजालाई भने । राजाले पनि पुऱ्याइदिए । बाबुले छोराको टाउको काखमा राखे । आमाले छोराको खुट्टा काखमा राखिन् । दुवैजनाले सत्य कबुल गर्दै भने – 'हामी दुवैजनाले केही पनि अकुशल काम गरेका छैनौं । शीललाई भङ्ग गरेका पनि छैनौं । विवाहमा बाँधिए तापनि हामीले ब्रह्मचर्य भङ्ग गरेका छैनौं । यो सत्यवचनका कारणले हाम्रो छोराको विष सबै झरोस् । हामी दुवैजना सँगै बसेर पनि ब्रह्मचर्य पालन गरेर बसेका हौं भने यो सत्य वचनका कारणले हाम्रो छोराको विष निकास होस् ।'

उनीहरूको ब्रह्मचर्यपालनको धर्मले गर्दा उनीहरूका छोरा सामकुमारले 'हँ ऽ' गर्दै उठे । उनी बाँच्न सफल भए ।

ब्रह्मचर्यको शक्ति ठूलो छ । त्यसै कारणले ब्रह्मचर्यको पालना गर्नु मङ्गल हो भनिएको हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३३. अरिय सच्चानदस्सनं
(आर्यसत्यधर्मको बोध गर्नु मङ्गल)

आर्यसत्यधर्म भनेर दर्शन गर्नु र बोध गर्नुलाई भन्दछन् । आर्यसत्य भनेको शील, समाधि र प्रज्ञालाई नै हो । चार आर्यसत्यज्ञान भन्नाले चारवटा ध्रुवसत्यज्ञानलाई बुझिन्छ –

१. दुःख सत्य (दुःख छ)
२. दुःख समुदयसत्य (दुःखको कारण छ),
३. दुःख निरोधसत्य (दुःखलाई निर्मूल गर्न सकिन्छ,
४. दुःख निरोधगामिनि प्रतिपदामार्ग आर्यसत्य (दुःखलाई निर्मूल गर्ने मार्ग वा राम्रा बाटाहरू छन्)

त्यस्ता मार्गहरूलाई आर्य अष्टाङ्गिक (आठवटा मध्यमार्ग) पनि भनिन्छ । आर्यसत्यको अर्थ श्रेष्ठ, उत्तम, साक्षात्कार गर्न योग्य जीवन-पवित्रता हो । अष्टाङ्गिक मार्गको अर्थ हो आठ प्रकारका पवित्र फल दिने, साक्षात्कार गर्ने, जीवन दिने र उपाय देखाउने । यी अष्टाङ्गिक मार्गलाई तीन गुणमा बाँधिएको छ । ती यसप्रकार छन् –

क) प्रज्ञा : ज्ञान = सम्यक् दृष्टि / सम्यक् सङ्कल्प
ख) शील : सदाचार = सम्यक् वाचा / सम्यक् कर्मान्त / सम्यक् आजीविका
ग) समाधि : ध्यान = सम्यक् व्यायाम / सम्यक् स्मृति / सम्यक् समाधि

१. सम्यक् दृष्टि (सही धारणा) :

दुःख, दुःख हेतु, दुःख निरोधको मार्ग, यी सबै विषय थाहा पाउनु । जस्तै : चार आर्यसत्यधर्मलाई यथार्थ रूपमा जान्नु, अनित्य, दुःख र अनात्मा स्वभावलाई अवबोध गरी कुशल र अकुशलको मूल कारणलाई चिन्नु । कर्म र कर्मफलबारे, ध्यानको महàवबारे, अनित्यता र यथार्थबोधबारे, राग, द्वेष र मोहजस्ता क्लेश निर्मूल पार्ने मार्गबारे र निर्वाणको महत्वबारे ठीक धारणा हुनु । कायिक, वाचिक, मानसिक राम्रो-नराम्रो (कुशल-अकुशल) कर्मलाई ठीक-ठीक जान्नुलाई नै सम्यक् दृष्टि भन्दछन् ।

२. सम्यक् सङ्कल्प (निष्कर्मता, अनासक्ति र राग-हिंसारहित सङ्कल्प) :

जति पनि नराम्रा विचारहरू छन्, ती सबैलाई त्यागेर परोपकार एवं सुखशान्तिप्राप्तिको मार्गतिर डोऱ्याउने विचारमा अडिग रहनु । कामभोगबाट मुक्त

Downloaded from http://dhamma.digital

हुने विचार, भलाइको चिन्तन र निर्दयतारहित करुणायुक्त चिन्तन गर्नु । यसलाई नै सम्यक् सङ्कल्प भन्दछन् ।

३. सम्यक् वचन (सही वचन) :

नराम्रो बोलीवचनबाट अलग्गिनु र राम्रो, प्रिय एवं सार्थक वचन बोल्नु । सत्य वचन, शुद्ध वचन र प्रिय वचन बोल्नु । असत्य वचन, चुक्ली, कडा र अपशब्द तथा अनावश्यक निन्दाचर्चाबाट टाढा रहनु । यसलाई नै सम्यक् वचन भन्दछन् ।

४. सम्यक् कर्मान्त (परिशुद्ध कर्म) :

आफ्नो शरीरबाट अरूलाई दुःख-पीडा हुने नराम्रो शारीरिक पापकर्मबाट टाढा रहनु, प्राणीहिंसा, चोरी, काममिथ्याचार र अम्मल पदार्थ सेवन नगर्नु नै सम्यक् कर्मान्त हो ।

५. सम्यक् आजीविका (सही जीविका) :

सही किसिमले उद्योगी, मिहिनेती र इमानदार बनी जीवन बिताउनु, काटमार गर्ने शस्त्र-अस्त्रको व्यापार नगर्नु, सत्व प्राणीहरू विशेषतः मानिसहरूको क्रय-बिक्रय नगर्नु, प्राणीहिंसा वा हिंसा गरी व्यापार नगर्नु र कुनै पनि प्रकारको नशालु तथा विषालु पदार्थको व्यापार नगर्नु, सही जीविका र व्यापार गर्नु, तौलमा कम गरेर नदिनु, नराम्रोसँग मिसावट नगर्नु, घुसखोरी नगर्नु, राम्रो र इमानदार भएर काम गर्नु नै सम्यक् आजीविका हो ।

६. सम्यक् व्यायाम (ठीक प्रयत्न) :

नराम्रो र आफूलाई पतन गराउने पापचेतनाहरूबाट आफ्नो मनमस्तिष्कलाई सदैव टाढा नै राख्ने प्रयत्न गर्नु, उत्पन्न नभएका अकुशल चेतनाहरूलाई उत्पन्न नै हुन नदिनु, उत्पन्न भइसकेका अकुशल चेतनाहरूलाई निर्मूल गर्न उत्साहपूर्वक प्रयत्न गर्नु, उत्पन्न नभएका कुशल चेतनाहरू उत्पन्न गर्नु, उत्पन्न भइसकेका कुशल चेतनाहरूलाई अझ बढाउनका निमित उत्साहपूर्वक प्रयत्न र मिहिनेत गर्नु, खराब भावना र विचारहरूलाई रोक्नु, राम्रा भावनाहरूलाई उत्पन्न गर्नु, नराम्रो भावना चित्तमा आयो भने त्यसलाई भित्रैबाट निकाल्नु र राम्रो विचारधाराहरूको रक्षा गर्नुलाई नै सम्यक् व्यायाम भन्दछन् ।

७. सम्यक् स्मृति (सही जागरुकता या होस) :

आफ्नो शरीरबाट भइरहेका कार्य र आफ्नो शरीरमा के भइरहेको छ त्यसलाई स्मृतिपूर्वक होस गर्ने, मनमा अथवा चित्तमा आइरहेका कल्पनामध्ये कुशल र

Downloaded from http://dhamma.digital

अकुशललाई चिनेर खराब पापचेतनालाई समन गर्न सतर्क वा जागरुक हुने तथा चित्तलाई नियन्त्रण गर्ने, वशमा राख्ने, होस राखेर जागृत हुने, शारीरिक र मानसिक सुख, दुःख वा उपेक्षा, वेदना, राग, द्वेषसहितको कल्पना र विचारहरूलाई आइरहने चित्त र कामच्छन्द आदि धर्मसमूहमा होसपूर्वक ध्यान गर्ने कार्य नै सम्यक् स्मृति हो ।

८. सम्यक् समाधि (सही एकाग्रता) :

कुशल चित्तको एकाग्रतालाई समाधि भन्दछन् । आफ्नो ध्यानलाई कहीँ कतै जान नदिई मनलाई एकाग्र गर्नु वा नियन्त्रण गर्नु, सुखभोगको आशा गर्ने वा द्वेषभावले रिसाउने वा डाहा र ईर्ष्या गर्ने वा शारीरिक र मानसिक रूपले अल्छी बन्ने वा चञ्चल हुने वा अनावश्यक शङ्का-उपशङ्का गर्ने बानीलाई नियन्त्रण गर्नु, शमथ भावना र विपश्यनाद्वारा चित्तलाई परिशुद्ध गर्नु नै सम्यक् समाधि भनिन्छ ।

विपश्यनालाई चार प्रकारबाट हेर्न सकिन्छ, जस्तै :

१. कायानुपश्यना :

हाम्रो अथवा आफ्नो शरीरमा जे-जति भएर आएका छन्, तिनलाई एकाग्रचित्त गरेर हेर्ने । उपमा : हाम्रो शरीर पूरै कीरैकीराले भरिएको हुन्छ । त्यसैकारण पूरा चिलाएको जस्तो अनुभव हुन्छ । शरीरमा कमिला गएको जस्तो अनुभव हुन्छ । कहिलेकाहीँ शरीर नै नभएको जस्तो, कहिले भारीपन भएको जस्तो, कहिले कीराले खाइरहेको जस्तो हुन्छ । विभिन्न प्रकारबाट शरीरमा भएको अवस्थालाई चित्तले हेर्ने आँखा नखोलीकन । आँखा खोलेर हेर्दा केही देखिँदैन । कारण, भित्रभित्र कताकता हुने भएकाले बाहिरी आँखाले देख्न सकिँदैन । त्यसैले एकाग्रचित्तले हेर्नुपर्छ । चित्तलाई यताउति नघुमाईकन गहिरोसँग हेर्नुपर्छ । यसरी हेर्नुलाई नै कायानुपश्यना भन्दछन् ।

२. वेदनानुपश्यना :

वेदना भनेको सुखवेदना, दुःखवेदना र उपेक्षावेदना । यी तीनवटा वेदना हुन्छन् । सुखवेदनामा ध्यान बस्ताबस्तै सुख या आनन्द आउने हुन्छ । यही हो कि स्वर्ग भनेजस्तो हुन्छ । यसबाट कहिल्यै पनि नहट्नु । यसो भइदिएको भए कति आनन्द आउने हुन्थ्यो जस्तो हुन्छ । दुःखवेदनामा ध्यान गर्दागर्दै यताउता दुखेर आउँछ । कहिले हात, कहिले खुट्टा, कहिले टाउको, कहिले कम्मर दुख्ने हुन्छ । यस्तोलाई दुःखवेदना भन्दछन् । सुख पनि होइन, दुःख पनि होइन, तटस्थ भाव हुन्छ, शरीरलाई हेर्दाहेर्दै र बारम्बार एउटै किसिमको व्यवहार गर्दागर्दै स्वभाव बन्छ । राग र द्वेष पैदा हुने स्वभाव । यस्तो स्वभावलाई परिवर्तन गर्न पनि समय लाग्ने हुन्छ । स्वभावलाई परिवर्तन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा हुनु पनि एउटा ठूलो

Downloaded from http://dhamma.digital

उपलब्धि हुन्छ । फेरि स्वभावलाई परिवर्तन गर्ने अभ्यास गर्नुपर्छ र यही हामी गर्दैछौं । कुनै घटना घटित हुँदै अन्धप्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुका सट्टा हामीले शरीरमा घटना भएको प्रत्यक्ष हेर्ने अभ्यास गरिरहनुपर्छ । शरीरमा भएको वेदना हेर्नुलाई नै वेदनानुपश्यना भन्दछन् ।

३. चित्तानुपश्यना :

चित्तमा केही विकार आउँछ । चित्त कहिले कहाँ त कहिले कहाँ गइरहेको हुन्छ । जहाँ गए तापनि त्यसलाई हेर्ने मात्र । चित्तको दुश्मन हो राग र द्वेष । हामी राग र द्वेष हटाउनका लागि नै ध्यान गरिरहेका हुन्छौं । तर सम्झन गाह्रो छ । ध्यान गर्दागर्दै अन्ततोगत्वा हाम्रो चित्त राग र द्वेषमा नै अल्झिरहेको हुन्छ । हामीलाई फलाना-फलाना संवेदना आइदिए हुन्थ्यो, फलाना-फलाना सं वेदना नआइदिए हुन्थ्यो भन्नु नै राग र द्वेषमा अल्झिनु हो । चित्त नाना रङ्ग र नाना ढङ्गमा खेलिरहन्छ । ध्यान गर्दागर्दै फलानाले यसो भनेको थियो, यसो गरेको थियो, यसलाई म यसो गर्छु उसो गर्छु भनेर बसिराखेको हुन्छ । तर चित्त ठाउँमा हुँदैन । त्योचाहिँ कताकता गइरहेको हुन्छ । चित्तमा नाना रङ्गका शङ्का-उपशङ्का उठेका हुन्छन् । तिनलाई हेरेर आफ्नो शङ्काको निवारण गरिहाल्नुपर्छ । हाम्रो चित्तमा राग, द्वेष र मोहमय चित्त कुशल होइन । जहाँ राग, द्वेष र मोहको आलम्बन गरेको चित्तलाई एकाग्र गरिन्छ, त्यहाँ एकाग्रता त अवश्य हुन्छ तर समाधि हुन सक्तैन । यस्तो एकाग्रता सम्यक् हुँदैन, शुद्ध हुँदैन । मुसाको दुलोमा आफ्नो सारा ध्यान लगाई बसेको बिरालोको चित्त पूर्णरूपले एकाग्र भइरहन्छ । ऊ आफ्नो आलम्बनमा ध्यानस्थ भइरहेको हुन्छ । माछाको खोजीमा रही तलाउको किनारामा एउटा मात्र खुट्टाले टेकेर उभिइरहने बकुल्लोले पानीमुनि पूर्णरूपले एकाग्रचित्त लाएर ध्यान दिइरहेको हुन्छ । उसलाई अरू कुनै कुराको पनि वास्ता हुँदैन । यो त मुसा र माछाप्रति राग लपेटिएको मनले एकाग्रता हासिल गरेको मात्र भयो, जुन सम्यक् समाधि हुन सकेन । यस्ता प्रकारको कुनै पनि समाधि सम्यक् समाधि हुन सक्तैन । सम्यक् समाधि हुनका लागि, चित्तको एकाग्रताका लागि आलम्बन यस्तो हुनुपर्दछ जुन हामीलाई न प्रिय रहोस् न अप्रिय, जसका लागि हाम्रो मनमा न राग न द्वेष जागोस् । यसका साथै हामीलाई कुनै प्रकारको मोहनिद्रामा डुब्नबाट पनि बचाओस् । आत्मसम्मोहन र अरूद्वारा सम्मोहन गरिने कार्यबाट पनि बचाओस् । ध्यानबाट बचाओस् । चित्तलाई सतत जागरूक राख्न सक्नु र चित्तलाई राम्ररी हेरिरहनुलाई नै चित्तानुपश्यना भन्दछन् ।

४. धम्मानुपश्यना :

Downloaded from http://dhamma.digital

सबै स्वभावधर्मलाई नियालेर हेर्नु, प्रकृतिलाई सम्झनु, आफैँले आफूलाई हेर्नु, काय, वेदना, चित्तलाई हेर्नु नै स्वभावधर्म हो भनी हेर्नुलाई धम्मानुपश्यना भन्दछन् ।

चित्तको समाधान नै समाधि हो । समाधान भनेको समतामा आधान अर्थात् समतामा स्थापित हुनु हो । विषय आलम्बनले चित्तलाई समतामा स्थापित गर्न सक्तैन । यसले त चित्तको सन्तुलनलाई बिगार्दछ । त्यसैले कुशल चित्तको एकाग्रतालाई नै समाधान मान्नुपर्दछ । शुद्ध समाधिका लागि उपयुक्त आलम्बन खोज्ने बेलामा हामीले यी विषयहरूतर्फ पनि ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ । कहीँ त्यस आलम्बनले साधकलाई कुनै सम्प्रदायविशेषको रूपमय, रङ्गमय र शब्दमय प्रतीकविशेष त पार्दैन ? शील, समाधि, प्रज्ञा र विमुक्तिका मार्गहरू त सधैँ सार्वजनिक हुन्, कसैका व्यक्तिगत होइनन् । शील, समाधि र प्रज्ञा मानव मात्रका लागि अत्यन्त आवश्यक छन् । भगवान बुद्ध भन्नुहुन्छ – जसले वचनलाई रक्षा गर्दछ, मनलाई संयम गर्दछ, शरीरले कुनै पनि अकुशल पाप गर्दैन, यी तीन कर्मपथलाई शुद्ध गर्ने व्यक्ति आर्यअष्टाङ्गिक मार्गमा जान सक्तछ । चार आर्यसत्य त्यो अनुपम उपाय हो जसले नेतादेखि जनता, राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री र ठूलाबडाहरूदेखि साना अनि नास्तिकदेखि आस्तिक सबैलाई दुःखमुक्तिको लक्ष्यतिर पुऱ्याइदिन्छ ।

उक्त चार आर्यसत्यलाई यथार्थबोध गरेर व्यावहारिक जीवनमा पूर्णता प्राप्त गर्न सक्यौँ भने हामी पनि बुद्ध हुन सक्छौँ । जीवनका यावत् दुःखहरूलाई जरैदेखि निमिट्यान्न पार्न सक्छौँ र थोरै मात्र पनि दुःख बाँकी नरहेको विमुक्तिसुख निर्वाण प्राप्त गर्न सक्छौँ । त्यसकारण आर्यसत्यधर्मको बोध गर्नु नै मङ्गल हो ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

३४. निब्बान सच्छिकिरिया च
(निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्नु मङ्गल)

निर्वाणलाई साक्षत्कार गर्ने भन्दा 'अरियसच्चदस्सन' निरोध सत्य भनेको असंस्कृत निर्वाणमा समावेश भएको थियो । वान भनेको तृष्णाबाट बाहिरिएको हो । त्यसैकारण निर्वाणमा तृष्णा भन्ने केही पनि हुन सक्तैन ।

भगवान् बुद्धले निर्वाण प्राप्त गर्नुभएको विषयलाई लिएर मिलिन्द महाराजालाई शङ्का-उपशङ्का भइरहेको थियो । त्यसपछि राजा मिलिन्द भन्ते नागसेनकहाँ गएर सोधे – "भन्ते नागसेन ! के निरोध हुनु नै निर्वाण हो ?"

"हो महाराज ! निरोध हुनु नै निर्वाण हो । महाराज ! सबै अज्ञानी पृथक् जनहरू भित्र-बाहिर आयतन (इन्द्रिय र विषयको उपभोग) मा लागिरहन्छन् । त्यो पाउनका लागि दुःखकष्ट गरेर पनि पाउन कोसिस गरिरहन्छन् । त्यसैमा आनन्द लिन्छन् र त्यसैमा डुबिरहन्छन् । जसरी झिँगा सखरमा डुबिरहन्छ, त्यसरी नै पृथक् जन डुबिरहन्छन् । झिँगालाई सखर खाएर अलग भईबाँच्ने भन्ने बुद्धि हुँदैन । त्यस्तै पृथक् जन पनि झिँगाजस्तै डुबिरहन्छन् । लोभका कारणले झिँगालाई सखर छाड्न मन नलागेजस्तो मान्छेहरू पनि मोहको कारणले डुबिरहेका हुन्छन् । त्यसैले मान्छेहरू बारम्बार जन्म लिन्छन्, भवसागरमा घुमिरहन्छन् । मान्छे जन्मन्छन्, बूढाबूढी हुन्छन्, रोगी हुन्छन् र मर्छन् । मरेपछि शोक गर्छन्, रुन्छन् । दुःखी, दौमनस्य र डाहा, पीडा हुने हुन्छ । यस्ता दुःखबाट मुक्त हुँदैनन् । दुःखको दुःखैमा रहिरहन्छन् । जबसम्म मान्छे राग, द्वेष, मोह, लोभ, लालच र तृष्णाको वशमा रहनेछ, तबसम्म ऊ दुःखबाट मुक्त हुन सक्ने छैन ।

महाराज ! तर ज्ञानी, बुद्धिमान् आर्य श्रावक जनहरू आध्यात्मिक (भित्र) र बाहिरी आयतनमा लाग्दैनन्, त्यसमा आनन्द लिँदैनन्, त्यसैमा डुबिरहँदैनन् । त्यसले गर्दा उनीहरूको तृष्णाको निरोध (बन्द) हुन्छ । राग, द्वेष, मोह, लोभ, लालच, अहङ्कार, क्रोध जस्तो तृष्णाको निरोध हुनाले उपादानको निरोध हुन्छ । उपादानको निरोध हुनाले भवको निरोध हुन्छ । भवको निरोध हुनाले जन्म लिन निरोध हुन्छ । निरोध भनेको तृष्णालाई काट्नु हो । जाति (जन्म) निरोध भएपछि बूढो हुनु, मर्नु, शोक गर्नु, रुनु, डाहा हुनु, दुःखी हुनु, दौर्मनस्य हुनु र निराशा हुनु आदि सबै दुःखको निरोध हुन्छ ।

महाराज ! सम्पूर्ण इच्छा, चाहना, लोभ, लालच, तृष्णा सबैलाई काट्न सकेको अथवा निरोध हुनु भनेको नै निर्वाण हो । आजकालको भाषाको प्रयोग हुँदा बाटो बनाउँदा भनिन्छ बाटो निर्माण भयो, घर बनाउँदा भनिन्छ घर निर्माण भयो ।

निर्वाण सबै प्राणीले प्राप्त गर्न सक्तैन । कारण, तृष्णा भएको व्यक्तिले निर्वाण प्राप्त गर्न सक्तैन । जो सम्यक् प्रतिपन हुन्छ, अभिज्ञेय धर्ममा अभिज्ञेय

Downloaded from http://dhamma.digital

हुन्छ, जान्नुपर्ने धर्मलाई जान्दछ र छाड्नुपर्ने धर्मलाई छाड्दछ, भाविता गर्नुपर्ने धर्मलाई भाविता गर्दछ र साक्षात्कार गर्नुपर्ने धर्मलाई साक्षात्कार गर्दछ, त्यस्ता व्यक्तिहरूले नै निर्वाण प्राप्त गर्न सक्छन् । निर्वाण प्राप्त होस् भनेर निर्वाण पाइने होइन । यसका लागि आफूले त्यस्तो काम गर्नुपर्दछ ।"

राजाले फेरि सोधे – "जसले निर्वाण पाएको छैन, के उसलाई निर्वाणसुख भनेको थाहा हुन्छ ?"

भन्तेले भने – "हुन्छ महाराज !"

राजाले सोधे – "स्वयं त्यसले थाहा नै पाएको छैन भने त्यो कसरी जान्दछ कि त्यो सुख हो ?"

भन्तेले भने – "महाराज ! जसका हातखुट्टा काटिएका छैनन्, के उसले जान्दछ हातखुट्टा काटिँदा कति दुःख हुन्छ ?"

राजाले भने – "जान्दछ, थाहा हुन्छ ।"

भन्तेले सोधे – "कसरी ?"

राजाले भने – "हातखुट्टा काटिएको व्यक्तिको वेदना, दुःख सहन नसक्ने बानी, दुःख हेरेर थाहा पाइन्छ उसलाई दुखेको छ, कष्ट भइरहेको छ भनेर । त्यो कुरा हेर्दाहेर्दै आफूलाई अनुभव हुन्छ ।"

फेरि भन्तेले भने – "त्यस्तै हो महाराज ! निर्वाणसुखको अनुभव गर्ने व्यक्तिको सुख देख्ता, हेर्दा, सुखको अनुभव गरेको व्यक्तिलाई सुखी देख्ता, सुख अनुभव गरेर बसेकोलाई हेर्दा आफूलाई पनि निर्वाणसुख पाइन्छ भन्ने थाहा हुन्छ । अरूले सुख पाएको देखेर सुख अनुभव गरिन्छ । त्यस्तै, निर्वाण पाएका मानिसहरूको सन्तोष र प्रीतियुक्त वाक्यहरू सुनेर पनि थाहा हुन्छ ।"

अरूले गरेको सुन्दा आफूलाई पनि गर्न इच्छा लागेको एउटा घटना अहिले मलाई याद आयो ।

१९८१ मा बर्मामा जाँदा महासी सासना ऐतामा ध्यान गरेकी थिएँ । बस्ताबस्ता धेरै नै गाह्रो हुने भयो । नेपालमा मेरो चित्त दिनको दसपटकसम्म पुग्ने गऱ्यो । अनि एक महिनासम्म शरीर यता र उता दुख्ने भयो । तर बर्मीहरू त न्याभ्रै भन्ने ज्ञान प्राप्त भयो भन्दथे । आफूलाई चाहिँ दुखेको निको नै भएको हुँदैनथ्यो । कहिलेकाहीँ भागेर जाऊँ जस्तो लाग्थ्यो । तर के गर्ने ! जुन इच्छा गरेर गएकी थिएँ, त्यो त पुगेको नै थिएन ।

त्यसपछि आफूले आफूलाई नै भनेँ – त्यो बर्मी पनि मानिस हो । म पनि मानिस हुँ । उसले ज्ञान प्राप्त गर्न सक्छ भने मैले किन नसक्ने ? त्यसपछि कसैसँग पनि बोलिनँ । धेरै सुतिनँ । खुब मिहिनेत गरेँ । उसले गर्न सक्छ भने मैले गर्न किन नसक्ने ? अनि गुरुले जुन विपश्यना सिकाउनुभएको थियो, गुरुले नै भनेजस्तो आफ्नो चित्तलाई आफैँले मेहनत गरेर गर्दागर्दै १५ दिनपछि रिपोर्ट दिन जाँदा महासिसयादोले जुन मार्गफल प्राप्त गर्नुभएको थियो, भन्तेले 'साधु साधु साधु'

Downloaded from http://dhamma.digital

भनेर अनुमोदन गर्नुभयो । त्यसैले अर्काको हेरेर, देखेर पनि आफूले त्यही गर्न सक्ने क्षमता आउने रहेछ । तर आफूले नै पाएको र अनुभव गरेको सुखदायक हुन्छ । अरूले सुख पाएको आफ्ना लागि त्यस्तै र त्यति जिन्दगी नै सुख पाउनु होइन जस्तो लाग्छ । त्यो त दैनिकको अनुभव हुने होला ।

७९ : धम्मपीति सुखंसेति विप्पसन्नेन चेतसा ।
अरियप्पवेदिते धम्मे सदा रमति पण्डितो ॥

अर्थ : धर्मरस बुझ्ने व्यक्ति प्रसन्नचित्त भई आरामपूर्वक निदाउँछ, पण्डितहरूको आर्यधर्ममा मन लगाउँछ ।

निर्वाणसम्बन्धी अर्को एउटा प्रसङ्ग पनि यहाँ जोड्न चाहन्छु । भगवान् बुद्धको समयको घटना हो यो । एकजना उपासक थिए । भगवान् बुद्धको उपदेश सुनेर निर्वाण प्राप्त गर्न खुब इच्छा गरे उनले । उनी दान, शील र भावना पनि गर्ने गर्थे । उनी धेरैजसो विहारमा गएर दानपुण्य गर्ने गर्थे । श्रद्धावान्मा एक नम्बर पहिलो उपासक थिए । उनले विचार गरे – छिटोभन्दा छिटो प्रव्रजित भएर निर्वाण प्राप्त गर्नुपर्‍यो । त्यस्तो विचार आएपछि विहारमा गएर प्रव्रजित भए ।

प्रव्रजित भएपछि २२७ नियम पालन गर्नु आवश्यक छ । चिवर लाउन धेरै नै गाह्रो छ । गृहस्थ कपडा लाउन सजिलो छ । १२ मिटरको चिवर कपडा लगाउन गाह्रो हुने त भइहाल्यो । चिवर लगाउन नजानेर यता र उता खस्ने, भुइँमा छुने । अनि अरू भिक्षुहरूले यसो गर्नु, उसो गर्नु भनेर उनलाई सिकाउँथे । सानैदेखि प्रव्रजित हुनु र ठूलो भएर प्रव्रजित हुनुमा धेरै फरक छ । प्रव्रजित भाव दुर्लभ पक्का हो । दुर्लभ पाँचवटामध्ये प्रव्रजित पनि एक दुर्लभ हो ।

विहारमा बस्नैपर्‍यो । उमेर बढ्दै गएपछि सिकाएको कुरा बिर्सने हुन्छ । भिक्षुहरू पनि अलि झर्को मानेर सिकाउने गर्थे । नयाँ भिक्षुलाई चित्त दुख्यो । कारण, घरमा बस्ता सबैले ठूलो र धनाढ्य साहु भनेर मान्थे । तर भिक्षु बन्दा उनलाई कसले मान्ने ? उनले नै सबै ठूला भिक्षुहरूलाई मान्नुपर्‍यो । खानपान गर्न पनि १२ बजेपछि नहुने । २२७ वटा नियमहरू पालन गर्नुपर्ने । केही गरूँ भने यो गर्न हुँदैन, त्यो गर्न हुँदैन भनेर धेरै नियमहरू पालन गर्न लगाउने । दिक्क लाग्यो । भिक्षु बनेर छिटै निर्वाण प्राप्त गर्छु भनेको त यो गर्न हुँदैन र त्यो गर्न हुँदैन पो भन्छन् । के गर्ने त ? विहारमा भिक्षु बनेर बस्नुभन्दा त घरमा बस्नु नै ठीक छ । यहाँ दान लिएर खानुपर्छ, घरमा बसे दानपुण्य गर्न पाइन्छ । फेरि यहाँ बसेर कहिले निर्वाण प्राप्त गर्ने हो !

नयाँ भिक्षुको मन दोमन भयो – घर जाने या विहारमा बस्ने ? आफूलाई आफूले नै प्रश्न गर्दा उनले निर्णय गरे – भिक्षु बन्दा २२७ वटा नियम पालना गर्नुपर्छ, तर गृहस्थ हुँदा पाँचवटा नियम मात्र पालन गरे पुग्छ । आफूले कमाएको धनसम्पत्ति सुखपूर्वक दान दिन पाइन्छ । कहिले निर्वाण प्राप्त गर्ने ? भिक्षु भएर छिटोभन्दा छिटो निर्वाण प्राप्त गर्नुपर्‍यो भनेर भिक्षु बनेको । यहाँ त धेरै नै नियम

Downloaded from http://dhamma.digital

पालन गर्नुपर्दो रहेछ। नियमहरू पालन गर्दागर्दै निर्वाणमा बाधा हुनेछ। अब नियम र भिक्षु छोडेर गृहस्थ बन्छु, दानपुण्य, शील र भावना सकेको गर्छु, यतिका नियम पालन गर्न सकिँदैन।

यही विचार गरेर उनी विहार छोडेर घरतिर लाग्ने भए। त्यही दिन भगवान् बुद्धले महाकरुणा समापति ध्यानबाट हेर्दा ती नयाँ भिक्षुलाई देख्नुभएको रहेछ। नयाँ भिक्षु मन आकुलव्याकुल पारेर घरतिर जाँदै थिए। अनि भगवान् बुद्धचाहिँ नयाँ भिक्षु गइरहेको बाटोमा एउटा ठूलो रूखमुनि बस्नुभयो। उनमा भगवान् बुद्धप्रति पहिलेदेखि श्रद्धा थियो। अनि भगवान् बुद्धलाई नभनी कसरी जाने ? वन्दना नगरी कसरी भाग्ने ?

यस्तो विचार गरेर उनी सरासर भगवान् बुद्ध बस्नुभएको ठाउँमा गई वन्दना गरे। त्यसपछि भगवान् बुद्धले सोध्नुभयो – 'हे आयुष्मान् ! कहाँ जान लागेका ?'

नयाँ भिक्षुले पनि आफूलाई लागेका कुरा भने। २२७ वटा नियमहरू पालन गर्नुपर्ने, गृहस्थमा भए पाँचवटा मात्र नियम पालन गरे पुग्ने, भिक्षु हुँदा पालन गर्नुपर्ने नियम पालन गर्दागर्दै निर्वाणसम्म पुग्न गाह्रो हुने, निर्वाणको चाहना गरेर भिक्षु बनेकोमा निर्वाण झन् टाढा हुने, गृहस्थ बन्दा आफूले कमाएको धनसम्पत्ति इत्यादि दान पनि दिन मिल्ने, यहाँ त खालि दान लिएर खानुपर्ने, त्यसकारण गृहस्थ बन्न जान लागेको भनेर उनले जवाफ दिए।

भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – "धेरै नियमहरू पालन गर्नुपर्दैन। खालि एउटा मात्र नियम पालन गरे पुग्छ। त्यति गर्न सकिन्छ ? यो चिवर छोड्नुपर्दैन, घरमा पनि जानु आवश्यक छैन। एउटा मात्र नियम राम्ररी पालन गर्न सकियो भने निर्वाण छिटै प्राप्त हुनेछ।"

नयाँ भिक्षु धेरै नै खुसी भए। 'एउटा त किन नसक्नु ! २२७ वटा पो गाह्रो ! एउटा भए झन् राम्रो। एउटा नियम राम्ररी पालन गर्छु' भने। त्यसपछि भिक्षुलाई योग्य ठाउँमा लगेर भगवान् बुद्धले विपश्यना ध्यान सिकाउनुभयो। त्यही एउटा विपश्यनालाई राम्ररी गर्दागर्दै भिक्षुले मार्गफल प्राप्त गरे।

ध्यान राम्ररी गर्न सक्यो भने निर्वाण प्राप्त गर्नका लागि २२७ वटा नियमहरूको आवश्यकता छैन। दान, शील र भावना गर्दागर्दै विपश्यना एउटा ध्यानले निर्वाण प्राप्त गर्न सकिन्छ। त्यसकारण निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्नु मङ्गल हो।

Downloaded from http://dhamma.digital

३५. फुरुस्स लोक धम्मेहिं चित्तं यस्स न कम्पति (आठवटा लोकधर्मबाट चित्त कम्प नहुनु मङ्गल)

लोकधम्मेहि अर्थात् लोकधर्मको सामना गर्न सक्ने व्यक्तिको चित्त कम्प हुँदैन । शोक-सन्ताप हुँदैन । रागद्वेष आदि केही हुँदैन । ऊ भय र उपद्रवरहित हुन्छ । यिनै चारवटा नै उत्तम मङ्गल हुन् । जुन व्यक्तिले उपदेशलाई व्यवहारमा उतार्ने काम गर्छ, त्यसलाई अष्टलोकधर्मबाट कम्प हुन सक्तैन । हातमा घाउ नहुनेले विष छोए पनि विष नलागेझैं पाप अथवा अष्टलोकधर्मले छुँदैन । मानवका रूपमा जन्म भएपछि अष्टलोकधर्मबाट बाँच्ने कोही पनि हुँदैन । कारण यी आठवटा धर्म लोकधर्म हुन् । अरू त के कुरा, यो लोकधर्ममा कम्प नहुनु ठूलो उपयोग हो ।

आठवटा लोकधर्म यसप्रकार छन् – १. लाभ (लोभ हुने), २. अलाभ (लाभ नहुने), ३. यश (परिवार धेरै नै हुने), ४. अयश (परिवार नहुने या निःसन्तान हुने), ५. निन्दा (निन्दित भएर बस्नुपर्ने), ६. प्रशंसा (प्रशंसा पाइने), ७. सुख (सुख पाइने), र ८. दुःख (दुःख पाइने) ।

यी सबै लोकमा हुने धर्म हुन् । यी आठवटा धर्म घुमिरहन्छन् र उत्पन्न र विनाश भइ नै रहन्छन् । लोकमा बसेर व्यहोर्नुपर्ने स्वभावलाई लोकधर्म भन्दछन् ।

१. लाभ :

भगवान् बुद्धलाई पनि कहिलेकाहीँ हिसाबै गर्न नसकिने, राख्ने ठाउँ नै नहुने गरी लाभ हुन्थ्यो भने कहिलेकाहीँ एउटा फल खान पनि धौ-धौ हुन्थ्यो । धेरै सम्पत्ति लाभ भए पनि कहिलेकाहीँ घोडाका लागि राखेको खाना खानुपर्ने हुन्थ्यो । सधैँ लाभ मात्र हुँदैन, कहिलेकाहीँ अलाभ पनि हुन्छ । एक दिन एकनाल भन्ने ब्राह्मणगाउँमा भिक्षा माग्न गएको बेला भगवान् बुद्धलाई कसैले भिक्षा दिएनन् । पात्र खालि लिएर उहाँ त्यसै विहारमा फर्कनुभयो । वर्षावासको तीन महिनासम्म घोडाको खाना खाएर जीविका चलाउनुभएको थियो उहाँले ।

२. अलाभ :

भगवान् बुद्धले तीन महिनासम्म घोडाको खाना खाएर कसरी बिताउनुभयो होला ? कारण, बाँच्नका लागि खाएको हो, खानका लागि बाँचेको होइन, घोडाले खान हुन्छ भने हामीले खान किन हुँदैन भनेर घोडाको खाना खाएर उहाँ बस्नुभयो । हामीले पनि नमीठो खानुपर्ने दिन आयो । भिक्षा माग्न जाँदा ६-७ महिनासम्म एक हजार रुपियाँ पनि भएन । कहिले गन्ती नै गर्न नसक्ने गरी पैसा आउँथ्यो । यो सबै प्रकृतिको नियम हो । सधैँभरि एकैनास हुँदैन । केही प्राप्त भएन भनेर दुःखी

Downloaded from http://dhamma.digital

हुनु हुँदैन । तटस्थ भावमा राख्नुपर्छ आफ्नो चित्तलाई । त्यसैलाई मध्यमार्ग भन्दछन् ।

३. यश :

यश भनेको परिवार धेरै हुनु हो । विशाखा उपासिकाका दसवटा छोरा र दसवटी छोरी थिए । उनको यश-कीर्ति पनि फैलिँदै गयो । धनजन परिपूर्ण थियो उनीसँग । आफूले मात्र दान दिँदा धेरै फल प्राप्त हुन्छ । आफूले नदिई परिवारले मात्र दान दिँदा धन धेरै हुँदैन । आफूले पनि दान नदिने, अरूलाई पनि दिन नलगाउने र अरूले दिएकोमा पनि निन्दा गर्ने गर्नाले अर्को जन्ममा गरिब भएर जन्मनेछ । तर विशाखा उपासिका धन र जन सबैमा धनी थिइन् । त्यति मात्र होइन, भगवान् बुद्धको नाम लिँदा पनि विशाखा उपासिकाको नाम लिइन्थ्यो ।

४. अयश :

अयश भनेर परिवार नहुनुलाई भन्दछन्, अथवा निःसन्तान हुनु नै अयश हो । विवाहबन्धनमा बाँधिएर बसेपछि परिवार हुनुपर्छ भन्ने मान्यता छ । सबैले परिवारसँग सुखपूर्वक जीवन बिताउन पाउँदैनन् । कारण, सबै चीज पूरा हुनु भनेको नै आफूले गरेर आएको कर्मको कारणले हो । आफूले राम्रो कर्म गरिएन भने फल राम्रो मिल्दैन । अकुशल काम गऱ्यो भने परिवार, यश, कीर्ति फैलिँदैन । त्यसो भनेर चित्त चञ्चल पार्नु हुँदैन, कुशल कर्म गर्नुपर्छ ।

५. निन्दा :

निन्दित भएर बस्नु हुँदैन । भगवान् बुद्ध देव, मनुष्य र ब्रह्माहरूबाट अतुलनीय प्रशंसा पाउन सक्ने, प्रशंसाका शब्द ग्रहण गर्न सक्ने भए पनि कहिलेकाहीँ निन्दाबाट पनि बच्न सक्नुभएन । चिञ्चमाणविकाको दोषारोपण यसको उदाहरण हो । उनले भगवान् बुद्ध धर्मोपदेशमा रहेको बेलामा आफूले पेट बोकेको बहाना गरेर भगवान् बुद्धलाई 'बच्चा कसरी जन्माउने ? बच्चा जन्माउने समय भइसक्यो, तपाईंको पुत्ररत्न जन्माउने ठाउँ देखाइदिनोस्' भनिन् । उनको त्यस्तो कुरा सुनेर जनसमूहले भगवान् बुद्धको निन्दा गरे । उहाँले पनि त्यसरी निन्दा सहनुपरेको थियो ।

अर्की सुन्दरी परिव्राजिकालाई जँड्याहाहरूले मारेर भगवान् बुद्धको फूल फ्याँक्ने ठाउँमा लगी लासलाई छोपिराखेका थिए । तीर्थङ्करहरूले त्यस्तो अत्याचार गराउन लगाएका थिए । तिनीहरूले नै भगवान् बुद्धलाई ज्यानमारा मुद्दा लगाई दोषारोपण गरे ।

कहिलेकाहीँ हामीले पनि कल्पना नै नगरेको दोष सुन्नुपर्ने हुन सक्छ । एउटा भनाइ छ – एउटा घरमा मजाले भोज खाइराखेका थिए । निन्दा गर्ने केही

Downloaded from http://dhamma.digital

विषय नपाएर रक्सी दिन आएकी केटीको कुर्कुच्चा फुटेको भनेछन् । त्यसकारण निन्दाबाट बच्न सकिँदैन ।

भगवान् बुद्धले समेत निन्दा खप्नुपरेको थियो । यो लोकमा रहेसम्म चोर्ने, छल्ने, ठग्ने गर्नु हुँदैन, तैपनि निन्दा पाइन्छ । निन्दाबाट कोही पनि बच्न सक्तैन ।

भगवान् बुद्धको समयको घटना हो । एकजना अतुल उपासक थिए । उनलाई उपदेश सुन्ने इच्छा लागेछ । भगवान् बुद्धकहाँ पुगेपछि उहाँले 'हे उपासक ! उपदेश सुन्यौ त ?' भनेर सोध्नुभयो । उनले पनि 'हे भगवान् शास्ता ! आयुष्मान् रेवतकहाँ जाँदा उनले उपदेश नै सुनाएनन् । आयुष्मान् सारिपुत्रले चाहिँ अभिधर्मको उपदेश धेरै दिए । आयुष्मान् आनन्दकहाँ उपदेश थोरै सुन्न पाइयो । त्यसकारण म उनीहरूसँग रिस उठेर धेरै उपदेश सुन्न हजुरकहाँ आएको' भने ।

त्यसपछि भगवान् बुद्धले भन्नुभयो – "हे अतुल ! लोकमा राजाहरूलाई पनि कसैले निन्दा गर्छन् भने कसैले प्रशंसा । त्यस्तै सूर्य, चन्द्रमा र पृथ्वीलाई पनि कसैले निन्दा गर्छन्, कसैले प्रशंसा । प्रज्ञावान्हरूले निन्दा नगरीकन प्रशंसा गर्न योग्य भएर बस्नुपर्छ । निन्दा गर्ने स्वभाव पहिलेदेखिको हो । चुप लागेर केही नबोली बस्नेलाई न निन्दा गर्छन्, न प्रशंसा । सही निन्दा र प्रशंसाबाट बच्नेहरू पहिले पनि थिएनन्, अहिले पनि छैनन् र पछि पनि हुने छैनन् ।"

६. प्रशंसा :

प्रशंसा आफूलाई मन पराउने सबैले गर्छन् । उखानै छ – मन परेको व्यक्तिले पादेकोमा पनि सुगन्ध आउँछ । विद्वान् र बुद्धिजीवीहरूले न्यायपूर्वक गरेको प्रशंसा सही प्रशंसा हो । धेरै ध्यान गर्ने व्यक्तिलाई निन्दा वा प्रशंसा जे गरे पनि उसको चित्त विचलित हुँदैन ।

एकजना भिक्षु सधैँ भिक्षा माग्न जाँदाजाँदै एकजना दातासँग मित्रता भयो । त्यो घरमा पुग्दा उनको मनमा आनन्द आउने र दातासँग मन मिल्ने हुन थाल्यो । दाताले चतुप्रत्यय पूरा गरेर दान दिन थाले । ती भिक्षु सधैँ राम्ररी ध्यान गर्दागर्दै आफ्नो चित्त वशमा राखेर चित्तको मललाई निर्मूल पारी अरहन्त भए । तर दाताकहाँ आउने गरेकाले बाहिरबाट उनको उपहास हुने गरेको थियो । बाहिरबाट उपहास भएको कुरा देवताहरूलाई मन परेन । भन्तेको मन कस्तो छ भनी हेर्न मन लागेर दाताको रूप धारण गरेर भिक्षुलाई भने – 'हे भन्ते ! तिमी र म गाउँ वा सहर जहाँ भए पनि खालि हाम्रो विषयमा मात्र चर्चा भइरह्यो ।' भिक्षुले भने – 'हे उपासक ! विरोधाभासलाई लिएर प्रतिध्वनि आउँछ । त्यस्तो शब्द आएर बस्छ । त्यसकारण त्यस्तो शब्दलाई सहन गर्ने शक्ति भिक्षुहरूमा हुन्छ । त्यस्तो शब्दले भिक्षुहरूको चित्त कम्प हुँदैन । पोखरीको पानी निर्मल भएजस्तै भिक्षुहरूको चित्त श्रवणको प्रभावले विचलित हुँदैन ।'

८१ : सेलो यथा एकधनो वातेन न समीरति ।

Downloaded from http://dhamma.digital

एवं निन्दा पसंसासु न समिञ्जन्ति पण्डिता ॥

अर्थ : ठूला-ठूला ढुङ्गालाई हावाले उखेल्न नसकेझैं निन्दा र प्रशंसा केहीले पनि पण्डितहरूलाई विचलित पार्न सक्तैन ।

८० : उदकं हि नयन्ति नेत्तिका
उसुकारा नमयन्ति तेजनं ।
दारुं नमयन्ति तच्छका
अत्तानं दमयन्ति पण्डिता ॥

अर्थ : कुलो खन्नेले आफूलाई चाहिएको ठाउँमा पानी लैजान्छ । वाण बनाउनेले आफूलाई चाहिएबमोजिम वाण बनाउँछ । सिकर्मीले पनि आफूलाई चाहिएबमोजिमको काठ बनाउँछ । त्यस्तै पण्डितहरूले पनि आफूलाई चाहिएअनुसार चित्तलाई दमन गर्दछन् ।

जङ्गलमा हावा चल्नेबित्तिकै रूखको आवाज फरक हुन्छ, हावा आउने समयमा डराउने मृगजस्तै शब्द सुन्नेबित्तिकै डराउने भिक्षुको चित्तलाई स्थिर नभएको भन्दछन् । त्यस्तो भिक्षुको आचरण पूर्ण हुँदैन । तर मजस्तो भिक्षुलाई निन्दा र प्रशंसा केहीले पनि असर गर्दैन । केवल त्यो शब्द मात्र हो ।

७. सुख :

जुन व्यक्तिसँग राग, द्वेष र मोह हटेर जान्छ, लोभ, लालच, द्वेषभावना रहँदैन, त्यस्तो व्यक्ति सुखपूर्वक बस्न सक्छ ।

९६ : सन्तं तस्स मनं होति सन्ता वाचा च कम्म च ।
सम्मदञ्ञा विमुत्तस्स उपसन्तस्स तादिनो ॥

अर्थ : राम्रोसँग जानीबुझी मुक्त भइसकेको अर्हत पुरुष अथवा नारीको वाणी तथा कर्म पनि शान्त हुन्छ । अन्धविश्वासरहित हुने, निर्वाणका ज्ञानी जन्ममरणरहित भएर सबै तृष्णा त्याग गरिसकेको मानिसले मात्र सुख पाउँछ । जसले स्मृतिवान् भएर उद्योग गर्दछ, गृहस्थ जीवनमा रमाउन छाड्दछ, त्यस्तो व्यक्तिलाई मात्र सुख हुन्छ ।

८. दुःख :

दुःख हुनु नै लोकधर्म हो । आफूले भनेजस्तो चीज नपाउँदा दुःख लाग्छ । दुःख मात्र हुने होइन, शोक पनि हुन्छ । हामीलाई अनेक प्रकारका शोक र दुःख हुन्छन् । तर ज्ञानी व्यक्तिलाई जेजति समस्या आए पनि उसको मन कम्प हुँदैन । धम्मपदमा भनिएको छ –

८३ : सब्बत्थ वे सप्पुरिसा चजन्ति
न कामकामा लपयन्ति सन्तो ।
सुखेन फुट्ठा अथवा दुखेन

Downloaded from http://dhamma.digital

न उच्चावचं पण्डिता दस्सयन्ति ॥

अर्थ : सत्पुरुषहरूले सबै कुरा त्याग गर्छन् र शान्त भएर काम गर्छन्, शान्त भएर कामका विषयमा केही कुरा गर्दैनन् । सुख या दुःख जे भए पनि केही चिन्ता लिँदैनन् । सत्पुरुषहरूमा सुख वा दुःख जे आए पनि चित्त चञ्चल हुँदैन ।

एउटा गाउँ थियो । त्यस गाउँको एउटा परिवार खेतमा काम गर्दो रहेछ । एक दिनको कुरा हो, उसको छोरालाई दिसा लागेर एउटा झाडको मुनि दिसा गराएको रहेछ । दिसा गर्दा कालो सर्पले टोकेर छोरो विष लागेर मरेछ । बाबुचाहिँले छोरो कहाँ गयो, अहिलेसम्म आएन भनेर घरमा खबर पठायो । भात दुई भाग नल्याउनु, एक भाग मात्र ल्याउनु भनेर दुईजना खेतमा काम गर्न गएकाले दुईजनालाई खाना लिएर आएछन् घरबाट । खबर गरेपछि घरबाट पनि एक भाग मात्र खाना आयो । छोरो विष लागेर मऱ्यो । छोराको पनि दाहसंस्कार गरियो । त्यतिखेर त्यो किसान परिवारलाई शोक या दुःख केही थिएन । त्यस समयमा इन्द्रले यात्रुको भेष धारण गरेर सोध्न आए । उनका बाबुले भने – 'सर्पले पुरानो काँचुली फेरेर नयाँ बनाएझैं मरेर केही काम नलाग्ने भएको शरीर आगोले डढाएँ । के दुःख लाग्नु !'

फेरि ती यात्रुले आमालाई सोधे – 'के तिमीहरूलाई छोरो मन परेको थिएन ?'

आमाले भनिन् – 'मन पर्थ्यो, किन नपर्नु !'

'किन नरोएकी त ?' भन्दा आमाले भनिन् – "काल हामीले आइज भनेर बोलाएर आएको होइन । त्यसकारण नरोएकी ।"

मर्ने केटाकी बहिनीले पनि भनिन् – "खालि रोएर मात्र केही हुँदैन । यो प्रकृतिको नियम नै हो । हामी सबै परिवारहरूलेएक दिन जानुपर्छ ।"

नोकरले पनि भन्यो – "फुटेको माटाको भाँडो फेरि नजोडिएजस्तै हामी रोएर केही हुने होइन ।"

हामी सबैको बाटो त्यही हो । यी आठवटा धर्ममा मन कम्प नहुनु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३६. असोकं
(शोकसन्ताप नलिनु मङ्गल)

शोक भनेको आमाबाबु, आफ्ना नाताकुटुम्ब नाश भएर जाँदा, मर्दा, धनसम्पत्ति विनाश भएर जाँदा लाग्छ । त्यसको सामना गर्नुपर्ने व्यक्तिलाई डाहा हुन्छ । त्यस्तो अवस्थामा मनमा शान्ति हुँदैन । त्यस्तो अवस्थालाई खालि धर्मबाट मात्र शान्त पार्नुपर्दछ । भगवान् बुद्धले भन्नुभएको छ – स्मृतिप्रस्थान धर्म आदिबाट शोक बिलकुल हटेर जान्छ ।

आफूलाई मन पर्ने कसैलाई केही भयो भने अथवा उसको मृत्यु भयो भने शोक लाग्छ, पीडा हुन्छ । कोहीकोहीको त मानसिकता नै खलबलिन जान्छ । यहाँ एउटा त्यस्तै कहानी भन्छु आफूलाई मन पर्ने लोग्ने बितेर जाँदा कतिसम्म दुःख भयो भन्नेबारेमा ।

श्रावस्तीको घटना हो । श्रावस्तीमा धेरै धनी एकजना महाजन थिए । उनकी एउटी छोरी थिइन् । उनको नाम पटाचारा थियो । बुबाआमाले लालनपालन गरेर राखेकी छोरी । धेरै सुखले पालिराखेकी छोरी । बिस्तारै ठूली हुँदै गएपछि एक दिन त विवाह गराइदिनैपर्‍यो । धेरै ठाउँबाट माग्न आए । तर उनको अर्कै केटासँग प्रेम रहेछ । कसैलाई थाहा थिएन पटाचारालाई त्यो केटा मन परेको । उता आमाबाबुले अर्कैसँग विवाह गर्नका लागि कुरा चलाएका थिए । आमाबाबुले थाहै नपाई उनको चाहिँ घरैमा पालिराखेको केटोसँग प्रेम भएछ । त्यो केटाका आमा, बुबा, घर केही थिएन । पटाचाराले त्यही केटासँग बिहे गरिन् । बिहे भएको केही वर्षपछि बच्चा हुने भयो । बच्चा हुने बेलामा गाह्रो पर्‍यो । उनलाई आफ्ना आमाबुबाको याद आयो । दस महिनापछि श्रीमान्सँग बिदा मागिन् माइत जानका लागि । तर श्रीमान्ले अनुमति दिएनन् । पटाचारा अलि जिद्धीवाल थिइन् । श्रीमान् जङ्गलमा दाउरा लिन गएको बेलामा छिमेकीलाई भनेर श्रावस्तीतिर गइन् ।

जाँदाजाँदै बाटोमा नै बच्चा जन्मियो । उनको लोग्ने आउँदा पटाचारा घरमा थिइनन् । छिमेकीहरूले उनी माइत गएको कुरा सुनाए । त्यो सुनेपछि उनका श्रीमान् पनि छिटोछिटो गरी ससुरालीतर्फ गए । तर उनले बाटोमा बच्चा जन्माइछन् । उनका श्रीमान् पनि खुसी भए । जन्म कहाँ हुन्छ, मृत्यु कहाँ हुन्छ, केही ठेगान छैन ।

बच्चा लिएर दुवैजना गाउँ फर्के । बच्चाको स्याहारसम्भार गर्दागर्दै खुसीसाथ बसे । फेरि केही वर्षपछि अर्को बच्चा पेटमा आयो । उनलाई फेरि माइतीको याद आयो । माइत जान अनुमति माग्दा श्रीमान्ले अनुमति दिएनन् । छिमेकीलाई भनेर छिमेकीको सहाराले उनी बिस्तारै माइतीतिर लागिन् । त्यो दिन बादल लाग्यो । पटाचारा जब जङ्गलतिर पुगिन्, हुरी आयो र पानी पर्‍यो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आमाछोरा कहाँ गए कहाँ । यता श्रीमान् घरमा आउँदा आमाछोरा दुवैलाई देखेनन् । टोलछिमेकीलाई सोद्धा माइत गइन् भने । हतारहतार उनका श्रीमान् श्रावस्ती जाने बाटोतिर गए । हुरी आउँदाआउँदै पटाचाराले बच्चा पाइहालिन् । भर्खर जन्मेको बच्चालाई आफ्नो छातीमा टाँसेर घोप्टो परेर बसिन् । कति दुःख भयो होला ।

उनका श्रीमान् उनलाई खोज्दै जाँदा बाटोमा बच्चा जन्मिएको अवस्थामा भेटे । पानी रोकिएपछि सुत्केरीको शरीर कामेकालेसुकेको दाउरा खोज्न जाँदा टाढैदेखि सुकेको रूख देखे । सुकेको रूखको दाउरा भाँच्ता त्यसमा कालो सर्प बसिराखेको उनलाई याद भएन । कालो सर्पले टोकेर मरे उनी । यता पटाचारा श्रीमान्ले दाउरा ल्याउलान् अनि सेकौंला, तातो पारौंला भनेर पर्खिरहिन् । धेरै समयसम्म पनि उनी नआएपछि छोरालाई लिएर आफ्ना श्रीमान् गएको बाटोतिर हेर्दै जाँदा उनी त नीलो भएर लडिराखेको देखिन् । उनी जाँदा उनका श्रीमान् मरिसकेका थिए । त्यहीँ बसेर उनले विलाप गरिन् । त्यसपछि दाहसंस्कार गरेर बच्चाहरू लिएर माइती श्रावस्तीतिर लागिन् ।

ठूलो खोलो थियो बाटोमा । रातभरि पानी परेर खोलो बढेको थियो । पटाचाराले सोचिन् एउटा छोरोलाई पारि पुऱ्याउन अर्कोलाई यहीँ राख्छु र फेरि लिन आउँछु । भर्खर बच्चा जन्माएकीले उनी कमजोर थिइन् । उनले केही पनि खान पाएकी थिइनन् । श्रीमान् मरेकाले माइत जाने निधो गरी साना बच्चालाई पारि तार्न गइन् । पारि पुऱ्याएको बच्चालाई राख्न छोप्ने कपडा केही पनि थिएन । सानो छोरालाई नाङ्गै राखेर अर्कोलाई लिन गइन् । खोलाको बीचमा पुग्दा गिद्धको आवाज आयो । यसो फर्केर हेर्दा त गिद्ध आएर बच्चालाई लगेछ । पटाचारा खोलाको बीचबाट हाहा गरेर गिद्धलाई धपाउन थालिन् । हाहा गरेको देखेर अर्को छोराले आमाले मलाई बोलाएको भन्ठान्यो र खोलातिर बढ्यो । उसलाई पनि खोलाले बगाएर लग्यो ।

पटाचारा धेरै शोकमा परिन् । उनी रुँदै श्रावस्तीतिर जाँदा चारपाँचजना बटुवाहरू आइराखेको देखिन् । आफ्ना आमाबुबाका बारेमा सोधिन् । ती बटुवाहरूले राति पहिरो आएर सबै घर भत्केकाले घरमा पुरिएर आमाबुबा दुवै मरेका र एउटै चितामा जलाइरहेको कुरा सुनाए । उः त्यो मसानघाटमा जलाइराखेको छ भनेर देखाए ती बटुवाहरूले ।

पटाचारा त्यो सुनेर पागल भइन् । चित्तलाई आफ्नो वशमा राख्न सकिनन् । श्रीमान् सर्पले टोकेर मरे । एउटा छोरालाई खोलाले बगायो । सानो बच्चालाई पनि गिद्धले लग्यो । आमाबुबा पनि घरैमा पुरिएर मरे । उनको मुखमा यही कुरा हुन्थ्यो । उनी चिच्याउँथिन्, रुने र दाह्रा किट्ने गर्थिन् । आफू कहाँ छु भन्ने उनलाई केही थाहा थिएन । लुगा पनि नलगाई नाङ्गै बस्ने गर्थिन् पटाचारा । जे पायो त्यही खाने र कराउने गर्थिन् । सबैजना बहुलाइनी आई भनेर कराउँथे । केही

Downloaded from http://dhamma.digital

महिना बितेपछि संयोगवश आफ्नो पहिलेको पुण्यको प्रभावले अनाथपिण्डिक महाजनको विहारमा पुगिन् उनी ।

भगवान् बुद्धले धेरै उपासक-उपासिकाहरूलाई उपदेश सुनाइरहनुभएको थियो । सबै एकचित्त गरेर सुनिरहेका थिए । नाङ्गै आएकी पटाचारा भगवान् बुद्धको छेउमा आइपुगिन् । सबैलाई लाज भयो । नाङ्गै आएकी पटाचारालाई उपासकहरूले हटाउन खोजे, तर भगवान् बुद्धले नहटाउन भन्नुभयो । भगवान् बुद्धले मैत्रीपूर्वक 'बहिनी !' भनेर बोलाउनुभयो । भगवान् बुद्धको त्यस्तो मैत्रीपूर्ण आवाज सुनेपछि पूर्वजन्मको पुण्यले अलिअलि होस आयो पटाचाराको । अनि उनलाई 'मेरा त कोही पनि छैन भनेको त मेरा दाजु पनि रहेछन्' जस्तो लाग्यो । 'बहिनी' भन्ने शब्द सुनेर लाज लाग्यो र होस आयो उनलाई । लाज ढाक्न कपडा खोज्न थालिन् । भगवान् बुद्धले त्यहीँका उपासिकाहरूलाई इसाराले कपडा ल्याइदिन भन्नुभयो । पटाचाराले प्रार्थना गरिन् – 'म अब गृहस्थ जीवनमा जान्नँ शास्ता ! म तपाईंको शरणमा आउँछु ।'

भगवान् बुद्धले पनि 'तिमीजस्ता दुःख, पीडा र शोकमा डुबेकालाई मेरो ढोका खुला छ, आऊ' भनेर उनलाई पनि त्यहीँ भिक्षुणी बनाउनुभयो । भिक्षुणी भए पनि खानु त पऱ्यो ! तर भिक्षु-भिक्षुणीहरूलाई त्यस्तो केही समस्या हुँदैन । तैपनि त्यो समयमा दाताहरू प्रशस्त भेटिएनन् अनि भिक्षा माग्न जानुपऱ्यो । भिक्षा गएर फर्केर आउँदा खुट्टा फोहोर भएर धुँदा पर्खालको पानी अलि तल गएर सुक्यो । ध्यानचित्त एकाग्र गरेर होसपूर्वक हेरेर खुट्टा धुँदा भगवान बुद्धले भन्नुभयो – 'हे पटाचारा ! तिमीले पानी सुकेको मात्र नहेर्नु । आफ्नो छोरो र भर्खर जन्मेको बच्चालाई पानी सुकेकोसँग तुलना गरी हेर्नु । बीचमा पानी सुकेको कुरालाई श्रीमान्को मृत्यु भएको कुरासँग तुलना गर्नु । अन्तिमसम्म पानी सुकेको कुरालाई आफ्ना आमाबाबुको मृत्यु भएको कुरासँग तुलना गर्नु । यसरी मृत्यु भएर गएकालाई याद गर ।'

भगवान् बुद्धले भनेजस्तै गरी ध्यान गर्दा प्रज्ञासहित उनी अरहन्त भइन् । साधु साधु साधु भनेर तीनचोटि साधुकार दिनुभयो भगवान् बुद्धले । धेरै समयअघिदेखिको शोक, दुःख, डाहा सबै हटेर गए । जबसम्म क्लेश भयो, त्यही समयसम्म शोक भयो । अब शोक-भय केही भएन । त्यसकारण शोक, भय, डाहा नहनु नै मङ्गल हो ।

अर्को एउटा घटना छ । भगवान् बुद्धको उपदेश सुनेर शोक, सन्ताप, डाहा, क्रोध र द्वेषको भाव नभएको, मनमा अलिकति पनि दुःख नभएको बन्धुल सेनापतिकी श्रीमती मल्लिका उपासिकाले शोक नगरेका कारण आफ्नो मनलाई सामना गर्न सकिन् । बुद्धको उपदेश आफूले सही ठाउँमा प्रयोग गरेका कारणले त्यसो भएको हो । चुक्ली सुनेर प्रसेनजीत राजाले केही विचारै नगरी बन्धुल सेनापतिलगायत ३० जना छोराहरूलाई मारिदिएका थिए । १० वटा हात्तीको बल

Downloaded from http://dhamma.digital

भएका कुमारहरूलाई मारिएको थियो । उता मल्लिका उपासिका भिक्षुहरूलाई भोजन दान गरेर बसिन् । त्यस बेला आफूले समाइराखेको घिउको भाँडो भुइँमा खसेर फुटेछ । अनि सारिपुत्र महास्थविरले भने – फुट्ने चीज फुट्नु अनित्य स्वभाव हो । त्यसलाई सम्झेर शोक नगर्नु । आफ्नो कम्मरमा राखिराखेको श्रीमान्सहित ३० जना छोराछोरीहरूलाई मारिदिएको चिठी लिएर आफ्नो इन्द्रियलाई नबिगारी चित्तमा शोक नगरी भोजन दान दिइन् उनले । जाबो यस्तो घिउको भाँडो फुटेर शोक गर्नुपर्ने छैन । यस्तो भनेर सारिपुत्र भिक्षुहरूलाई चिठी देखाएर निवेदन गरिन् । मल्लिकाको चित्त कति बलियो रहेछ ! उनको चित्त बलियो भएकाले नै सबै चीज विनाश नै भएर जान्छ भन्ने सोचिन् र उनलाई शोक, सन्ताप, डाहा भएन ।

शोक, सन्ताप र डाहा नगर्नु नै मङ्गल हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३७. विरजं
(रागद्वेषमोहरुपी क्लेशको धूलो नहुनु मङ्गल)

राग, द्वेष र मोहको धूलो हुनु हुँदैन । रागका कारणले हामीलाई दु:ख हुन्छ । धूलो भनेको कसैलाई मन नपर्ने कुरा हो । प्रकृतिको धूलो शरीरमा लाग्यो भने फोहोरी भइन्छ । त्यस्ता सत्वहरूलाई धूलोसमान भइराखेको हुनाले 'रजो वियाति रजो' अनुसार रज भनिएको हो । रागरहित भएर बस्ने चित्त मङ्गल हुन्छ । रागमा च्यापेर बसेको चित्तमा दु:खैदु:ख मात्र हुन्छ । रागले अलग भइराखेको चित्त सफा हुन्छ । धूलो नभएको चित्त पनि सफा हुन्छ । त्यस्तो सफा चित्त भएको व्यक्तिसँग जे भए तापनि बस्नलाई सजिलो हुन्छ । त्यस्तै चित्त सफा भएको व्यक्तिसँग बस्ता आफ्नो चित्तमा पनि शान्ति हुन्छ, आनन्द आउँछ । चित्त प्रसन्न भइरहन्छ । तर रागमा च्यापिएर बस्ता धेरै दु:ख हुन्छ । रागहरू हुन् रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्श।

रूपमा भुलेर बस्ता दु:ख हुन्छ । कसैको शब्द सुन्दासुन्दै पक्क परेर बस्ने, गाना र भाषणको आवाजमा भुलेर बस्ने गर्दा पनि दु:ख हुन्छ । २०३० सालको कुरा हो । म बनेपाबाट भक्तपुरतिर जाँदै थिएँ । बसमा जाँदा एउटी महिलाले गाना गाएको शब्द कति राम्रो लाग्यो भने उसको गाना सुन्दासुन्दै भक्तपुर उत्रनुपर्ने म त काठमाडौंसम्मै पो पुगेछु । म त शब्दमा भुलेर बसेछु । अरू कति होलान् मजस्ता । राम्रो सुगन्ध पनि सबैलाई मन पर्छ । गन्ध कसैलाई मन पर्दैन । फोहोर फालेको दुर्गन्धित ठाउँ कसैलाई मन पर्दैन । टाउको दुख्छ । मीठो खान पाउँदा खुसी लाग्छ । तर खालि जिब्रोका लागि मात्र हो स्वाद । त्यस्तै, संसारमा मानिस कोही राम्रा त कोही नराम्रा हुन्छन् । खान नपाउँदा सबैलाई दु:ख लाग्छ ।

यो पञ्चस्कन्ध हो । यसलाई कामयोग पनि भन्दछन् । यसमा भुलेर बस्यो भने अमङ्गल हुन्छ । रागका कारणले गर्दा आफूलाई अमङ्गल हुन्छ । त्यसकारण रागले गर्दा कति पाप कमाइन्छ, कति दु:ख हुन्छ, थाहा हुँदैन ।

एउटा घटना भन्न चाहन्छु । एउटा परिवारमा दुईजना दाजुभाइ थिए । भाउजूसहित तीनजनाको परिवार थियो । दाजुचाहिँलाई आफ्नी श्रीमती असाध्यै मन परेकी थिइन् । दाजु बाहिर काममा जाँदा भाइचाहिँ भाउजूसँग बस्न मन गर्न थालेछ । भाइ भाउजूसँग रसरङ्ग गर्न थालेछन् । देवर-भाउजू दुवैजनाको आपसमा प्रेम बस्यो । आफ्नो लोग्नेभन्दा पनि देवर मन पर्‍यो । संसारमा मन परेपछि मासु नै काटेर दिने, मन नपरेपछि मारिदिने चलन छ । दुवैजनाको रागको कारणले यौनसम्पर्क पनि भयो । त्यसो हुँदा दुवैजना देवरभाउजूलाई छुटाउन सकेनन् । समाजले दिएको, विवाह गरेर आएको लोग्ने हुँदाहुँदै देवरसँग बस्न मन परेको थियो भाउजूलाई । अब कुरा आयो समाजले थाहा पायो भने के गर्ने ! लोग्नेले थाहा पायो भने के गर्ने ! भाउजूचाहिँको मनमा आयो अब यो लोग्नेलाई मारिदिन्छु । भाउजूले देवरलाई भनिन् – 'तिम्रा दाइलाई मार्नुपर्‍यो, अनि मात्र स्वतन्त्रतासँग हामी

Downloaded from http://dhamma.digital

दुईजना बस्न पाउँछौं ।' देवरलाई पनि भाउजू मन परेकीले दाजुलाई मारिदियो । भाउजूको रागरूपी प्रेमका कारणले दाजुलाई मारिदियो । दाजुचाहिँले मरेपछि घरमा सर्पका रूपमा जन्म लियो ।

मायाको कारण सर्पले आफ्नी श्रीमतीलाई नछाड्ने । भाउजूचाहिँ जता गए पनि त्यो सर्प सँगसँगै जान्थ्यो । कारण आफ्नी श्रीमतीप्रतिको मायाले गर्दा हो । त्यो सर्पले त्यसो गरेको देखेर श्रीमतीलाई शङ्का लाग्यो यो सर्प पक्कै पनि मेरै श्रीमान्को अर्को जन्म हुनुपर्छ । अनि भाइलाई भनेर सर्पलाई पनि मार्न लगाइन् तिनले । सर्प मरेपछि आफ्नै घरमा साँढे भएर जन्म लियो ।

साँढे पनि आफ्नी श्रीमती जहाँजहाँ जान्थिन्, त्यहीँत्यहीँ जाने गर्थ्यो । कस्तो अचम्म ! यो गाईको बाच्छो पनि मलाई छाड्दैन । यसले गर्दा अरूलाई पनि थाहा हुन्छ । यसलाई मारिदिनुपर्‍यो भनेर साँढेलाई पनि मारिदिए । तर त्यो दाइको आत्मा त मरेको थिएन । कारण हो राग । त्यो बाच्छो मरेर फेरि कुकुरको जन्म लिएछ । त्यो पनि त्यस्तै । तिनै भाउजूसँगसँगै हुन्थ्यो, जहाँ गए पनि छाड्दैनथ्यो । त्यो कुकुरलाई पनि मारिदिए । किनकि ती भाउजूले सोचिन् यो पनि मेरो श्रीमान्को अर्को रूपमा जन्म लिएर आएछ । कुकुर मरेपछि उनकै कोखमा छोरा भएर जन्म लियो । यसरी माया धेरै गर्ने उसकी श्रीमतीको कोखमा नै त्यो दाजुचाहिँ जन्म लिन आयो ।

राग भएपछि अमङ्गल हुन्छ, त्यसकारण रागलाई छाड्नुपर्छ । चित्तलाई नियन्त्रणमा राख्नुपर्छ । रागलाई नियन्त्रणमा राख्न सक्यो भने मङ्गल हुन्छ ।

द्वेषभावना पनि ज्यादै डरलाग्दो हो । मानिसमा द्वेषभावना आएपछि के उचित र के अनुचित, छुट्याउन सक्तैन । द्वेषले अहङ्कार जन्माउँछ । अहङ्कारको आवेशमा आएर मानिसले ठूलाठूला पापकर्म पनि गर्दछन् । यो कुरा सम्झाउनका लागि एउटा घटना बताउन चाहन्छु ।

कौशाम्बीमा एकजना ठूला महाजन थिए । उनले राजाकहाँ सधैँ हाजिर हुनुपर्ने । राजाकहाँ ज्योतिष पनि थिए । एक दिन आजको नक्षत्रमा के छ भनेर राजाले सोधेछन् । ज्योतिषले आज जन्म हुने बच्चा देशको महाजन बन्नेछ भनेछन् । महाजनकी श्रीमती पनि गर्भवती हुनाले खुसी भई राजाकहाँ गएछन् । महाजनले विचार गरेछन् मेरी श्रीमतीले पनि छोरी पाइन् भने आज जन्मेको केटासँग विवाह गराइदिन्छु ।

कौशाम्बीमा गणिका अथवा वेश्याहरूले छोरी पाए भने त्यहीँ राख्ने र छोरा पाए भने फ्याँक्ने चलन थियो । एउटी वेश्याले छोरा जन्माइन् र कपडाले बेरेर फोहोर फ्याँक्ने ठाउँमा फ्याँकिदिइन् । बिहान कागहरू आएर कराइरहे । त्यसै बेला कौशाम्बीका महाजनका नोकर काम गर्न साहुको घरतिर गइरहेका थिए । कागहरू किन जम्मा भएछन् भनेर हेर्दा त भर्खर जन्मेको राम्रो बच्चा देखे । उनलाई माया लागेर बच्चा लिएर घरमा गए । उनको नाउँ घोषक राखिदिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital

म बनेपामा हुँदा पनि तीनवटा बच्चाहरूलाई पटकपटक गरेर नचिन्ने गरी मारेर फ्याँकिएको थियो । पापीहरूले मार्नु किन पऱ्यो, जिउँदै फ्याँकेको भए पनि म पाल्थेँ जस्तो लाग्यो । सबैजना भन्थे – किन मार्नु ! जिउँदै फालेको भए त जसले भए पनि लिएर त जान्थ्यो !

त्यो बच्चा जिउँदै फ्याँकेको हुनाले नोकरले लिएर गयो । त्यही दिन कौशाम्बीका सेठ राजाकहाँबाट फर्केर आयो । आफ्नो बच्चा थिएन । सेठले विचार गरे – मेरी श्रीमतीले बच्चा पाएकी छैनन् । आज जन्मेको बच्चा घरमा ल्याएर पाल्छु । मेरी श्रीमतीले छोरी जन्माएदेखि यही केटासँग विवाह गराइदिन्छु । छोरा जन्म्यो भने यो बच्चालाई मारिदिन्छु । यस्तो विचार गरेर आज कसैको घरमा छोरा जन्मेको छ कि भनेर खोज्न लगाए । संयोगवश आफ्नै नोकरको घरमा आजै जन्मेको बच्चा भेटे । उसलाई एक हजार रुपियाँ दिएर बच्चा आफ्नो घरमा ल्याए । केही दिनपछि श्रीमतीले पनि छोरा जन्माइन् । अब सेठलाई द्वेषभावना आयो र बच्चालाई मार्ने विचार गरे । किनकि त्यो बच्चालाई अहिले पालिराख्यो भने आफ्नो छोराले सेठ पदवी पाउने छैन । त्यसैले राजाले घोषकलाई मार्ने विचार गरे । राम्रो मनसायले काम गरेको प्रतिफल राम्रै हुन्छ । नराम्रो काम गरेको नतिजा पनि नराम्रो नै हुन्छ । पहिले घोषकले राम्रो काम गरेका थिए । सेठले दासीलाई बच्चा दिएर गोठको ढोकामा राख्न लगाए ।

अरू दिन गोठको ढोका खोल्नासाथ राम्रा-राम्रा बाच्छाबाच्छीहरू बाहिर निस्कन्थे । त्यो दिन सबैभन्दा ठूलो गाई पहिले आएर घोषक बच्चाको रक्षा गऱ्यो । धेरै गाईले घचेट्ता पनि गाई त्यहीँ बसिरह्यो । त्यो दृश्य देखेर गोठालो आश्चर्यचकित भयो र हेर्दा राम्रो बच्चा देखेर मलाई भगवान्ले यति राम्रो बच्चा दिए भनेर घरमा लग्यो । त्यो कुरा सुनेर राजाले द्वेषभावना र डाहा भएर फेरि एक हजार रुपियाँ दिएर त्यो बच्चा लिन पठाए । अर्कोपटक राजाले त्यो बच्चालाई हात्तीको गोठमा राख्न लगाए । ठूलो हात्तीले बच्चाको रक्षा गऱ्यो, मारेन ।

अर्कोपटक फेरि त्यो बच्चालाई मार्न हजारौँ गाडा आउने ठाउँमा राखे । गाडाले पनि मारेन । पहिले आउने गोरुगाडाले फिटिक्कै चलेन । के रहेछ भनेर हेर्दा त बच्चा ! पशुले पनि थाहा पायो । यो बच्चा मलाई नै दिएको हो भनेर गाडावालले घरमा लगे । जतिपटक मार्न खोजे पनि बच्चा ठूलो भयो, मार्न सकेनन् । भीरबाट खसाउँदा पनि रूखको हाँगामा अड्किन्थ्यो । एवं प्रकारले घोषकलाई मार्न जति षड्यन्त्र गरे पनि मार्न सकेनन् । सेठलाई झन् डाहाले पोल्न थाल्यो । त्यो घोषकलाई नमारी नछाड्ने विचार आयो सेठको ।

सेठले कुमालेकहाँ गएर भने – 'तिमीलाई जति पैसा चाहिएको छ, दिन्छु तर एउटा काम गरिदेऊ । कसैलाई पनि नभन । मेरो घरमा कुजात केटो एकजना छ । उसलाई मारेर माटाको भाँडा पोल्ने ठाउँमा राखी पोल ।' पैसाको लोभले कुमालेले 'हुन्छ' भन्यो । बिचरा घोषक सिधासाधा थिए । राजाको घरबाट कुमालेको घरतिर गए घोषक । सेठका छोरा अर्थात् घोषकका भाइ गुच्चा खेलेर बसेका थिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आफ्नो दाजु आउँदा खुसी भएर 'बुबाको काममा म गइदिन्छु, मेरो सट्टामा तपाईंले गुच्चा खेलिदिनु' भनेर भाइचाहिँ कुमालेकहाँ गयो । घोषक गुच्चा खेल्न थाल्यो । उता भाइलाई चाहिँ सेठले भनेजस्तै कुमालेले मारेर पोलिदियो । घोषकले 'भाइ आउँछ, सँगै जाउँला' भन्दाभन्दै बेलुका भयो । भाइ आएन । अनि घरमा फर्कदा सेठ हडबडाए । कुमालेकहाँ जाँदा 'जुन कुरा तपाईले भन्नुभएको थियो, त्यो कुरा तपाईंले भनेजस्तै गरेँ' भन्यो । सेठ त्यहीँ बेहोस भएर लड्यो । होस आएपछि रुँदै घर फर्क्यो । त्यति हुँदा पनि द्वेषभाव कम भएन । सेठको घोषकलाई मार्ने विचार छँदै थियो । पाँचपटक मिहिनेत गर्दा पनि मार्न सकेनन् ।

फेरि अर्को षड्यन्त्र गरे सेठले । गाउँमा साथी थिए । चिठी ल्याउनेलाई त्यही गाउँमा मारिदिनु भनेर चिठी लेखे । घोषक चिठी लिएर गयो । कुजात छोरालाई जसरी भए पनि मारेर बेपत्ता बनाइदिनु भनेर लेखिएको थियो चिठीमा । बुबाको कुरा सुनी घोषक चिठी बोकी गाउँतिर गयो । एउटा गाउँबाट अर्को गाउँ जानुपर्ने । जाँदाजाँदै बेलुका भयो । एउटा गाउँमा बास बस्यो । त्यो सेठको साथीकी छोरी सुन्दरी रहिछ । साथीले मेरो साथीको छोरो घोषक आएछ, उसलाई राम्रो खाना खुवाउनुपर्‍यो, पाहुनाको सत्कार गर्नुपर्‍यो भनेर मीठोमसिनो खुवायो । घोषक थाकेकाले निदायो । साथीकी छोरीलाई घोषक भन्नेबित्तिकै हेर्न मन लाग्यो । बिस्तारै कोठामा हेर्न जाँदा चिठी तुनामा झुन्ड्याइराखेको देखिन् । चिठी हेर्न मन लाग्यो । गाउँले भए पनि पढेलेखेकी थिइन् । चिठी खोलेर हेर्दा मार्नु भनेर लेखेको चिठी । उनलाई अचम्म लाग्यो । यस्तो छोरालाई पनि मार्न आदेश दिने ! केटीले 'यो मेरो एक्लो सुपुत्रलाई धुमधामसँग विवाह गरिदिनुहोस् फलानाकी छोरीसँग, यो काम तिमीलाई सुम्पिएँ, अनि दाइजो पनि दिनु' भनेर लेखी झुन्ड्याइदिइन् । सेठका साथी धेरै खुसी भए । विवाहको काममा विश्वास गरेको भनेर गाउँलेलाई बोलाएर भोज खुवाई धुमधामसँग घोषकको विवाह गरिदिए । यसको खबर सेठलाई पठाए । त्यो सुनेर सेठ मूर्च्छित भए । घोषक श्रीमती लिएर घर गयो । सेठको मृत्यु भयो । घोषक कौशाम्बीको सेठ बन्यो । सबैजनाले घोषकलाई सेठ पदवी दिए ।

यो कथाबाट के शिक्षा पाइन्छ भने आफ्नो कर्मले प्राप्त गरेको फल जति षड्यन्त्र गरे पनि छेक्न सकिँदैन । सूर्यलाई हत्केलाले छेकेर छेक्न सकिँदैन । आफूले गरेर आएको कर्मको फल भोग गर्नुपर्छ । तर द्वेष र डाहा गरेर काम गर्नु सबै अमङ्गल हुन् । द्वेषभावरहित काम गर्नु नै मङ्गल हो । राग, द्वेष, मोह राखेर काम गरे आफैँलाई हानि हुन्छ, अरूलाई पनि हानि हुन्छ । अरूलाई पनि फाइदा आफूलाई पनि फाइदा हुनका लागि द्वेषरहित काम गर्नुपर्छ । त्यही नै मङ्गल हो ।

११८ : पुञ्ञं चे पुरिसो कयिरा कयिराथेतं पुनप्पुनं ।
तम्हि छन्दं कयिराथ सुखो पुञ्ञस्स उच्चयो ॥

अर्थ : पुण्य गरिसकियो भने फेरि-फेरि पनि गर्नुपर्छ र त्यसमा खुब उत्साह बढाउनुपर्छ । पुण्यको रास नै सुखको कारण हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

३८. खेमं
(निर्भय हुनु, शान्तशीतल हुनु मङ्गल)

खेम भनेको भय र उपद्रव नहुनु, जहाँ गए पनि शान्तशीतल भइरहनु हो । मनमा क्लेश नभए शान्ति मात्र भइरहन्छ । लोभ, लालच, द्वेष, मोह, अविद्या भएपछि शान्ति कहिल्यै आउँदैन । अकुशलचित्त मात्र भइरहन्छ । जबसम्म यो अकुशल धर्मले क्लेश भएर चित्तमा फोहोर हुन्छ, डाहा भइरहन्छ । चित्त भयबाट रहित हुन सक्तैन । कुशल धर्मले मात्र शान्ति प्राप्त हुन्छ र चित्त शीतल हुन्छ ।

अरहन्तहरूको चित्त सधैँ शान्त, शीतल र रमणीय भएको हुनाले मङ्गल हुन्छ । यो मङ्गल अरहन्तहरूसँग सम्बन्धित भए पनि सामान्य व्यक्तिहरू र ध्यानीहरूसँग पनि योग्यताअनुसार हुन सक्छ । कारण, ध्यानभावनाद्वारा अकुशल चित्तलाई हटाएर कुशल चित्त बनाउन सकिन्छ । त्यसकारण कुशल चित्त हुनु मङ्गल हो । दृष्टि राम्रो नभए जिन्दगीमा सफलता पाइँदैन र मङ्गल हुँदैन । रूप, शब्द, स्पर्श, रस र गन्धमा भुल्ने बानी भएसम्म मङ्गल हुँदैन । शान्ति पाइँदैन । पहिले विचार र अध्ययन गरेर मात्र काम गर्नुपर्छ । अभ्यास गर्नु अति आवश्यक छ । सुनेर आफ्नो दृष्टि राम्रो गरेका एकजना राजाको कहानी बताउन चाहन्छु ।

एउटा देशमा पायासी भन्ने राजाले राज्य गर्दथे । राजा मिथ्यादृष्टि भएका हुनाले उनले जनतालाई सन्तोष दिन सकेनन् । राजाको राम्रो दृष्टि भएको भए जनतालाई पनि राम्रो हुन्थ्यो, जनतालाई सुख हुन्थ्यो । मिथ्या दृष्टिले गर्दा देशमा अशान्ति भयो । आफूले राम्रो शिक्षा लिन नसकेकाले अरूलाई के सिकाउने ! अरूलाई कसरी ज्ञान दिने ! राजासँग अन्धविश्वास थियो ।

देश चलाउने व्यक्तिहरूमा प्रज्ञा हुनु अति आवश्यक छ । देश चलाउने व्यक्तिमा करुणा र दया हुनुपर्छ । दया, माया र करुणा जबसम्म हुँदैन, देश चलाउन मात्र होइन घर चलाउन पनि सकिँदैन । ठाउँ, समय र परिस्थिति हेरेर काम गर्नुपर्छ । जुत्ता लाउने बाहिर जान मात्र हो, ओछ्यानमा लाएर बस्नु हुँदैन । त्यस्तै अर्को एउटा उखान पनि छ – देवताअनुसारको पूजा, मान्छेअनुसारको कुरा । ठाउँ हेरेर काम गर्नुपर्छ । यो बौद्धदर्शनको सिद्धान्त हो ।

ती राजासँग मिथ्या दृष्टि भएकाले देश राम्रो हुन सकेन । राजाकहाँ आउने विभिन्न प्राज्ञहरू थिए । तीमध्ये एकजना विहारमा जाने उपासक पनि थिए । राजालाई पनि तिनले विहारमा जानका लागि अनुरोध गरे । धेरै टाढा पनि छैन जाऊँ भने । एउटा विहारमा कुमार भन्तेले उपदेश दिन्छन् जाऊँ भने । राजाले पनि यस्तो अर्ति-उपदेश सुन्न पाए त म जान्छु भने । पायासी राजाको समय मिलाएर कुमार काश्यप भन्तेकहाँ गएर बसे । त्यसपछि पायासी राजालाई भन्तेले उपदेश दिए ।

Downloaded from http://dhamma.digital

उपदेश सुनेपछि सुनेको कुरालाई विचार पनि गर्नुपर्छ । त्यसपछि मात्र व्यवहारमा लागू गर्नुपर्छ । धर्मको उपदेश सुन्दा साबुन लगाएर लुगा चम्किलो पारेजस्तो आफ्नो चित्तमा भएको क्लेश, राग, द्वेष, मोह, लोभ, लालच अहङ्कार सफा गरी पठाउनुपर्छ । मिथ्या दृष्टि गरेर बस्नु हुँदैन । दृष्टि भनेको सिधा हुनुपर्छ । एकाग्र हुनुपर्छ । जबसम्म दृष्टि सिधा हुँदैन, तबसम्म दुःखबाट मुक्ति पाउन सकिँदैन । चित्त बाङ्गोटिङ्गो पार्नु हुँदैन । चित्त सिधा हुनुपर्छ । बिस्तारै-बिस्तारै शीलको पालना गर्नुपर्छ । विनादान शील र ध्यान हुँदैन । त्यसका लागि त्याग गर्नुपर्छ । त्यागले मन शान्त हुन्छ । शील र चरित्र शुद्ध हुनुपर्छ। चरित्र शुद्ध नभएका व्यक्तिले समाजमा बस्न कठिनाइ हुन्छ । चरित्र शुद्ध भएका व्यक्तिलाई सबैले माया गर्छन् । समाजमा गएर कुरा गर्न सक्छन् । कसैसँग डराउनुपर्दैन । निर्भय हुन्छ । चित्तलाई एकाग्र गर्नुपर्छ । नराम्रो बाटोमा लागेको आफ्नो चित्तलाई क्लेशबाट अलग राख्नुपर्छ ताकि क्लेशको धूलोले फोहोर नगराइदेओस् । फोहोरबाट अलग भएपछि शान्ति मिल्छ । एउटा घटना सुनाउन चाहन्छु ।

भगवान् बुद्ध श्रावस्ती जेतवन विहारमा बसेको बेलामा कोही एकजना भिक्षुको कथा बताउनुभएको थियो । ती भिक्षु क्लेशलाई हटाएर बुद्धकहाँ अरहन्त हुने उपदेश सुनेर सरासर जङ्गल गए । जङ्गल गएपछि आफूसँग भएको राग, द्वेष र मोह हटाउन मिहिनेत गरे । इच्छाअनुसार मिहिनत गरे, तर अरहन्त हुन सकेनन् । क्लेशलाई फ्याँक्न सकेनन् । यति मिहिनेत गरेको छु, किन फल प्राप्त हुँदैन, अब फेरि भगवान् बुद्धकहाँ जानुपर्‍यो भनी गए । भगवान् बुद्धकहाँ कसरी छिटोभन्दा छिटो अरहन्त हुन सकिन्छ भनेर सोध्नका लागि बाटामा जाँदै थिए, बाटोमा जाँदाजाँदै आगो लागिराखेको देखे । ती भिक्षु एउटा पहाडमा गएर जङ्गलमा आगोले सखाप पारेको दृश्य हेरिरहे । पहिले सानासाना दाउरा खायो, पछि ठूलाठूला पनि खान थाल्यो । जसरी आगोले साना र ठूला दाउराहरू भस्म भएर गए, त्यसरी नै क्लेशहरूका सानाठूला संयोजनहरूलाई प्रज्ञारूपी आगोले भस्म गराइदिनुपर्ने रहेछ भन्ने ठाने । एकचित्त गरेर चित्तलाई वशमा राखेर जङ्गल र मनको धूलोलाई हेरेर बस्ता श्रावस्ती जेतवन विहारको गन्धकुटीमा बसेका भगवान् बुद्धले उनको मनको कुरालाई थाह पाएर भन्नुभयो – "हे भिक्षु ! त्यस्तै हो हेर्ने तरिका । सानो-ठूलो दाउराजस्तै यो संसारमा बस्ने प्राणीहरूको अभ्यन्तर लगातार उत्पन्न हुने हुनाले ती साना-ठूला संयोजनहरू र संस्कारहरूलाई ज्ञानरूपी प्रज्ञाले अथवा आगोले भस्म गर्नुपर्छ ताकि फेरि उत्पन्न भएर आउनु नपरोस् । जबसम्म जन्म लिइन्छ, तबसम्म दुःखैदुःख हुन्छ । त्यसैले सबै तृष्णा र क्लेशलाई नाश गर्न सकेर अरहन्त हुनुपर्दछ । तिमीले आगोले खाएको सानो-ठूलो दाउरालाई हेरिरहेको तरिका मिलेछ ।"

३२ : अप्पमादरतो भिक्खु पमादो भयदस्सिवा ।
अभब्बो परिहाणाय निब्बानस्सेव सन्तिके ॥

Downloaded from http://dhamma.digital

अर्थ : प्रमादमा डर मानी अप्रमादमा मन लगाउने भिक्षुको खराब गति हुँदैन, ऊ निर्वाणको नजिक आइपुग्दछ।

जुन बखत पण्डित प्रमादलाई अप्रमादले जितेर आफू शोक र तापबाट रहित हुन्छ, त्यस बखत उसले प्रज्ञारूपी उच्च प्रासादमा बसी शोकसन्तप्त प्राणीहरूलाई पहाडको टुप्पाबाट पहाडमुनि बस्ने मानिसलाई देखेझैँ देख्तछ । प्रमादमा डर मानी अप्रमादमा मन लाउने भिक्षुले फेरि-फेरि जन्म लिनुपर्ने सानो-ठूलो जुनसुकै संयोजनलाई पनि आगोले भस्म गरेझैँ गर्दछ।

अनि त्यो भिक्षु आफ्ना सम्पूर्ण तृष्णालाई छाडेर अरहन्त हुन सक्यो । अरहन्त भएपछि शान्ति र शीतलतालेमन आनन्दित हुन्छ । निर्भय भएर बस्न पाइन्छ । आफ्नो तृष्णालाई आगोले भस्म गर्न सके निर्भय बनिन्छ । अनि सबैतिर मङ्गलैमङ्गल हुन्छ ।

हामीले पनि मङ्गल हुने काम गर्नुपर्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

उपसंहार

एतादिसानि कत्वान, सब्बत्थ मपराजिता ।
सब्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, तं तेसं मङ्गलमुत्तमं ॥

हे देवपुत्रहरू ! मैले बताएर आएको ३८ वटा मङ्गललाई आचरणमा ढाल्यौ भने अथवा त्यसलाई व्यवहारमा उतार्‍यौ भने सम्पूर्ण शत्रु नाश हुन्छन् । ऊ कुनै पनि शत्रुबाट पराजित हुन सक्तैन । जहाँ गए पनि त्यस्ताको मङ्गलैमङ्गल मात्र हुन्छ । कहाँसम्म भने निर्वाणको हेतु नै बनिन्छ । आफूलाई साथै अरूलाई पनि फाइदा हुन्छ । मङ्गलसूत्र पाठ गर्दा कोही पनि शत्रुले अमङ्गल गर्न सक्तैनन् । कारण, सूर्यका अगाडि चन्द्रमाको तेज हराउँछ । नराम्रो काम गर्नेहरू सेलाएर जान्छन् । भिक्षु-भिक्षुणी र उपासक-उपासिका जसले पाठ गरे पनि यो मङ्गलको पाठ गर्ने तरिका शुद्ध हुनुपर्छ । मन्त्र शुद्ध गरेर पाठ गर्नुपर्छ । त्यसको अर्थ बुझेको हुनुपर्छ । त्यसभित्रको विषय थाहा पाएको हुनुपर्दछ । पेट दुखेको छ भने टाउको दुखेको औषधि खाएर निको हुँदैन । त्यसैले त्यसको विषय बुझ्नुपर्छ । सुन्ने व्यक्तिमा परित्राण अथवा शत्रुप्रति पनि विश्वास हुनुपर्छ । यो भगवान् बुद्धले बताउनुभएको हो । यसले हामीलाई मङ्गलैमङ्गल गर्दछ । धेरै चञ्चल चित्तलाई एकाग्र पार्दछ ।

३३ : फन्दनं चपलं चित्तं दुरक्खं दुन्निवारयं ।
उजुं करोति मेधावी उसुकारोव तेजनं ॥

अर्थ : बुद्धिमान् व्यक्तिले वाणकारकले वाण सोझो पारेझैं आफ्नो चञ्चल तथा रक्षा गर्न गाह्रो चित्तलाई तह लगाउँछ ।

त्यसैले एकचित्त गरेर मङ्गल सुन्नुपर्छ । अनि पञ्चमहापाप नगर्ने व्यक्तिलाई पनि यो सूत्रले फाइदा गर्छ । होइन भने चिल्लो भएको ठाउँमा पालिस लाउनेजस्तो मात्रै हुन्छ । पञ्चमहापाप भनेको बुद्ध, धर्म र सङ्घलाई घात गर्ने, आमाबाबु र गुरुजनलाई घात र अपराध गर्ने हुन् । त्यस्तो घात गरिसकेका व्यक्तिलाई त्यति फाइदा हुँदैन । होइन भने सम्पूर्ण फाइदा हुन्छ । यो सूत्र जुनसुकै पनि मङ्गलकार्य गर्दा पाठ गर्न हुन्छ । जस्तै : जन्मदिनमा, घर, विहार, मन्दिर आदिमा जग हाल्दा पाठ गर्न सकिन्छ । मङ्गलको कार्य त्यति मात्र होइन, हरेक समयमा गर्न सकिन्छ ।

यो मङ्गलसूत्र भगवान् बुद्धले देवपुत्रलाई बताउनुभएको हो । भोलिपल्ट नै आयुष्मान् आनन्दलाई भगवान् बुद्धले सिकाउनुभयो । 'तपाईंले सिकेको मङ्गल अरू भिक्षुहरूलाई पनि सिकाइदिनुस्' भनेका हुनाले भिक्षुणीहरूले पनि सिके ।

Downloaded from http://dhamma.digital

भिक्षुणीहरूले अरूलाई पनि सिकाए। यो परम्परा चलेर आज भारत र नेपाल मात्र होइन, बुद्धजगत्का सम्पूर्ण देशमा चलेको छ। यही सत्य वचनलाई अनुसरण गर्ने व्यक्तिहरूलाई फाइदा नै फाइदा हुन्छ यो मङ्गलसूत्रका कारणले गर्दा। ३८ वटा मङ्गल सत्य हो। यो मङ्गलसूत्र पाठ गरेर यसैबमोजिम जीवनमा उतारे छिटोभन्दा छिटो मङ्गलकार्य गर्न सकिन्छ। यो मङ्गलसूत्र निर्वाणको हेतु हुन सकोस् र सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई सुखी, निरोगी, दीर्घायु र मङ्गल बनाइदेओस्।

भगवान् बुद्धले ३८ वटा मङ्गल सुनाएपछि असङ्ख्य देवताहरू अपरिमाण देवताहरूले मार्गफल प्राप्त गरेका थिए।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

बौद्धदर्शनमा विवाह मङ्गल विधि

१. ज्वाइँ अथवा छोरी पहिले –

क) धर्महलमा पुग्नेबित्तिकै ज्वाइँ र छोरी दुवैजनाले भगवान् बुद्धको मूर्तिको अगाडि विश्वास गरेर फूल चढाई अगरबत्ती, धूप, मैनबत्ती बालेर पूजा गर्ने,

ख) 'नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स' । अर्थ : उहाँ सम्यक् सम्बुद्धलाई नमस्कार । यो तीनपटक भन्ने । 'नमो तस्स नियानिकस्स धम्मस्स' । धर्मलाई वन्दना । 'नमो तस्स अट्ठारिययुग्गल महासङ्घस्स' । सङ्घलाई वन्दना । यो भनेर पञ्चाङ्ग वन्दना गर्ने ।

२. शील प्रार्थना गर्ने : हलमा उपस्थित भएका दुलाहा-दुलहीलगायत सबैले परिषद्सहित शील ग्रहण गर्ने ।

३. भगवान् बुद्धको गुणलाई सम्झेर बुद्धपूजा गर्ने, परिषद्सँग भिक्षु-भिक्षुणी, श्रामणेर, उपासक-उपासिका, दुलाहा-दुलही सबै बसेर पूजा गर्ने ।

क) स्वागत गर्ने र आफ्नो मन्तव्य राखिदिने ।

ख) विवाहको उद्देश्य ।

४. विवाह मङ्गल कार्यविधि :

क) छोरी अथवा दुलहीका आमाबाबुले आफ्नी छोरीलाई अर्पण गर्ने विषयक कुरा गर्ने, प्रतिबद्ध गर्ने – बुद्ध, धर्म र सङ्घ त्रिरत्ननानुभाव पवित्र गुणानुस्मरण (वन्दना) नमस्कार गरेर यहाँ उपस्थित हुनुभएका परिषद्हरू साक्षी राखी मेरी छोरी .... तपाईंकी दुलहीका रूपमा अर्पण गर्दछु । आजदेखि यो छोरीको सुखदुःखका रूपमा लिने आमाबाबुसमान भएर संरक्षण दिने उत्तरदायी हुने गरी तपाईंहरूमा अर्पण गरेको छु (तपाईंहरूलाई जिम्मा दिएको छु) । हामीलाई आशा मात्र होइन विश्वास पनि छ – हाम्रो यो सम्बन्ध सुमधुर अनि दुवैतर्फ दुवै परिवारहरूलाई सुखसमृद्धिमा कसिएको बन्धन हुनेछ । साधु साधु साधु ।

ख) त्यस्तै छोरा अथवा दुलाहाका आमाबुबाले अनुमोदन गर्ने वाक्य – बुद्ध, धर्म र सङ्घ त्रिरत्नानुभाव पवित्र गुणानुस्मरण (वन्दना) नमस्कार गरेर यहाँ उपस्थित हुनुभएका परिषद्हरू साक्षी राखी तपाईंहरूले दिनुभएकी छोरीको उत्तरदायित्व वहन गर्ने गरी हामी खुसी भएर लिँदैछौँ । त्यस्तै हामीले वचन पनि दिएका छौँ – यी दुलही मात्र होइन छोरीजस्तो गरी सुख-संरक्षणपूर्वक ध्यान राखी पाली राख्तछौँ । हामीलाई पनि आशा र विश्वास छ – हाम्रो यो सम्बन्ध सुमधुर अनि दुवैतर्फ दुइटै परिवाहरूलाई सुखसमृद्धिमा कसिएको बन्धन हुनेछ । साधु साधु साधु । स्वीकार छ, राम्रो छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

ग) दुलहीले आफ्नो जीवनसाथीलाई वचन दिने यस प्रकारले – त्रिरत्नानुभाव भगवान् बुद्धको पवित्र गुणानुस्मरण गर्दै यहाँ उपस्थित हुनुभएका परिषद्हरूलाई साक्षी राखी .... लाई आफ्नो श्रीमान् (लोग्ने) का रूपमा स्वीकार गरेर जीवनभर उहाँसँगै सुखदु:खको जीवनसाथी भएर जाने प्रतिज्ञा गर्दछ । साधु साधु साधु ।

घ) त्यस्तै दुलाहा अथवा छोराले पनि अनुमोदन गर्ने, वचन दिने – त्रिरत्नानुभाव पवित्र गुणानुस्मरण गर्दै यहाँ उपस्थित हुनुभएका परिषद्हरूलाई साक्षी राखी .... लाई आफ्नी श्रीमतीका रूपमा जिम्मा लिँदैछु । अनि .... लाई पत्नी मात्र होइन, जीवनसाथीका रूपमा स्वीकार गर्दछु । जीवनभर यी .... सँग बिताएर जाने म प्रतिज्ञा गर्दछु । साधु साधु साधु ।

ङ) भिक्षु-भिक्षुणीहरूले दुलाहा, दुलही, आमाबुबा दुवैतर्फको हात समातेर पानीको धारा खन्याउँदै आशीर्वाद दिने यसप्रकार –

इच्छितं पत्थितं तुह्यं खिप्पमेव समिज्झतु ।
सब्बे पूरेन्तु चित्तसंकप्पा चन्दो पन्नरसो यथा ॥
इच्छितं पत्थितं तुह्यं खिप्पमेव समिज्झतु ।
सब्बे पूरेन्तु चित्तसंकप्पा मणिज्योतिरसो यथा ॥
सब्बीतियो बिवज्जन्तु सोको रोगो विनस्सतु ।
मा ते भवन्त्वन्तरायो सुखी दीघायुको भव ॥

१. छोरा अथवा दुलाहाले गर्ने प्रतिज्ञाहरू –

त्रिरत्नानुभाव पवित्र गुणानुस्मरण गर्दै यहाँ उपस्थित हुनुभएका परषद्हरूलाई साक्षी राखी म प्रतिज्ञा गरिरहेको छु –

क) तव सम्माननाय परिजानामि : म आफ्नी जीवनसाथीलाई सम्मानपूर्वक व्यवहार गर्दछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

ख) अनवमाननाय परिजानामि : म आफ्नी जीवनसाथीलाई अपमान गर्दिनँ, आफ्नी पत्नीलाई सुखदु:खको एक मात्र मित्र सम्झेर व्यवहार गर्दछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

ग) अनतिचरिताय परिजानामि : म आफ्नी पत्नीबाहेक अरू स्त्रीहरूसँग गमन नगरी पत्नीव्रत धर्म पालन गर्ने विश्वास दिलाउने प्रतिज्ञा गर्दछु ।

घ) इस्सरिय वोस्सग्गेन तव सन्तुट्ठिकातुं परिजानामि : म आफ्नी पत्नीलाई सम्यक् आजीविकाद्वारा कमाएर ल्याएको धनसम्पत्ति जम्मै जिम्मा दिई सन्तुष्ट गरेर राख्छु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

ङ) अलङ्कारानुप्पदानेन तव सन्तुट्ठिकातुं परिजानामि : म आफ्नी पत्नीलाई शक्तिअनुसार गहना तथा वस्त्रादि दिएर सन्तुष्ट पारेर राख्तछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

Downloaded from http://dhamma.digital

यस्तो गरेर यी पाँचवटा प्रतिज्ञाहरू पूरै पालन गर्नेछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु । साधु साधु साधु ।

२. दुलही अथवा छोरीले गर्नुपर्ने पाँचवटा प्रतिज्ञाहरू –

त्रिरत्नानुभाव पवित्र गुणानुस्मरण गर्दै यहाँ उपस्थित हुनुभएका परिषद्हरूलाई साक्षी राखी प्रतिज्ञा गर्दछु –

क) सुसंविहितकम्मन्ता भविस्सामि : म आफ्नो घरको गर्नुपर्ने जम्मै काम यथासमय राम्रोसँग मन लगाएर ध्यान दिई गर्नेछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

ख) सङ्गहितपरिजना भविस्सामि : म आफ्ना इष्टमित्र तथा छरछिमेकीहरूलाई सङ्ग्रह गर्ने र दुइटै परिवारहरूलाई राम्रोसँग सेवा गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछु ।

ग) अनतिचारिनी भविस्सामि : म सपनामा पनि परपुरुषको कल्पना गर्दिनँ । पतिव्रता धर्म पालन गर्नेछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु ।

घ) सम्भतं अनुरक्खनं करिस्सामि : म आफ्ना पतिले कमाएर ल्याएको धनसम्पत्तिको रक्षा गर्नेछु भनी प्रतिज्ञा गर्दछु

ङ) दक्खा च भविस्सामि अनलसा सब्बकिच्चेसु : म घरको सफाइ गर्नमा दक्ष हुनेछु भनी प्रतिज्ञा गर्नेछु ।

म यी पाँचवटा प्रतिज्ञालाई पूरा गरी पालन गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछु । साधु साधु साधु ।

विवाह मङ्गल यहीँ समाप्त हुन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

विघ्नबाधाबाट मुक्त हुने सूत्र

१. हेतु पच्चयो
२ आरम्मण पच्चयो
३. अधिपति पच्चयो
४. अनन्तर पच्चयो
५. समनन्तर पच्चयो
६. सहजात पच्चयो
७. अञ्ञमञ्ञ पच्चयो
८. निस्सय पच्चयो
९. उपनिस्सय पच्चयो
१०. पुरेजात पच्चयो
११. पच्छाजात पच्चयो
१२. आसेवन पच्चयो
१३. कम्म पच्चयो
१४. विपाक पच्चयो
१५. आहार पच्चयो
१६. इन्द्रिय पच्चयो
१७. झान पच्चयो
१८. मग्ग पच्चयो
१९. सम्पयुत्त पच्चयो
२०. विप्पयुत्त पच्चयो
२१. अत्थि पच्चयो
२२. नत्थि पच्चयो
२३. विगत पच्चयो
२४. अविगत पच्चयो हो तीति

यात्रामा जाँदा स्मरण गर्न योग्य सूत्र

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

सम्बुद्धे अट्ठपीसञ्च द्वादसञ्च महास्सके ।
पञ्चसत सहस्सानि नमानि सिरसा महं ॥

अप्पका वालुका गङ्गा महन्ता निब्बुता जिना ।
तेसं धम्मञ्च सङ्घञ्च आदरेन नमामहं ॥

नमस्कारानुभावेन हित्वा सब्बे उपद्दुवे ।
अनेक अन्तरायापि विस्सन्तु असेसतो ॥

Downloaded from http://dhamma.digital

सहायक पुस्तकहरु

१. जातकसङ्ग्रह, भाग ४, हिन्दी
२. परित्राण, मूल पाली तथा नेपाली, अनुवादक : धर्मरत्न शाक्य, त्रिशूली
३. धम्मपद, (मूल पालीसहित नेपाली भाषामा अनुवाद, अनुवादक : भिक्षु अमृतानन्द
४. महामङ्गल, भाग १ र २, भिक्षु सुदर्शन
५. मङ्गल, भिक्षु अश्वघोष
६. महास्मृतिप्रस्थान, अनुवादक : भिक्षु विवेकानन्द
७. मङ्गलसूत्र, भाग १, महेन्द्ररत्न शाक्य
८. मेत्तसुत (सु० नि०)
९. पदकुसल जातक
१०. दसरथ जातक
११. गिद्ध जातक
१२. मातुपोसक जातक
१३. तक्कल जातक
१४. वसलसुत्त (सु० नि०)
१५. नन्दिय मिगराज जातक (३८५)
१६. धम्मिक सुत्त (सु० नि०)
१७. चुल्लनन्दिय जातक
१८. इतिवुत्तक
१९. गृहीविनय
२०. वसलसुत्त (सु० नि०)
२१. आयुष्मान् वासेट्ठाभिवंस महास्थवीर
२२. प्रतिपादित साभिप्राय
२३. न्हुभु परित्राण निश्रय
२४. भिक्षु ज्ञानपूर्णिक (धम्माचरिय)

Downloaded from http://dhamma.digital

धम्मचक्कप्पवत्तन सुत्तं

एवं मे सुतं, एकं समयं भगवा वाराणसियं विहरति इसिपतने मिगदाये । तत्र खो भगवा पञ्चवग्गिये भिक्खू आमन्तेसि ।

द्वे मे भिक्खवे अन्ता पब्बजितेन न सेवितब्बा । यो चायं कामेसु कामसुखल्लिकानुयोगो हीनो गम्मो पोथुज्जनिको अनरियो अनत्थसंहितो । यो चायं अत्तकिलमथानुयोगो दुक्खो अनरियो अनत्थसंहितो । एते ते भिक्खवे ! उभो अन्ते अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा चक्खुकरणी ञाणकरणी उपसमाय अभिञ्ञाय सम्बोधाय निब्बाणाय संवत्तिति ।

कतमा च सा भिक्खवे मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा चक्खुकरणी ञाणकरणी उपसमाय अभिञ्ञाय सम्बोधाय निब्बाणाय संवत्तन्ति ? अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, सेयथिदं ? सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि । अयं खो सा भिक्खवे मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा चक्खुकरणी ञाणकरणी उपसमाय अभिञ्ञाय सम्बोधाय निब्बाणाय संवत्तति ।

इदं खो पन भिक्खवे दुक्खं अरियसच्चं । जातिपि दुक्खा जारापि दुक्खा, व्याधिपि दुक्खो मरणम्पि दुक्खं अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो पियेहि विप्पयोगो दुक्खो यम्पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं । सङ्खित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा ।

इदं खो पन भिक्खवे दुक्खसमुदयं अरियसच्चं । यायं तण्हा पोनोभविका नन्दिरागसहगतां । तत्रतत्राभिनन्दिनी । सेयथीदं, कामतण्हा, भवतण्हा, विभवतण्हा।

इदं खो पन भिक्खवे दुक्खनिरोधं अरियसच्चं । यो तस्सायेव तण्हाय असेसविरागनिरोधो चागो पटिनिस्सग्गो मुत्ति अनालयो ।

इदं खो पन भिक्खवे दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं । अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, सेयथीदं ? सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि ।

इदं दुक्खं अरियसच्चन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खं अरियसच्चं परिञ्ञेयन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खं अरियसच्चं परिञ्ञातन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि ।

इदं दुक्खसमुदयं अरियसच्चन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खसमुदयं अरियसच्चं, पहातब्बन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि ।

Downloaded from http://dhamma.digital

इदं दुक्खनिरोधं अरियसच्चन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खनिरोध अरियसच्चं सच्छिकातन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खनिरोधं अरियसच्चं, सच्छिव्वन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खसमुदयं अरियसच्चं, पहीनन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि ।

इदं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तंखो पनिदं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं भावेतब्बन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि । तं खो पनिदं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं भावितन्ति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि ञाणं उदपादि पञ्ञा उदपादि विज्जा उदपादि आलोको उदपादि ।

यावकीवञ्च मे भिक्खवे इमेसु चतूसु अरियसच्चेसु एवं तिपरिवट्टं द्वादसारकारं यथाभूतं ञाण्दस्सनं न सुविसु अहोसि । नेव तावहं भिक्खवे सदेवके लोकें समारके सब्रह्मके सस्समण - ब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साय अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति पच्चञ्ञासिं । ञाणञ्च पन मे दस्सनं उदपादि । अकुप्पा मे चेताविमुत्ति । अयमन्तिमा जाति । नत्थिदानि पुनब्भवोति ।

यतो च खो मे भिक्खवे इमेसु चतूसु अरियसच्चेसु एवं तिपरिवट्टं द्वादसाकारं यथाभूतं ञाणदस्सनं सुविसुद्धं अहोसि । अथाहं भिक्खवे सदेवके लोके समारके सब्रम्हके सस्समणब्राम्हणिया पजाय सदेवमनुस्साय अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति पच्चञ्ञासिं । ञाणञ्च पन मे दस्सनं उदपादि । अकुप्पा मे चेतोविमुत्ति । अयमन्तिमा जाति नत्थिदानि पुनब्बभवोति ।

इदमवोच भगवा अत्तमाना पञ्चवग्गिया भिक्खू भगवतो भासितं अभिनन्दुन्ति । इमस्मिञ्च पन वेयाकरणस्मिं भञ्ञमाने आयस्मतो कोण्डञ्ञस्स विरजं वीतमलं धम्मचक्खुं उदपादि । यं किञ्चि समुदयधम्मं सब्बं तं निरोधधम्मन्ति ।

पवत्तिते च पन भगवता धम्मचक्के भुम्मा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

भुम्मानं देवानं सद्दं सुत्वा चातुम्महाराजिका देवा सद्दमनुससवेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

Downloaded from http://dhamma.digital

चातुम्महाराजिकानं देवानं सद्दं सुत्वा तावतिंसा देवा सद्दमनुससवेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

तावतिंसानं देवानं सद्दं सुत्वा यामा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

यामानं देवानं सद्दं सुत्वा तुसिता देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

तुसितानं देवानं सद्दं सुत्वा निस्माणरति देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

निम्माणरतिनं देवानं सद्दं सुत्वा परनिम्मितवसवत्ति देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

परनिम्मितवसवत्तिनं देवानं सद्दं सुत्वा ब्रह्मपारिसज्जा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

ब्रह्मपारिसज्जानं देवानं सद्दं सुत्वा ब्रह्मपुरोहिता देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

ब्रह्मपुरोहितानं देवानं सद्दं सुत्वा महाब्रह्मा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

महाब्रह्मानं देवानं सद्दं सुत्वा परित्ताभा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

परित्ताभानं देवानं सद्दं सुत्वा अप्पमाणाभा देवा सद्दममनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

अप्पमाणभानं देवानं सद्दं सुत्वा आभस्सरा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

Downloaded from http://dhamma.digital

आभस्सरानं देवानं सद्दं सुत्वा परित्तसुभा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

परित्तसुभानं देवानं सद्दं सुत्वा अप्पमानसुभा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

अप्पमानसुभानं देवानं सद्दं सुत्वा सुभकिण्णका देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

सुभकिण्णकानं देवानं सद्दं सुत्वा वेहप्फला देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

वेहप्फलानं देवानं सद्दं सुत्वा अविहा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

अविहानं देवान सद्दं सुत्वा अतप्पा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

अतप्पानं देवानं सद्दं सुत्वा सुदस्सा देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

सुदस्सानं देवानं सद्दं सुत्वा सुदस्सी देवा सद्दमनुस्सावेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

सुदस्सीनं देवानं सद्दं सुत्वा अकनिट्ठका देवा सद्दमनुसवेसुं । एतं भगवता वाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राम्हणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मुना वा केनचि वा लोकस्मिन्ति ।

इतिह तेन खान तेन मुहुत्तेन याव ब्रह्मलोका सद्दो अब्भुग्गञ्छि । अयञ्च दस सहस्सी लोकधातु सङ्कम्पि सम्पकम्पि सम्पवेधि । अप्पमाणो च उलारो ओभासो लोके पातुरहोसि अतिक्कम्म देवानं देवानुभावन्ति ।

अथ खो भगवा इमं उदानं उदानेसि । अञ्ञासि वत भो कोण्डञ्ञो, अञ्ञासि वत भो कोण्डञ्ञोति । इति हिदं कोण्डञ्ञस्स अञ्ञाकोण्डञ्ञो त्वेव नामं अहोसीति ।

धम्मचक्कपवत्तनसुत्तं निट्ठितं

Downloaded from http://dhamma.digital

नेपाली अनुवाद

धर्मचक्रप्रवर्तन सूत्रको अर्थ

मैले यस्तो सुनेको छु । एक समय भगवान बुद्ध वाराणसीको ऋषिपतन मृगदाय वनमा विहार गर्नुभएको थियो । त्यहाँ भगवान बुद्धले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो । भिक्षुहरू ! यी दुई अन्तमा प्रवजितहरू लाग्नु हुँदैन । १. जुन यी हीन, ग्राम्य, पृथकजनहरूलाई योग्य, अनार्य, अनर्थले युक्त कामवासनामा लिप्त हुने हो फेरि २. जुन यी दुःखमय, अनार्य, अनर्थले युक्त आत्मपीडामा लाग्ने हो । भिक्षुहरू ! यी दुई अन्तमा नगइकन तथागतले मध्यमप्रतिपदामार्ग पत्ता लगानउनु भयो । जुन उज्यालो देखाउनको लागि, ज्ञान दिलाउनको लागि, शान्तिका लागि, अभिज्ञाको लागि, सम्बोधि परम ज्ञानको लागि, निर्वाणको लागि हो ।

भिक्षुहरू ! तथागतले जान्नु भएको, धर्मरुपी आँखा उत्पन्न गराउने, ज्ञान उत्पन्न गराउने, शान्तिको लागि, अभिज्ञाको लागि, सम्बोधिको लागि उपयुक्त हुने जुन मार्ग छ त्यहि नै आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग हो । जस्तै : १. सम्यक दृष्टि २. सम्यक सङ्कल्प ३. सम्यक वचन ४. सम्यक कर्मान्त ५. सम्यक आजीविका ६. सम्यक ब्यायाम ७. सम्यक स्मृति ८. सम्यक समाधि । भिक्षुहरू ! तथागतले जान्नु भएको, धर्मरुपी आँखा उत्पन्न गराउने, ज्ञान उत्पन्न गराउने, शान्तिको लागि, अभिज्ञाको लागि, सम्बोधिको लागि निर्वाणको लागि उपयुक्त हुने मध्यम मार्ग यो नै हो ।

भिक्षुहरू ! यो दुःख आर्यसत्य हो । जन्म पनि दुःख, वृद्धा हुनु पनि दुःख, रोग पनि दुःख, मृत्यु पनि दुःख, मन नपर्नेहरूसँग जीवन बिताउनु पनि दुःख, मनपर्नेहरूसँग बिछोडिनु पनि दुःख, इच्छा गरेको वस्तु प्राप्त नहुनु पनि दुःख हो । सङ्क्षिप्तमा भन्नुपर्दा पाँच उपादानस्कन्ध नै दुःख हो ।

भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य हो । यो फेरि जन्म हुने, प्रीति र रागले युक्त, उत्पन्न भएको ठाउँमा मन लगाउने तृष्णा जस्तै काम तृष्णा, भव तृष्णा र विभव तृष्णा दुःख समुदय आर्यसत्य हो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोध आर्यसत्य हो जुन तृष्णा, सबै प्रकारले विराग हुने, निरोध हुने, त्याग, प्रतिनिसर्ग, मुक्ति र लिन नहुने हुन्छ।

भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोध-गामिनि-प्रतिपदा आर्यसत्य हो। यहि नै आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग हो। जस्तै, १. सम्यक दृष्टि २. सम्यक संकल्प ३. सम्यक वचन ४. सम्यक कर्मान्त ५. सम्यक आजीविका ६. सम्यक ब्यायाम ७. सम्यक स्मृति ८. सम्यक समाधि।

यी दुःख आर्यसत्य पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। यो दुःख आर्यसत्य परिज्ञेय (बुझ्नु पर्ने) धर्म, भिक्षुहरू ! पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। यो दुःख आर्यसत्य परिज्ञात (जानिसकेको) धर्म, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो।

भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य प्रत्यावह (छोडन मिल्ने) धर्म भनी पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य प्रहिण धर्म भनी पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो।

भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोध आर्यसत्य, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोध आर्यसत्य साक्षात्कार गर्नुपर्ने भनी, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो। यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो। ज्ञान उत्पन्न भयो। प्रज्ञा उत्पन्न भयो। विद्या उत्पन्न भयो। आलोक उत्पन्न भयो। भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य साक्षात्कार गरिसकें भनी, पहिला मैले

Downloaded from http://dhamma.digital

नसुनेको धर्म हो । यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो । ज्ञान उत्पन्न भयो । प्रज्ञा उत्पन्न भयो । विद्या उत्पन्न भयो । आलोक उत्पन्न भयो ।

भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोधगामिनी प्रतिपदा आर्यसत्य, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो । यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो । ज्ञान उत्पन्न भयो । प्रज्ञा उत्पन्न भयो । विद्या उत्पन्न भयो । आलोक उत्पन्न भयो । भिक्षुहरू ! यो दुःख निरोधगामिनी प्रतिपदा आर्यसत्य भावना गर्नुपर्ने धर्म, पहिला मैले नसुनेको धर्म हो । यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो । ज्ञान उत्पन्न भयो । प्रज्ञा उत्पन्न भयो । विद्या उत्पन्न भयो । आलोक उत्पन्न भयो । भिक्षुहरू ! यो दुःख समुदय आर्यसत्य भावना गरिसकेको धर्म भनी पहिला मैले नसुनेको धर्म हो । यसले धर्मरुपी आँखा उत्पन्न भयो । ज्ञान उत्पन्न भयो । प्रज्ञा उत्पन्न भयो । विद्या उत्पन्न भयो । आलोक उत्पन्न भयो ।

भिक्षुहरू ! जहिलेसम्म यी चारआर्य सत्य तीन परिवर्त र बाह्र आकारले यथार्थ ज्ञान-दर्शन भएको थिएन । तवसम्म भिक्षुहरू ! मैले देवताहरू सहित, मारहरू सहित, ब्रम्हाहरू सहित, समस्त लोकमा देवमार सहित, मनुष्य सहित, श्रमण ब्राम्हणहरू सहित, समस्त प्राणीहरू मध्ये सर्वोत्तम सम्यक सम्बोधि प्राप्त गरे, ममा ज्ञान दर्शन उत्पन्न भयो, मेरो चेतना विमुक्ति अचल भयो, यो नै मेरो अन्तिम जन्म हो, फेरि मेरो जन्म हुनेछैन भनी भनिन् ।

भिक्षुहरू ! जब यी चारआर्य सत्य तिन परिवर्त र बाह्र आकारले ममा यथार्थ ज्ञान-दर्शन भयो । त्यसपछि मात्र भिक्षुहरू ! मैले देवताहरू सहित, मारहरू सहित, ब्रह्माहरू सहित, समस्त लोकमा देवमार सहित, मनुस्यसहित, श्रमण ब्राम्हणहरू सहित, समस्त प्राणीहरू मध्ये सर्वोत्तम सम्यक सम्बोदी प्राप्त गरे । ममा ज्ञान दर्शन उत्पन्न भयो, मेरो चेतना विमुक्ति अचल भयो, यो नैमेरो अन्तिम जन्म हो, फेरि मेरो जन्म हुनेछैन भनी भने ।

यसरी भगवान बुद्धले आज्ञा गर्नुभयो । पञ्चवर्गीय भिक्षुहरू ले सन्तुष्ट भई तथागतको उपदेशलाई अभिनन्दन गऱ्यो ।

यसरी तथागतले व्याख्यान सहित वयान गर्नुहुँदा आयुष्मान क़ोण्डन्यलाई "जुन उत्पन्न स्वभाव हो ती सबै नाशवान हो" भनी परिशुद्ध, मल रहित धर्मचक्षु उत्पन्न भयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

तथागतले धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नु भएको बेला भूमिमा बस्ने देजताहरू ले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

भूमिमा बस्ने देवताहरू को आवाज सुनेर चातुर्महाराजिक देवताहरू ले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

चातुर्महाराजिक देवताहरू को आवाज सुनेर त्रयत्रिंश देवताहरूले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

त्रयतिंश देवताहरू को आवाज सुनेर यामा देवताहरू ले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

यामा देवताहरू को आवाज सुनेर तुषित देवताहरू ले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

तुषित देवताहरू को आवाज सुनेर निर्माणरति देवताहरू ले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

निर्माणरति देवताहरू को आवाज सुनेर परनिर्मितवशवर्ती देवताहरूले उद्‌घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन

Downloaded from http://dhamma.digital

गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

परनिर्मितवशवर्ती देवताहरू को आवाज सुनेर ब्रम्हपरिषद् देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

ब्रम्हपरिषद् देवताहरूको आवाज सुनेर ब्रम्हपुरोहित देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

ब्रम्हपुरोहित देवताहरूको आवाज सुनेर महाब्रम्हा देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

महाब्रम्हा देवताहरूको आवाज सुनेर परित्ताभा देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

परित्ताभा देवताहरूको आवाज सुनेर अप्रमाणभा देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

अप्रमाणभा देवताहरूको आवाज सुनेर आभाश्वर देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न

Downloaded from http://dhamma.digital

नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

आभाश्वरा देवताहरूको आवाज सुनेर परित्तशुभ देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

परित्तशुभा देवताहरूको आवाज सुनेर अप्रमाणशुभ देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

अप्रमाणशुभ देवताहरूको आवाज सुनेर शुभकिण्ह देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

शुभकिण्ह देवताहरूको आवाज सुनेर वृहत्फल देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

वृहत्फल देवताहरूको आवाज सुनेर अविह देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

अविह देवताहरूको आवाज सुनेर अतप्य देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

Downloaded from http://dhamma.digital

अतप्य देवताहरूको आवाज सुनेर सुदर्श देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

सुदर्श देवताहरूको आवाज सुनेर सुदर्शी देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

सुदर्शी देवताहरूको आवाज सुनेर अकनिष्ठक देवताहरूले उद्घोष गऱ्यो (शब्द गऱ्यो, साधुवाद दियो) । तथागतले जुन लोकमा श्रमण, ब्राम्हण, देव, मार, ब्रम्हा वा अरु कुनै व्यक्तिले प्रवर्तन गर्न नसकेको, वाराणसि ऋषिपतन मृगदावनमा अनुपम धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभयो ।

यस प्रकारले त्यस क्षणमा, त्यस मुर्हुतमा यो उद्घोष, आवाज ब्रम्हलोकसम्म पुग्यो । यी दश हजार लोकधातु पनि कम्प भयो । प्रकम्प । गुन्जायमान भयो । देवताहरूको ज्योति भन्दा पनि उलार, उत्तम, अप्रमाणले युक्त भएको ज्योति संसारमा प्रादुर्भाव भयो । त्यसपछि भगवान बुद्धले यो उदान व्यक्त गर्नुभयो । "अहा कोण्डन्यले बुझ्यो कोण्डन्यलाई ज्ञात भयो ।" यसै कारणले कोण्डन्यको नाम अज्ञात कोण्डन्य भयो ।

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

अनतलक्खण सुत्तं

नमो तस्स भगवतो अरहतौ सम्मा सम्बुद्धस्स ।

निदान कुरा

धम्म-चक्कं पवत्तेत्वा आसाल्हियं हि पुण्णमे ॥
नगरे बाराणसियं इसिपतनह्वयेवने ॥
पापेत्वादि फलं नेसं अनुक्कमेन देसयि ॥
यंतं पक्खस्स पंचम्यं विमुत्तत्थं भणाम हे ॥

सुत्रारम्भ

१. एवं से सुत्तं-एकं समयं भगवा वाराणसियं
विरहति इसिपतने मिगदाये तत्र खो भगवा
पंचवग्गिये भिक्खू आमन्तेसि "भिक्खवो" ति
"भद्धन्ते" ति, ते भिक्खू भगवतो पच्चस्सोसु भगवा
एतदवोच -

२. रुपं भिक्खवे अनत्ता रुपंच हिदं भिक्खवे अत्ता अभविस्स, नयिदं रुपं आबाधाय संवत्तेचय, लब्भेथ च रुपे एवं मे रुप होतु एवं मे रुपं मा अहोसीति, यस्मा च खो भिक्खवे रुपं अनत्ता तस्मा रुपं आवाधाय संवत्तति, न च लब्भति रुपे एवं मे रुपं होतु एवं मे रुपं मा अहोसीति ।

३. वेदना अनत्ता वेदना च हिदं भिक्खवे अत्ता अभविस्स नयिदं वेदना आबाधाय संवत्तेय्य, लब्भेथ च वेदनाय उवं मे वेदना होतु एवं मे वेदना मा अकोसीति, यस्मा च खो भिक्खवे वेदना अनत्ता तस्मा वेदना आवाधाय संवत्तति, न च लब्भति वेदनाय एवं मे वेदना होतु एवं मे वेदना मा अहोसीति ।

४. अञ्ञा, अनत्ता अञ्ञा च हिदं भिक्खवे अत्ता अभविस्स, नयिदं सञ्ञा आबाधाय संवत्तेय्य, लब्भे थ च सञ्ञाय एवं मे सञ्ञा होतु एवं मे सञ्ञा मा अहोसीति । यस्मा च खो भिक्खवे सञ्ञा, तस्मा सञ्ञा

Downloaded from http://dhamma.digital

आवाधाय संवत्तति, न च लब्भति सञ्ञाय एवं मे सञ्ञा मा अहोसीति ।

५. सङ्खारा अनत्ता सङ्खारा च हिदं भिक्खवे अत्ता अभविस्मंसु, नयिमे सङ्खारा आबाधाय संवत्तेय्युं,
लब्भेथ च खङ्खारेसु एवं मे सङ्खारा होन्तु,
एवं मे सङखारा मा अहेसुन्ति यस्मा च खो भिक्खवे
सङ्खारा अनत्ता, तस्मा खङ्खारा आवाधाय्
संवतति, न च लब्भति सङ्खारा होन्तु एवं मे सङ्खारा मा अहेसुन्ति ।

६. विञ्ञाणं अनत्ता विञ्ञाणं च हिदं भिक्खवे अत्ता अभविस्स, नयिदं विञ्ञाण आबाधाय संवत्तेय्य,
लब्भेय च विञ्ञाणे एवं मे विञ्ञाणं होतु एवं मे
विञ्ञाणं मा अहोसीति यस्मा च खो भिक्खवे
विञ्ञाणं अनत्ता, तस्मा विञ्ञाणं आवाधाय
संवत्तति, न च लब्भति विञ्ञाणे एवं मे विञ्ञाणं
होतु एवं मे विञ्ञाणं मा अहोसीति ।

७. तं कि मञ्ञथ भिक्खवे रुपं निच्चं वा अनिच्चं
वाति अनिच्चं भन्ते ।
यं पनानिच्चं दुक्खं वा तं सुखं वाति ?
दक्खं भन्ते ।
यं पनानिच दुक्खं विपरिणामंधम्मं कल्लं नु तं
समनुपस्सितुं एतं मम एसो हमस्मिं एसो मे अत्ताति नो हेतं भन्ते ।

८. वेदना निच्चा वा अनिच्चा वाति ?
अनिच्चा भन्ते ।
यं पनाचिच्चं दुक्खं वा तं सुखं वाति ?
दुक्खं भन्ते ।
यं पनानिच्चं दुक्खं विपरिणामंधम्मं कल्लं नु तं
समनुपस्सितुं एतं मम एसो हमस्मिं एसो मे अत्ताति
नो हेतं भन्ते ।

Downloaded from http://dhamma.digital

९. सञ्ञा निच्चा वा अचिच्चा वाति ?
अनिच्चा भन्ते ।
यं पानानिच्चं दुक्खं वा तं सुखं वाति ?
दुक्खं भन्ते ।
यं पानानिच्चं दुक्खं विपरिणामंधम्मं कल्लं नु तं समनुपस्सितुं एतं मम एसो हमस्मिं एसो मे अत्ताति ?
नो हेतं भन्ते ।

१०. सङ्खारा निच्चा वा अनिच्चा वाति ?
अनिच्चा भन्ते ।
यं पनानिच्चं दुक्खं वा तं सुखं वाति ?
दुक्खं भन्ते ।
यं मनानिच्चं दुक्खं विणरिणामंधम्मं कल्लं नु तं
समनुपस्सितु दुक्खं विणरिणामंधम्मं कल्लं नु तं
समनुपस्सितु एतं मम एसो हमस्मिं एसो मे अत्ताति ?
नो हेतं भन्ते ।

११. विञ्ञाणं निच्चं वा आनिच्चं वाति ?
अनिच्चं भन्ते ।
यं पनानिच्च दुक्खं वा तं सुखं वाति ?
दुक्खं भन्ते ।
यं पनानिच्चं दुक्खं विपरिणामंधम्मं कल्लं नु तं
समनुपस्सितु एतं मम एसो हमस्मिं एसो मे अत्ताति ?
नो हेतं भन्ते ।

१२. तस्मातिह भिक्खवे यकिञ्चि रुपं अतीतानागत - पच्चुप्पन्नं अज्झत्तं वा, बहिद्धा वा, ओलारिकं वा सुखु मं वा, हीनं वा पणीतं वा, यं दूरे सन्तिके वा, सब्बं रुपं नेतं मम नेसो हमस्मिं न मेसो अत्ताति एवंमेतं अथाभूतं सम्मपञ्ञाय दुट्ठब्ब. ।

१३. या काचि वेदना अतीतानागतपुच्चुप्पन्ना अज्झत्तं

Downloaded from http://dhamma.digital

वा, बहिद्धा वा, ओलारिका वा सुखुमा वा, हीना वा पणीता वा, या
दूरे सन्तिके वा, सब्बा वेदना
नेतं मम नेसो हमस्मिं नमेसो अत्ताति एवमेतं
यथाभूत सम्मप्पञ्ञायय दट्ठब्बं ।

१४. या काचि सञ्ञा अतीतानागतपच्चुप्पन्ना अज्झत्रत्तं
वा, बहिद्धा वा, ओलारिका वा सुखुमा वा, हीना वा पणीता वा, या
दुरे सन्तिके वा, सब्बा सञ्ञा
नेतं मम नेसो हमस्मिं नमेसो अत्ताति एवमेतं
यथाभूतं सम्मप्पञ्ञाय दट्ठब्बं ।

१५. ये केचि सङ्खारा अतीतानागतपच्चुप्पन्ना
अज्झत्तं वा, बहिद्धा वा, ओलारिका वा सुखुमा
वा, हीना वा पणीता वा, ये दूरे सन्तिके वा, सब्बे
सङ्खारा नेतं मम नेसो हमस्मिं नमेसो अत्ताति
एवमेतं यथाभूतं सम्मप्पञ्ञाय दट्ठब्बं ।

१६. यं किञ्चि विञ्ञाणं अतितानागतपच्चुप्पन्नं अज्झत्तं
वा, बहिद्धा वा, ओलारिकं वा सुखुमं वा, हीनं वा
पणीतं वा यं दूरे सन्तिके वा, सब्बं विञ्ञाणं नेतं
मम नेसो हमस्मिं नमे सो अत्ताति एवमेतं यथाभूतं
सम्मप्पञ्ञाय दट्ठब्बं ।

१७. एवं पस्सं भिक्खवे सुतवा अरियसावको रूपस्मिपि
निब्बिन्दति, वेदनायपि निब्बिन्दति, सञ्ञायपि
निब्बिन्दति, सङ्खारेसुपि निब्बिन्दति,
विञ्ञाणस्मिपि निब्बिन्दति ।

१८. निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुच्चति । विमुत्तस्मिं
विमुत्तस्सहीति ञार्ण होति खीणाजाति वुसितं
ब्रम्हमचरियं कतं करणीयं नापरं इत्थत्तायति
पजाना ती "ति ।

Downloaded from http://dhamma.digital

१९. इदमवोच भगवा अत्तमना पञ्चवग्गिया भिक्खू भगवतो भासितं अभिनन्दुन्ति ।

२०. इमस्मिं च पन वेय्याकरणस्मिं भञ्ञमाने
पञ्चवग्गियानं भिक्खूनं अनुपादाय आसवेहि
चित्तानि विमुच्चिसुति ।

॥ अनत्त लक्खण सुत्तं निट्ठित ॥

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

महासमय सुत्त

एवं मे सुत्तं एक समयं भगवा, सक्केसु विहरति कपिलवत्थुस्मिं महावने महता भिक्खुसंघेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि । दसहि च लोख धातूहि देवता येभुक्षयेन सन्निपतिता होन्ति भगवन्तं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । अथ खो चनुन्नं सुद्धावासकायिकानं देवान[1] एतदहोसि । अयं खो भगवा सक्केसु विशरति कपिलवत्युस्मिं महावने महता भिक्खुसंघेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि सब्बेहेव अरहन्तेहि । दसहि च लोकधातूहि देवता येभुक्षयेन सन्निपतिता होन्ति भगवन्तं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । यन्नून मयम्पि येन । भगवा तेनुपसंकेमेक्षयाम उपसंकमित्वा भगवतो सन्तिके पच्चेकगाथं भासेक्षयामाति ।

अथ खो ता देवता सेक्षयथापि नाम बलवा पुरिसो सम्मिञ्जितं[2] वा बाहं पसारेक्षय पसारितं वा बाहंसम्मिञ्जेक्षय[3] एवमेव [4] सुद्धावासेसु देवेसु अन्तरहिता भगवतो पुरतो पातुरहंसु[5] । अथ खो ता देवता भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठसु । एकमन्तं ठिता खो एका देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि-

महासमयो पवनस्मिं, देवकाया समागता ।
आगतम्ह इमं धम्मसमयं, दक्खिताये अपराजितसंघन्ति ॥१॥

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि -

तत्र भिक्खवो समादहंसु चित्तं अत्तनो उजुकमकंसु ।
सारथी व नेत्तानि गहेत्वा, इन्द्रियानि रक्खन्ति पण्डिताति ॥२॥

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि-

छेत्वा खिल[1] छेत्वा पलिघं, इन्दखीलं ऊहच्चमनेजा ।
ते चरन्ति सुद्धा विमला, चक्खुमता सुदन्ता सुसुनागाति ॥३॥

अथ खो अपरा देवता भगवतो सन्तिके इमं गाथं अभासि ये केचि बुद्धं सरणं गतासे, न ते गमिस्सन्ति अपाय[2] । पहाय मानुसं देहं, देवकायं परिपूरेस्सन्तीति ॥४॥

अथ खो भगवा भिक्खू आमन्तेसि । येभुक्षयेन भिक्खवे दसमु लोकधातूसु देवता सन्निपतिता[3] तथागतं दस्सनाय भिक्खुसंघञ्च । ये पि ते भिक्खवे अहेसुं अतीतमद्धानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा तेसम्पि भगवन्तानं एतपरमायेव[4] देवता सनिनपतिता अहेसुं सेक्षयथापि मह्यं एतरहि ।

ये पि ते भिक्खवे भविस्सन्ति अनागतमद्धानं अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा तेसम्पि भगवन्तानं एतपरमावेय देवता सन्निपतिता भविस्सन्ति सेक्षयथापि मह्यं एतरहि। आचिक्खिस्सामि भिक्खवे देवकायानं नामानि, कित्तयिस्सामि भिक्खवे देवकायानं

Downloaded from http://dhamma.digital

नामानि, देखिस्सामि भिक्खवे देवकायानं । तं सुणाथ साधुकं मनसिकरोथ भासिस्सामीति । एवं भन्तेति खो ते भिक्खू भगवतो पच्चस्सोसुं । भगवा एतदवोच-

सिलोकमनुकस्सामि, यत्थ भुम्मा तदस्सिता ।
येसिता गिरिगब्भारं, पहितत्ता समाहिता ॥५॥
पुथुसीहाव सल्लीणा[1], लोमहंसाभिसम्भुनो ।
ओदात-मनसा सुद्धा, विप्पसन्नमनाविला ॥६॥
भिक्षयो पञ्चसते ञत्वा, वते कापिलवत्थवे ।
ततो आमन्तयी सत्था, सावके सासने रते ॥७॥
देवकाया अभिक्कन्ता, ते विजनाथ भिक्खवो ।
ते च आतप्पमकरुं, सुत्वा बुद्धस्स सासनं. ॥८॥
तेसं पातुरहु ञाणं, अमनुस्सानदस्सनं. ।
अप्पेको सतमद्दाक्खुं सहस्सं अथ सत्तति[2] ॥९॥
सतं एके सहस्सानं, अमनुस्सानमद्दसुं ।
अप्पेकेनन्तमद्दक्खुं, दिसा सब्बा फुठा अह[1] ॥१०॥
तञ्च सब्बं अभिञ्ञाय, ववक्खित्वान चक्खुमा ।
ततो आमन्तयी सत्था, सावके सासने रते ॥११॥
देवकाया अभिक्कन्ता, ते विजानाथ भिक्खवो ।
ये वोहं कित्तयिस्सामि, गिराहि अनुपुब्बसो ॥१२॥
सत्त सहस्सा ते[2] यक्खा, भुम्मा कापिलवत्थवा ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमान अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥१३॥
छ सहस्सा हेमवता, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सितो ।
मोदमाना अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं. ॥१४॥
सातागिरा तिसहस्सा, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥१५॥
इच्चेते सोलससहस्सा, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वणावन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥१६॥
वेस्सामित्ता पञ्चसता, यक्खा नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥१७॥
कुम्भीरो राजगहिको, वेपुल्लस्स निवेसनं ।
भिक्षयो नं., सतसहस्सं, यक्खानं पयिरूपासति ।

Downloaded from http://dhamma.digital

कुम्भीरो राजगहिरो सोपाग[1] समितिं वनं ॥१८॥
पुरिमञ्च दिसं राजा, धतरट्ठो तं पसासति ।
गन्धब्बानं आभिपति[2] महाराजा यसस्सि सो ॥१९॥
पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥२०॥
दक्खिणं च दिसं राजा, विरूल्हो तं पसासति ।
कुम्भण्डानं आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥२१॥
पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥२२॥
पच्छिमञ्च दिसं राजा, विरुपक्खो तं पसासति ।
नागान[3] आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥२३॥
पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समिति वनं ॥२४॥
उत्तरञ्च दिसं राजा, कुवेरो तं पसासति ।
यक्खान[1] आधिपति, महाराजा यसस्सि सो ॥२५॥
पुत्तापि तस्स बहवो, इन्दनामा महब्बला ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥२६॥
पुरिमं दिसं धतरट्ठो, दक्खिणेन बिरुल्हको ।
पच्छिमेन विरुपक्खो, कुवेरो उत्तरं दिसं ॥२७॥
चत्तारो ते महाराजा, समन्ता चतुरो दिसा ।
दद्दल्लमाना[2] अट्ठंसु, वने कापिलवत्थवे ॥२८॥
तेसं मायाविनो दासा, आगु[3], वञ्चनिका सठा ।
माया कुटेण्डु वेटेण्डु[4] विटुच्च विटुडो[5] सह ॥२९॥
चन्दनो कामसेट्ठो च, किन्नुघण्ड[6]
निघण्डु च ।
पणादो ओपमञ्ञो च, देवसूतो च मालती[7] ॥३०॥
चिसेनो च गन्धब्बो, नलो राजा जनेसभो ।
आगुं१ पञ्चसिखो चेव, तिम्बहरु सुरियवच्छसा२ ॥३१॥
एते चञ्ञे च राजानो, गन्धब्बा सहरागुभि३ ।
मोदनामा अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वन ॥३२॥
अथागु नाभसा[4] नागा, वेसाला सहतच्छका ।

Downloaded from http://dhamma.digital

कम्बलस्सतरा आगुं, पायागा सहञातिभि ॥३३॥
यामुना धतरट्ठा च, आगुं नागा यसस्सिनो ।
एरावण्णे महानागो, सोपाग समितिं वनं ॥३४॥
ये नागराजे सहसा हरन्ति,
दिब्बा दिजा पक्खि विसुद्ध चक्खु ।
वेहासया[५] ते वनमज्झपत्ता,
चित्रा सुपण्ण इति तेसं नामानि[६] ॥३५॥
अभयं तदा नागराजानमासि,
सुपण्णतो खेममकासि बुद्धो ।
सण्हाहि वाचाहि उपह्वयन्ता,
नागा सुपण्णा सरणमगंसु[७] बुद्धं ॥३६॥
जिता वजिरहन्थेन, समुद्दं असुरासिता ।
भातरो वासवस्सेते, इद्धिमन्तो यसस्सिनो ॥३७॥
कालकञ्जा महाभिंसा[१], असुरा दानवेघसा ।
वेपचित्ति सुचित्ती च, पहारादो नमुची सह ॥३८॥
सतं च बलिपुत्तानं, सब्बे वेरोचनामका ।
सन्नक्षियवा बलिं सेन[२], राहुभद्दमुपागमुं ।
समयोदानि भद्दन्ते, भिक्खूनं समितिं वनं ॥३९॥
आपो च देवा पठवी च[३], तेजो वायो तदागमुं,
वरुणा सह धम्मा च, अच्चुता च अनेजका ।
सुलेक्षयरुचिरा आगुं, आगुं वासवनेसिनो ॥४६॥
दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ।
मोदमान अभिक्कामुं, भिक्खूनं समितिं वनं ॥४७॥
समाना महासमाना, मानुसा मानुसुत्तमा ।
खिड्डा पदूसिका[१] आगुं, आगुं मनोपदूसिका[२] ॥४८॥
अथागगुं हरयो देवा, ये च लोहितवासिनो ।
पारगा महापारगा, आगुं देवा यसस्सिनो ॥४९॥
देसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामु भिक्खूनं समितिं वनं ॥५०॥
सुक्का करुम्हा३ अरुणा, आगुं वेघनसा सह ।
ओदात गह्या पामोक्खा, आगुं देवा विचक्खणा ॥५१॥
सदा मत्ता हारगजा, किस्सका च यसस्सिनो ।
थनयं आग पज्जुन्नो, यो दिसा अभिवस्सति ॥५२॥

Downloaded from http://dhamma.digital

दसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥५३॥
खेमिया तुसिता यामा, कट्ठका च यसस्सिनो ।
लम्बीतका लामसेट्ठा, जोतिनामा [१] च आसवा ।
निम्मानरतिनो आगुं, अथागुं परनिम्मिता ॥५४॥
देसेते दसधा काया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
इद्धिमन्तो जुतिमन्तो, वण्णवन्तो यसस्सिनो ॥
मोदमाना अभिक्कामुं भिक्खूनं समितिं वनं ॥५५॥
सट्ठेते देवनिकाया, सब्बे नानत्तवण्णिनो ।
नामन्वयेन आगञ्छुं[२] ये चञ्ञे सदिसा सह ॥५६॥
पवुत्थ जातिं अखिलं, ओघतिण्णमनासवं ।
दक्खे मोघतरं नागं, चन्दंव असितातिगं ॥५७॥
सुब्रह्मा परमत्तो च, पुत्ता इद्धिमतो सह ।
सनङ्कुमारो तिस्सो च, सोपाग समितिं वां ॥५८॥
सहस्सं ब्रह्मलोकानं, महा ब्रह्मामितिट्ठति ।
उपपन्नो जुतिमन्तो, भिस्सा कायो यसस्सि सो ॥५९॥
दसेत्थ इस्सरा आगुं, पच्चेकवसवत्तिनो ।
तेसञ्च मज्झतो आग, हारितो परिवारितो ॥६०॥
ते च सब्बे अभिक्कन्ते, सइन्दे देवे ब्रह्मके[१] ।
मारसेना अभिक्कामु[२], पस्स कणहस्स मन्दियं ॥६१॥
एथ गण्हथ बन्धथ, रागेन बुद्धमत्थुवो ।
समन्ता परिवारेथ, मा वो मुञ्चित्थ कोचि न[३] ॥६२॥
इति तत्थ महासेनो, कण्हसेनं अपेसयी[४] ।
पणिना तलमाहच्च, सरं कत्वान भेरवं ॥६३॥
यथा पावुस्सको मेघो, थनयन्तो सविज्जुको ।
तदा सो पुच्चुदावत्ति, संकुद्धो असयं वसी[५] ॥६४॥
चञ्च सब्बं अभिञ्ञाय, यवक्खित्वान चक्खूमा ।
ततो आमन्तयी सत्था, सावके सासने रते ॥६५॥
मारसेना अभिक्कन्ता, ते विजनाथ भिक्खावो ।
ते चे आतप्पमकरुं, सुत्वा बुद्धस्स सासनं ॥६६॥
वीतरगेहि[६] पक्कामुं, तेसं लोमं पि[७] इञ्जयुं ।
सब्बे विचितसंगामा, भयातीता यसस्सिनो ।
मोदन्ति सह भूतेहि, सावका ते जनेसुताति ॥६७॥

Downloaded from http://dhamma.digital

अनत्तलक्खण सूत्रको अर्थ

अर्थ-

उहाँ भगवान् अर्हत् सम्यक सम्बुद्धलाई...नमस्कार !

निदान

भगवान् बुद्ध वाराणसी ऋषिपत्तन मृगदावनमा रहनुभएको थियो । आषाढ पूर्णिमाको दिन धर्मचत्र सूत्र देशना गर्नुभएपछि कृष्णपक्ष पञ्चमीको दिन अनत्तलक्खण सूत्र देशना गर्नुभयो । उक्त देशनाले पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूले अर्हत् फल प्राप्त गरेका थिए ।

सूत्र आरम्भ

मैले यसरी सुनें-

१. एक समय भगवान् बुद्ध वाराणसी ऋषिपत्तन मृगदावनमा बिहार गरिरहनु भएको बेला पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो । भिक्षुहरूले भन्ते भनी आदरपूर्वक उत्तर दिएपछि भगवान् बुद्धले यसरी आज्ञा गर्नुभयो-

२. भिक्षुहरू ! रूप (शरीर) अनात्म हो ! यदि रूप आत्मा हो भने रोगादि पीडा नहुनुपर्ने हो । मेरो रूप यस्तो होस्, त्यस्तो नहोस् भनी चिताए अनुसार नै हुनुपर्ने हो । यस्तो नहुने भएकोले नै भिक्षुहरू ! यो रूप अनात्म हो । त्यसैले यस रूपमा रोगादि पीडा उत्पन्न भइ नै रहने गर्दछ । यो रूप यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भने पनि हामीले चाहेअनुरूप हुदैन ।

३. भिक्षुहरू ! वेदना (अनुभव पनि) अनात्म नै हो । यदि वेदना आत्मा हो भने रोगादि पीडा आफूले नचाहे जस्तै हुनुपर्ने हो । वेदना आफूले भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । मेरो वेदना यस्तो होस् यस्तो नहोस् भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । तर, यस्तो हुदैन । त्यसैले वेदना अनात्म हो । वेदनाबाट रोग, पीडा उत्पन्न भइरहन्छ । यो वेदना यस्तो होस् र त्यस्तो नहोस् भने पनि आफूले चाहेजस्तै हुदैन ।

४. भिक्षुहरू ! संज्ञा अनात्म हो । यदि संज्ञा आत्मा हो भने यो संज्ञा रोगादि पीडा आफूले नचाहे जस्तै हुनुपर्ने हो । यो संज्ञा आफूले भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । मेरो संज्ञा यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । तर, यस्तो नहुने भएकोले भिक्षुहरू ! संज्ञा अनात्म हो । त्यसैले संज्ञामा रोगादि पीडा भइरहने गर्दछ । यो संज्ञा यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भनेजस्तै कहिले पनि हुदैन ।

५. भिक्षुहरू ! संस्कार अनात्म हो । यदि संस्कार आत्मा हो भने यो संस्कारमा रोगादि पीडा आफूले नचाहे जस्तै हुनुपर्ने हो । यो संस्कार आफूले भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । मेरो संस्कार यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । तर, त्यस्तो हुदैन । भिक्षुहरू ! यो संस्कार अनात्म हो । त्यसैले संस्कार रोगादि

Downloaded from http://dhamma.digital

पीडाले युक्त छ । यो संस्कार यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भने पनि आफूले भनेजस्तो कहिल्यै हुदैन ।

६. भिक्षुहरू ! विज्ञान अनात्म हो । यदि विज्ञान आत्मा हो भने यस विज्ञान रोगादि पीडा आफूले नचाहे जस्तै हुनुपर्ने हो । फेरि आफूले भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । मेरो विज्ञान यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भनेजस्तै हुनुपर्ने हो । तर, यस्तो हुदैन । त्यसैले भिक्षुहरू ! यो विज्ञान अनात्म हो । त्यसैले विज्ञान रोगादि पीडाले युक्त छ । यो विज्ञान यस्तो होस् त्यस्तो नहोस् भने जस्तै कहिलै पनि हुदैन ।

७. भिक्षुहरू ! त्यसैले यो रूप (यो शरीर) नित्य हो कि अनित्य ?
-अनित्य हो भन्ते ।
जुन अनित्य छ, त्यो दुःख हो कि सुख ?
-दुःख हो भन्ते ।
जुन दुःखदायक छ, त्यसलाई यो मेरो, त्यो म हुँ त्यो मेरो आत्मा भन्न योग्य छ ?
-छैन भन्ते ।

८. भिक्षुहरू ! वेदना नित्य हो कि अनित्य ?
-अनित्य हो भन्ते ।
जुन अनित्य छ, त्यो दुःख हो कि सुख ?
-दुःख हो भन्ते ।
जुन दुःखदायक वस्तु हो, त्यसलाई यो मेरो हो, त्यो म नै हुँ, यो मेरो आत्मा हो, भन्न योग्य छ कि छैन ?
-छैन भन्ते ।

९. भिक्षुहरू ! संज्ञा नित्य छ कि छैन ?
-अनित्य छ भन्ते ।
जुन अनित्य छ, त्यो दुःख हो कि सुख ?
-दुःख हो भन्ते ।
जुन दुःखदायक वस्तु हो, त्यसलाई यो मेरो हो, त्यो म नै हुँ, यो मेरो आत्मा हो, भन्न योग्य छ कि छैन ?
-छैन भन्ते ।

१०. भिक्षुहरू ! संस्कार नित्य हो कि अनित्य ?
-अनित्य छ भन्ते ।
जुन अनित्य छ, त्यो दुःख हो कि सुख ?
-दुःख हो भन्ते ।
जुन दुःखदायक वस्तु हो, त्यसलाई यो मेरो हो, त्यो म नै हुँ, यो मेरो आत्मा हो, भन्न योग्य छ कि छैन ?

Downloaded from http://dhamma.digital

-छैन भन्ते ।

११. भिक्षुहरू ! विज्ञान नित्य हो कि अनित्य ?
-अनित्य छ भन्ते ।
जुन अनित्य छ, त्यो दुःख हो कि सुख ?
-दुःख हो भन्ते ।
जुन दुःखदायक वस्तु हो, त्यसलाई यो मेरो हो, त्यो म नै हुँ, यो मेरो आत्मा हो, भन्न योग्य छ कि छैन ?
-छैन भन्ते ।

१२. भिक्षुहरू ! त्यसैले पहिलाको, पछिल्लो, हालको, आफूसँग भएको, भित्रको, बाहिरको, ठूलो, सानो, उत्तम, हीन, टाढाको, नजिकको आदि भएभरको सबै रूपलाई त्यो मेरो होइन त्यो म होइन र मेरो आत्मा होइन भनी यथार्थ रूपले सम्यक् प्रज्ञाद्वारा हेर्ने गर्नुपर्दछ ।

१३. भिक्षुहरू ! जुन पहिलाको, पछिल्लो, हालको, आफूसँग भएको, भित्रको, बाहिरको, ठूलो, सानो, उत्तम, हीन, टाढाको, नजिकको आदि भएभरको सबै वेदना मेरो होइन त्यो म होइन र मेरो आत्मा होइन भनी यथार्थ रूपले सम्यक् प्रज्ञाद्वारा हेर्ने गर्नुपर्दछ ।

१४. भिक्षुहरू ! जुन पहिलाको, पछिल्लो, हालको, आफूसँग भएको, भित्रको, बाहिरको, ठूलो, सानो, उत्तम, हीन, टाढाको, नजिकको आदि भएभरको सबै संज्ञा मेरो होइन त्यो म होइन र मेरो आत्मा होइन भनी यथार्थ रूपले सम्यक् प्रज्ञाद्वारा हेर्ने गर्नुपर्दछ ।

१५. भिक्षुहरू ! जुन पहिलाको, पछिल्लो, हालको, आफूसँग भएको, भित्रको, बाहिरको, ठूलो, सानो, उत्तम, हीन, टाढाको, नजिकको आदि भएभरको सबै संस्कार मेरो होइन त्यो म होइन र मेरो आत्मा होइन भनी यथार्थ रूपले सम्यक प्रज्ञाद्वारा हेर्ने गर्नुपर्दछ ।

१६. भिक्षुहरू ! जुन पहिलाको, पछिल्लो, हालको, आफूसँग भएको, भित्रको, बाहिरको, ठूलो, सानो, उत्तम, हीन, टाढाको, नजिकको आदि भएभरको सबै संस्कार मेरो होइन त्यो म होइन र मेरो आत्मा होइन भनी यथार्थ रूपले सम्यक प्रज्ञाद्वारा हेर्ने गर्नुपर्दछ ।

१७. भिक्षुहरू ! यसरी प्रज्ञा चक्षुद्वारा हेर्नसक्ने, सुनेर बुझ्नसक्ने आर्यश्रावक, रूप देखेर विरक्त हुने गर्छ, वेदना देखेर पनि विरक्त हुने गर्छ, यसरी नै संज्ञा संस्कार र विज्ञान देखेर पनि विरक्त हुने गर्छ ।

१८. विरक्त भएको कारणले विराग उत्पन्न हुने गर्छ । विराग हुने बित्तिकै आशा जालबाट मुक्त हुनेछ । मुक्त भएपछि म मुक्त भएँ भनी बुझ्ने हुन्छ । त्यसपछि उसले फेरि जन्म लिनुपर्ने छैन, भिक्षुचर्या पूर्ण भयो, गर्नुपर्ने जति

Downloaded from http://dhamma.digital

चर्या सम्पन्न गरिसके, गर्न बाँकी केही रहेन भनेर आफैंले बुझ्न सक्ने हुन्छ ।

१९. भगवान् बुद्धबाट यहि सद्धर्मामृत श्रवण गरिसकेपछि पञ्चभद्रवर्गिय भिक्षुहरूले सन्तुष्ट भएर प्रशन्न चित्तकासाथ साधु ! साधु !! साधु !!! भन्दै अनुमोदन गरे ।

२०. यसरी भगवान बुद्धले आज्ञा गरेको बोधिज्ञान श्रवण गरेका पञ्च भद्रवर्गिय भिक्षुरू आश्रवक्षय भई अरहन्त भए ।

नेपाल भाषाबाट अनुवाद- भिक्षु विवेकानन्द
नेपाली भाषाबाट अनुवाद- भिक्षुणी वीर्यवती

Dhamma.Digital

Downloaded from http://dhamma.digital

धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्रको निदान र अर्थ

वाराणसी-

वरणा र असी नाम गरेका दुई नदीको बीचमा रहेको शहर भएको कारणले यस शहरलाई वाराणसी भनिएको हो ।

इसिपतन-

५०० जना ऋषिहरू (प्रत्येक बुद्धहरू) आकाश मार्गबाट उडेर गइरहेको बेला परिनिर्वाण भएर उहाँहरूको शरीर जंगलमा पतन भएको थियो । त्यसैले जहाँ उहाँहरूको देहपतन भएको थियो । उक्त स्थानलाई इसिपतन भनियो ।

मिगदाये- इसिपतन नामले प्रसिद्ध स्थानमा नै मृगहरूलाई अभयदान दिइएकोले मृगदावन पनि भनिन्छ । उक्त स्थानलाई सारनाथ पनि भनिन्छ । सारङ्ग नाम गरेको एक चल्ला मृगहरूको नाइके थियो । उक्त चल्ला रहने वन भएकोले सारनाथ भनिएको भन्ने भनाई पनि छ ।

चारवटा सत्यमाथि प्रकाश पार्दै लोकको नाथ भएका तथागतले सहम्पति नाम गरेका महाब्रह्माको प्रार्थना स्वीकार गरेर ऋषिपतन मृगदावनमा जानुभयो । त्यहाँ रहँदै आएका पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई निर्वाणको हेतु प्राप्त गर्न सकिने उत्तम धर्मचक्र देशना गर्नुभयो । देव ब्रह्माहरूलाई मनपर्ने र लौकिक एवं लोकोत्तर सम्पत्ति सिद्ध हुने धर्मचक्र देशनालाई सबै लोकको हित कामना गर्दै हे सज्जनहरू हो ! यसलाई हामीले पाठ गरौं ।

भावार्थ एवं व्याख्यात्मक अनुवाद

आनन्द नाम गरेको मैले धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्रलाई यसरी सुनेको छु । एक समय भगवान बुद्ध वाराणसीको ऋषिपतन नामक मृगदावनमा जानुभई त्यहाँ रहँदै आएका पञ्चवर्गिय भिक्षुहरूलाई बोलाएर यसो भन्नुभयो-

भावार्थ व्याख्या-

भिक्षुहरू ! गृहस्थाश्रम त्याग गरी दुःखबाट मुक्त हुनको लागि प्रव्रजित हुनेहरूले गर्न नहुने २ वटा कार्यहरू यस्ता छन्-

रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्श आदि यी पञ्चकाम वस्तुहरूमा मोहित भएर त्यसको रस स्वादमा टाँसिइरहने कार्य नराम्रो नीच र असभ्य व्यक्तिहरूले मात्र सेवन गर्ने कार्य हो । आर्यव्यक्तिहरूले ती चीजवस्तु सेवन र भाविता गर्दैनन् । किनभने यी सबै अनर्थकर हुन् ।

यसरी नै अत्तकिलमथानु योग भनिने आफ्नो शरीरलाई पीडा र कष्ट दियो भने मनको क्लेश नाश हुनेछ भन्ने मिथ्या धारणामा फसेर गरिने कार्यहरू पनि

Downloaded from http://dhamma.digital

निन्दनीय हुन् । आर्यहरूले यो दुवै कार्यहरू गर्दैनन् । किनभने यी दुवै कार्यहरू अनर्थकर छन् ।

भिक्षुहरू ! आफ्नो शरीरलाई ज्यादै सुख सुविधामा भुलाउने र ज्यादै दुःख र यातना दिने दुवै कार्यबाट अलग्ग रही मैले (भगवान् बुद्धले) अनुसन्धान गरी प्राप्त गरेको र अवबोध गरेको मध्यमार्ग (चकखुकरणी)- चतुआर्य सत्यलाई राम्ररी बुझ्नसक्ने र ज्ञान प्राप्त हुने मार्ग हो । (ञाण करणी)- आफ्नो मनले बुझी लिने प्रतिभा प्राप्त हुने मार्ग हो । (उपसमाय)- आफ्नो मनमा भएका दूषित भावनाहरू (क्लेश)लाई हटाउँदै लानसक्ने मार्ग हो । (अभिञ्ञाय)- चार आर्य सत्यहरू विषयमा विशेष रूपले बुझ्न (सम्बोधाय) प्रत्यक्ष रूपले ज्ञानलाई अवबोध गर्न (निब्बाणाय)- निर्वाण साक्षात्कार गर्न उपकार हुने मार्ग हो ।

यसबाट के बुझिन्छ भने निर्वाण लाभ गर्ने इच्छा भएकाहरूले काम सुखल्लिकानुयोग (मोज मज्जामा भुल्ने) अत्तकिल मथानुयोग (शरीरलाई ज्यादै दुःख र कष्ट दिँदै सहेर बस्ने कार्य) यी दुवैलाई त्याग्नु पर्नेछ । भगवान् बुद्ध स्वयंले यी दुवै मार्गलाई त्याग गरी बीचको मार्ग अपनाएपछि मात्र बोधिज्ञान प्राप्त भएको विषयमा ऐना देखाए जस्तै छर्लङ्ग बुझिने धर्म देशना गर्नुभयो ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! तथागतले अवबोध गरेको चतुआर्य सत्यलाई आफैँले राम्ररी बुझ्न मनको दूषित भावनाहरू (क्लेश) हटाउँदै निर्वाण साक्षात्कारका लागि उपकार हुने मध्यम प्रतिपदा (ठिक मार्ग) के हो ? त्यो त आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग नै हो । ती आठवटा मार्गहरू के-के हुन् ?

संसारको स्वभाव बुझ्ने मार्ग चित्तमा उत्पन्न हुने सम्यक् दृष्टि भनिने प्रज्ञा चेतसिक । यो मार्ग सँगसँगै एकसाथ लागेर आउने मिथ्या वितर्कलाई हटाएपछि उत्पन्न हुने लोकोत्तर कुशल चित्त जुन चित्तले निर्वाण प्राप्त गर्न सहयोग गर्दछ, त्यो हो सम्यक् संकल्प । सम्यक् संकल्प भनेको वितर्क चेतसिक हो । सम्यक् संकल्पको साथसाथै उत्पन्न हुने अर्को मार्ग हो । सम्यक् वचन (चारवटा वाक दुश्चरित्रलाई हटाउनसक्ने व्यक्तिले मात्र सम्यक् वचनरूपी मार्गलाई प्राप्त गर्न सक्नेछ । सम्यक् वचन विरति चेतसिक हो । यसकासाथै काय दुश्चरित्रलाई दमन गरेपछि उत्पन्न हुने सम्यक् कर्मान्त पनि विरति चेतसिक हो । यसरी नै उक्त चेतसिक सँग मिथ्या आजीव (गलत जीवन) सँग टाढा रहेको सम्यक् आजीवन विरति चेतसिक हो । फेरि मिथ्या व्यायामलाई दमन गरी उत्पन्न हुने सम्यक् व्यायाम नाम गरेको वीर्य चेतसिक हो । यसरी नै मिथ्या स्मृतिलाई नाश गरी चारवटा स्मृति प्रस्थान । (सति पट्ठान) नामले उत्पन्न हुने सम्यक् स्मृति नामको स्मृति सतर्क हुने चैतसिक खःचंञ्चल चित्तलाई वशमा राख्नसक्ने चारवटा ध्यान चेतनाको रूपमा उत्पन्न हुने सम्यक् समाधि नै एकाग्रता चेतसिक हो । यी

Downloaded from http://dhamma.digital

आठवटा अँग वा आठवटा मार्गहरू नै आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग हो । यसलाई मध्यमप्रतिपदा भनिन्छ । यो मार्ग ज्ञानरूपी आँखा नभएकालाई ज्ञानरूपी आँखा दिने, क्लेशलाई दमन गर्ने आफूलाई बोध गर्नसक्ने र निर्वाण लाभ गराउने उपकारक मार्ग हो ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू हो ! दुःख आर्यसत्य यसरी छन्-

जन्मनुपर्ने दुःख, बूढाबूढी हुनुपर्ने पनि दुःख, रोगी हुनुपर्ने पनि दुःख, मर्नुपर्ने पनि दुःख, मन नपर्ने व्यक्तिसँग जीवन बिताउनुपर्ने पनि दुःख हो, मनपर्ने व्यक्तिसँग बिछोड भएर रहनुपर्ने पनि दुःख, आफ्नो इच्छा पूरा नहुनु पनि दुःख, संक्षिप्तमा भन्नुपर्दा उपादान पञ्चस्कन्धरूपी यो शरीर नै दुःखको घर हो ।

यसबाट दुःखआर्य सत्य के हो भन्ने विषयमा छर्लङ्ग पारेको छ । तथागतले धर्मचक्र प्रवर्तन सूत्रमा जन्मआदिलाई समेटेर आठ प्रकारका दुःखहरूमाथि प्रकाश पार्नुभएको छ । जुन यसरी छन्-

१) जातिपि दुक्खा-

जन्मनु नै दुःख हो । जन्म लिने भनेको नै स्कन्ध चतुर्महाभूत समूहका साथ संसारमा उत्पन्न हुनु हो । कुनै पनि प्राणी आमाको गर्भमा प्रतिसन्धि (गर्भबास) लिने समय देखि जन्म नलिएसम्म जति पनि दुःख भोग्नुपर्ने हुन्छ, ती सबै जन्मनु नै दुःखमा गाभिन्छ ।

२) जरापि दुक्खा-

जरा जीर्ण हुनु पनि दुःख हो । बूढाबूढी हुनु पनि दुःख नै हो । बूढाबूढी हुनु भनेको नै आँखा धमिलिँदै जानु, कानले नसुन्नु, दाँत झर्दै जानु, छाला चाउरिँदै जानु, हात खुट्टा बाँगिएर कम्मर कुप्रिँदै जाने र कपाल फुल्दै जाने स्वभाव नै हो ।

३) व्याधिपि दुक्खा-

रोगी हुनु पनि दुःख नै हो । व्याधि भन्नु नै रोग हो । रोग लाग्दा शरीर, बल र बुद्धि पनि कमजोर हुदै जान्छ । अरूहरूको उपकार र सहयोग बिना रोगी बाँच्न कठिन हुन्छ । यो शरीर रोगको घर हो । रोग कसैलाई मन नपरे पनि रोक्न सक्दैन । यो स्वभाव धर्म नै हो ।

४) मरणम्पि दुक्खं -

मर्नु पनि दुःख नै हो, मर्नु भनेको नै जीवन समाप्त हुनु हो । मरेको व्यक्तिले आफ्नो सबै सम्पत्ति र अधिकार त्यागेर जान्छ । बाँच्न सबैलाई मनपर्छ । त्यसैले मर्नु नै ठूलो दुःख हो ।

५) अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो-

मन नपर्ने व्यक्तिसँग जीवन बिताउनु पनि दुःख नै हो । आफूसँग मन नमिल्ने व्यक्तिसँग जीवन बिताउनु पर्नेलाई अप्रिय सम्पयोग दुःख भनिन्छ ।

Downloaded from http://dhamma.digital

६) पियेहि विप्पयोगो दुक्खो-

मनपर्ने व्यक्तिसँग बिछोड भएर बस्नुपर्ने पनि दु:ख नै हो । मन मिल्ने व्यक्तिसँगको बिछोड एक क्षणकालागि भए पनि सहन कठिन छ भने सधैंको लागि बिछोडिएर बस्नपर्दा कति दु:ख हुने होला ? यो भनिरहनुपर्ने पनि होइन ।

७) यम्पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं-

आफ्नो इच्छा पूरा नहुदा पनि दु:ख अनुभव हुन्छ । संसारमा नाना प्रकारका वस्तुहरू छन् । पृथकजन अर्थात् साधारण मानिसहरूको नाना प्रकारका इच्छा हुन्छन् । ती इच्छा पूरा नहुदा पनि मन खिन्न पार्दै दु:ख मान्ने गर्छन् ।

८) संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धापि दुक्खा-

संक्षिप्तमा भन्ने हो भने उपादानस्कन्ध ५ वटा नै दु:ख हो । ती स्कन्ध पाँचवटा यसरी छन्-

रूप-वेदना-संज्ञा-संस्कार र विज्ञान आदि ५ वटा ।

उपादान भनेको तृष्णा दृष्टिले आशक्त भएर त्याग्न नसकिने अवस्था हो । यी पाँचवटालाई नाम रूप पनि भनिन्छ । त्यसैले रूप उपादानलाई रूप नै भनिन्छ । वेदना, संज्ञा, संस्कार र विज्ञान आदि चारवटा तत्वलाई नाम भनिन्छ । अर्थात् मन भनिन्छ । यसरी पञ्च उपादान स्कन्ध भनेर वा नाम रूपको संयोग भएसम्म जुन संसारमा गए पनि दु:ख नै रहन्छ । त्यसैले **'संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा'** भनिएको हो । पञ्चस्कन्धको उत्पत्ति नभए दु:ख नै हुदैन । सत्व वा प्राणी पनि हुदैन । **'दुक्खं तेभूमकं वट्टं'** काम, रूप, अरूप आदि ३ प्रकारले विद्यमान दु:खको समूह त्यसैले भनिएको हो । यी तीनवटा लोकहरूमध्ये कुनै पनि लोकमा दु:ख छैन भन्न सकिँदैन । लौकिक भव सम्पत्तिले सम्पन्न भएका व्यक्तिहरूले उक्त क्षणिक लौकिक सुखको भ्रममा परेर दु:खलाई बिर्सने त स्वभाविक नै भए । तर, उनीहरूले पनि ठिक तरीकाले विचार गर्ने हो भने उक्त दु:खलाई बुझ्न सक्नेछन् ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू यही दु:ख समुदय आर्यसत्य हो । जुन तृष्णाले पुनर्जन्मलाई गाँसीदिन्छ । अनेक वस्तुहरू देखेर मनपराउनु र त्यसैमा रमाउँदै आशक्तिवश टाँसीइरहने स्वभाव नै तृष्णा हो । यो तृष्णा ३ प्रकारका छन्-

१) कामतृष्णा (२) भवतृष्णा र (३) विभवतृष्णा

तृष्णाको कारणले उत्पन्न भइरहने दु:ख नै आर्यसत्य हो । समुदय भनेको उत्पन्न हुनुको कारण हो । कुनै पनि फल भोग गरिरहनु भनेको नै केही न केही कारण भएकोले हो । सिमाना नाघेपछि त्यसको नराम्रो फल अवश्य भोग्नुपर्ने हुन्छ । कुनै पनि हेतु वा कारण नभइकन फल पनि उत्पन्न हुदैन । सत्वप्राणी, पञ्चस्कन्ध उत्पन्न हुनुको पनि कारण छ । अविद्या आदि त्यसको हेतु भए पनि त्यसको प्रमुख कारण त तृष्णा नै हो । त्यसको कारणले नै पञ्चस्कन्ध उत्पन्न हुन्छ । राम्रा रहरलाग्दा चीज वस्तुहरू मनपराएर रमाउँदै आशक्तिवश टाँस्सिने स्वभाव

Downloaded from http://dhamma.digital

भएकोले तृष्णालाई नन्दिराग सहगता भनिएको हो । जन्म लिने जुन भवमा पनि रमाउँदै रहने स्वभाव भएको कारणले नै तत्र तत्राभिनन्दिनी जहाँ पनि टाँस्सिइरहने भनिएको हो ।

काम तण्हा-

काम तृष्णा भनेको आँखाले रूप हेरेर, कानले शब्द सुनेर, जिब्रोले स्वाद लिएर, नाकले गन्ध सुँघेर, शरीरले स्पर्श गरेर गलत तरीकाले बुझ्दै आस्वाद लिएर भुलिरहने स्वभावलाई कामतृष्णा भनिन्छ ।

भव तण्हा-

आत्मालाई नित्य ठानेर फेरि-फेरि जन्म लिँदा यसरी सुख प्राप्त होस् भनेर कामना गर्नुकासाथै फेरि जन्म लिने इच्छा रहेको शाश्वत दृष्टिलाई भव तृष्णा भनिन्छ ।

विभव तृष्णा-

यो जन्म बाहेक अर्को जन्म छैन । त्यसैले यही जन्ममा मोज गर्नुपर्छ । यो मौका गुमाउनु हुदैन भनेर मनपरी चलेर हिँड्ने उच्छेद दृष्टि स्वभावलाई विभव तृष्णा भनिन्छ ।

यी ३ प्रकारका तृष्णाले गरेर यो संसारमा सबै प्रकारका दुःखहरूको उदय भइरहेको छ । त्यसैले यी तृष्णा नै दुःखको कारण भए अर्थात् दुःख समुदय भए ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू हो ! यी दुःखहरूको अन्त्य गर्ने कार्यलाई दुःख निरोध आर्यसत्य भनिन्छ । माथि उल्लेखित तीनप्रकारका तृष्णा नाश गर्ने अर्थात् तृष्णाको वशमा नजाने कार्य नै दुःखको अन्त्य हो । यसबाट स्पष्ट हुन्छ, तृष्णा निरोध गर्नु नै दुःख निरोध हो । जुन जीवनमा तृष्णालाई सम्पूर्ण रूपले निर्मूल गर्नसक्छ, उक्त जन्ममा पञ्चस्कन्ध दुःख कहिले पनि उत्पन्न हुदैन । पञ्चस्कन्ध रूपी दुःख नाश भएर जान्छ । वेदयित सुख (अनुभव गर्ने सुख अर्थात् आमिस सुख हो) अवेदयित सुख (निरामिस सुख-अनुभव नहुने सुख) भनी सुख २ प्रकारका छन् । निर्वाण भनेको शरीरबाट अनुभव नहुने सुख हो । जुन सुख शरीरबाट अनुभव गरिन्छ, त्यस प्रकारको सुख स्थिर हुदैन । अनुभव हुने सुख अनित्य हुन्छ । किनभने पछि फेरि दुःख उत्पन्न हुनेछ । सुख पनि दुःख पनि केही अनुभव नहुने अवस्था नै निर्वाणको स्वभाव हो ।

निर्वाणको स्वभाव-

१) निस्सरणट्ठ- (क्लेश र दुःखबाट मुक्त)

२) विवेकट्ठ- क्लेश र दुःखबाट अलग्ग हुदा प्राप्त हुने आनन्द ।

३) असंखतट्ठ- हेतु प्रत्ययबाट केही बन्दैन ।

४) अमतट्ठ- अमर हुने ।

Downloaded from http://dhamma.digital

माथि उल्लेखित स्वभावहरू निर्वाणमा गाभिएका छन् । निर्वाण २ प्रकारका छन्-

(१) स उपादिसेस निर्वाण (२) अनुपादिसेस निर्वाण सउपादिसेस निर्वाण पञ्चस्कन्ध धारण गरिरहेको अवस्थामा प्राप्त हुने निर्वाण हो । शरीर धारण गरिरहेको अवस्थामा क्लेश नाश गरी अरहत हुने अवस्थालाई अनुपादिसेस निर्वाण भनिन्छ ।

तर, अनुपादिसेस निर्वाण क्लेश निरोध भइसकेको व्यक्तिले देहत्याग गरेर भवनिरोध-भएको अवस्थालाई भनिन्छ । त्यस्ताले फेरि जन्म लिन पर्दैन ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! यी त भए दुःख निरोध गर्ने आर्यसत्य । यसलाई आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग भनिन्छ । आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग यसरी रहेका छन्-

-सम्यकदृष्टि	-सम्यक संकल्प	-सम्यक वचन
-सम्यक कर्मान्त	-सम्यक आजीव	-सम्यक व्यायाम
-सम्यकस्मृति	-सम्यक समाधि	

निर्वाणसम्म पुऱ्याइदिने मार्गलाई आर्यमार्ग सत्य भनिन्छ । यो सम्यकदृष्टि आदि आठवटा अँगले युक्त भएको हुन्छ । निर्वाण लाभ गर्ने इच्छा भएको त्रिहेतुक प्रतिसन्धि व्यक्तिसँग ७ वटा विशुद्धिहरू प्राप्त हुन्छन् । ती यसरी छन्-

(१) शील विशुद्धि-

परिशुद्ध चारवटा संवरशील

(२) चित्त विशुद्धि-

रूपावचर, अरूपावचर, समाधि

(३) दिट्ठि विशुद्धि-

नाम रूप धर्मलाई यथार्थ रूपले बुझ्ने ।

(४) कंखावितरण विशुद्धि-

नाम रूप धर्मको हेतुफलवादलाई छुट्टाछुट्टै बुझ्नसक्ने ।

(५) मग्गामग्ग ञानदस्सन विसुद्धि-

मार्ग होस् वा अमार्ग होस् । यस विषयमा छुट्ट्याएर ठीक तरीकाले बुझ्नसक्ने ज्ञान ।

६) पटिपदा ञाण दस्सन विसुद्धि-

(नौवटा महाविदर्शना ज्ञान)

६ वटा विशुद्धि पछि सातौं विशुद्धिको रूपमा ज्ञान दर्शन विशुद्धि प्राप्त हुन्छ । यही आर्यमार्ग सत्य हो ।

स्रोतापन्न, सकदागामी, अनागामी, अरहत आदि नामले उत्पन्न भइराखेको पनि यही हो ।

(१) सम्मादिट्ठि-

Downloaded from http://dhamma.digital

चतु आर्यसत्य धर्म अवबोध हुनेगरी मार्गचित्त उत्पन्न हुने प्रज्ञा चेतसिकलाई, सम्यक् दृष्टि भनिन्छ । ठिक तरीकाले बुझ्नसक्ने, बेठिक तरीकाले होइन । यही सम्यक् दृष्टिको अर्थ हो ।

यसरी प्रज्ञा चेतसिक एउटा मात्र देखिए तापनि यसले ४ वटा कार्यहरू गरिरहेको बुझिन्छ । ती यसरी छन्-

-दुःख के हो ? यस विषयमा ठिक तरीकाले बुझ्ने ।

-तृष्णालाई नाश गर्ने ।

-निर्वाण साक्षात्कार गर्ने ।

-आर्य अष्टाङ्गिकमार्ग उन्नति गर्ने भावना ।

(२) सम्मा संकल्प-

सम्यक् दृष्टिसँगै मार्गचित्तमा उत्पन्न हुने वितर्क चेतसिक हो ।

-नैष्क्रम्य संकल्प (पञ्चकाम सुखमा मोज गर्ने कार्यबाट टाढा रहने विचार)

-अव्यापाद संकल्प (द्वेषभावबाट टाढा रहेको मैत्री सहमत विचार)

-अविहिँसा संकल्प (दुःखीहरूलाई सुखी बनाउन उत्पन्न करूणा सहितको सबै विचार)

यी ३ प्रकारका चिन्तनलाई सम्यक् संकल्प भनिन्छ ।

(३) सम्मावाचा-

आफ्नो निजी स्वार्थपूर्तिका लागि स्वार्थ चित्त उत्पन्न गरी

-झूठ बोल्ने -चुक्ली गर्ने

-कडा शब्द प्रयोग गर्ने -काम नलाग्ने बकबास गर्ने

माथि उल्लेखित चार प्रकारका वाक् दुश्चरित्रबाट अलग्ग रहने विरति चेतसिकलाई सम्यक् वचन भनिन्छ ।

(४) सम्मा कम्मन्त-

-प्राणघात गर्ने कार्यबाट अलग्ग रहने ।

-चोरी कार्यबाट अलग्ग रहने ।

-काम मिथ्याचार कार्यबाट अल्लग रहने ।

माथि उल्लेखित ३ प्रकारका कार्य दुश्चरित्रबाट अल्लग रहनाले उत्पन्न हुने विरति चेतसिकलाई सम्यक् कर्मान्त भनिन्छ ।

(५) सम्मा आजीव-

जीविकोपार्जनका लागि गरिने जति पनि शारीरिक र वाक् दुश्चरित छन् ती सबै कार्यहरूबाट टाढा रहनुलाई सम्यक आजीव भनिन्छ ।

(६) सम्मा वायाम-

सबै प्रकारका अकुशल विचारहरूबाट अलग्ग रहन गर्नुपर्ने अभ्यासहरू यसरी छन्-

-अकुशल चेतना उत्पन्न नै हुन नदिन मेहनत गर्ने ।

Downloaded from http://dhamma.digital

-उत्पन्न भइसकेका अकुशल चेतनालाई फेरि उत्पन्न नगर्न मेहनत गर्ने ।

-उत्पन्न भइसकेका कुशल चेतनालाई बढाउँदै लैजान मेहनत गर्ने ।

-उत्पन्न हुन नपाएका कुशल चेतनालाई उत्पन्न गर्न मेहनत गर्ने ।

माथि उल्लेखित ४ प्रकारका उत्साहलाई सम्यक् व्यायाम भनिन्छ ।

(७) सम्मा सति-

मनलाई ठिक तरीकाले होशियार बनाउने । आफ्नो शरीरमा के भइरहेको छ, त्यस विषयमा होशपूर्वक थाहा पाइराख्ने । यसलाई कायानुपस्सना भनिन्छ ।

आफूलाई हुने कुनै पनि प्रकारको सुख दुःख अनुभव थाहा पाइराख्नुलाई वेदनानुपस्सना भनिन्छ ।

चित्तमा आइरहेको राम्रो र नराम्रो भावनालाई होशपूर्वक नियाली रहनुलाई चित्तानुपस्सना भनिन्छ ।

कुशल चित्त (राम्रो असल चित्त) र अकुशल चित्त (नराम्रो स्वार्थयुक्त दूषित चित्त) लाई छुट्याउँदै अकुशल चित्तलाई हटाएर कुशल चित्तमा मन लगाइराख्नेलाई धम्मानुपस्सना भनिन्छ ।

यसरी चार प्रकारका स्मृतिहरू छन् ।

सम्मासमाधि-

अन्य मार्गाङ्गसंग मार्ग चित्तमा उत्पन्न हुने एकाग्रता चेतसिक नै सम्मासमाधि हो । यसले चारवटा ध्यान प्राप्त गर्न सहयोग गर्दछ । सम्मासमाधिले पंचनीवरण सुखभोग गर्ने आशा, रिस उठ्ने, अल्छी हुने, अहंभाव, पश्चाताप र शंका आदि ५ वटा अकुशललाई हटाउने गर्दछ । यही सम्यक् समाधि हो ।

(१) दुःख आर्यसत्य-

(क) इदं दुक्ख अरिय सच्चंति मे भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु चक्खुं उदपादि, ञाणं उदपादि, पञ्ञा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! मैले पहिले कहिल्यै पनि कसैको तर्फबाट पनि नसुनेको ४ वटा उक्त सत्य धर्ममध्ये जन्म, जरा, व्याधि आदि दुःख आर्यसत्यलाई बुझ्नसक्ने भित्री ज्ञानको आँखा प्राप्त गरेको छु । मसँग विशेष ज्ञान उत्पन्न भयो, प्रज्ञा प्राप्त भयो, क्लेशलाई नाश गर्नसक्ने विद्या प्राप्त भयो, प्रष्ट देख्नसक्ने ज्ञानको आलोक प्राप्त भयो ।

भावार्थ-

यो दुःख आर्यसत्य बुझ्न योग्य छ पहिले मैले कहिल्यै नसुनेको प्रज्ञाचक्षु उत्पन्न भयो, ज्ञान प्राप्त भयो, बुद्धि प्राप्त भयो । विद्या प्राप्त भयो र आलोक प्राप्त भयो ।

भावार्थ-

Downloaded from http://dhamma.digital

यो दुःख आर्यसत्यलाई मैले राम्ररी बुझिसकें । पहिले कहिल्यै पनि प्राप्त नभएको भित्री चक्षु प्राप्त भयो, ज्ञान प्राप्त भयो । प्रज्ञा प्राप्त भयो । विद्या प्राप्त भयो र आलोक प्राप्त भयो ।

(२) दुक्ख समुदयसत्य-

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! पहिले मैले कोही कसैसँग कहिल्यै पनि सुन्ने मौका नपाएको चारवटा उत्तम सत्य धर्महरूमध्ये तृष्णाका कारण दुःख उत्पन्न भएको विषयमा राम्ररी देख्नसक्ने ज्ञानको आँखा प्राप्त भयो । बुझ्ने प्रज्ञा प्राप्त भयो, क्लेश दमन गर्ने विद्या प्राप्त भयो, नदेखिएको ज्ञान देख्ने आलोक प्राप्त भयो ।

भावार्थ-

दुःख उत्पन्न भइरहनुका प्रमुख कारण तृष्णालाई चारवटा मार्गले निर्मूल हुनेगरी काटेर पठाउनुपर्छ भनेर बुझ्नसक्ने आँखा, ज्ञान, प्रज्ञा, विद्या र आलोक प्राप्त भयो, जुन ज्ञान मैले पहिले कहिल्यै पनि सुन्ने मौका पाएको थिइनँ ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! दुःखको कारण बनिरहेको तृष्णालाई जरादेखि नै उखेलेर फाल्ने प्रज्ञाचक्षु र विद्याआदि ज्ञान प्राप्त भयो ।

पहिले कहिल्यै पनि कोहीबाट पनि प्राप्त गर्न मौका नपाएको ज्ञानको अनुभव भयो ।

(३) दुक्ख निरोध सत्य-

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! पहिले कुनै व्यक्तिबाट पनि कहिल्यै सुन्ने मौका नपाएको चतुआर्य सत्यमध्ये एक आर्यसत्य **'निर्वाण दुःखरहित आर्यसत्य हो'** भनी राम्ररी वुझ्नसक्ने भित्री ज्ञानरूपी आँखा मलाई प्राप्त भएको छ । ज्ञानबुद्धि, क्लेश निरोध गर्ने विद्या, अविद्या, अन्धकार नाश हुने आलोक प्राप्त भएको छ ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! पहिले कहिल्यै पनि सुन्न नपाएको दुःखरहित निर्वाणआर्य सत्यलाई आफ्नो भित्री हृदयले आफैंले बुझ्न सक्नुपर्दछ भन्ने ज्ञान प्राप्त भयो, विद्या प्राप्त भयो, प्रज्ञा प्राप्त भयो र यस विषयमा छर्लङ्ग बुझियो ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! पहिले कहिल्यै सुन्न नपाएको दुःखरहित निर्वाण विषयमा मैले राम्ररी प्रत्यक्ष रूपले बुझें, अनुभव गरिसकें, भित्री ज्ञान प्राप्त भयो, विद्या प्राप्त भयो, यस विषयमा छर्लङ्ग बुझें ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! पहिले मैले कहिल्यै सुन्न नपाएको चार आर्य सत्यमध्ये आर्य आष्टाङ्गिकमार्ग दुःख अन्त्य गर्ने मार्ग अर्थात् निर्वाण प्राप्त गर्न ठिक मार्ग हो भन्ने

Downloaded from http://dhamma.digital

विषयमा बुझ्नसक्ने आँखा प्राप्त भयो, ज्ञान प्राप्त भयो, विद्या प्राप्त भयो, प्रज्ञा प्राप्त भयो आलोक प्राप्त भयो ।

भावार्थ-

चारवटा मार्ग चित्तहरूमा आर्य अष्टाङ्गिक मार्गलाई बारम्बार अभ्यास गर्दै लानु पर्दोरहेछ भन्ने विषयमा अवबोध भयो । अब म ब्युझिएँ, बुझ्नसकें, छलर्ङ्ग देखें, यस्तो मलाई पहिले कहिल्यै पनि भएको थिएन ।

भावार्थ-

आर्य अष्टाङ्गिकमार्ग (आठवटा उत्तम मार्गहरू) लाई मैले राम्ररी अभ्यास गरिसकेको छु । प्रयोग गरेर हेरिसकेको छु, यसलाई बुझिसकेको छु, बुद्धि र ज्ञान प्राप्त गरिसकेको छु, विद्या प्राप्त गरिसकेको छु, आलोक प्राप्त भइसकेको छ ।

यस्तो पहिले कहिल्यै भएको थिएन ।

भावार्थ-

भिक्षुहरू ! चतुआर्य सत्य विषयमा बाह्र प्रकार र तीन तह भएको ज्ञानदर्शन (मनले बुझ्ने) शुद्ध रूपले जबसम्म मैले बुझ्न सकेको थिएन, त्यसबेलासम्म मैले बुद्धत्व प्राप्त भयो भनेर कसैलाई भनेको थिइनँ ।

भिक्षुहरू ! जब मलाई यी चार उत्तम सत्यहरू विषयमा बाह्र प्रकारका ज्ञानलाई बुझें तब मैले मानिसहरूलाई अनुत्तर बुद्धत्व प्राप्त गरेको विषयमा प्रकाश पारें । यसरी बुद्ध भइसकेपछि मेरो क्लेशमुक्त चित्तलाई कसैले बिगार्न सक्दैन, यो मेरो अन्तिम जन्म हो, फेरि जन्मनुपर्दैन भन्ने यथार्थतालाई प्रज्ञा चक्षु (भित्री ज्ञानको आँखा) ले देख्न सकें ।

भावार्थ-

भगवान् बुद्धले यसरी आज्ञा गर्नुभएको ज्ञानको विषयलाई सुनिरहेका पञ्चवर्गिय भिक्षुहरूले हर्षपूर्वक, आदरपूर्वक स्वीकार गर्दै अभिनन्दन गरे ।

भगवान् बुद्धले व्याख्या गर्नुभएको ज्ञान सुनिरहेका पञ्च भद्रवर्गियहरू मध्ये आयुष्मान् (आदरणीय) कोण्डञ्ञ स्थविरसँग क्लेश मलरहित धर्मचक्षु स्रोतापतिमार्ग ज्ञान उत्पन्न भयो । हेतु प्रत्यय (कारण कार्य) सहितको नाम रूप धर्मसमूह सबै नाश हुदै गइरहेको विषयलाई बुझें ।

भावार्थ-

यसरी भगवान बुद्धले धर्मचक्र घुमाउनु भएपछि पृथ्वीमा रहेका देवताहरू खुशी भए । भगवान् बुद्धले वाराणसी नजिकको ऋषिपतन (सारनाथ) मा यसरी धर्मचक्र घुमाउनुभएको महानकार्य अन्य कोही श्रमण, ब्राह्मण, देवतामा, ब्रह्माआदि कसैले गर्न सकेको छैन भनी ती देवताहरूले घोषणा गरे ।

भावार्थ-

पृथ्वीमा रहेका देवताहरूको शब्द सुनेर चातुम्महाराजिक देवताहरू, तावतिंस, यामा, तुसित, निम्मानरति, परनिम्मित, वसवत्ति, ब्रह्मपारिसज्ज,

Downloaded from http://dhamma.digital

ब्रह्मपुरोहित, महाब्रह्मपरित्ताभ, अप्पमाणाभा, आभस्सर, परित्तसुभ, अप्पमाणसुभ, सुभकिण्णक, वेहप्फल, अविहा, अतप्प, सुदस्स, सुदस्सी, आकनिट्टक आदि देवताहरू प्रसन्न भएर भगवान् बुद्धले वाराणसी ऋषिपतनमा कुनै पनि श्रमण ब्राह्मण, देवता, मार र ब्रह्माले समेत गर्न नसकिने धर्मचक्र प्रवर्तन गर्नुभएको छ भन्दै ठूलो स्वरले उद्घोष गरे ।

भावार्थ-

त्यही क्षणमा ब्रह्मलोकसम्म धर्मचक्र प्रवर्तनको स्वर गुञ्जिन थाल्यो । यसले दशसहस्र चक्रवाल नै कम्पायमान भयो । त्यस अवस्थामा बुद्धको प्रकाश देवताहरूको तेज भन्दा बढी आलोकित भएर फैलन थाल्यो ।

त्यसपछि भगवान् बुद्धले प्रीति वाक्य प्रकट गर्दै-

'कौण्डञ्ञले चतुआर्य सत्यलाई बुझ्न सक्षम भयो । त्यसैले आयुष्मान् कौण्डञ्ञ स्थविरको नाम अञ्ञा कौण्डञ्ञ हुन गयो ।'

अर्थ-

त्यसपछि आयुष्मान अञ्ञासि कोण्डञ्ञ चतुआर्यसत्य धर्मलाई राम्ररी बुझ्न सक्षम भएर चतुआर्यसत्य धर्ममा दीक्षित भएर, चारसत्य धर्मलाई राम्ररी धारणा गरी सोह्र प्रकारका शंका र आठ प्रकारका शंकाबाट उत्तीर्ण भई शंकारहित व्यक्ति बने । तथागतको शासनमा शूरवीर व्यक्ति बनेर स्वयं आफैं प्रत्यक्ष बोध भएर कसैको बहकावमा नलाग्ने भए । उनले भगवान् बुद्ध समक्ष यसरी विन्ति गऱ्यो-

'भो भगवान् ! म तथागतको समीप प्रव्रज्या चाहन्छु, उपसम्पदा चाहन्छु ।'

एहि भिक्खु, यहाँ आऊ भिक्षु भनी भगवान् बुद्धले हात पसार्नु हुदै यसरी आज्ञा गर्नुभयो-

'धर्मलाई मैले राम्ररी देशना गरिसकें । सांसारिक दुःख अन्त्य गर्न राम्री बुद्धचर्य पालन गर्नु ।'

यही वाक्यद्वारा आयुष्मान् कौण्डञ्ञको उपसम्पदा कार्यसम्पन्न भयो ।

नेपाल भाषाबाट अनुवाद- भिक्षु अश्वघोष
नेपाली अनुवाद- भिक्षुणी वीर्यवती

Downloaded from http://dhamma.digital

महासमय सूत्रको अर्थ

यसरी मैले सुनें । चारजना शुद्धावास देवपुत्रहरूको मनमा यस्तो लाग्यो, भगवान बुद्ध पाँचसय अर्हत भिक्षुहरूको ठूलो भिक्षुसंघका साथ शाक्यहरूको कपिलवस्तुस्थित महावनमा बिहार गरिरहनु भएको छ । त्यससमय भगवान बुद्ध र भिक्षुसंघको दर्शनको निम्ति दश लोकधातुबाट ठूलो संख्यामा देवताहरू जम्मा भइरहेका छन् । किन हामीले पनि जहाँ भगवान बुद्ध रहनुभएको छ त्यहाँ गएर आ-आफ्ना कुरा बिन्ति नगरौं ।

त्यसपछि ती देवताहरू जसरी बलवान मानिसले खुम्चिएको पाखुरा सिधा पारे जस्तै अथवा सिधा भइरहेको पाखुरा खुम्च्याए जस्तै शुद्धावास देवलोकबाट अन्तर्ध्यान भएर भगवान बुद्धसमक्ष प्रकट भए । त्यसपछि ती देवताहरूले भगवान बुद्धलाई अभिवादन गरेर एकछेउमा उभिइरहे ।

(एक छेउमा उभिइरहेका) ती देवताहरूमध्ये एउटाले भगवान् बुद्धलाई यी गाथाद्वारा बिन्ति गरे-

यस वनमा देवताहरूको महासमूह भएर एकत्रित भइरहेका छन् । हामी पनि उहाँ अजेय संघहरूको दर्शन गर्न धर्म समागममा आइरहेका छौ. ॥१॥

त्यसपछि अर्को देवताले भगवान बुद्धसमक्ष गाथाद्वारा यसरी बिन्ति गरे -

भिक्षुहरू आफ्नो चित्त सिधा पारेर (ध्यानमा) समाहित भइरहनुभएको छ । बलियो र सिधा गरेर लगाम समाउने सारथीले जस्तै पण्डितहरूले आफ्नो सम्पूर्ण इन्द्रियलाई वशमा राख्छन् ॥२॥

फेरि अर्को देवताले भगवान् बुद्धसमक्ष गाथाद्वारा बिन्ति गरे-

ज्ञानी (चक्षुवानहरू) रागरूपी कण्टक, परिघ र इन्द्रखील (बाधा) नाश गरेर शुद्ध, विमल, दान्त र श्रेष्ठभएर विचरण गरिरहनुभयो ॥३॥

त्यसपछि अर्को देवताले भगवान् बुद्धसमक्ष गाथाद्वारा यसरी बिन्ति गरे -

जुन व्यक्तिहरू बुद्धको शरणमा जान्छन् उनीहरू नरकमा पतन हुदैनन् । मनुष्य शरीर त्याग गरिसकेपछि उनीहरूले देवकाय लाभ गर्छन् ॥४॥

त्यसपछि भगवान बुद्धले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्दै आज्ञा गर्नुभयो, 'भिक्षुहरू ! तथागत र भिक्षुसंघको दर्शन गर्न दश लोकधातुबाट असंख्य देवताहरू जम्मा भइरहेका छन् । भिक्षुहरू ! अतीतकालमा जति पनि अर्हत् सम्यक सम्बुद्ध भएका थिए । उहाँहरूको (दर्शन गर्नका) लागि पनि यति नै देवताहरू समागम भएका थिए, जति अहिले मलाई हेर्न समागम भइरहेका छन् ।

भिक्षुहरू ! अनागत (भविष्य) मा पनि जति पनि अर्हत् सम्यक् सम्बुद्धहरू उत्पन्न हुन्छन् उहाँहरूको दर्शनकालागि पनि यति नै देवताहरू समागम हुनेछन् जति अहिले मलाई हेर्न समागम भइरहेका छन् । भिक्षुहरू ! देवशरीर धारण गरिरहेकाहरूको नाम म भन्छु । भिक्षुहरू ! देवशरीर धारण गरिरहनेहरूको वर्णन

Downloaded from http://dhamma.digital

गर्छु । भिक्षुहरू ! देवशरीर धारण गरिरहनेहरूको नाम देशना गर्छु । त्यसलाई सुन, राम्ररी मनमा राख, भन्दै जान्छु ।' भनेर ती भिक्षुहरूले भगवान बुद्धसँग बिन्ति गरे । भगवान बुद्धले यसरी आज्ञा गर्नुभयो, पृथ्वीको विभिन्न भागमा पहाडको कुनाकाप्चामा बास गरिरहेका संयमी र समाहित (चित्त भएका) देवताहरूको बारेमा म वर्णन गर्छु ॥५॥

सिंह जस्तै दृढ, भयरहित, रोमाञ्चरहित स्वच्छ (पवित्र) चित्त भएका शुद्ध, प्रसन्न, निर्दोषी पाँचसय श्रावकहरूलाई कपिलवस्तु वनमा शास्ताले सम्बोधन गर्नुभयो । ॥६-७॥

भिक्षुहरू ! जो देवशरीर धारण गरेर आइरहेका छन् उनीहरूलाई चिन । ती भिक्षहरू भगवान बुद्धको आज्ञा सुनेर उत्साहित भए ॥८॥

देवताहरूलाई देख्नसक्ने ज्ञान ती भिक्षुहरूले प्राप्त गरे ।
त्यसपछि उनीहरूले सयौं, हजारौं, देवताहरूलाई देखे ॥९॥

सयौं हजारौं देवताहरूलाई देखे र कतिपय भिक्षुहरूले सम्पूर्ण दिशामा अनन्त देवताहरूले भरिएको देखे ॥१०॥

त्यसपछि सबै देख्नुहुने समन्तचक्षु बुद्धले यी सबै घटनाहरू देखेर शासन (धर्म) मा अभिरत श्रावकहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो ॥११॥

भिक्षुहरू ! जति पनि देवशरीर धारण गरिरहेका (देवताहरू) यहाँ आइरहेका छन् उनीहरूलाई चिन । मैले क्रमैसँग उनीहरूको विषयमा वर्णन गर्दै जान्छु ॥१२॥

कपिलवस्तुमा भूमिबास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी सातहजार देवताहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१३॥

हिमालयमा बास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी छहजार रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१४॥

सातागिरीमा बास गर्ने ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी तीनहजार रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१५॥

फेरि सोन्हहजार ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१६॥

वेस्सामित्त पर्वतमा बास गर्ने पाँचसय ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी रङ्ग विरङ्गका यक्षहरू प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१७॥

राजगृहको वेपुल्ल पर्वतमा बास गर्ने एकलाख भन्दा बढी यक्षहरूद्वारा सेवा गराइराखेका राजगृहको कुम्भीर भन्ने यक्ष पनि यस वनमा यो समागम हेर्न आइरहेको छ ॥१८॥

Downloaded from http://dhamma.digital

पूर्वदिशामा बास गर्ने गन्धर्वका अधिपति यशस्वी धृतराष्ट्र महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महाबलीहरू, ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥१९-२०॥

दक्षिण दिशामा बास गर्ने कुभण्डहरूका अधिपति यशस्वी विरूढक महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महाबलीहरू, ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२१-२२॥

पश्चिमदिशामा बास गर्ने नागहरूका अधिपति यशस्वी विरूपाक्ष महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महाबलीहरू, ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२३-२४॥

उत्तरदिशामा बास गर्ने यक्षहरूका अधिपति यशस्वी कुवेर महाराजा हुन् । उनका इन्द्र भन्ने महाबलीहरू, ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी पुत्रहरू पनि प्रसन्नपूर्वक यस वनमा भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥२५-२६॥

पूर्वदिशामा धृतराष्ट्र, दक्षिण दिशामा विरूढक, पश्चिम दिशाका विरूपाक्ष र उत्तरदिशामा कुवेर महाराजा यशस्वी छन् । यी चार महाराजाहरू पनि कपिलवस्तु वनको चारैदिशामा जाज्वल्यमान भइरहेका छन् ॥२७-२८॥

उनीहरूका मायावी, वञ्चक र शठदास भृत्यहरू पनि आइरहेका छन् । यिनीहरूको नाम माया, कुटेण्डु, वेटेण्डु, विडुच्च र विटुडो हुन् । चन्दन, कामसेट्ठ, किन्नुघण्टु, पणाद, ओपमञ्च, देवपुत्र, मातलि, चित्तसेन, जननायक धन्धर्व नलराजा, पञ्चशिख, तिम्बरू, सूर्यवर्चस त्यस्तै अरू गन्धर्व नलराजाहरू पनि प्रसन्नपूर्वक भिक्षहरूको सम्मुखमा दर्शनको निमित्त वनमा आइरहेका छन् ॥२९-३०॥

आकाशमा बास गर्ने वैशाली निवासी नागहरू पनि आ-आफ्ना सभासँगै आइरहेका छन् । प्रयागबासी कम्बलस्सतर पनि आफ्ना ञतिबन्धुसँगै आइरहेका छन् ॥३३॥

यमुनाबासी धृतराष्ट्र भन्ने यशस्वी नाग पनि आइरहेका छन् । महानाग ऐरावण पनि वनमा समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥३४॥

यी विशद्ध दिव्यचक्षु हुने नागराजाका वाहनचित्र र सुपर्ण भन्ने पंक्षीहरू पनि आकाश मार्गद्वारा वनमा आइरहेका छन् ॥३५॥

त्यहाँ नागराजाहरू भयरहित छन् । भगवान बुद्धले यिनीहरूलाई गरूडहरूबाट रक्षा गरिदिनुभयो । रमाइलो वातावरणमा परस्पर भलाकुसारी गर्दै नाग र गरूड बुद्धको शरणमा गए । इन्द्रद्वारा पराजित, समुद्रमा आश्रित असुर पनि ऋद्धिमान र यशस्वी भएर इन्द्रका भाई बने ॥३६॥

कालक भन्ने असुर अत्यन्तै भयंकर रूप धारण गरेर आए । वेपचित्ति, सुचित, प्रल्हाद (पहराद) र नमुची भन्ने असुरहरूका साथमा धनुषधारण गरी आए ॥३७॥

Downloaded from http://dhamma.digital

राह भन्ने बलिका सयजना पुत्रहरूको पनि आ-आफ्ना सेनासँगै भव्यरूपमा राहुभद्र कहाँ पुगे । त्यहाँ उनीहरूले निवेदन गरे- 'भदन्त ! वनमा भिक्षुहरूको समागम भइरहेको छ' ॥३८॥

जन, पृथ्वी, तेज र वायु देवताहरू यहाँ आइरहेका छन् । वरुण, वारुण, सोम र यश यशस्वी मैत्री र करूणा शरीरका देवताहरू यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी र विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥३९-४१॥

वेण्डदेव, सहली, असम र दुई यम देवताहरू त्यसपछि चन्द्रमाका देवता, चन्द्रमालाई अगाडि राखेर आइरहेका छन् । सूर्यका देवता सूर्यलाई अगाडि राखेर आइरहेका छन् । मन्दबालाहक देवता नक्षेत्रहरूलाई अगाडि राखेर आइरहेका छन् । वसु देवताहरूमध्ये श्रेष्ठ-वासव, शक्र, इन्द्र पनि आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकार रङ्गी विरङ्गीका शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४२-४५॥

आगोको मुस्लो समान चम्किरहेका सहभु देव आइरहेका छन् । 'उम्भ' भन्ने फूलजस्तै वर्ण भएका अरिट्ठक र रोजा आइरहेका छन् । वरुण, सहधर्म, अच्युत र अनेजक, सुल्लेय, रूचिर बसवन निवासी देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४६-४८॥

समान, महासमान, मानुस, मानुषोत्तम, क्रीडादूषिक, मनोपदूसिक देवताहरू आइरहेका छन् । लोहित नगरमा रहने हरिदेवता आइरहेको छ । पारगू र महापारग भन्ने यशस्वी देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥४९-५१॥

सुक्क, करूम्ह, अरूणदेव वेघनससँगै आइरहेका छन् । अवदान गृह भन्ने मूख्य विचक्षण देवता आइरहेका छन् । संदामत्त, हारगज र यशस्वी मिस्सक देवताहरू आइरहेका छन् । आफू रहेको दिशामा गर्जेर पज्जुन्न देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥५२-५४॥

खेमिय, तुषित, याम र यशस्वी कटुक देवताहरू आइरहेका छन् । लम्बितक, लोमसेट्ठ, जोति, आसव भन्ने निर्माणरति (निम्माणरति) र परिनिर्मित (परनिम्मित) देवताहरू आइरहेका छन् । यी दशजना दशै प्रकारका रङ्गी विरङ्गी शरीर भएका ऋद्धिमान, द्युतिमान, सुन्दर र यशस्वी देवताहरू प्रसन्नपूर्वक भिक्षुहरूको समागम हेर्न आइरहेका छन् ॥५५-५७॥

Downloaded from http://dhamma.digital

फेरि यस्तै नै विभिन्न वर्णका, विभिन्न नामका र विभिन्न जातिका तीस समूह देवसमुदायहरू आइरहेका छन् ॥५८॥

जन्मरहित, रागादि रहित, चार ओध (बाढी) पार गरी भवपार भएका आश्रव र कालिमारहित चन्द्रमाजस्तै नाग (बुद्ध) लाई हेर्न भनेर आइरहेका छन् ॥५९॥

सुबूह्मन, परमत्थ र ऋद्धिमान पुत्र सनतकुमार र तिस्स पनि समारोह हेर्न आइरहेका छन् ॥६०॥

हजारौं ब्रह्मलोकबासीहरू भन्दा उच्चतहका ब्रह्मलोकमा उत्पन्न द्युतिमान, भीमकायधारी र यशस्वी महाब्रह्मा, प्रत्येक वशवर्ती लोकका दशजना स्वामीहरू आइरहेका छन् । यिनीहरूका साथमा हारित पनि आइरहेका छन् ॥६१-६२॥

इन्द्र र ब्रह्मासँगै सबै देवताहरू आइपुगेपश्चात् मारसेना पनि आइपुगे । मारको यो मूर्खता हेर त ! ॥६३॥

आऊ, समाऊ, बाँध, रागद्वारा सबैलाई वशमा लेऊ, चारैतिरबाट घेरा हाल कसैले कसैलाई नछोड ॥६४॥

हात जमीनमा बजाएर विशब्द (भैरव स्वर) निकाल्दै, जसरी वर्षाकालमा बिजुली चम्केर मेघ गर्जिन्छ, त्यस्तै गर्जेर मारले आफ्नो ठूलो सेना पठाए । त्यसपछि क्रोधले चूर भएका मार आए ॥६५-६६॥

यी सबै जानेर चक्षुमान भगवान बुद्धले सुगतले शासनमा रहेका श्रावकहरूलाई सम्बोधन गर्दै आज्ञा गर्नुभयो ॥६७॥

मारसेना आइरहेका छन् । भिक्षुहरू ! यसलाई जान । भगवान बुद्धले वचन सुनेर यी (भिक्षुहरू) वीर्यपूर्वक सचेत भए । (त्यसपछि) वीतराग (भिक्षुहरू) देखेर डराएर (पराजित भएर)(मारहरू) भागे । मारहरूले भिक्षहरूको एउटा केशसम्म पनि हल्लाउन सकेनन् । यिनीहरू सबै प्रसिद्ध, सँग्राम-विजयी, निर्भयी र यशस्वी श्रावकहरू वीतराग आर्यहरू सँगसँगै मुदित भएर रहनुभयो ॥६८-६९॥

नेपाली अनुवाद- भिक्षणी कुसुम

Downloaded from http://dhamma.digital

बुद्ध भण्डामा अङ्कित रङ्गहरूको अर्थ

क्र.सं	भण्डामा अङ्कित रङ्गहरू	भगवान् बुद्धको शरीरका विभिन्न अङ्गहरूको रङ्गको प्रतीक
१।	नीलो	केशको रङ्गको प्रतीक
२।	पहेंलो	छालाको रङ्गको प्रतीक
३।	रातो	रगतको रङ्गको प्रतीक
४।	सेतो	हाडको रङ्गको प्रतीक
५।	कलेजी अथवा फिक्का गुलाफी	कलेजी - मुटुको रङ्गको प्रतीक। फिक्का गुलाफी - भगवान बुद्धको निधारको बीचमा रहेको उन्नलोम (केश) को रङ्गको प्रतीक।

Downloaded from http://dhamma.digital

Downloaded from http://dhamma.digital

श्रीमती
डा. गंगा शाक्य

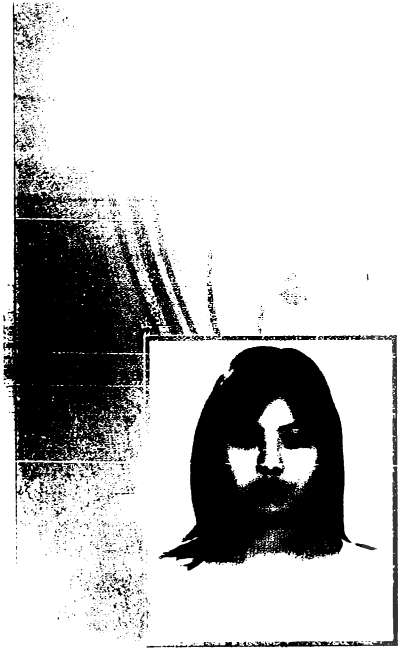

मनिषा सिद्धि

समृद्धि शाक्य

Downloaded from http://dhamma.digital

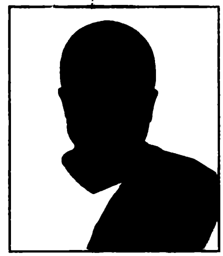

डा. अनोजा गुरूमाँ

गृहस्थी नाम : शारदा मानन्धर

जन्मस्थान : बनेपा-५, वांख्योटोल

जन्ममिति : ई.सं. १९६० जुलाई ७

राष्ट्रियता : नेपाली

गृहत्याग : ११ बर्षकी छँदा

शिक्षा : विद्यावारिधि (२०५४ बौद्ध दर्शन)

प्रकाशित कृतिहरु : (१) सुलक्षण कीर्ति बिहार: एक परिचय (२०६१ माघ) (२) बौद्धध्यान (२०६२ असार) (३) बौद्ध प्रवचन माला: भाग-१ (२०६२ भाद्र) (४) शान्ति अभिप्रेरणा (२०६३ कार्तिक) (५) नियात्राका पदचापहरु (२०६५ मंसिर) (६) शील सन्देश (२०६७ फागुन) (७) बर्मा: अनुभूति (२०६८ कार्तिक) (८) मंगल उपदेश (२०६९ भाद्र ३०) (९) जीवनका उत्सर्गहरू (२०७३ फागुन)।

अन्य शिक्षा : प्राथमिक सेवा तालिम, एक्युप्रेसर तालिम, सिलाई, बुनाई रफ्फु भर्ने तालिम, ध्यानयोग तालिम।

विशेष सङ्लग्नता : सुलक्षणकीर्ति विहार, चोभारका संस्थापक, बौद्ध ज्योति अन्तर्राष्ट्रिय संघ नेपाल शाखाका अध्यक्ष, सुगत सन्देश, बौद्ध पत्रिकाका प्रकाशिका तथा सल्लाहकार।

सङ्लग्नता संघ-संस्था: धर्मोदय सभा, बौद्ध परियत्ति शिक्षा केन्द्र, शाक्यसिंह विहार, ध्यानकुटी विहार, अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध योग केन्द्र भिक्षुणी संघ, नेपाल रसियन सांस्कृतिक केन्द्र, लुम्बिनी गौतमी विहार, धर्मकीर्ति विहार, जनमत प्रकाशन।

भ्रमण : भारत, पाकिस्तान, अमेरिका, इजरायल, टर्की, इटाली, थाईल्याण्ड, क्याम्बोदिया, यू.के., क्यानडा, चीन, ताइवान, हङकङ, कोरिया, स्वीजरल्याण्ड, न्यूजिल्याण्ड, मलेसिया, सिंगापुर, इन्दोनेसिया, जापान, अस्ट्रेलिया, मेक्सिको, पर्चुगल आदि।

धर्म-दृष्टि : राम्रो गर्नु नै धर्म हो। राम्रो कर्म र राम्रो विचार गर्ने सोच बनाएर अरुको उपचार गर्नु नै धर्म हो। प्राणी हिंसा गरेर अरुलाई ढाँटेर, अर्कालाई छलेर, अर्काको चोरेर, चाकडी-चुक्ली गरेर धर्म पाइँदैन। बौद्ध भनेको बुद्धि वा ज्ञान हो धर्म भनिन्छ। यर आधारमा हेर्दा ज्ञानलाई अङ्गाल्नु नै बौद्ध धर्म हो।

मङ्गल उपदेश

MANGAL UPADESH

(चिन्तनसङ्ग्रह)

Dhamma Digital

Downloaded from http://dhamma.digital